

2

Валентин КАРПОВ.
Сергій ЧЕБОТАРЬОВ.

Валентин КАРПОВ, Сергій ЧЕБОТАРЬОВ.

Силуети крізь час

**СИЛУЕТИ
КРІЗЬ ЧАС**
ДРУГА КНИГА. 2 ТОМ.

**Карпов Валентин Євгенійович
Чеботарьов Сергій Сергійович**

Силуети крізь час

Документально-художнє видання

Друга серійна книга

Другий том

Кропивницький
2021

УДК 082:323 (477)
К – 26; Ч - 344

К–26. **Карпов Валентин Євгенійович;**
Ч-344. **Чеботарьов Сергій Сергійович.**

Силуети крізь час

Документально-художнє видання.
Друга серійна книга 2 том. 472 с., із ілюстраціями.
Кропивницький 2021
ISBN 978-617-7197-73-6 (серія)
ISBN 978-617-7197: (74)-(75)

Другий том другої книги «Силуети крізь час» із серії «Відголоски родинної пам'яті» про окремі моменти історії України, Кіровоградської області та генетичний зв'язок поколінь на теренах «Дикого поля», наші автори писали не тільки з архівних матеріалів, а й по народним переказам, міфам і билинам. Можливо, окремі моменти викладеного матеріалу суперечать вашому світогляду, але в наш час з прихованих глибин людської пам'яті постали цікаві розповіді, а окремі штрихи - доповнюють цілісну картину історії України. Без пам'яті про минуле – немає майбутнього. Книга розрахована на широке коло читачів.

УДК 082:323 (477)

Рекомендовано до друку Кіровоградським будинком вчених (протокол № 9 від 10 жовтня 2019 року).
Узгоджено з товариством «Знання» України в Кіровоградській області від 23 жовтня 2019 року.

ISBN 978-617-7197-73-6 (серія)
ISBN 978-617-7197: (74)-(75)

© Карпов В.Є., Чеботарьов С.С., 2021
© Видавець

Зміст книги

Зміст	3
Передмова	5
1 глава. Територія священних шляхів	11
Стежками на зустріч власної долі	12
Реальне життя старого Приінгулля	24
У пошуках кращої долі	34
Перш початок міста п'яти імен	41
Унікальність «Биковської слободи»	49
По дорозі до істини	63
Єлисаветград: «Кіркерупівський міст»	70
Притулившись до «Биковської слободи»	77
Єлисаветградські посадовці на 1901 рік	82
2 глава. Різна хроніка правого берега Інгулу	86
Єлисаветградці – перші олігархи Харкова	87
Люди єлисаветградської промисловості XIX ст.	95
Загадковий район «Озерна Балка»	107
Рубежі Ровенського напрямку	115
Прогулянка мікрорайоном «Черемушки»	122
Спальні мікрорайони Кіровограду	130
«Сахаровський міст» біля Єлисаветграду	139
Стара та Нова промислова «Балашівка»	142
Селище «Нове» - як зелене передмістя	148
3 глава. Рапсодії правого берега Інгулу	152
Родова сила людини	153
Початок «Пермської слободи»	162
Про єлисаветградських Соколов-Бородкіних	171
Масляниківський щоденник	192
Таємниці міського саду	199
Творче «Арнаутове»	206
Пушкінське народне училище	209
Відлуння «Олексіївської слободи»	213
«Гірниче» селище	218

4 глава. Етюди лівого берега Інгулу	224
Взаємне проявлення особистості і часу	225
Обставини непереборної сили	231
Будинок-легенда над Інгулом	238
Загадковий сквер імені Гоголя	249
Хроніка площі Богдана Хмельницького	252
Пішки по «Великій Перспективній»	255
Вулиця єлисаветградських музикантів	260
Успенський собор на «Великій Перспективній»	262
Наодинці з «Великою Перспективною» вулицею	270
Міська поліція Єлисаветграду	284
 5 глава. Головні свідки «Великої Перспективної»	291
Хроніка Акаші племені «Онгол»	292
Зворотній відлік «Великої Перспективної»	298
Початок вуличної «анатомії Слави»	308
Мікросвіт навколо «Ярмаркової площі»	321
Єлисаветградські ярмарки у часі і просторі	334
Хранителі місцевих цвинтарів	345
 6 лава. Балади центральної частини міста	360
Єлисаветград: «Петрівська» вулиця	361
Народні училища Єлисаветграду	380
Реалії найстарішої вулиці міста	400
Без сексу і ні туди і ні сюди	410
 7 глава. Територія небайдужих людей	420
Своїм ходом минулими передмістями	421
Край джерельної води	436
Миколаївка, як робоча слобода	442
Розглядаємо «Лелеківські» курйози	449
Алтайський тезко Кропивницького	458
 Закінчення книги	
Архівні джерела	464
Інтернет.	466
Посилання.	468
Використана література	470

ПЕРЕДМОВА

Слово в передмові до другого тому документально-художньої книги «Силуети крізь час» із серії «Відголоски родинної пам'яті» надається унікальній людині Барні Володимир Андрійовичу (на фото), поету і перекладачу, публіцисту і літературознавцю, фотохудожнику і культурологу, громадському і культурно-освітньому діячу. В.Барна член Національної спілки письменників України (1994), Національної спілки журналістів України (1981), Національної спілки краєзнавців України (2009), Спілки письменників Лемківщини (2017), декількох Всеукраїнських товариств: Наукового – ім. Т.Шевченка (2007), Світового – Україна (1977) та Лемківщина (1989). Лауреат Всеукраїнських літературних премій імені братів Лепких (2012), імені П.Чубинського (2016), імені В.Вихруща (2003), лауреат 34-го Міжнародного форуму поезії «МИР-2006» Італія. Нагороджений орденами св. Георгія Переможця I ст. на шийній стрічці (2016) та таким же орденом II ст. (2013), орденом князя К.Островського (2013), «золотою медаллю Української журналістики та медаллю «Культура за мир» Міланського журналу «Артеккультура» (2006). Має дві Почесні відзнаки Національної спілки письменників України (2003 та 2013), Почесну грамоту Верховної Ради України (2003), Об'єднання українців Польщі (2005) та Товариства лемків Польщі (1998).

Барна В.А. народився 1953 року в смт «Товсте» Заліщанського району Тернопільської області. Після закінчення факультету журналістики Львівського національного університету імені І.Франка, а згодом Київського інституту підвищення кваліфікації працівників радіомовлення та телебачення України, від 1975 р. працював на різних посадах: в Тернопільському обласному радіомовленні і Національній спілці письменників України, в Київському видавництві «Дніпро» і «Терно-граф». Займав найвищі посади в Українській літературно-мистецькій фундації і Міжнародній колегії «Велика енциклопедія Лемківщини». Від 2017 – голова «Спілки слов'янських письменників України», головний редактор журналу «Бескиди» та керівник Тернопільського відділення Українського фонду культури ім. Б.Олійника.

Автор біля двох десятків книг і поетичних збірок, має визнаний авторитет в Україні та зарубіжжі, поети і прозаїки, сатирики та драматурги України і Словаччини, Польщі і Аргентини, США і Канади знають твори Володимира Барни. Вони перекладалися французькою, польською, італійською, іспанською, англійською, російською, білоруською та есперанто мовами. Сьогоднішні читачі можуть ознайомитись з творами Барни В.А. майже в усіх міських і районних бібліотеках Кіровоградщини. Україноцентричний Барна-лемко цікавий тим, що щиросердно опікується національними цінностями, доносить їх іншими мовами через своїх друзів-колег та перекладає твори братів-слов'ян для нашого, допитливого українського читача.

Він організував і провів понад десять тисяч письменницьких зустрічей. Розробив програму «Національне відродження письменників» для кожного району України, залучає молодих письменників з різних регіонів України і світу. І часто ці зустрічі виливаються в несподівані творчі контакти. Як приклад, прочитавши декілька творів Валентина Карпова і Сергія Чеботарьова з Кіровоградського регіону, Володимир Барна проникся атмосферою довіри, зичливості і позитиву. Поспілкувавшись, ці троє людей немов запалили іскри між собою: «І озвалася земля завдяки генів незбагнених». Вони виявились напрочуд близькі за покликом душі, а дух завжди знаходить побратимів. Тим хто любить Україну і рідну мову, сам Бог допомагає. Національна гідність починається з любові до рідного народу, до рідної мови, родичів, сусідів, знайомих та близьких. На українських теренах, від землі - до неба, де весь простір – це і є любов.

Володимир Барна зазначає: - Окремі книги членів Спілки слов'янських письменників України - Валентина Карпова і Сергія Чеботарьова з краєзнавства, я сприймаю як історичні нариси, вони виконують важливу роль у науково-дослідній діяльності та науково-методичній роботі в сучасній Україні. Основне завдання їхніх творів - не лише надати конкретні відповіді на актуальні питання: «Хто ми і звідки наші предки», але й зацікавити читачів історичним матеріалом, сприяти формуванню в них бажання пізнавати історію країни, народу та рідного краю. Їхні роботи будуть використовувати в наукових цілях інші автори при написанні дисертацій і монографій, а ще підручників і посібників з краєзнавства Кіровоградського регіону.

Взагалі Кіровоградська земля багата різними таємницями. Вона як непрочитана книга, терпляче чекає на свого мудрого і дбайливого читача. Літера за літерою, рядок за рядком читачі старанно і наполегливо вчитуються у загадкову і багату історію «Дикого поля». На моє переконання, освіченою слід вважати саме ту людину, яка знає історію своєї країни, бо її незнання - стає соромом. В Україні є цікаві книжки з історії, глибокі й водночас легкі, часто цікаві або сумні, інколи викладені з гумором. Оцінку книгам Валентина Карпова і Сергія Чеботарьова буде давати читач, але ніхто не зможе заперечити, що вони піднімають пласт народної пам'яті, яка протягом тисячоліть допомагала зберігати і розвивати найдорожче, що є у людини - його сім'ю, рід, общину та пам'ять про родове коріння.

Кожна викладена ними традиція має глибокий сенс, кожен обряд вивірений багатьма поколіннями наших предків. Сім'я, за поданнями наших авторів - це спільність всіх поколінь, минулих що жили колись, теперішніх які живуть поряд з нами і майбутніх, які ще народяться. Сила сім'ї та роду - це досвід усіх - для кожного, це допомога і підтримка, опора в скрутну годину і радість, помножена на всіх. Століттями традиції сім'ї і роду передавали жінки за участю і підтримкою чоловіків, тому жінкаматір мала здатності робити свою сім'ю процвітаючою. Ми народжуємося завдяки батькові і матері, стаємо на ноги за допомогою сім'ї, наше сьогоденне суспільство - це те, що створив наш Рід. Традиції наших предків - це не просто міфи і казки, це сповнені мудрості послання предків нам, сьогоденним нащадкам.

В цій серії книг Валентин Карпов і Сергій Чеботарьов застосували прийом «наратора» (оповідача), це коли в певному творі ведеться розповідь про людей і події від третьої особи. У першому розділі книги описуються мандрівники у часі, три волхви йдуть «Чорним шляхом» з боку Умані на землі Приінгулля, де в майбутньому постануть фортеця св. Єлисавети і місто Єлисаветград. Всі три особи, мають реальну історичну фіксацію на теренах Єлисаветградщини. Перший, це пророк Самусь, нащадки якого проживали в с. Самусівка, зараз всі прилеглі села затоплені «Кременчукським водосховищем» (т. зв. штучне Черкаське море). Саме від діда Самуся в тій місцевості виникло село «Самусівка», люди й досі пам'ятають його пророцтва.

У подальшому, автори В. Карпов і С. Чеботарьов ведуть розповідь за переказами пророка Самуся, де загальна сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, складають цікавий оповідний текст книг.

Другим мандрівником був волхв Малої (малий, низький), пізніші нащадки від нього отримують прізвище Маленко і виберуть собі місце для проживання село «Адж» (гірка вода), згодом село назвуть «Аджамка». На початку 1754 р. село ввійде до складу «Нової Сербії». Нащадки роду Маленків й сьогодні проживають біля Єлисаветграду-Кропивницького, а один із них (Олег Маленко) є полковником Кіровоградського центрального козацького округу.

Третій – худорлявий та високий на зріст старець Даниїл, він оселився в Єлисаветграді біля Петропавлівського цвинтаря в землянці, яку сам собі викопав неподалік від дерев'яної «церкви Петра і Павла» на вул. Полтавській. Через багато років (1936) церву і цвинтар знищать більшовики, а у 2013 р. старця Даниїла визнають «Єлисаветградським святим». В м. Кропивницький й сьогодні є «джерело Даниїла», яке він вимолив у Бога, а ще він на березі р. «Біянка» насадив фруктовий сад, плодами якого користувався весь навколишній люд.

В кожній країні є люди, які пишуть книги історичної пам'яті, в них фіксують події, факти та людське життя, і там кожна історія людських родів має традицію – повторюватися у часі і просторі. Розкриваючи сьогодні маловідомі сторінки історії міста «п'яти назв» Єлисаветграда-Кропивницького, ми заглядаємо в минуле наших пращурів, дідів, бабусь, батьків з надією на кращу власну долю. Заглядаючи в далекі події 1700-х років, ми бачимо перших переселенців «Дикого поля» і серед них своїх предків. Ми, немов разом з ними, закладаємо основи фортеці св. Єлисавети, пізніше міста Єлисаветграду з його неповторною інфраструктурою. Вчитуєшся в рядки книг і бачиш де проживали українці і серби, росіяни і болгари, німці і молдовани, греки і євреї, саме вони створювали перші унікальні умови для толерантного співіснування багатьох культур, саме ці люди являються «генетичним фундаментом» Кіровоградщини.

Проїшли роки, і на початку 2020 року, сучасні жителі Кропивницького ходять вулицями рідного міста, відвідують театри і кінотеатри, милуються архітектурою, відпочивають в парках і

скверах, доклавши трохи уяви, за силуетами рідної природи ми можемо побачити «тіні далеких предків», наших батьків, дідів і прадідів, які будували, створювали, садили і вирощували, народжували і виховували у нас здатність бачити красу природи, милуватися нею і поважати своїх нащадків.

Єлисаветград – унікальне місто, туристичні гідни годинами розповідають різні історії, від яких захоплює дух. Наші автори віддані своїй малій батьківщині і мають що розповісти з історії Єлисаветграда-Кропивницького. Є різні дослідники та науковці, окремі із них приносять велику користь. Однак вони не займаються так званою «мікро історією», тобто історією маленьких географічних об'єктів, поселень, містечок і навіть районів чи областей. Річ у тім, що в «мікро об'єктах» – важко знаходити першоджерело, на якому базуються всі інші наукові опрацювання. Якщо на базі великих досліджень, наприклад, з історії України, пишеться наукова робота, то їй зразу надається ярлик «праця державної ваги». Якщо інший дослідник базує свої роботи на «мікро історії», періоду українських визвольних змагань на теренах між Інгульцем і Інгулом, зазначає прізвища людей і розширює теми з історії України, це теж наукова робота і доволі серйозного рівня: «Від маленьких струмочків утворюється велика річка».

Наші співавтори діють у чітко окресленому руслі «історія малої батьківщини», маючи на меті забезпечення формування спільного українського погляду на своє минуле і сьогодення, консолідацію суспільства, виховання почуття самодостатності, гордості за свою власну, гідну подиву і поваги Вітчизну, додаючи цілющу порцію оптимізму й віри в історичну перспективу України. Зазирніть в генетичну основу власного роду, ви там побачите величезну силу - зв'язок поколінь, їхня гармонійна взаємодія дуже важлива для всіх членів роду. Як дерево без коріння всихає, так і людина без зв'язку з родом не здатна до життя. Навіть сильна людина довго не може існувати поза своїм родом. Програма роду діє на нас, хочемо ми того чи ні. Єдине, що ми можемо зробити, це змінити цю програму, працюючи над собою, накопичуючи енергію своєї душі, і перетворюючи простір навколо себе, в генетичну програму родових структур людства. Ми є господарями свого життя і пізнаємо свою історію заново, опираючись на доленосний 1991 рік.

Валентина Карпова та Сергія Чеботарьова не полишає надія, що Україна скоро згуртується, нарешті закінчаться чвари, запанує мир і злагода, країна стане сильною і заможною разом з своїми громадяни.

КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Карпов Валентин Євгенійович унікальна людина, офіцер запасу Збройних Сил України, лікар, письменник та викладач ВНЗ. Провідний спеціаліст «Будинку вчених Кіровоградщини»; наукового вісника «Інноваційні технології» (Україна); член товариства «Знання» України в Кіровоградській області; Кіровоградського творчого об'єднання «Парус»; Спілки слов'янських письменників України. Доктор наук, член–кореспондент декількох Міжнародних академій, професор. Автор більше трьох десятків науково-популярних книг та трьох навчальних посібників для ВНЗ. Відомий громадський діяч України. Фаховий спеціаліст із національно-патріотичної тематики, фундатор розбудови Українського козацтва від часів Незалежності України (1991) на теренах Кіровоградської області. Має Золоту зірку «Герой козацького народу». Повний кавалер орденів «Козацька Слава». Головний отаман Кіровоградського центрального козацького округу. Відомче звання генерал-полковник.

Чеботарьов Сергій Сергійович провідний радник «Будинку вчених Кіровоградщини», член наукового вісника «Інноваційні технології» (Україна), товариства «Знання» України в Кіровоградській області; Кіровоградського творчого об'єднання «Парус»; Спілки слов'янських письменників України. Вчена ступінь кандидат юридичних наук (доктор філософії) Ph.D., член-кореспондент декількох Міжнародних академій. Один із корифеїв слідчого апарату прокуратури Кіровоградської обл. Старший радник юстиції. За сумлінне виконання службових обов'язків та високу майстерність, неодноразово нагороджувався відзнаками і грамотами державних установ та різних організацій. Напрямки наукової діяльності викладені у більше 20-ти працях з теорії та історії держави і права.

Перша глава

Територія священних шляхів

СТЕЖКАМИ НА ЗУСТРІЧ ВЛАСНОЇ ДОЛІ

Під час побудови власного генеалогічного дерева, ви можете здобути інформацію, яка сприятиме поглибленню знань з історії рідного краю. Ця інформація розширить вашу науково-інформаційну базу у кількох вимірах: топонімічному, етнографічному, історично-географічному (або міграційних процесах) та персоніфікаційному. Любі дослідження в цих напрямках можуть змістовно доповнити теоретичну базу з історії рідного краю та надихнути на подальші пошуки. Візьмемо, для прикладу, вираз «Дике поле»; від стародавніх часів на цих територіях панував кочовий спосіб життя, тому тогочасне осіле життя установлювалось з великими проблемами. Але землі «Дикого поля» були придатними для розвитку землеробства, скотарства та промислів, що спричиняло їхню подальшу колонізацію. І терени Центральної України почали освоюватись орачами-землеробами, часто їх називали «люди поля». А окремі дороги «Дикого поля» вели «в нікуди» до територій, на яких не діяли закони.

Втім, саме слово «дикий» сигналізувало про небезпеку. Знаменитий польський романіст Генрік Сенкевич, черпав знання і натхнення в літературі того часу, писав про терени Центральної України: *«степ був дикий, від диких полів і диких душ»*. Основним законом стає ятаган, шабля, спис, аркан, захалявний ніж і лук зі стрілами. Все решта від лукавого. Звісно, цей степ не однорідний, все було мішано – перемішано і Кіровоградські землі невід’ємною часткою увійшли до складу тих теренів.

Можливо, саме від того часу з’явилося визначення «покинутих полів» або «безлюдної території». Можливо, назву «Дике поле» ще раніше ввели в історію дослідники, опираючись на події 915 року, коли вперше на Руську землю прийшли степовики печеніги, (до них і після них були інші завойовники, про яких ми будемо писати в своїх книгах). Наприкінці XVIII ст. літературна самоназва українських земель як «Дике поле» - перестало вживатися. Немає нічого дивного, що власні імена часто втрачають свій первісний зміст. Щоб там не казали, частина землі України за назвою «Дике поле» мала своє минуле, яке й досі перегукується з сьогоденням.

«Дике поле» - історична назва степової України у XVI-XVIII ст. У вузькому розумінні це історична назва українських причорноморських степів, у широкому розумінні - назва всього «Великого Євразійського Степу», який колись називали «Великою Скіфією», а в часи античності «Великою Тартарією», за перськими джерелами Дешт-і-Кипчак. У XVI-XVII ст. уряд Польсько-Литовської держави «Диким полем» вважав українські землі, що розташовувалися на схід і південь від Білої Церкви, й роздавав їх магнатам і шляхті у приватну власність як незаселені, хоча там проживало багато українського люду. У 1620 р. голландський картограф Ісаак Абрахамсон Масса видав карту Східної Європи та Сибіру, де південна Московщина показана як «Окраїна» (Oscraina), на південь від якої знаходиться «Дике Поле» (Dikoia Pole). Можливо так з легкої руки Ісаака Масса до європейської науки увійшла українська назва південних придніпровських степів «Дике поле», на картах позначена як «Dikoia Pole».

В кожній країні пишуть свої радісні і сумні книги з історії пам'яті, в яких фіксують людські життя окремо взятих родів, дивина в тому, що кожна історія роду має власну традицію повторюватися. Люди народжуються завдяки батькові і матері, стають на ноги за допомогою сім'ї, сьогоденне суспільство теж створив наш Рід. Сила сім'ї та роду - це досвід усіх і для кожного, це радість, допомога, підтримка, опора в скрутну годину. Батько вітчизняної історії Нестор-літописець писав: *«І жили там в мирі поляни і древляни, сіверяни і радимичі, хорвати і в'ятичі. І було множество їх, бо сиділи вони по Бугові і по Дніпру аж до моря, і єсть городи їх і сьогодні. Через те називали їх греки «Велика Скіфія».* Наш знаменитий Інгул в старі часи мав скіфську назву «Пантікапес» – рибний шлях.

Шлях до остаточного і органічного об'єднання земель Кіровоградщини в єдине ціле був складним і довготривалим у часі і просторі. Межі різних географічних зон, історичних територій, племен і народів, імперій і держав залишили тут свої вікові автографи. Кіровоградська земля пережила три основні історичні культуроформуючі етапи: додержавний, позадержавний та державний. Останній ще можна розділити на періоди у

відповідності до часу і держав, яким підпорядковувалися частини цього краю. За складністю історичного поступу, багатством природних ресурсів, різноманітністю ландшафтів та походження населення, Кіровоградщина від початку ХХІ ст. становила собою своєрідну модель невеликої європейської держави.

Виникнення майже кожного поселення Кіровоградщини має глибоку історичну традицію, і залежало від багатьох географічних, природних, економічних, культурних, військових, політичних та інших факторів, які визначали мотивацію тих чи інших осіб та етнічний склад при заснуванні того чи іншого населеного пункту. Землі сучасного Кіровоградського краю стали частковою територією, на якій на зламі ХV-ХVІ століть зародилося козацтво. Саме від зимівника козака Степана Лелеки веде свій родовід одне з передмість Єлисаветграда - «Лелеківка». Існує вельми ймовірна гіпотеза, що саме від козацьких зимівників виникли інші поселення сучасного Кропивницького: «Ковалівка» і «Балка», «Кущівка» і «Завадівка», в пам'ять про гайдамаків – маємо «Злодійську балку» тощо. Якщо вірити легендам і переказам, то найстаріша вулиця Єлисаветграда – «Кримська», яка в районі «Кущівки» приєднувалась до «Чумацького шляху», а далі дорога йшла до Криму, можливо від тих часів зберіглася її назва. Чумаки та інші подорожні завертали на «Кримську» вулицю до корчми козака Куща, щоб трохи відпочити, тож його бізнес був досить прибутковим, і скоро навколо його шинку виросло ціле село «Кущівка», яке за радянські часи з'єдналося з селом «Завадівка», (засновник - козак Завада).

Дуже давно, ще за часів отамана Петра Калнишевського (1690-1803), в Кіровоградському краї було вже більше 45 козацьких сіл та близько 4 тисяч хуторів-зимівників: Високі Байраки, Красний Кут, Усиківка (зараз Олександрія), Устимівка та Онufrіївка, Диківка та Дмитрівка. Не секрет, що історично відому фортецю св. Єлисавети будували не тільки переселенці, але й козаки. За словами кіровоградського історика Костянтина Шляхового: «гетьман Кирило Розумовський у 1754 році направив на будівництво фортеці 5430 піших і кінних козаків *«на земельное и деревянное исполнение и на приготовление в лесах припасов»*. За роботу козаки отримували платню: піші - 3 копійки у день, а кінні козаки – 5 копійок.

Українська козацька держава існувала майже півтора століття з 1648 по 1780-ті роки. Протягом другої половини XVII - середини XVIII ст. на землях північної та придніпровської території сучасної Кіровоградської області існували поселення, що належали до Чигиринського, Уманського, Полтавського та Миргородського полків Гетьманщини. Від 1730-х р. на південно-західні землі сучасної Кіровоградщини поширилась адміністративна влада полковників «Кодацької», «Бугогартівської» та «Інгульської» паланок Війська Запорозького Низового. Якщо ми візьмемо «Інгульську паланку», то вона займала землі між Дніпром і Південним Бугом з однієї сторони і Дніпровським лиманом з другої на південь від кордону між Османською та Російською імперіями у 1740-х роках. В межах сучасного Кропивницька, до утворення «Нової Сербії» 1750-х років, була «Інгульська слобода» на базі «Пелеківки», згодом козацьке місто «Інгульськ» на відстані 5-6 км. від фортеці св. Єлисавети. Від 1775 р. зникла назва «Інгульськ» і з'явилась нова назва – Єлисаветград.

У 1751 р було адміністративно засновано «Нову Сербію», яку ліквідували 1764 року, вона займала простір із заходу на схід від Синюхи - до Дніпра, а з півночі на південь від Великої Висі - до верхів'їв Інгулу та Інгульця (це сучасна Кіровоградська область), де 75% поселенців були із Сербії, Чорногорії, Волохії, Македонії та інших Балканських земель. У 1752 (1754) році почали будувати фортецю св. Єлисавети, яка згодом увійшла в межі міста Єлисаветграда. Спочатку місто відносили до Новоросійського генерал-губернаторства, пізніше стало повітовим центром Миколаївської, потім Херсонської губернії. Після ліквідації «Нової Сербії» (1764) - утворили «Новоросійську губернію», як назву двох адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії, які існували на території нинішньої Центральної і Південної України у 1764–1783 та 1796–1802 роках. Слід вирізняти першу «Новоросійську губернію» 1764-1783 р. з центром в м. Кременчук, (вона існувала 19 років) та другу «Новоросійську губернію» 1796-1802 роках (проіснувала 6 років) з центром в Катеринославі (останній у 1797-1802 роках вже мав назву Новоросійськ). Генерал-губернаторами краю були: Олексій Мельгунов (1764-1765), Яків Брандт (1765-1766), Федір Воєйков (1766-1774), Григорій Потьомкін (1774-1791), Платон Зубов (1791-1796), Микола Бердяєв (1796-1797) та інші.

Взагалі Кіровоградська земля багата різними таємницями, вона як непрочитана книга, терпляче чекає на свого мудрого і дбайливого читача. Літера за літерою, рядок за рядком читачі старанно і наполегливо вчитуються у загадкову і багату історію «Дикого поля», територію між середньою і нижньою течією Дністра на Заході; нижньою течією Дону і Сіверським Дінцем на Сході; від лівої притоки Дніпра - Самари і верхів'їв притоків Південного Бугу - Синюхи та Інгулу на Півночі; до Чорного і Азовського морів та Криму на Півдні. А ще Єлисаветградським краєм текла загадкова річка «Івля», текла-текла і зникла. Саме біля р. «Івля» стояла сторожова застава «Онгол», праслов'янського племені «Угл», які віками боронили Батьківщину.

Давайте ми з вами призупинимось і умовно поринемо в часі на терени Приінгулля, в далекий 1700-й рік. Надворі стоїть літня спека, гаряче і дуже нагріте сонячними променями повітря, немилосердно припікає голову. В степу, куди не глянь, природа манить своїми барвами і густим розмаїттям багатокольорових шатів. Терпко пахнуть трави у степовому просторі, вкрита ними земля простягається до обрію. Прикро, що в давні часи Приінгулля не існувало комунікаційних доріг, були тільки старі, утрамбовані дороги, яких називали «Чорними шляхами». Один такий «Чорний шлях» починався з Перекопського перешийка і йшов на північ, через «Запорозькі степи» до верхів'я річок Інгулу, Інгульця і Тясмину, далі повертав на захід та розгалужувався на декілька подібних шляхів.

«Чорний шлях» стародавній розгалужений торговельний шлях, він є синонімом поняття «Великий шлях», інколи його називали «Шляхом ясиру». Ним перекопські татари гнали населення України в ясир до Кафи, де вірменські та грецькі купці продавали їх далі в рабство. Український люд називав цей шлях ще «Шпаковим», від імені гайдамацького ватажка Шпака. Щоб сховатись від ясиру, по всій тогочасній Україні, навколо «Чорних шляхів» люди облаштовували підземні схованки, печери, тунелі тощо. Кожен замок, кожне поселення мало свої підземні ходи, які простягалися часом на багато миль. В цих підземних ходах люди ховалися самі, свою худобу, збіжжя від нападів орди, або переходили в безпечні місця.

«Чорним шляхом» з боку Умані йшли троє стомлених чоловіків похилого віку, в полотняному білому вбрані, оздобленим стародавнім шиттям. У кожного на голові був солом'яний бриль з широкими крисами. Так називали капелюх, бо він найкраще захищав від палючого літнього сонця в дорозі, або при роботі в полі. По тим брилям здалеку можна було пізнати отих кремезних чоловіків; в одного бриль був зроблений з плетеної соломи, в другого з очерету, а в третього з зубчастої солом'яної тасьми. Кінцевим пунктом їхньої подорожі була сторожова застава «Онгол» на річці «Івля» в Приінгуллі.

Старшого мандрівника звали Самусь, він походив із роду пророків духовних волхвів-укрів, із нетерпінням чекав зустрічі з своїм побратимом, старим вождем онгольців – Сверкером. Це його майбутній нащадок (Самусь-молодший), після більшовицького перевороту 1917 року, оселиться в районі Кременчука і стане відомим місцевим пророком з подібним ім'ям Самусь.

Самусь – скорочене українське чоловіче ім'я від Самі-йла (івр. Самуїл) біблійного походження від єврейського Šetū'el. Так називали пророка Старого Заповіту і кілька святих старої християнської епохи. Святий пророк Самуїл був п'ятнадцятий (і останній) суддя ізраїльського народу. Він походив з коліна Лівіна, його батьками були Елкана і Анна. Пізніше розумних і допитливих людей на теренах Кіровоградщини будуть називати «самусі». Після 988 року кожен слов'янин Київської Русі під час офіційної церемонії хрещення отримував від священника власне хрестильне ім'я. Наступні похідні прізвища від Самуса: Самко, Самійленко, Самойленко, Самощенко, Самойлович, Саміляк, Самусенко, Самійло, Самолюк, Самуляк тощо. Один із козаків Самусь був воєводою за Богдана Хмельницького.

Кременчукській дід Самусь задовго до утворення «Кременчуцького водосховища», ходив по навколишнім селам і розповідав людям, як їхніми вулицями буде текти велика вода, а ще по небу будуть літати залізні птахи, а по землі - бігати залізні коні, що не їдять сіна, а живляться лише водою (певно мав на увазі бензин). Від першого Самуса в тій місцевості виникло село «Самусівка». Люди й досі пам'ятають пророцтва Самуса. Ми

в своїй книзі поведемо розповідь за переказами Самуся, бо він знав чого багато з минулого та вмів споглядати майбутнє.

Другим мандрівником був волхв Малої (малий, низький), пізніші нащадки від нього отримають прізвище Маленко і виберуть собі місце для проживання село «Адж» (гірка вода), недалеко від майбутніх Медерова, Григорівки та Привілля на теренах Єлисаветградщини. Згодом село «Адж» змінить назву на «Аджамка», в метричних книгах місцевої Преображенської церкви прізвище Маленко (Малаєнко) зустрічається дуже часто.

На початку заснування Нової Запорізької Січі (1705-1740) в с. «Аджамка» вже існували запорізькі зимівники, у 1754-1759 р. село входило до складу «Слобідського козацького полку». В 1753 році була заснована друга «Аджамка», переселенцями з поляків, сербів, греків, болгар, росіян, українців та євреїв. На початку 1754 року село ввійшло до складу «Нової Сербії» і названо містечком «Аджамка», Олександрійського повіту, Херсонської губернії. Пройшло багато років, нащадки роду Маленків й сьогодні проживають в м. Кропивницький, як приклад, на початку ХХІ ст., начальником штабу Кіровоградського центрального козацького округу був полковник Маленко Олег Володимирович, а працівником Кіровоградської обласної прокуратури - Маленко Олександр Володимирович, маємо й інші приклади.

Третім мандрівником був волхв-цілитель Даниїл, від його роду підуть інші народні цілителі, один із них знаменитий єлисаветградський старець на ім'я Даниїл-молодший, так його називали в честь першого предка роду Даниїла. Єлисаветградський Даниїл оселиться на «Петропавлівському» цвинтарі, неподалік церкви Петра і Павла, що була до середини 1930 років на вул. Полтавській. Він міг протягом 40 днів молитися на могилах новопреставлених осіб. Мабуть, Господь відкривав обранцю Даниїлу те, що було приховано від людського погляду. Пройшли роки і коли наш Даниїл помер, то його поховали на тому ж «Петропавлівському» цвинтарі, навіть після смерті, люди йшли до могили Даниїла, бо вона мала цілющі властивості. Пізніше ми повернемося до цієї теми, бо у 2013 році Священний Синод Української Православної Церкви зарахував до лику святих єлисаветградського старця Даниїла.

А в цей час в сторожовій заставі онгольців, з подачі вождя Сверкера, до зустрічі з духовними волхвами Самуся, Малої та

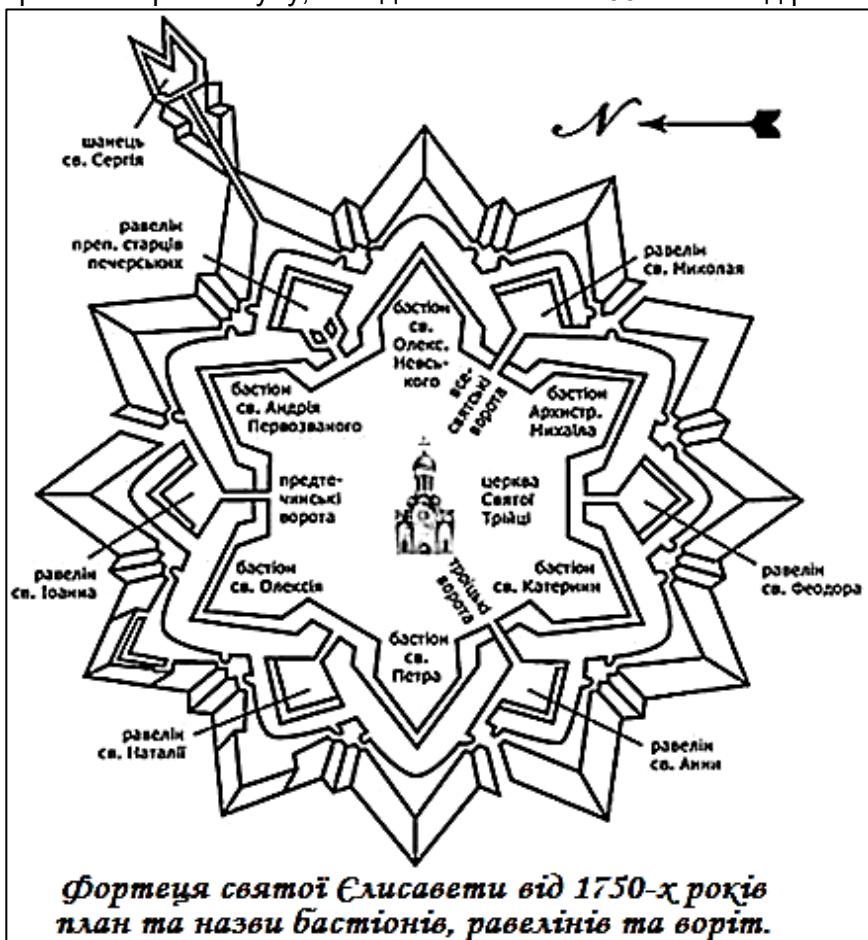
Даниїла готувалися всі жителі. Серед онгольців були і герої наших книг: Карп, Магр, Тавриза та Чегодай із своїми сім'ями. На зустріч запросили волхвів: старого Білозара (світла зоря), Будимира (миротворець), Велислава (велика слава), Добромила (добрий і милий) та Ярополка (колишнього воєводу «сонячного» війська). Онгольська молодь розуміючи велич волхвів, тихенько перешіптувалась по куткам застави.

«Чорний шлях» у межах «Придніпровської височини», вів наших мандрівників Самуся, Малою і Даниїла на берег річки Інгул, де в неї вливалися менші річки - Сугоклія та Біянка. Перед ними розкинувся великий природний котлован з річками, по берегах яких розташувались глибокі долини, а до самого обрію йшли, оспівані в піснях - українські степи. Сонце котилося на захід, тож мандрівники вирішили перепочити. Дивлячись на краєвиди, Самусь поринувши в свої думки і через «Хроніки Акаші» (Всесвітню книгу Життя), заглянув в майбутнє, де очима своїх нащадків побачив географічні зміни цієї території, будівництво фортеці св. Єлисавети і міста «п'яти назв» Єлисаветграда-Кропивницького. Духовні злети і моральні падіння людей, війну з Наполеоном, пізніше Перша та Друга світові війни, падіння Радянської держави і підйом незалежної України.

Побачене видіння приголомшило Самуся, він із сумом почав його переповідати своїм супутникам: - Друзі мої, подивіться в низ долини, там де річка Інгул робить петлю, в тому місці через 50 років, на пагорбі правого берега Інгулу розпочнеться будівництво фортеці за назвою «Свята Єлисавета». Бачите по обох берегах Інгулу білі хатинки козацьких зимівників, то основа майбутнього міста Єлисаветграда, правда назву міста будуть змінювати багато разів. За освоїм національним забарвленням в Єлисаветграді-Кропивницькому будуть жити представники біля 90 національностей і народностей. Жінок у місті на 10-20% буде більше, ніж чоловіків.

Самусь звівся на ноги і подивився вдалечинь, де земля немов зливалася з небом: - Друзі гляньте на зручне розташування прилеглої території, поряд «Чорний шлях», далі відгалуження на Хаджибей, Крим та з козацької Січі дорога до Польщі, саме це визначить долю фортеці і майбутнього міста Єлисаветграду. До появи Одеси, Херсона, Миколаєва взагалі це буде єдине значне поселення на півдні України.

Самусь: - Давайте я вам намалюю план фортеці св. Єлисавети на 1755 р. Місце для неї буде обирати російський генерал Іван Глебов, зупиниться він у 1752 році он там, на пагорбі правого берега Інгулу, на відстані близько 200 сажнів від річки.

Фортиця буде являти собою шестикутник, площею близько 70 десятин, внутрішню частину якої розділять на 36 дрібних кварталів, розташованих навколо великої квадратної площі. У XX ст. дослідники будуть сперечатись, нібито проект фортеці «був розроблений прапорщиком геодезії Омеляном Гур'євим та учнями Київських гарнізонних полків сержантом Семеном Леонтьєвим і солдатом Іваном Федоровим 21 вересня 1752 року».

Але то не правда. Кресляром першого плану фортеці Святої Єлисавети від 20 квітня 1753 року буде Олександр Вейс.

В архіві ЦДІАК України буде знайдений унікальний документ, що проллє світло на урочисту закладку фортеці святої Єлисавети. 1754 року, українські козаки, військові та будівельники, разом з священнослужителями православної церкви, брали участь у закладці фортеці, саме останні благословили початок будівництва». Цитуємо витяг з докумен-

ту без виправлення: «Доношение отъ игуменовъ: лубенского іеромонаха Досифея, сорочинского іеромонаха Гавріила, нефорощанского іеромонаха Даміана и отъ протопоповъ сорочинського Димитрія и криловського Симеона с объявленіємъ, что за силу полученного ними изъ катедры Указа и о исполненіи по оному сего 754 года июня «12»го съехали къ генералу Глебову, божественную літургію и молебствие отправили и крепость св-тія Елисавети по чиноположенію церковному заложили...».

У спрощеному вигляді: «після спільного молебну на правому березі Інгулу у 1754 р, між гірлами річок Грузька і Сугакля, заклали фортецю на честь святої Єлисавети». Від 1754 року керувала фортифікаційними роботами команда з чотирьох інженерів і дев'яти кондукторів. Планували звести фортецю св. Єлисавети за 120 днів, але все пішло не так. Бо Царський уряд виділив грошей удвічі менше від кошторису, будівництво затягнулося, а у середині жовтня 1754 року фортифікаційні роботи з будівництва фортеці, узагалі зупинили. Далі Самусь каже: - На той час оборонні вали фортеці будуть насипані, хоча й не на повну висоту. В подальшому місто на лівому березі Інгулу й фортеця на правому – будуть розвиватись автономно, підтримуючи зв'язки між собою. Через 2 роки (1756) фортифікаційні роботи у фортеці поновлять, а 1757 р. завершувати будівництво фортеці доручають І. Менцеліусу.

В подальшому, автори книги, опираючись на пророка Самуся, будуть вести розповіді у часі і просторі про події, історію та людей міста Єлисаветграда - від його імені.

З часом старе суспільство, що базувалося на традиціях і звичаях, поступово руйнувалося, в межиріччі Інгулу все більша кількість представників нової європейської цивілізації почала керуватись здоровим глуздом і власним розумом. Об'єктивно дивились на загальну історію країни та людей, яких давно немає в живих, на об'єкти та матеріали їх діяльності, вулиці, будинки тощо. Історія нашої держави була б неповною мірою висвітленою без цих окремих моментів. Не дивно, що історія Єлисаветграда-Кропивницького й сьогодні продовжує відкривати незнані сторінки минулого й тим самим привертати увагу широких кіл громадськості та викликати бурхливі дискусії. Кожен населений пункт, будь-то невелике селище, село чи місто має своє ім'я. Ці імена їм дала людина: одним в давнину, іншим у - близькі історичні часи, третім - в наші дні. У них, як правило, відображено, або географічне положення населеного пункту, або традиційні заняття людей, які там проживають, або рельєф місцевості. Нам й сьогодні не завжди вдається зрозуміти і пояснити сенс назви якогось географічного об'єкту, його побудови та призначення.

В 2018 році, учень однієї (колишньої Кіровоградської) школи поставив нам просте питання: «Чому при кожній новій владі назву нашого міста намагаються змінити? Чому багато старих будинків нашого міста «загрузли» в землю на 3-4 метри, складається враження, що їх погано відрили із землі»? І наводить приклад виверження вулкану «Везувію», коли загинуло три міста: Помпеї, Геркуланум та Стабії. Після масштабних розкопок XX ст. стародавні міста повстали перед істориками і археологами у майже всій своїй повноті, від величних храмів і портиків - до громадських туалетів і публічних будинків. З цим прикладом нам треба розбиратись, а відповідно підземних споруд, то ми будемо описувати їх у своїй книзі. Бо дійсно частина старих будинків Єлисаветграда своїми першими поверхами погрузли в землю. Складається враження, що їх будувала інша цивілізація, а люди XVIII ст. відкопали, як російський С-Петербург. Звучить як зачин фентезійного роману по альтернативній історії не тільки С-Петербурга, але й Єлисаветграда. До речі, на заблокований в Росії

енциклопедії інтернет-фольклору «Луркоморье» є велика стаття, присвячена альтернативної історії С-Петербургу. Червоною ниткою через усі історичні дослідження проходить геніальна в своїй абсурдності думка, С-Петербург (а разом з ним і Кронштадт), побудовані в незапам'ятні старі часи цивілізацією атлантів, а цар Петро-I лише знайшов колишні їх залишки і привласнив собі. Нам скажуть: «Деякі дослідники несуть нісенітницю про те, що на території Росії, в дуже старі часи, існувала якась високотехнологічна цивілізація, згодом знищена в 1770-1780 роках атомними бомбами прибульців, або про маловідомий, черговий «Всесвітній потоп» на початку XIX ст. Після якого, всі археологічні пам'ятки занесло мулом і землею, генетичну пам'ять народів стерли, а спогади окремих людей – визнані помилковими». Не будемо сперечатись, але популярність альтернативної історії зростає, тому треба вивантажено підходити до цих питань.

На землі нинішньої Кіровоградщини за тисячоліття проживали різні народи: анти і сармати, дулібами і авари, готи і угри, слов'яни і татари, литовці і поляки. Не забувайте про кипчаків, котрих наші літописці називають половцями (від світло-жовтих голів). Ця орда, розселившись по Бугу, в 1071-1092 р. успішно воювала проти руських князів. Половецькі кочів'я змінили ординці, постійні набіги кочовиків призвели до знелюднення території сьоднішньої Кіровоградщини. Від усіх тих народів маємо цікаві археологічні знахідки. Чи можемо ми мати приклади альтернативної історії на теренах Єлисаветградщини? Так, можемо.

За повідомленням В. Б. Антоновича «Археологическая карта Киевской губернии» (15 т) стор.132, Москва 1895 р. по Кіровоградській території, повз с. Табанове проходить земляний вал (Зміїний) в напрямі Балтської волості. Йде через «Підвисоцький ліс», далі через села: Копенкувате, Табанове, Пушкове - до річки Кодима. Якщо «Зміїний вал» був останнім оборонним рубежем зі сходу на підступах до Голованівська та межиріччя Інгулу, де згодом постали фортеці: на Інгулі – Єлисаветградська; на Синюсі - Торговицька, виникає питання, можливо подібні фортеці на правих берегах названих річок вже були раніше, ніж їх датують? Бо їхньою місією було захищати землю, як «обітницю русів», від різних ворогів.

РЕАЛЬНЕ ЖИТТЯ СТАРОГО ПРИІНГУЛЛЯ

За тисячу років від сьогодення дня, старий вождь Сверкер із сторожової застави «Онгол» на річці «Івля» прокинувся зранку від гуркоту бурі, вийшов з землянки і глянув на чорне небо. Давно не було такої бурі, мабуть до неприємностей, подумав Сверкер, та й причин для таких думок було придостатньо, бо в селищі почали хворіти

люди за нез'ясованих причин. З невеселими думками Сверкер попрямував до берега річки «Івля», що шуміла в темряві.

Колись давним-давно на берегах саме цієї річки поселилось велике плем'я пришлих людей, і від них утворилась сторожова застава «Онгол». Люди займалися мисливством, рибалили і сіяли хліб. Коли нападав ворог, шикували свої серця у лави і йшли на захист рідної землі. Від води р. «Івлі» їхні руки наливалися силою весняних хвиль та стійкістю столітніх дубів. Серед героїв застави в перших рядах бачимо як старих волхвів, так і міцних та впевнених Магра, Карпа, Тавризу і Чегодая.

Окремі дослідники кажуть: - В історії Приінгулля, задовго до перших переселенців на теренах «Дикого поля» та хаотично побудованих зимівників і хуторів козаків майбутньої «Буго-Гардівської паланки», текла загадкова річка «Івля». Спочатку під землею, а згодом вийшла на поверхню. Одні дослідники пов'язують її назву з Інгулом, інші з Інгульцем який має багато білих плям в своїй історії. Одну таку «білу пляму» ми знайшли у «Літописі руському» за 1190 та 1193 роки, де мова йшла про боротьбу київських князів з половцями. Там є перший згадка про річку Інгулець, але за іншою назвою. Відповідно «Літопису руському» в XI ст. річку Інгулець називали «Івля».

Відповідно цієї назви, у своїх попередніх книжках ми наголошували, за «Етимологічним словником української мови», слова «Івля» (іва, івіка, івіна) – це верба козяча, або горбина, крушина. Шановні читачі, огляньте береги ваших річок, де схиляють над водою тонкі гілки чарівні українські верби, оспіваної у піснях і легендах. За цією ознакою, можливо це є загадковою річкою «Івля». Щодо літописної карти з позначенням річки

«Івлі», то люди хочуть, щоб то була притока Дніпра, або Тясмину, Інгулу, чи навіть Висі. Станом на початок 2021 року дослідження по загадковій річці «Івля» не закінчені.

Старий вождь онгольців Сверкер був із роду духовних волхвів-укрів і вмів заглядати в майбутнє. Його дід, в дуже старі часи прийшов із історичної Волині на терени Приінгулля, саме із центру мудрих Рахманів та Аріїв. Всі Сверкери разом із своїми однодумцями несли людям «закони Прави», за якими необхідно розбудовувати нову державу з об'єднуючою назвою Русь-Україна. Таких людей називали духовними вчителями.

Саме їхніми стараннями, за межі центру Рахманів та Аріїв у XVI-XVII ст. знання законів Прави міцно укріпилася на давніх слов'янських просторах Середнього та Нижнього Подніпров'я, Лівобережжя Дніпра, Причорномор'я і Слобожанщини. Згодом смислова назва Україна, як країна духовних вчителів православного світогляду, потрапила на карти іноземних картографів у XVI-XVII ст. В цей період відбулося загострення боротьби давнього, світлого, православного руху просвітництва з ідеологіями, які базувались на темних окультних ідеях антисвіту. Така боротьби тривала на просторах планети не одне тисячоліття, вона продовжується і на початку XX ст. Ці війни, як кубла темних зміїних сил, формувалися в Артанії I тис. до н.е.; у Дулібії I ст. до н.е. - IX ст. н.е.; у Росі X-XIV ст. н.е.; на Волині та Україні у XV-XVII ст. н.е.) тощо. У запеклій світоглядній боротьбі, противникам рахмано-волхвівської просвітницької системи важливо було отримати доступ до таємниць рахманського і волхвівського устрою, організації їх влади та системи управління, щоб отримати владу і підкорити людство.

Минулі життя певних особистостей і історія найдавніших цивілізацій - зберігається в «Хроніках Акаші» і доступна для ознайомлення людей з певними знаннями. Це немов Вселенська комп'ютерна система, створена для того, щоб дати можливість людям виявити своє «Я». Іноді, наче нізвідки, з'являється думка чи ідея про яку люди раніше навіть не здогадувались немов: «Це плід уяви». Тоді як насправді ця інформація надійшла із Вселенської системи «Хроніки Акаші». Пізніше в 5 главі ми детальніше ознайомимось з «Хроніками Акаші».

«Український Степ» (або Дике поле) ніколи не був безлюдним, але сталась певна колонізація Приінгулля, і від другої половини XVIII ст. - цей край назвали Єлисаветградським, від XX ст. назву змінили на Кіровоградський край по території якого тече Інгул. Десь тут у товщі землі заховалася наша р. «Івля», саме на її березі тисячу років тому стояв старий вождь Сверкер із тривогою дивився на її води. Він подумки поринув у «Хроніки Акаші», споглядаючи життєві моменти майбутніх подій. Настало XVI ст. і на цих землях почали з'являться перші козацькі поселення: зимівники, слободи, бекети. Відбувався процес заселення краю, який активізувався в добу «Нової Січі» (Підпільненька Січ 1734-1775) адміністративний і військовий центр запорозького козацтва. Це одна із останніх Запорозьких Січей, яка буде намагатися перекрити набіги кримських татар і «Дикий степ» почне швидко міняти своє обличчя.

Саме в часи існування «Нової Січі» постає незалежне козацько-військове угруповання під назвою «гайдамаки». Гайдамацький рух розпочався у 1734 році з бездіяльності першого Новосіченського отамана-гетьмана І. Малашевича у справі захисту прав і свобод українського народу. Можливо гайдамацький рух привів до того, що у 1760 році на території «Нової Січі» спалахнула епідемія, в'їзд та виїзд з «Нової Січі» було заборонено.

А у 1768 р. розпочався козачий бунт (або «бунт сіроми»), під час якого кошовий отаман Калнишевський та козацька старшина ховалися від бунтарів у Новосіченському ретраншементі. Саме з «Нової Січі» тричі вирушало «Запорозьке військо» на московсько-турецьку війну 1735-1739 р, 1768-1774 р, та у 1771-1773 р. А з січової гавані вийшла запорозька флотилія, вона двічі здійснила Чорноморсько-Дунайську експедицію. На початку червня 1775 р. за наказом Катерини-II «Нова Січ» була зруйнована, а всі «Вольності Війська Запорозького» анульовані. Далі вождь Сверкер угледів, як на місці «Нової Січі» виникло село Покровське, яке в 1950-ті роки опиниться під водами штучного «Каховського моря». Це замкнута водойма між двома греблями. Водами Дніпра у 1955-1958 р. було затоплено близько 90 сіл, на дні водоймища перебуває історичний «Великий Луг» та столиця хана Мамає місто «Замик». Загалом в Україні спорудять 1157 штучних водосховищ.

В уяві постали страшні картини Європи 1340-1350-х років, коли внаслідок чергової епідемії «Чорної смерті», як страшного лиха на теренах «Дикого поля», загинула велика кількість людей. До 1340 року населення світу становило близько 475 млн людей, після 1350 року залишилося біля 350 млн. Людству знадобилося 200 років, щоб відновити рівень своєї популяції. Не менш страшними були наступні епідемії віспи, які приходили з Єгипту і морили приблизно по 400 тис. європейців щороку.

«Життя після смерті»: таємний експеримент в одному з московських крематоріїв в 1996 році провели страшний експеримент. До покійника підключили енцефалограф і піднесли вогонь до трупа. Дослідники попередньо переконалися, що сам

енцефалограф на зміну температури не реагує. На диво експериментаторів, енцефалограф раптово показав такі ж сигнали, що і у живої людини, обпеченою вогнем. Але небіжчик не здатний відчувати емоції. Сьогодні ми знаємо, бактерії що живуть у мертвому тілі, виробляють енергію і реагують на подразники.

Далі в уяві вождя Сверкера із пітьми середньовіччя виринають більш сучасніші події, наприклад, італійський письменник Джованні Боккаччо та французький лікар Гі де Шоліак, які розповідають про лихо у Європі і на території «Дикого поля». А ось постала зовсім міфічна картина XIV ст., територією «Дикого поля» із хрестового походу повертається лицар Антоніус Блок. Саме у цей час людей на теренах України уразила чергова епідемія і на березі р. «Івля» в Приінгуллі, він зустрів Смерть. Антоніус запропонував їй зіграти в шахи, якщо програє Смерть то зможе забрати лицаря, якщо виграє Антоніус, то Смерть втратить свою владу над людьми і піде геть з теренів Русі-України. На превеликий жаль лицар Антоніус Блок програв і Смерть забрала його з собою.

За істориком Паоло Маланімою, у період з 1300 до 1400 роки населення Англії та Уельсу скоротилося з 4,5 млн. до 2,7 млн; Шотландії - з 1 млн до 700 тисяч; Франції - з 16 до 12 млн; Італії- з 12,5 млн до 8 млн; Іспанії - з 5,5 млн до 4,5 млн; Німеччини - з 13 до 8 млн; Європа - з 78,7 до 56,85 млн, тобто 28%.

На малюнку фрагмент спалювання хворих людей на чуму.

Для прикладу, у Венеції заборонили торгівлю вином та азартні ігри, закрили борделі, створили спеціальні команди, які забирали мертвих на вулицях та в будинках. Боржникам списували частину грошей та звільняли людей з в'язниць. Ці заходи не запобігли великій смертності у місті,

Епідемії в різних містах мала складні демографічні наслідки через високу дитячу смертність. У заможних селянських родинах тоді зазвичай було 6-8 дітей, з яких до дорослого віку доживала половина. У бідних селян - менше. Ті, хто вижив, надто цінували можливість жити, і по завершенню пандемії, люди швидко укладали шлюби і народжували дітей.

За останні два тисячоліття людство пережило декілька пандемій: «Чорна смерть» (чума) у XIV ст., холера у XIX ст. та «іспанка» у 1918-1920 р. призводили до великих демографічних втрат і трагедій. До прикладу, розглянемо пандемію чуми 1347-1353 років «Чорна смерть», яка вважається переломним моментом в історії України. Ця чума не була новою хворобою для Європи, адже у VI-VIII ст. так звана «Юстиніанова чума» забрала на континенті мільйони життів. Вважається, що спалах чуми почався ще в 1330-х роках на території Китаю та Монголії, а до Європи хворобу привезли наприкінці 1347 року екіпажі

генуезьких кораблів з Криму. Середньовічна людина вважала хворобу - Божою карою, коли людство дуже розгнівило Бога.

Чума була занесена і лютувала в Єлисаветграді в 1770, 1783, 1784 і 1813 роках. Про колишню епідемію чуми в Єлисаветграді є відомості Єлисаветградської провінційної канцелярії за 1772 рік. Небезпечна хвороба лютувала в цій провінції з листопада 1770 р. до 26 січня 1772 року, у фортеці св. Єлисавети та її форштату померло *«чоловічої 920 та жіночої статі 399 людей, всього 1319 осіб»*.

З рапорту єлисаветградського купецького зібрання, який надійшов в комендантську канцелярію фортеці св. Єлисавети в 1776 р. йдеться про те, що в форштадті фортеці св. Єлисавети з обивателів, а за форштадтом - у Млинках (нинішній район Великої Балка), і в слободі Ковалівка виявлені хворі, але не вказано на яку хворобу. Під підозрою перебувають жителі Кущівки та навколишніх прилеглих районів.

У статистичному описі Новоросійського краю поміщено лист одного з єлисаветградських старообрядців про чуму 1784 року і відправлення старця Никодима до С-Петербургу *«Про іспрошение від св. Синоду призначенням його єпископом, за власним вибором. Далі читаємо із збере-*

Женням орфографії: «Пречесний в Іноценах і пустинного Успенскаго монастиря будівельнику Авві Никодиму, мирно у Господі радоватися. Божим потуранням через гріхи наші від Херсона в Єлисавет до співгромадян проразіся людям мор, так що в Херсоні більше десяти тисящ людина разнаго звання, сиріч співгромадян, військових, матрозов, каторжних і італійців загинуло, а наших старообрядців, які до вас підписали вельми мало залишилося. У нас же в Єлисаветі найменше число в різних будинках по Форштат людей до 50, а в Заріччі Інулом не більше 200 від морової виразки померло. Між того часу люди прийшли в страх великий, наші молилися про зупинення гніву Божого, молебствоваві всеношною покладену службу Стрітіння Господнього двоекратное та інше.

Підписано власноручним підписом.

Старанний желатель і прочанин недостойний чернець Герасим». Єлисавет 1784 рік, 4-го травня.

Наступна чумна епідемія, що лютувала в Україні, Одесі та Криму в 1812 році, не дивлячись на всі попереджувальні заходи відносно м. Єлисаветграда, як-то: кругом міста окопали рів, поставили караули, увели карантин та не дивлячись на ці заходи, від червня місяця 1813 р. епідемія чуми в місті поширилась. Були закриті церкви і всі громадські місця, керівництво проти-епідемічних заходів в Єлисаветграді, взяла на себе Херсонська губернія, конкретно статський радник Іван Христофорович Калагеоргій і херсонський військовий губернатор Еммануїл Осипович дюк де Рішільє, які спеціально для цього прибули до Єлисаветграду і залишалися в ньому до припинення епідемії. Обкурювання будинків і речей, а також огляди підозрілих хворих проводилися під керівництвом херсонського лікарського інспектора, надворного радника Данилова. Очищення та дезінфекція проводили за системою Гітом-де-Морво. Для боротьби з епідемією місто Єлисаветград було поділено на уділи, якими завідували особливо призначені для цього наглядачі. На них поклали обов'язки, кожен день довідуватися про стан здоров'я жителів їхнього району і доносити в спеціальний комітет. Всі хворі і сумнівно хворі поміщалися в військовий госпіталь, що знаходився у фортеці св. Єлисавети.

Після спаду епідемії чуми, довгий час працював, так званий «очисний комітет», який тривалий час у всіх жителів міста робив розшук підозрілих речей. «Очисний комітет» складався з посади городничого, яку займав штабс-ротмістр гвардії Цветкович, голови Дікова, бургомістра Рогачевскаго і чиновника для особливих доручень при херсонському цивільному губернаторі. Кладовище для поховання померлих від чумної епідемії було відведено поблизу міського (казенного саду), а саме при в'їзді в нього з лівого боку на кордоні землі, що належала полковнику Красноглазову. Всіх хворих на різні епідемічні хвороби закопували на території саду (сьогоднішня зона відпочинку біля телевізійної вишки). За недостатній огляд і карантин з боку місцевої поліції, внаслідок чого чумна була занесена до Єлисаветграду. Всі чини поліції за розпорядженням дійсного тайного радника князя Куракіна були оштрафовані в розмірі третинної платні».

На початку 2000-х років кіровоградські міські депутати незаконно захопили землі Міського саду біля телевішки, але злякавшись спалаху хвороби - повернули парк громаді міста.

В документах початку XIX ст. вперше з'являється слово «обсервація». Тогочасна тривала обсервація в Єлисаветграді була 6 днів, все було закрито. За підсумками епідемії 1813 р. померло 28 жителів Єлисаветграда, їх особисті речі були спалені, додатково спалили чотири будинки.

Опираючись на старого вождя онгольців – Сверкера, розглянемо історії спалаху інших епідемій у м. Єлисаветграді. Вперше у 1830 р., а потім в 1848 році до Єлисаветграду «завітала» епідемія холери, причому в останньому році вона була незрівнянно смертоносною. Про холеру 1848 р. в колишньому місті Єлисаветграді в справах міського архіву збереглися документи: у жовтні 1847 р, появилася холера і почала поширюватися навколо Єлисаветграда. Спочатку вона лютувала в Кременчуці і Новомиргороді, внаслідок чого в Єлисаветграді прийняли запобіжні заходи: знищувалися за розпорядженням начальства кавуни і дині, спостерігалось, щоб на ринку продавалися свіжі продукти, а коли з'являлася в продажу не свіжа риба, її негайно знищували а збитки відносили за рахунок торговців як покарання; додатково очищалися колодязі і відхожі місця.

У 1848 році в м. Єлисаветграді була дуже сильна спека і посуха навесні, і раптом близько 5-го червня з'явилися хворі з ознаками холери. За наказом корпусного командира, графа Остен-Сакена, як начальника південних військових поселень, у віданні котрого знаходився Єлисаветград, негайно були організовані християнський і єврейський комітети з припинення холери та розбили райони міста на дільниці. На членів комітетів поклали стеження за діями опікунів на дільницях, доставляти все необхідне для тимчасових відділень холерних хворих. Бідних хворих було вирішено негайно відправляти у тимчасові відділення при міській лікарні, християнські та єврейські богодільні. Крім зазначених трьох відділень для хворих нижніх чинів в місті, у 1848 році були відведені три додаткових приміщення, в манежі і військових бараках, під холерні лазарети. Для більш суворого нагляду за хворими в місті, Єлисаветград тимчасово розділили на 2 частини за числом поліцейських частин і за кожною частиною закріпили раніше виділені домоволодіння. Вийшло якраз по десять десятків, якими завідували піклувальники

та два їх помічника. Піклувальники (опікуни) повинні були відвідувати хворих не менше трьох разів на день: рано вранці у 8 год, опівдні з 12 до 14 та в 7 години вечора. Спостерігати за свіжістю продуктів, що вживали в їжу, питвом та інше. Негайно сповіщати лікаря про хворих і відправляти в холерні відділення бідних, які не мають можливості лікуватися вдома. На одного піклувальника припадало від 78 до 164 будинків у місті. Як піклувальник зможе обійти всі будинки тричі на день з урахуванням часу на дорогу і розмову з членами хворого сімейства?

Чим закінчилася та епідемія холери? Слово О.Пашутіну: «Самими нездоровими місцями виявилися: Велика Балка та Ковалівка». Холера в Єлисаветграді 1848 р. припинилася близько 3-го вересня. Найбільше хворих у місті було в трьох холерних відділеннях 1718 душ, з них померло 532 людини. Було прийнято рішення, речі померлих, що залишилися в квартирах, і не підлягати спалюванню, а віддавати спадкоємцям. Додатково надавалася допомога найбіднішим мешканцям, які залишилися без всяких засобів існування у кількості від 2-х до 3-х рублів. Всього було витрачено 1632 руб., ще були пожертвування містян на суму 667 руб. 15 коп.

Холера в Єлисаветграді була в 1813 році; в 1855 році, в кінці 1860-х та в 1870-х роках. Дві останні були меншими за обсягом хворих, тож жителі швидко справились з цими епідеміями, але страх залишився.

Іспанка – пандемія 1918 р., її називали «чума в мініатюрі». Хоча за часом епідемія іспанки набагато ближче до нас, але інформації по ній мало. Що поробиш - це був 1918 рік, страшний бардак і розруха панували в усій Україні, влада мінялася мало не щотижня. Після підписання делегацією Української Народної Республіки «Брестського мирного договору» з державами «Четверного союзу», Україна стала транзитною територією руху значної кількості людей. На залізничних станціях купчилися біженці, колишні військовополонені і просто українські та іноземні вояки. Усі вони були поширювачами різних хвороб. На початок травня 1918 року губернії Української держави були охоплені епідеміями черевного, плямистого та зворотного

тифу, віспи, кору, скарлатини, дизентерії тощо. У Херсонській губернії були зафіксовані випадки холери. Існувала загроза занесення з чорноморських портів чуми. Надзвичайна епідемічна ситуація склалася в Єлисаветградському краї.

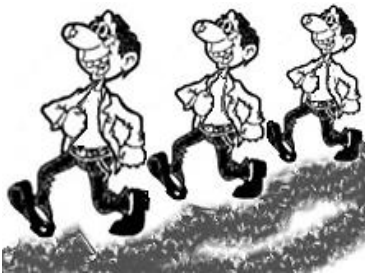
Маємо тогочасну інформацію в газеті «Голос Юга» від «6 листопада 1918 р.: «У с. Мар'янівці Глодоської волості 14 жовтня 1918 р. від «іспанки» помер Тимофій Поплавський. Покійний мав від роду 125 років, був наділений феноменальною силою. Він навіть пам'ятав всі події війни 1812 р, коли він був партизаном, брав участь в Севастопольській кампанії 1853-1856 років та в російсько-турецькій війні 1877-1878 р». Жителі села сумують з приводу смерті 125-річного Тимофія Поплавського.

Міністерство народного здоров'я визнало ліквідацію епідемії іспанки одним з пріоритетних напрямків своєї діяльності. У червні 1918 у складі МНЗ був утворений спеціальний санітарний департамент. Очолював департамент один з найвідоміших санітарних лікарів тогочасної України Овксентій Корчак-Чепурківський.

А ось Єлисаветградська газета за новою назвою міста «Зінов'євський пролетар» 1927 р: «Всі на боротьбу з епідемією іспанки, бо вона може спалахнути і у нас. З боку влади вживаються відповідні заходи. Зараз в порівнянні з минулим 1925 р. помічається зниження захворюваності на іспанку. Зінов'євськ подає захворюваність по місяцям: жовтень 1926 р. – 181 хворий проти жовтня 1925 р. - 27 захворювань; листопад 1926 р. - 178 чол. - проти 1925 р. - 68 чоловік і грудень 1926 р. – 260 чол. проти 1925 р. - 29 чоловік».

Переживаючи за своїх земляків, які почали хворіти з невідомих причин, старий вождь онгольців – Сверкер промовив в голос: «Хвороба як Божа кара, була до нас і буде в майбутньому». Через багато років, на правому березі Інгулу збудують велику укріплену фортеця св. Єлисавети. І в ній та в навколишніх поселеннях смерть буде косити людей від кору, віспи, грипу, дизентерії та пневмонії. А на початку 2019 почнеться масове захворювання в Україні за назвою «коронавірус COVID-19». Тож треба поспілкуватись з волхвами, як зберегти своїх людей, а до теми виникнення «коронавірусу-19» повернемось у 5 главі.

У ПОШУКАХ КРАЩОЇ ДОЛІ

Із плином часу ми втрачаємо свою історію. Не ту, яка написана в підручниках, а ту яка передається з уст в уста: від батька до сина, від діда до онука. Втрата людських інформаційних джерел, відбувається через смерть дідів-прадідів, бабусь і прабабусь та через від'їзд української наукової еліти до інших держав. На початку ХХІ ст. в Україні вже майже не лишилося людей, які б могли розповісти про життя у ХІХ; або ХVІІІ або ще пізніших століттях. Про більш давніші часи ми знаємо тільки із письмових джерел інших дослідників.

Малий словник історії України зазначає: «Дике поле» це історична назва незаселеної території південноукраїнського степу. Виникла назва після ХVІ ст., коли відбувалася військово-трудова колонізація цього регіону переселенцями та козацтвом на землях Русі-України. На думку авторів книги, літературну назву території «Дике поле» треба було застосувати раніше, до історичних подій 2 тис. років тому, навали кочових племен та спустошення краю. Бо за останні 20 століть, на територію Русі-України постійно нападали різні племена, кочові орди та воєвничі налаштовані народи. Дослідники М.Литвин, Б.Віженер, Й.Верещинський та інші, писали про небачені природні багатства степових просторів Центральної України і зокрема Кіровоградського краю. Їх освоєння проходило в умовах безперервної боротьби з різними кочовими народами, а вже пізніше, рятуючись від покріпачення та свавілля поміщиків, на землі «Дикого поля» почали тікали знедолені люди, вони заводили власні господарства й оголошували себе вільним народом.

Формування української нації та державотворчі процеси у часі і просторі, крім низки чинників, обумовлювали і географічні особливості краю. Євразійський степовий шлях починаючись у Монголії - через коридор між Алтаєм та Тянь-Шанем, між Каспійським морем та Уралом, доходить до Причорноморських степів і розбивається об Карпати. Таке сусідство наразило народи та українську державність від перших її самостійних кроків на небезпеку, що не припиняється й до сьогодні, прикладом можуть слугувати різні війни на території України.

А якщо відволіктися від «давньої історії» й глянути ближче до сучасного часу, то побачимо, що нинішні землі Кіровоградського краю, як частини «Дикого поля» є одними з найбагатших і родючих теренів Приінгулля. Саме родючі чорноземи завжди були джерелом достатку та добробуту мешканців різних поселень на берегах «сивого» Інгулу від старих часів. Опираючись на численних дослідників історії Кіровоградського краю – зазначаємо, від XVII ст. ці землі почали заселяти переселенці-«викотці» з Росії, Сербії, Греції, Болгарії, Молдови тощо. Серед них було багато старообрядців які разом з українськими поселенцями були найкраще пристосованими до місцевих умов і в XVIII - поч. XIX ст. становили більшість населення майбутньої Єлисаветградщини.

Реформи патріарха Никона на московських територіях підштовхнули старообрядців до пошуків інших місць свого буття. Старообрядництво не являється та ніколи не являлося досить однорідним середовищем, тим паче після реформ, які провів патріарх Никон. Після свого візиту до Греції він побачив, що богослужіння, яке відбувається у Московському царстві, відрізняється від загального православного світу. Никон почав придивлятися до богослужіння в Україні, Греції, Молдові і вирішив виправити виявлені неточності.

До прикладу, раніше писалося та зображувалося на іконах ім'я Ісуса з однією буквою «І», а зі змінами стало дві букви Ісус. Виправлення також стосувалися хресного знамення, котре ставало триперстним, а не двоперстним (два пальця). До того ж хрест, що увінчував храми, теж змінився – тепер він мав 6-ть кінців, а не 8 як раніше таке інше. Всі ці зміни викликали значний спротив серед різних верств населення: боярства, дворянства, купецтва, селян. Ось чому старообрядництво являлося не однорідною структурою і мало декілька гілок. Оселення старообрядців на півдні України підтримував царський уряд, щоб заселити «вільні землі» за умовною назвою «Дике поле», і давав їм на деякий час різні пільги. В Центральній Україні, старообрядці жили здебільшого в окремих селах. Від місцевого українського населення вони відрізнялися як віровизнанням та обрядом, так і мовою, будовою та внутрішнім оформленням хат, також і побутово-економічними прикметами. Серед міських старообрядців було чимало багатіїв і купців.

Старообрядці, старовіри, розкольники – це релігійно-суспільний рух, що виник у середині XVII ст. в Московському царстві як реакція проти церковних реформ патріарха Никона (ніконіанство). Основною причиною протесту стала безглуздість змін чи внесення подвійного змісту в церковні питання. До старообрядців відносяться люди, які дотримуються давніх християнських обрядів. Старовіри поважали слов'янську віру, що була на Русі до християн від перших слов'янських племен. Старовіри вважають, що ніхто не має монополії на істину, бо саме на неї претендують всі релігії. У кожного народу є своя віра і кожен може спілкуватися з Богом, так як вважає за потрібне і на тій мові, яку вважає правильною. Більш радикальні розкольники, на базі старообрядних поглядів, поривають зв'язки з московською церквою, аргументуючи це тим, що російські царі - антихристи, а їхні уряди і чиновники – дияволи, котрим не слід коритися.

Старообрядці віддавали дітей на навчання так званим «майстрам», а частіше «майстриням». Цим займалися переважно вдови, або незаміжні дівчата, які набирали собі по 5-10 учнів. Навчання тривало до 3 років. Дітей навчали читати й писати. Навчання проводилося за церковними книгами старого дороскольного друку - слов'янської граматики, Псалтирі, Часослову тощо.

Спочатку виділились дві основні гілки старообрядців: попівська та без попівська. Серед попівської переважали люди більш знатні, багаті, заможні, котрі займалися комерційними справами чи ремеслами. Серед безпопівців переважали селяни, які займалися комерційними справами та сільським господарством. Головним знаряддям обробітку землі у них був плуг із залізним лемешем, у який впрягали дві - три пари волів. Для цього об'єднувалися 2-3 господаря і на розораних землях сіяли переважно просо, ячмінь, горох, жито, пшеницю тощо. Косили і молотили у відкритому полі ціпами або кіньми за допомогою котків. Додатково у господарстві старообрядців-переселенців багато уваги приділяли городництву і розведенню садків. В політиці вони не проявляли себе активними діячами.

Указ імператриці Єлизавети 1752 року, а пізніше маніфест Катерини-II, закликав людей «усіх націй» заселяти відвойовані землі Малоросії. Ці акти дуже охоче сприйняли вищезазначені старообрядці та розкольники, бо Приінгулля мало родючі землі і знаходилося на перетині важливих торговельних шляхів з Росією, Польщею, Кримом, Західною Європою тощо. До прикладу, можливо першими на землях «Дикого поля» першими з'явилися білоруські переселенці на початку XVI ст., і саме вони показали приклад масового переходу литовсько-московського кордону та оселялися у низинах великих і малих річок майбутнього Єлисаветградського краю. В XVII ст. розпочинається заселення старообрядцями земель Центральної України.

У період 1750-х років, коли хвиля переселенців на майбутніх землях Кіровоградського краю досягла високого кількісного рівня, почали розбудовувати різні поселення. У 1756 році старообрядці заснували розкольницькі слободи Россоховатку та Калинівку, у 1757 р. - Злинку, Клинци, Лису Гору й інші. До речі, с. Калинівку заснували переселенці з Курської губернії. Назву селу Злинка дали селяни-старообрядці, вихідці з посаду Злинки Новозибківського повіту Чернігівської губернії. У 1787 р. у Злинці налічувалося 175 дворів та 567 душ чоловічої статі.

Лиса Гора

Відповідно до слободи Лиса Гора, то окремі дослідники пишуть, що її заснували старообрядські переселенці в середині XVII ст., але наші автори придержуються іншої думки. Якщо взяти за перш початок IX-VIII ст. до н.е., то на території Лисої Гори проживали кімерійці. Згодом у II ст. н.е. їх витіснили племена скіфів, які займалися скотарством. Пізніше, у III-X ст. зі

сходу прийшли сарматські племена. Від X ст. землі навколо Лисої Гори входять до складу Київської держави. У XII-XIII ст. прийшла ординська навала і після неї, території навколо Лисої Гори - надовго обезлюднили.

У другої половини XIV - початку XV ст. територія навколо Лисої Гори стала місцем військових дій Литви проти ногайських князів. Із середини XV ст. ця територія входить у «Велике князівство Литовське», а з 1475 р. землі навколо Лисої Гори зайняли османи. За козацьких часів від XVI ст. почали будувати зимівники і хутори, згодом збудували козацький форпост (1750), а

офіційне заснування села Лиса Гора відносять до 1751-1757 р. У 1757 році право на поселення поруч з урочищем Лиса Гора на річці Чорний Ташлик отримав переселенський розкольник А.Гридін. Тож історія слободи Лиса Гора розпочиналася задовго до приходу старообрядців.

Згодом навколо Лисої Гори почали селитися інші старообрядці і всі навколишні землі стали військовим укріпленим пунктом, підпорядкованим адміністрації фортеці св. Єлисавети, яка видавала «відкриті листи» на заселення території різним втікачам з Брацлавщини, втікачам-розкольникам з українських і російських старообрядницьких громад тощо. А 2 січня 1761 р. був виданий новий царський Указ, який дозволив біглим московським людям з Польщі добровільно повертатися та надавав пільги у сплаті податків і звільняв від повинностей на 6 років. Наступний указ від 18 жовтня 1762 р. дозволяв приймати розкольників у фортеці св. Єлисавети та навколишніх слободах. Розкольники обкладалися 40-алтинним податком та отримували виняткове право на торгівлю. Вже у 1763 р. ряд нових указів надавав право розкольникам та іншим «біглим людям» селитися будь-де за власним бажанням.

Важливим кроком для більш швидкого освоєння Єлисаветградського краю, було створення Новоросійської губернії указом від 22 березня 1764 р., на підставі якого дозволявся перехід на землі новоствореної губернії всім бажаючим. Переселенці російського походження отримували по 12 руб. на кожного члена родини, без повернення. В Єлисаветградському краї, перші бідні переселенці отримували земельний пай та звільнялися від сплати податків від 6 до 16 років. Укази 1763-1764 р. суттєво вплинули на кількість розкольників, що бажали переселитися до Єлисаветградської провінції.

За 1763 р. прибуло 1212 осіб, у 1764 р. – 4990 душ, лише за січень- лютий 1765 р. переселилося 2012 старообрядців, а за березень-квітень – 2551 чол. Протягом усього 1765 р. до Єлисаветградської провінції прибуло 5272 особи, але в 1766-1767 р. перехід переселенців не відбувався. За 1768-1769 р. повернулося 1599 втікачів-розкольників. У цей період розкольники заснували ряд нових поселень: У 1764 р. - Нову Вись, Іванівське, Плоске, Галага-

нівку, Красноярьське; у 1765 р. - Золотарівку та Покровське; у 1766 р. - Гончарівку, Калвітаєвку та Зибкове; у 1767 р. – Анто-нівку, Ухівку, Веселий Кут та Нікольське.

На території майбутнього Херсонського повіту також були засновані розкольніцькі слободи: Привільне, Федорівка, Касперівка, Новопетрівське, Матвіївка, Кисляково, Себіно, Гур'івка, Баловне, Константинівка тощо. Під час війни з Туреччиною (1768-1774 р.) до Новоросії переселилася значна кількість старообрядців, які були змушені оселитися на землях Бессарабії після розгрому повстання К. Булавина. Головнокомандувач П. Румянцев під час перебування російських військ у Молдавії та Польщі умовив повернутися на Батьківщину в 1772 р. 1242 родини, більшість з яких осіли в розорених і спустошених татарами у 1769 р. поселеннях поблизу м. Єлисаветграда, наприклад, у селах Красний Яр, Клинці, Плоске та інших.

Знов прибулі переселенці почали вирубувати та займати лісові хащі в Єлисаветградському краї, розробляти лісові ділянки під рілля, а заплави річок під сінокоси. Більш грошовиті переселенці, великі ділянки лісу закріплювали за собою як бор-тні угіддя, згодом цей період *«вільного заселення і прихвату-зації»* в історії Єлисаветградщини назвуть «займанщина». Поді-бне повториться в історії Кіровоградського краю від 1990-х ро-ків. Наприкінці XVIII ст., лише за кілька років уся майбутня Єлисаветградська територія опинилася в руках нових земель-них власників, яким належали величезні шматки території, як рільної землі, так і лісових угідь.

За підрахунками московської влади, ще залишився вели-кий шмат «вільної землі» на Єлисаветградських теренах. Тож будь-який переселенець у залежності від чину, звання, способу життя та складу сімейства міг отримати наділ землі. Крім того, надавалася допомога від скарбниці грошима, хлібом та лісом для будівництва. Тогочасне законодавство дозволяло всім бажаючим вільно їхати за кордон та вербувати народ *«всякого звання та віку»* для поселення їх в «Дикому полі» і конкретно на теренах Єлисаветградщині. Указом від 1761 року були виз-начені правила управління цим краєм та підпорядкували його командирі Муравйову, а керівником над розкольніцькими слободами, заснованими переселенцями-«викотцями» поблизу фортеці св. Єлисавети, було призначено ротмістра Попова.

Він отримав наказ всіх переселенців-розкольників наділяти дачами, селити і записувати у стан землеробів чи міщан та утримувати за старим окладом стародубських розкольників. Розкольники-купці, що прибули на Єлисаветградські землі, відправили до Петербурга своїх депутатів на чолі з Федором Санковським, маючи прохання затвердити їх становище у «Новій Сербії». Уряд підтвердив їх права і як наслідок у 1761 р. був опублікований указ: - розкольників, що оселилися для купецтва, нікуди не відлучати, вважати їх купцями фортеці св. Єлисавети та не чинити перешкод по відношенню до бриття бороди і ношенню плаття. Це був перший купецький стан у південних степах України.

Часто виявляли різні махінації при отриманні документів на переселення та різних пільг. Є свідчення, що ротмістр Попов у фортеці св. Єлисавети видавав паспорти всім, хто забажає. Внаслідок проведеного слідства та свідчень затриманих розкольників з'ясувалося, що Попов зловживав законом, видавав переселенцям недійсні паспорти, грабував їх, віднімав у них коней, худобу тощо. Було прийнято рішення позбавити ротмістра Д. Попова посади та слідкувати за тим, щоб подібне у подальшому не повторювалося, тому нікого з таких людей на поселення до «Нової Сербії» не приймали, *«тому що через це в окладі виникає збиток»*. А 27 жовтня 1767 р. з'явився указ, що забороняв відпускати розкольників з малоросійських слобод на поселення до Новоросійської губернії. Стародубські розкольники, що вже оселилися в Єлисаветградській провінції, мали право залишитися без перешкод і повинні платити податі за новоросійським штатом.

Протягом наступних 12 років з північних районів України переселилося до Новоросійського краю 2370 розкольників: 1328 чоловіків та 1042 жінок. Засновані ними села: Злинка, Клинци, Нікольське та інші - стали досить заможними. Від 1770 року до Єлисаветградської провінції прибували на поселення винятково українці і молдаване. У 1780-ті роки відбувалися внутрішні міграційні процеси населення на території Півдня України. З Єлисаветградщини до Таврійської області протягом 1783-1787 р. відбуло 808 розкольників чоловічої статі, частина з них осіла на території майбутнього Дніпровського повіту Херсонської губернії. А до Єлисаветграду приїхало 626 людей.

ПЕРШ ПОЧАТОК МІСТА П'ЯТИ ІМЕН

Пам'ятаючи заповіт Гая (Публія) Корнелія Тацита (50 – 120 р. н.е.), який правдиво описував жорстокість імператорів в Римі, ми запряглися писати про минуле Кіровоградського краю з любов'ю, без ненависті та упередження й об'єктивно, за словами про-

рока Самуся, розповідати про світлі і темні часи, про долі різних людей, про їхню творчу працю на нашій рідній землі. Сторінки наших книг ми присвячуємо всім людям, хто прагне кращого майбутнього для себе, для дітей, для країни, пам'ять про минуле є запорукою кращої долі всієї України.

Колишнє місто Єлисаветград, після чергового п'ятого перейменування, від кінця 2016 року почали називати містом «п'яти імен» (назв). Окремі дослідники заперечують і наполягають на «семи іменах» (назвах), залишим цей спір на розсуд наших читачів. Кожне поселення, будь то маленьке містечко, або столиця – мають свій початок і будують міста не князі і генерали, не хани і президенти, а прості люди. Які першими з'являлися у тих місцях і починали власне будівництво. Навіть назву держави Русі (Русь), наші давні хлібороби започаткували від річок, серед яких вони розселялися: Рось, Роставиця, Росава, Росавка. Тож не дивно, що далекі предки вітали один – одного словами: «З роси і води!».

Майже всі у світі дослідники намагаються якомога далі у глибину століть відсунути дату заснування того чи іншого міста. І не має значення, що місто колись мало інший етнічний склад населення і звалось по-іншому. Можливо перші поселення почали будували скіфи у VII-III ст. до н.е., чи історичні поляни у перші віки нашої ери, бо історія полян є однією з найтаємничіших і загадкових сторінок української історії. Про них написано чимало історичних та лінгвістичних статей, що тією чи іншою мірою торкаються проблеми походження їхньої назви, території проживання та часу реального існування: *«Поляни - слов'янський народ, що сидить по Дніпру, по київським горам, мимо них проходить шлях з варяг у греки»*.

Скажімо, Париж веде походження від кельтського селища Лютеція (III ст. до н.е.), де жило плем'я «паризіїв». А Лондон? У середині I ст. з'явилося римське селище Лондоніум. Можливо

від «лонг» - довгий, «дон» - річка. Після падіння Риму селище майже знелюдніло, і тільки з VII ст. воно почало відроджуватись, змінюючи свою назву по п'ять (або десять) разів. Українці вважають, що Лондон означає «Дике місце», яке зросло лісом. Інший приклад, іспанські міста, які засновували ібери, потім перейшли до рук карфагенян та римлян, потім до варварів, потім до маврів. Там постійно змінювався склад населення – і нічого, іспанці пишаються своєю історією!

Україна – держава багато в чому унікальна. Якщо, скажімо, в інших країнах - самі люди, і міські громади відстежують свій родовід, свою генезу із глибин століть, то в Україні багато хто намагається забути про століття свого родоводу, а то й тисячоліття існування свого рідного міста, і виставляють себе, як сучасну персону без роду-племени, не зацікавленого у бутті своєї країни. У часи революційного більшовизму таке занехаяння минулим України було цілком зрозумілим. За комуністичною ідеологією, справжня історія – це боротьба пролетарів на чолі з їхніми великими вождями за краще майбутнє. І починається вона від 1917 року.

Не хочуть читати літописи: - *Русь відтепер одержувала данину від полочан, що сиділи на Полоті; кривичів, які розселилися у верхів'ях Волги, Двіни і Дніпра з своїм центром у Смоленську; від угро-фінських племен, таких як чудь, меря, весь, мурома, черемиси, мордва, пермь, печора, ямь, литва, корс, зимогола, нарова, лівонці і всі вони балакали своїми мовами.* Від тих часів, основними елементами механізму політичної влади в Руській державі стають: князі, боярська рада та народне віче, яке обирає собі князя для правління.

До 1750 р. за версіями місцевих краєзнавців на території сучасного м. Кропивницького існували різні перші окремі землянки-зимівники, згодом маленькі хуторці, потім козацькі поселення які перетворилися в слободи: Інгульська, Знаменська, Кущівська, Завадівка, Лелеківка, Ковалівка, Велика Балка та інші. Із усіх пізніших міських околиць Єлисаветграда найбільш значними за розміром були площі: Великої Балки, Кущівки та Ковалівки, після них йдуть Бикове та Пермське. За кількістю населення околиці йшли у такому порядку: Кущівка, Пермське, Ковалівка, Бикове і Велика Балка. Згодом Знаменську слободу почнуть називати Биковською слободою на честь російського

офіцера капітана Бикова. Далі з'являються Солдатська та Пермська слободи як форштадти фортеці св. Єлисавети. Історики кажуть: - в період 1755-1775 – місто Єлисаветград існувало без назви. Згодом з'явилася перша назва - Єлисавет, як похідна від назви фортеці, а далі пішли інші назви. Правда в тому, що до сьогодняшнього дня немає чіткою інформації, що в період від 1754 до 1775 р, (а це 21 рік), майбутній Єлисаветград не мав чітко зазначеної назви. Назва фортеці була (св. Єлисавета), а назви міста навколо фортеці – не було. Окремі слободи біля фортеці св. Єлисавети мали свої окремі назви.

Опоненти зазначають: - є підстави вважати, що в період від 1754 до 1775 року, всі поселення навколо фортеці мали єдину народну назву «Єлисавет». Бо в чисельних офіційних документах фортеці св. Єлисавети вживалося слово Єлисавет, яке позначало місто навколо фортеці. Зокрема в рапорті 1775 року генерала Текелея Катерині-II зазначається наступне: *«По прибытии моем к корпусу, застав онный в марше не дошедшим до Елисавета, на время собрания его к онному городу...»*

В тогочасній народній творчості також присутня назва Єлисавет. *«Ой з-під города, з-під Єлисавета сизі орли відлітали»* співається в пісні. Згідно версії краєзнавця Олександра Босого, ця пісня виникла наприкінці 1750-х років, авторство її може належати бандуристу Данилу Бандурці. В інших варіантах пісні згадуються різні назви – Єлисавет, Ялисавет, Лизавет.

Характерною особливістю назви Єлисавет є те, що хоч вона містить назву фортеці святої Єлисавети жіночого роду (фортеця-крепость – жін.р., і свята Єлисавета – жін.р.), але вживається назва міста в чоловічому роді. Тобто сталась зміна в морфемному складі слова, яка характерна для української, а не для російської мови. На картах та в пізніших царських Указах, навколишня місцевість як провінція з центром у фортеці святої Єлисавети стали називати «Єлисаветинською». З цього приводу є цікаві дослідження Максима Сінченко, до яких ми повернемося трохи нижче.

Біля фортеці розбудовувалось слобода за своєю першою назвою «Ново-Казачьїн», (пізніше Новокозачин), окремі дослідники від цієї назви вивели одну із перших назв міста Єлисаветграда-Кропивницького (1754-1775). Та в ході суперечок з'ясувалось, що автором цього історичного курйозу був мало-

відомий нарисовець С. Давидович, у науково-популярному виданні «Живописная Россия» (1898), який написав, що після 1755 р. російські розкольники утворили біля фортеці св. Єлисавети військове поселення «Ново-Казачьинь». Але це не зовсім так: по-перше «Слобідський козацький полк» був сформований трохи раніше із козаків та посполитих «Миргородського козацького полку», а розкольниками-переселенцями його доповнили пізніше. По-друге, автор С. Давидович говорить не про окрему слободу «Ново-Казачьинь», яких у «Слобідському козацькому полку» на момент утворення - було 28 штук, а про військове поселення «Ново-Казачьинь», тобто великий регіон який складається із кількох слобідок. Те, що у виданні «Живописная Россия» ця поселенська територія була названа поселенням – як містечко «Ново-Казачьинь», можливо немає вини С. Давидовича, а звичайна помилка типографського складача у 1898 р. Виникає питання, скільки власних імен (назв) має сучасне місто Кропивницький, 5-ть чи 7-м? Давайте разом будемо з'ясовувати.

Перших офіційних назв поселень до початку будівництва фортеці св. Єлисавети в цій місцевості немає, є тільки народні (не офіційні) назви згідно щоденника академіка Й. Гільденштедта. Саму фортецю почали будувати на правому березі Інгулу не на голому місці, а біля навколишніх зимівників, хуторця та невеличких поселеннях. Всю історію міста «п'яти назв» Єли-

саветграда-Кропивницького прив'язують виключно до фортеці св. Єлисавети, відкидаючи факт знаходження навкруги неї різних поселень. Одне з них згадує О.Пашутін як: «Пермська слобода», інше пізніше згадає Й.Гільденштедт як «Грецька слобода» (згодом змінить назву на «Бикове»). Далі читаємо історичний документ: *«К крепости принадлежало также казачье поселение, называющееся Слободским казачим полком»*. Практично та саме написано у енциклопедії А. Старчевського: «Первые жители Елисаветграда были русские старообрядцы, бежавшие в разное время в Польшу, а потом вызванные и зачисленные в полки, с предоставлением им прав торговли».

У 1753 р. біля місця майбутньої фортеці св. Єлисавети, у виселених будинках старообрядців біля Знаменської церкви, (сучасна санепідемстанції) була розміщена комендатура фортеці та штаб «Слобідського полку», який у народі називали Новокозачий. У 1754 році з початком будівництва фортеці св. Єлисавети (між фортецею та річкою Інгул) з'являються «Пермські табори» і формуються Пермська та Солдатська слободи. «Пермська слобода» одержала свою назву від «Пермського, драгунського (карабінерного) полку», про цю слободу у нас буде окрема розмова. Для драгунів звели біля 120 надійних будинків та великий госпіталь, цивільному населенню заборонялося оселятись у цьому місці. Про ті часи нагадують назви вул: Багратіона, Пермська, Козацька, Солдатська (20 років міліції), Арнаутовський провулок та інші вулиці і провулки.

Ми вже декілька разів згадували про «Грецьку слободу», звідкіля вона взялась? Якщо наш читач, умовно порине в часі до 1720-1730 р, тобто за 30 років до початку будівництва фортеці св. Єлисавети і стане на правому березі Інгулу на місце сучасного Кіровоградського апеляційного суду і подивиться на північний-захід, то побачить як на пагорбах схилу близько 50 душ людей розбудовують власні хатинки. Згодом цей район назвуть «Чечора» (лахміття), нижче до річки працювали перші старообрядські переселенці, пізніше їх замінять греки і територія стане «Грецькою слободою». У першій книзі (перший том) «Відголоски родинної пам'яті» у 6 главі ми коротко писали про «Чечору», поштову станцію і арештантський дім, про Знаменську церкву і «Биковський цвинтар», тож зараз без повтору. Будівництво фортеці св. Єлисавети почнеться через 30 років.

Перші грецькі поселенці на правому березі Інгулу (сучасне м. Кропивницький) з'явилися на початку 1730-х років. Було їх небагато - усього лише близько 50 осіб. Походили вони з Македонії, Австрії, Венеції та Криму. Одним з перших відомих греків, що прибули на береги Інгулу, був Дмитро Юр'єв який одержав ордер на будівництво в поселенні біля майбутньої фортеці. Греки займалися переважно торгівлею, рідше ремеслами. Була у них дерев'яна церква в ім'я царя Костянтина. На її місці у 1812 р спорудили цегляну церкву Володимирської Божої Матері, яка існує й до тепер. Згодом «Грецьку слободу» називали «Биковою», такий район існує й зараз. Під час «Великої пожежі» 1798 року в місті Єлисаветграді згоріли церковні книги та більша частина документів адміністративних установ.

У західній частині «Грецької слободи» знаходився «Пулковський» або «Артилерійський район». Цю територію також розбудували греки (спочатку це була єдина слобода), але значна кількість елисаветградських греків перебралася до міста Одеси біля Чорного моря, до своєї рідної стихії. В залишених 180 грецьких будинках, поселили артилерійських солдат та офіцерів «Пулковського артилерійського полку». За іншими версіями перших грецьких переселенців було висилено за розпорядженням московської влади.

З кінця XVIII ст. у документах «Грецької слободи» фіксуються вулиці Верхня та Нижня Биківські, Знаменська, Церковна, Павлівська, провулки Рівненський, Обривний, Андріївський. Наші автори не можуть пояснити, чому академік Йоган Антон Гільденштедт, пізніше детально описуючи слободи, хутори, кількість будинків, навіть матеріали з яких вони збудовані та інші дрібниці, ані словом не обмовився про одну, або дві «Грецькі слободи». Ми не обмовились, на той період було дві «Грецькі слободи», згодом перейменовані в «Биковську слободу». Можливо в ті далекі часи академік Гільденштедт чітко відокремлював цивільні поселення навколо фортеці, від самої фортеці та солдатсько-козацьких казарм.

Станом на 1754 рік навколо фортеці були окремі ділянки землі по обидва береги Інгулу від гирла р. Грузької - до гирла річок Аджамки і Сугуклеї, де проживали офіцери та знаходи-

лись солдатсько-козацькі казарми. Згодом поруч з ними почали селитись переселенці та городяни, вулиці й до сучасного часу мають військові назви. Валентин Карпов намалював краєвид правого берега Інгулу, перед закладкою майбутньої фортеці св. Єлисавети (можливий вигляд на 1750-й рік).

Від 1760-х років розвиток міста за майбутньою назвою Єлисаветград-Кропивницький залежав не від розвитку фортеці св. Єлисавети, а від розвитку торгівлі в місті. На той час всі поселення Слобідського козацького полку, у тому числі і місто за народною назвою Єлисавет були підпорядковані коменданту фортеці св. Єлисавети, яка цілий рік, з 22 березня 1764 року до 26 березня 1765 року, була губернським центром новоствореної «Новоросійської губернії». З 1764 року фортеця св. Єлисавети стає центром «Єлисаветинської провінції», а з 1775 року місто стає повітовим центром і отримує назву Єлисаветград, тобто через 20 років після появи «народної назви» Єлисавет.

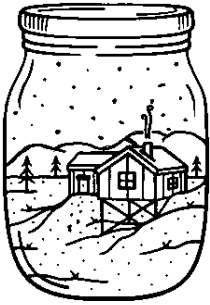
В 1918 р. назва «народна назва» Єлисавет повертається і офіційно затверджується Малою радою Українською Народною

Республікою та Законом про поділ України на землі від 6 березня 1918 року. Нова назва починає витісняти з документообігу назву Єлисаветград, вживається в офіційних документах, на печатках та в пресі. Паралельно з існуючою назвою Єлисавет в офіційних документах фіксуються дві нові: Єлисаветград та ЄлисаветОград. В історіографічній традиції роком виникнення назви Єлисаветград вважається 1775 рік. До речі, офіційних документів про перейменування назви міста на Єлисаветград у Московських архівах немає. Де-факто маємо парадокс, у 1775-1924 роках офіційно м. Єлисаветград в Московській імперії не існувало. Назва Єлисаветград офіційно не була затверджена царським урядом, її почали вживати в не офіційно в Московських документах після ліквідації Запорізької Січі. Старослов'янське слово «градъ» - означає «обгороджене місце».

11 січня 1784 року вийшов царський Указ про заснування губернського міста Катеринослава (пізніше Катеринослав), Катеринославського намісництва, повітів та міст. Зазначений Указ створював «Єлисаветградський повіт» та повітове місто «по назві повіту» Єлисаветград. Знову немає офіційного Указу про назву м. Єлисаветград. Тоді історики домовились, що вище зазначений Указ від 11.01.1784 р. буде вважатися офіційним підтвердженням назви Єлисаветград. До речі, цим Указом фортеця св. Єлисавети разом з форштадтами була приєднана до міста Єлисаветграда, який тоді не мав офіційної назви.

Коли до влади прийшли більшовики, то вони змінили назву ЄлиСаветград на ЄлиЗаветград без офіційного Указу. В усній народній мові 1918-1924 років промовляли ЄлиЗаветград. Варто зазначити, що в більшовицькій Постанові 1924 року про перейменування ЄлиЗаветграда на Зінов'євськ зазначена стара назва ЛиСаветград без першої літери «Є». «Українська радянська енциклопедія» до 1990-х років згадувала обидва варіанти правопису первинної назви міста і писала через літеру «З». У сучасному часі від початку ХХІ ст. перевага віддається правопису через літеру «С» (Єлисаветград).

Все змінилося у 2015 році, коли за справу взялися депутати Кіровоградської міськради. Не знайшовши консенсусу з населенням міста, вони до Верховної Ради України направили одразу 7-м варіантів нової назви. Наступного дня Кіровоград охопили акції протесту проти такого депутатського свавілля.

УНІКАЛЬНІСТЬ БИКОВСЬКОЇ СЛОБОДИ

В місті із «п'яти назв» (Кропивницькому) є будинки, вулиці і навіть цілі квартали де проживали і проживають за останні 100-150 років декілька поколінь родин колишніх переселенців. Всі оті старовинні будинки майже не змінилися, вони мають свої окраси - гарні і не дуже, кімнати великі і маленькі, широкі та вузькі, іноді не більше 1,5 метри завширшки, а вулиці із тими будинками – покручені, і обов'язково з старою бруківкою. Сучасним, новоприбулим людям, гуляти тими вулицями в гарний осінній день – велике задоволення. Тут зникає час і легко можна уявити, що зараз з-за рогу з'явиться кінний екіпаж разом з вершниками. Це «Биковська слобода», яка складається із декількох поселень і про кожну ми будемо вести окрему мову. Якщо сьогодні звернути з центральних вулиць «Биковської слободи», то можна сповна відчувати дух того міста, про який писали Яновський та Винниченко. Обидва вони, до речі, гуляли цими вулицями, Юрій Яновський мешкав у будинку своєї родички Величковської на Рівненській вулиці, а Володимир Винниченко ходив у «Биковське народне училище» (збудоване 1867 р.) у Плетеному провулку (на початок ХХІ ст. обидві будівлі збереглися).

Відповідно Винниченка В.К., то сьогодні у Кропивницькому залишилося лише три будівлі, з якими тісно пов'язана доля В. Винниченка, українського прозаїка, політичного та державного діяча. Це приміщення по вул. Петровській (нині Шевченка), в якому квартирує ГУ МНС в області. У дореволюційні часи тут була Єлисаветградська чоловіча гімназія (Винниченко навчався 1890-1899 р). Друга будівля - Биковське народне училище імені В. Жуковського, на розі провулків Чечорного (нині Сухумський) та Плетеного (вступив 1887 і навчався три роки). За радянських часів у цьому приміщенні спочатку була школа № 15, потім № 22, у подальшому бухгалтерські курси. Сьогодні Кіровоградський науково-технічний лабораторний центр, будівельна лабораторія. Також слід згадати Єлисаветградську церкву Володимирської Богома-

тері (нині Кафедральний собор Свято-Різдва Пресвятої Богородиці), у метричній книзі якої міститься запис, що 17 липня 1880 року в цьому храмі було хрещено хлопчика, Володимира Винниченка. Ще є заїжджий двір по вулиці Солдатській, який належав матері Володимира Кириловича, та будинок по вул. Сінній, у якому проживала сім'я Винниченків, (не збереглися).

У чому ж феномен «Биковської слободи» в місті за назвами: Єлисавет, Новокозачин, Єлисаветград, Зінов'євськ, Кіров, Кіровоград, Кропивницький? Ми звикли, що історія міста «5-ти назв» (або 7-ми імен) розпочинається з історії фортеці святої Єлисавети. Але до початку зведення фортеці, тут вже були поселення різних переселенців та козаків. Роман видатного сербського письменника Мілоша Црнянського «Переселення» відображає час масових переселень сербів із Австрії до Росії та України в 1743-1753 р. Автор використовує багато історичних документів, які стосуються майбутніх земель Єлисаветградського краю. Чужоземне засилля сербів, греків, болгар, молдаван, волохів, чорногорців, албанців, угорців тяжкою ношею лягало на місцеве населення. І саме вони стануть основою, або генетичним підґрунтям у формуванні населення від другої половини XVIII ст. і на момент написання нашої книги.

Перша унікальність «Бикової слободи» (або Бикового) полягає в тому, що цій частині Єлисаветграда-Кіровограда вдалося майже повністю уникнути втручання радянської забудови. Бикове просто «затиснули» з усіх боків, мов у скляній банці, окрім північного-східного краю, який уперся в Інгул, основне ядро забудови слободи майже не чіпали. Занедбане, з численними прибудовами-надбудовами і частковими або повними реноваціями старовинних будинків, воно зберіглося з різними видозмінами. І головне, зберіглася атмосфера старовинної одноповерхової, колишньої околиці Єлисаветграда.

Друга унікальність району Бикового - в його плануванні. На відміну від Подолу і Ковалівки, Бикове так і не отримало характерного Єлисаветградського плану забудов у різних стилях. Вулиці «Биковської слободи» залишені такими, якими і були прокладені першими поселенцями. Криві, дещо хаотичні, з численними провулками, що трохи нагадує живописні плани середньовічних історичних центрів на кшталт Кам'янця-Поділь-

ського чи Луцька. Ще більше живописності місцині додає рельєф берегової лінії і достатньо крутий спуск до Інгулу.

Що таке район Бикова (або Биковська слобода)? Дві повздовжні вулиці: Верхня і Нижня Бикові, поперек перерізані десятком коротких, що обриваються на березі Інгулу. Сучасна вулиця Пушкіна (колишня Бикова), майже ровесниця назви м. Єлисаветграда. Виникла вона напередодні 1784 р., коли було видано Указ про перетворення фортеці Єлисавети *«во внутренний город»*. Перші переселенці, нижче і навпроти майбутньої фортеці св. Єлисавети до 1754 року почали над Інгулом закладати вулицю, якій пізніше присвоїли ім'я капітана Бикова. Від 1926 р вулиця носить сучасну назву – Пушкіна, яка в основних викрутасах повторювала русло Інгулу. Вона йшла вниз по річці до «Сінної площі» (зараз сквер Дружби), а своєю вершиною сягала Озерної Балки.

Поряд з вулицею Пушкіна йшла вулиця Чапаєва, (по старому Верхня й Нижня Биковська), і тягнулася від «Чечорської балки», аж до «саду Альгамбра» (або Озерна Балка), а далі від сучасного будинку поліції (Вокзальна-58) та олійного комбінату були землі «Дикого поля». «Озерна Балка» мала першу назву «Солодка Балка», можливо через свої джерела питної води. На плані міського землеміра П. Рябкова бачимо, від вул. Глиняної по яру біля Інгулу із «Солодкої Балки» текло джерело (аж до впадіння в Інгул), пізніше засадили «сад Альгамбра». Сьогодні місце, на якому був розбитий сад, ділить навпіл вулиця Вокзальна із сквером біля будівлі міського відділу поліції за № 58. Біля будівля поліції ростуть кілька дерев, схожих на японську софору – можливо це залишки від «саду Альгамбра».

Трохи вище відділу поліції, в старі часи існував «Цегельний завод», який складався із 4-х дерев'яних сараїв, критих гонтом для сушки цегли, 1-го кам'яного житлового приміщення з флігелем під гонтом, і цегло-обпалювальної печі - критої тесом. Під ними земля: 4 десятини 65 кв. сажень, частина куплена 1891 р. у нідерландського підданого Василя Карловича Верлопа та частина у спадкоємців ротмістра Семена Потоцького за 17,407 руб. На заводі виробляли цеглу для будівництва міського водопроводу тощо. Нижче відділу поліції, був місток через джерело, зразу за «садом Альгамбра», навпроти дороги Ярослава Мудрого на с. Обознівку, (пізніше вулиця В.Терешкової).

У довідковій книзі міста Єлисаветграда на 1888 рік, виданій у 1987 році Гольденбергом, зазначено, що «біля саду Альгамбра» був ще один сад, який належав пивоварному заводу Г.Лайєра». За даними 1896 року, у Єлисаветграді працювали 2 пивоварних заводи: пана Зельцера на вулиці Великій Пермській і пана Лайєра біля «саду Альгамбра». Поряд з останнім були підземні джерела та споруди міського водопроводу, з яких місто від 1893 р. пило воду, аж поки не побудували дніпровський канал. Збудував водопровід у м. Єлисаветграді інженер Михайло Алтухов. У ті часи місцева влада приділяла величезну увагу створенню парків, садів та бульварів, маємо: Міський сад і Ковалівський парк; сади: Альгамбра, Зельцера, Лайєра, Казенний та шовковичний; сквери: Гімназійний, Османський бульвар (сьогодні на цьому місці сквер Воїнів-інтернаціоналістів, будівля спортивної школа та факультет фізичного виховання педуніверситету).

В назві «сад Альгамбра», щось інтригуюче, екзотичне і фантастичне. Тим більше, що від цього парку-саду, на відміну від інших, не залишилися тільки окремі дерева. Виник сад після побудови у 1840-х роках палацу, Кавалерійського училища, Ковалівської церкви та відповідного парку, колишнє передмістя Ковалівка ставало одним з найперспективніших районів міста. Тож бажання єлисаветградського купця Остроухова розбити на протилежному березі Інгулу великий парк-сад для гуляння цілком зрозуміле. Але ми не знаємо, чому Савелій Остроухов назвав свій «сад Альгамбра». Можливо, він побував в Іспанії і бачив у Гранадському еміраті справжню «Альгамбру» – розкішний палац з парком мавританських володарів XIII-XIV ст. загальною площею 13 га. Розбивши свій парк в Єлисаветграді, він побудував у ньому кілька будинків у мавританському стилі, і саме тоді парк-сад отримав назву «Альгамбра». І назва прижилася. Згодом міст, збудований на вул. Приютівській, поруч з сучасним мостом на вул. Вокзальній, називали «Альгамбрським».

Етнограф Павло Рябков, відомий нам, як укладач плану Єлисаветграда 1913 р, писав про «Альгамбру» Остроухова: «Самый оживленный уголок Елисаветграда с гуляньями, вечерами, кумысом и купальнями в нем». У 1881 році Остро-

ухова заповідь свій парк з вісьмома кам'яними будівлями у ньому та власний будинок на розі Олексіївської (Гагаріна) та Великої Перспективної тодішньому ремісничо-грамотному училищу, точніше громадській управі міста з тим, щоб доходи від парку використовувалися на розвиток та утримання училища. Але вже через два роки (у 1883), парк дуже постраждав від паводку Інгулу, і всі будівлі у парку були зруйновані.

Засновник вищезазначеного ремісничо-грамотного училища Микола Федоровський писав: *«Очень отзывчиво отнесся к училищу Савелий Кириллович Остроухов, один из почтенных граждан города Елисаветграда. Остроухов оставил по завещанию имущество, дом и сад Альгамбру в распоряжение города с тем, чтобы доходы шли на училище. Но кто же не знает, что городское управление прошлого времени, вместо того чтобы отремонтировать и эксплуатировать его, совсем разорило и только тогда передала в распоряжение общества ремесленно-грамотного училища. Старожилы еще должны помнить какие прекрасные дома, от которых теперь нет и следа, были в саду Альгамбра».*

А Павло Рябков у своєму нарисі про Єлисаветградське Товариство розповсюдження грамотності писав: *«Эта самая Альгамбра, приносившая прежде доходы, теперь представляет собою лишь одну мерзость запустения и разрушения, не только не приносит никакого дохода, но даже убыток, требуя расходов на охрану и поддержание забора, и с каждым годом все более и более разрушается».* На початку ХХ ст. нікому вже не потрібний «парк Альгамбра» передали у користування «Раді батьків громадського комерційного училища». Після чого М.Федоровський записав, що турботами батьківської ради *«парк Альгамбра превращен в прекрасное место для игр и разумных развлечений детей школьного возраста под руководством специально подготовленных руководителей».*

Тоді у парку був майданчик для дитячих ігор з кеглями та м'ячами, який влітку щодня відвідували 80-150 дітей, та дитячий «ресторан» з солодкими стравами, де можна було безкоштовно випити чаю з цукром, а за невелику плату отримати легкі закуски. Такі дитячі майданчики у 1913-1914 році створювались по всьому Єлисаветграду: у Міському саду, на вул. Петрівській, у Ковалівському парку, у Гімназійному сквері, Османському

бульварі тощо. Насправді це були такі собі перші безкоштовні дитячі садочки для дітей з небагатих родин. Прикладом піклування про дітей в Єлисаветграді був платний дитячий садок, у якому малюків навчали за «фребелівської системою» малюванню, ліпленню, гімнастиці, музиці та іноземним мовам.

На дитячих майданчиках батьки мали змогу залишити дітей шкільного і дошкільного віку на цілий день під наглядом вихователюк - випускниць київських «фребелівських курсів» (вищого Єлисаветградського педагогічного училища). Щоправда, наставниця дітей пані Ц. Раппо у розмові з кореспондентом «Голоса Юга» жалілася, що двом педагогам, які працюють в «саду Альгамбра», надзвичайно важко справитися з великою кількістю дітей, і висловлювала побажання, щоб вчителі шкіл та батьки дітей частіше долучалися до організації дитячого дозвілля у «саду Альгамбра».

Після революції 1917 сади Альгамбра і Лайєра об'єднали в єдиний парк «Сад-Марат». У ньому проводилися народні гуляння і перші більшовицькі маївки. Після Другої світової війни «Сад-Марат» вирубали і почали забудовувати будинками.

Про «Османський парк» К. Шляховий пише, що учасник війни 1812 р. Отто Карлович Осман в кінці 1840-х р. служив у Єлисаветграді корпусним обер-вагенмейстером і відповідав за влаштування відпочинку для родин військових. Власне він, за розпорядженням генерал-лейтенанта Остен-Сакена, розбив парк (згодом назвуть Османський бульвар) на правому березі Інгулу і керував ним. А поряд єлисаветградський купець Цаль Канівський збудував приміщення, у якому тепер знаходиться факультет фізичного виховання. Біля «Великого мосту» через Інгул по вул. Велика Перспективна устаткується «Базарна площа» із своїм базаром, після Другої світової війни на розі вулиць Карла Маркса (Велика Перспективна) та Яна Томпа (Верхня Пермська) стане «Кіровоградська автостанція».

Навпроти, (через дорогу Верхня Пермська) повітовий предводитель дворянства, губернський гласний та мировий суддя Кирило Васильович Соколов-Бородкін у 1845-1853 р. збудував будинок-палац, чи то для себе, чи то для прийому імператора та його свити. Згодом будинок візьме під умовну оренду окружний суд, а за сучасних часів Кропивницький апеляційний суд. Пізніше ми повернемося до теми нащадки Соколов-Бородкіних.

Від вищеназваного окружного суду, в напрямку заходу сонця, верхню частину «Биковської слободи» завершувало поселення «Чечора» - до вул. Глінки на якій сьогодні стоїть типографія. Від цього місця йшли незаймані українські степи «Дикого поля», аж до самого Хаджибея (зараз Одеса). Назву поселенню «Чечора» дали перші переселенці-молдаване, що перебралися у наші краї з Цецори (тепер території Румунії біля Ясс). Румунське село Цецора – історичне місце: там 1620 року відбулася знаменита битва між турецькими і польськими військами. У цій битві загинув старший Михайло Хмельницький, а його син - Богдан Хмельницький потрапив у турецький полон.

У «Биковській слободі» все було автономним - своє міське початкове училище, свій цвинтар, своя Знаменська церква, попівський двір (який межував з садибою Тобілевичів), своя в'язниця, кінно-поштова станція та свої знаменитості.

На території Биковської слободи, на вул. Верхній Биковській, знаходився арештантський дім або «несправжня тюрма». Кримінальників тут не тримали, до 1884 р. В арештантський дім потрапляли банкрути, які не могли розрахуватися з боргами та бродяги. А з 1884 в ній вже тримали політичних в'язнів, там сидів народоволець Олександр Тарковський (батько Арсенія, дід Андрія Тарковського), беззмінний єлисаветградський гласний після ув'язнення та заслання. Пізніше це приміщення передали під «Пастерівську станцію» (або кінно-поштову станцію). На цьому будинку є меморіальна дошка, що в 1824 році тут зупинявся Олександр Пушкін, а в 1825 р - Адам Міцкевич, пізніше, у 1861 р. - російський революціонер-демократ М.Добролюбов.

Єлисаветград лежав на поштовому тракті, що з'єднував Одесу з Херсоном, тому виникла потреба збудувати ще одну кінно-поштову станцію. Щоб туди надходила кореспонденція, проїжджі міняли коней тощо. Чимало транзитних пасажирів зупинялося на тих поштових станції. Деякі із знаменитостей назавжди увійшли в історію нашого міста. Сьогодні на місці колишньої поштово-кінної (Пастерівської станції у Биковій слободі), на вул. Пушкіна № 40/9 розташована Кіровоградська обласна санітарно-епідеміологічна станція.

Про першу кінно-поштову станцію на вул. Верхня Бикова, й до сьогодні йдуть суперечки. Місце знаходження другої кінно-поштової станції - Бобринецьке шосе. Можливо плутанина із цими станціями виникла тому, що на вул. Верхній Биковій була «Боргова тюрма» (або «Боргова яма»), співзвучна з поштово-кінним терміном «ямщики». Тож треба відокремлювати: ямщиків кінно-поштової станції, які управляють кіньми, а в другому випадку боржників (ямщиків) посаджених до «Боргової ями».

На відміну від інших поселень, «Бикова слобода» не була ні пролетарським, ні військовим, ні аристократичним районом. Тут не було великих заводів і знакових учбових закладів. Жили різні переселенці за фахом і освітою, за соціальним станом і рівнем доходів (скажімо дипломатично), небагаті люди середнього рівня. Багато із них стали знаменитостями в різних напрямках діяльності та політичні діячі. Мабуть, на цих заплутаних вуличках і, колись безіменних провулках, була якась творча, особлива енергетика. Зараз тут є лише залишки автентичних стежок біля старих будинків, а пізніші перебудови змінили первісний вигляд Бикової. Залишилися лише назви та пам'ять.

«Бикова слобода» в українську культуру увійшла як край Тобілевичів та відповідного музею. А сам будинок на цій вулиці, носить ім'я І.Тобілевича та є свідком і носієм багатої історії нашого степового краю. Відомо, що в гості до Тобілевичів часто приїздив М.Кропивницький та П.Ніщинський поет і автор безсмертної пісні «Закувала та сива зозуля». Тут тривалий час жили І. Карпенко-Карий, Садовський та Садовська-Барілотті, Саксаганський тощо. Згодом сюди переселяється десятирічний Олександр Тарковський, представник відомого у вітчизняній культурі роду Тарковських. Династія Тарновських: Олександр, Арсеній, Андрій - явище унікальне. Це приклад передачі інтелектуальної енергії від покоління - до покоління.

З будинком на Знаменській вулиці пов'язаний родовід усіх Тобілевичів. На «Биковському кладовищі» (яке доходило майже до садиби сім'ї Тобілевичів), поховані мати і сестра драматурга. В середині ХХ ст., нащадки І. Карпенка-Карого, почувши, що кладовище підлягає зносу, перевезли прах рідних на «Карлюжинський цвинтар» поблизу «Хутора Надії». Згодом «Биковський цвинтар» забудували приватними будинками, під ними й досі лежать в землі видатні люди, зокрема батько Арсенія Тар-

ковського – Олександр Карлович Тарковський. Тут були поховані: відомий земський діяч П. Рябков та Садовська – Барілотті, кажуть, що останню встигли перепоховати на цвинтар у «Хуторі Надія».

Сам будинок Тобілевичів був збудований на початку XIX ст., його перший господар - священник Знам'янської церкви Яків Курлов. Тепер про цю церкву нагадує лише хрест на території туберкульозного диспансеру та частина церковної огорожі за приміщенням санепідемстанції. Після смерті священника Курлова садибу за 2 тис. карбованців купив у 1872 році батько Івана Тобілевича – Карпо Адамович. Потрібно зазначити, що садиба була досить великою – з вікон було видно Знам'янську церкву, це потім її територію забудували багатьма іншими будинками.

До речі, будинок-музей М. Кропивницького на однойменній вулиці теж мав колись великий наділ та сад аж до річки. Сам будинок Тобілевичів не зберігся в первісному вигляді, але увійшов в історію як родинне гніздо класиків українського театру і як осередок українського культурного життя Єлисаветграду. У будинку було 7 кімнат, але автентичних меблів не залишилося. Можливо їх вивезли на «Хутір Надія» рятуючи від одного з членів родини (другого чоловіка сестри братів Тобілевичів), – Марії Садовської-Барілотті, який так любив пиячити, «закласти за комірцець», що позакладав у ломбард й родинне майно.

Ми думаємо, щоб будинок Тобілевичів увійти в історію Єлисаветграда, було достатньо й братів Тобілевичів: Івана Карпенка-Карого, Миколи Садовського та Панаса Саксаганського, але в ньому бували й інші видатні тогочасні постаті – М.Кропивницький, Марія Заньковецька, меценат української ідеї Євген Чикаленко, драматург Михайло Старицький, засновник Єлисаветградського реального училища Микола Федоровський, племінник Тараса Шевченка – Йосип Шевченко та інші. До речі, у цьому будинку розпочалася літературна діяльність Івана Карпенка-Карого, там були написані оповідання «Новобранець» і дві п'єси – «Чабан» і «Не так пани, як підпанки».

Десь тут біля цвинтаря і Знам'янської церкви квартирував у свого хрещеного батька Олександра Кузнецова, «паркан в паркан» з Тобілевичами жив український поет, тоді ще учень реального училища Євген Маланюк. Згодом він став одним з найнебезпечніших ворогів радянської ідеології.

Знайомтесь, Григорій Іванович Соколов (1810-1852) – автор першого узагальнення історії міста Єлисаветграда. Чинownik з особливих доручень при генерал-губернаторові Воронцові і знавець сільського господарства півдня України. У 1843 р. відкрив у ліквідованій фортеці св. Єлисавети не розібраний архів старих справ і впродовж двох років, в селах Соколівці та Черняхівці (родинних маєтках Соколових під Єлисаветградом), написав «Історичну та статистичну записку про військове місто Єлисаветград». Уривки з неї друкувалися в газеті «Єлисавет» за січень 1993, в додатковому матеріалі архіву до 1796 р., є запис: «Місто Єлисаветград бере свій початок з 1752 р, а назва – від збудованої фортеці святої Єлисавети».

Сьогодні на Нижній Биковській вулиці (Пушкінська) стоять майже руїни кам'яного будинку відомого диригента Одеського і Київського оперних театрів Миколи Тараканова (народився в Єлисаветграді 1898, помер 1976 р. Київ). На цій вулиці жив Михайло Драч, який став класиком білоруської літератури та кіно під псевдонімом Ригор Кобець. Під час Громадянської війни 1917-1921-х років він жив у будинку громадянина Кличка. Але чи має він відношення до предків українських братів Кличків – нам невідомо, потрібно ще попрацювати з архівами. Р.Кобець вчився в Єлисаветградському реальному училищі, був добровольцем у Першу світову війну, через невдале кохання хотів повіситись у туалеті училища, за що й був відрахований. Пішов на фронт, брав участь в організації повстання в Першій кінній армії, але дивом врятувався та осів у Білорусії, все життя працював у кіно і літературі, вчасно змінивши своє ім'я.

По провулку «Сибірському» спускаємося до берега Інгулу, саме тут була примітивний місток через річку, який виводив мешканців слободи на вулицю Калініна та до Реального училища, гімназії та театру. Верхня частина провулку Сибірського впирається в «Чечорську балку», яка й сьогодні вражає розмірами та лякає таємничими хашами. Тут завжди був притулок місцевих босяків, яких під час окупації у Другій світовій війні боялися навіть німці.

В.Винниченко навчався неподалік, якщо піднятися «Пле-

теним» провулку, то під № 12 буде «Народне училища імені Василя Жуковського». Кажуть, що почесним вихователем училища у 1837 році був майбутній цар Микола-II.

Трішки вище училища розташований будинок тітки Вільчинської, в якому проживав письменник Юрій Яновський. Але яку кімнату займав майбутній класик – нам невідомо. У глибині двору був панський будинок, поряд жили слуги, їхнім нащадкам дісталася спадщина. Були пропозиції відселити мешканців і створити музей, але тільки встановили меморіальну дошку.

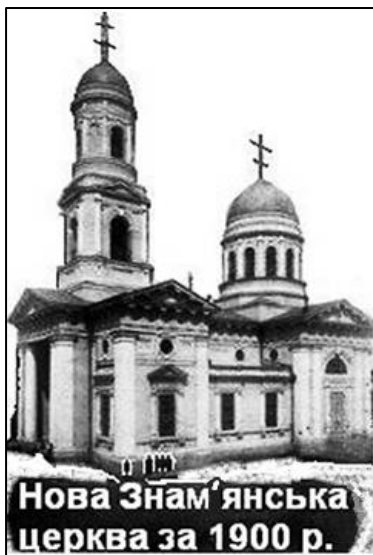
Ідемо до «Василівського» провулку, на розі з «Пушкінським провулком» бачимо церковно-приходську школу від 1900 року. За школою, вздовж «Пушкінського провулку» йдуть нечисленні новобудови нащадків перших старообрядських переселенців. Паралельно «Василівському провулку», на правобережному пагорбі здіймаються одна за одною вулиці: Верхня і Нижня Биковські (зараз Пушкіна). По ній колись гуляла Наталія Дубельт-Пушкіна з своїм чоловіком Михайлом Дубельтом.

У 50-х роках позаминулого століття начальником штабу резервного кавалерійського корпусу в Єлисаветграді був генерал-майор Михайло Леонтійович Дубельт (1822-1900), чоловік дочки О.С.Пушкіна - Наталії Олександрівни. В Єлисаветграді Дубельти поселилися в просторах, чудово умебльованих кімнатах 3-го поверху палацу Кавалерійського училища навпроти сучасного Ковалівського парку. На першому поверсі палацу розміщувалася царська охорона і прислуга. Тут Наталія Олександрівна народила першу дитину - дочку Наталію, а через рік - сина Леонтія, а ще через 5 років - дочку Ганну. Через грубість, жорстокість, обмеженість чоловіка, їхня сім'я розпалась і після 9-річного перебування в Єлисаветграді, Наталія Олександрівна покидає його. Наталія Дубельт-Пушкіна виділялась серед світських дам Єлисаветграда не лише своєю красою, але й освіченістю та добрим серцем. Кожен раз, проходячи мимо Кавалерійського училища, треба пам'ятати: «Тут бігали маленькі ніжки онуків О.Пушкіна. Під срібний передзвін шпор кавалеристів в кімнатах палацу розігралась трагедія сім'ї Дубельтів-Пушкіна». Михайло Дубельт завзятий картяр і марнотрат, швидко програв у

карти все придане дружини - 28 тисяч рублів. З Наталією був грубий, шалено ревнував, скандалив і бив її. І все частіше «її Високоповажність пані Дубельт» виходила з дому в темній густий вуалі і закритій сукні з довгими рукавами навіть влітку. Під цими покривами вона приховувала свої синці. Чутки про сімейні безчинства генерала М. Дубельта дійшли до вух імператора Олександра-II, і 16 липня 1862 р. Михайла Дубельта відраховують з полку, відстороняють від посади і відправляють у безстрокову відпустку. М.Дубельт затіває шлюботоргівельний процес з Наталією, про це дізнався її знайомий принц Микола Вільгельм Нассауський і пропонує їй одружитись з ним. 1 липня 1867 року в Лондоні вони повінчалися. Заради своєї любові принц відмовився від прав на престол і виклопотав для Наталії титул графині Меренберг - за назвою фортеці, яка є родовим володінням принців Нассау і вони оселилися в Вісбадені. Документи про розлучення із своїм попереднім чоловіком, Наталія Олександрівна Дубельт отримала наступного, 1868 року. З часом принц Микола Нассауський помер. Дізнавшись, що за законами князівства Нассау вона не зможе після смерті спочивати поряд з тілом коханого чоловіка, який пожертвував заради неї всім, графиня Наталія Меренберг веліла розвіяти свій прах над його могилою в родинному склепі. Цей пункт заповіту графині був виконаний її рідними 10 березня 1913 року. Ні хреста, ні вінка, ні плити після молодшої дочки Пушкіна – Наталії Олександрівни не залишилося, тільки її портрети і пам'ять. У 2004 році вийшла в світ книга Наталії Пушкіної-Меренберг «Віра Петрівна. Петербурзький роман». Звідки з'явилася книга і яка її історія, розповідає графиня Клотільда фон Рінтелен, але це вже інша тема. До речі, дочка Наталії Олександрівни та Миколи Вільгельма Нассауського – Софія, вибрала собі в чоловіки онука царя Миколи-I, який навмисно і публічно принижував її рід. Бо саме він таємно любив дружину Пушкіна - Наталію Гончарову і радів смерті великого поета Олександра Пушкіна.

На перехресті сучасних вул. Пушкіна і Тобілевича, ми бачимо малий будинок, це залишок від комплексу знищеної 1935 р більшовиками Знаменської церкви (нижче на фото). Про неї ми писали у першій книзі (1 том) «Відголоски родинної пам'яті».

Перша дерев'яна Знаменська церква була розташована між вулицями Тобілевича, Каховською, Габдрахманова і Знам'янським провулком, від 1772 р. за назвою «Церква в ім'я Божої Матері». Згодом на кошти купця Д.Купченко збудували нову, трьох-престольну церкву, яку освятили у 1888 р. на честь порятунку царської сім'ї під час катастрофи потягу в 1888 р. Вона мала продовжити історію старої дерев'яної церкви з кам'яною огорожею й кам'яним будинком для церковно-приходського училища. В цій історії є неприємний момент: на території колишньої Знаменської церкви був похований

меценат Даміан Купченко з дружиною. Це на його тодішні гроші (80 тис. руб.), збудували церкву, а місцеві більшовики поглинулися на їхніми останками у 1935 році. Старі люди казали: «Спочатку могили з тілами подружжя Купченків були розриті і викинуті у якийсь рівчак та поверхнево засипані землею. Таємно вночі, їх перепоховали чужі люди на іншому цвинтарі». Хіба на таку повагу заслужили меценати і благодійники, які зробили велике добро, збудували церкву для усієї громади міста Єлисаветграда?

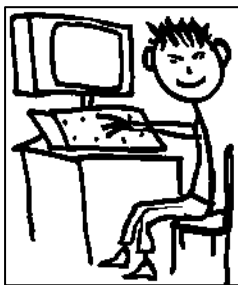
Восени 1753 року нижче Знам'янської церкви поселили козацький «Слобідський полк», який у народі називали «Новокозачий». Пізніше «Слобідському полку» відвели територію землі від Дніпра - до Бугу, за 20 км на південь від кордонів «Нової Сербії». У 1753 р. адміністративний центр цього полку розмістили у вже обжитій і «насадженій» території, в будинку поряд із Знаменською церквою (недалеко від сучасної обласної санепідемстанції). Царський сенат 2 листопада 1753 р постановив: *«для лучшего смотрения всех тех новых, поселяющихся казаками малороссийских обывателей и выходящих из Польши, нужно назначить великороссийского офицера»*. І призначив ним капітана Микиту Бикова, який до цього служив у «Архангельського полку» з досвідом господарської роботи.

Згодом Новокозачин став адміністративно-територіальним центром полку, куди входило 27 населених пунктів із 6536 жителів. Найбільше їх проживало у слободах: Зеленій – 792, Аджамці – 399, Грузькій – 341, Плетеному Ташлику – 358, Інгульській (Пелеківці) – 241, Бешиці (Олександрія) – 216 осіб. Трохи меншими були слободи: Вись, Калинівка, Клинци та Інгуло-Кам'янка. За кількістю людей «Слобідський полк» був більше «Нової Сербії».

Далі за планом у нас йде опис поселення «Чечора», ми частково про неї вели розмову у першій книзі (1 том, 6 глава) «Відголоски родинної пам'яті». Тож щоб не повторюватись, зазначимо про головне. На схилах «Чечоської балки» (як писав краєзнавець Юрій Матівос), за 25-30 років до початку будівництва фортеці св. Єлисавети, почали селитися переселенці-молдовани та інші бідні люди-«викотці». Тоді в яру «Чечорської балки» протікала маленька річка за назвою «Чечора». Зараз річку Чечору загнали по трубах під землю, як кажуть люди: «пішла спати під землю», і тільки іноді навесні вона дає про себе знати, створюючи проблеми мешканцям вулиць Глінки та Сухумської. «Чечорську балку» ви і зараз легко знайдете біля вул. Ровенської, з досить крутими схилами та приліпленими будинками бідних людей-«викотців»: ремісників, візників, олійників тощо. Промисел олії був дуже поширений у «Чечорі». Старше покоління кіровоградців, мабуть ще пам'ятає велику олійню, розташовану на сучасній вулиці Пушкіна. На початку минулого століття міський санітарний лікар постійно звертався до міської думи з вимогами закрити антисанітарні олійні, копильні оселедців й інші харчові промисли цього району.

Та як би там не було, а для перших прибулих поселенців «Чечора» стала рідною землею. Вони не зводили мурованих будинків, жили у землянках, або ж невеликих мазанках. Нічим особливим, тогочасна «Чечора» не вирізнялася. Хіба тим, що чечорські поселенці підтримували тісні зв'язки зі своїми земляками, закликаючи останніх до переїзду, множаючи таким чином населення майбутнього Єлисаветграду. Немало тогочасних етнічних молдаван стали «генетичним фундаментом» для майбутніх нащадків м. Єлисаветграду-Кропивницького.

ДОРОГОЮ ДО ІСТИНИ

Юрій Іванович Яновський (1902-1954), український письменник та поет, народився в с. Майєрове (тепер Нечаївка Компаніївського району Кіровоградської області) в родині заможного землевласника, але Юрій чомусь вказував, що народився в Єлисаветграді, у родині службовця. Дослідники кажуть: рід Яновських сягає XVI ст. та одного поход-

ження з дворянським родом Гоголів-Яновських. Дід Миколи Гоголя (Опанас Гоголь-Яновський) був старшим братом Кирила Яновського – пра-пра-прадіда Юрія Яновського. Микола Максимович Яновський належав до козацької старшини і після скасування «Війська Запорозького» отримав дворянський титул. Однак, після чергового царського перепису, він не був затверджений дворянином, і Микола Максимович був записаний у менш престижний стан - «єлисаветградського міщанина». У 1919 році Юрій Яновський на відмінно закінчив Єлисаветградське реальне училище, працював у адміністративному відділі повітового виконкому, згодом у повітовому статистичному бюро і водночас навчався в механічному технікумі.

Поруч маємо трохи іншу інформацію: - У квітні 1945 року Ю. Яновський з уст матері записав деякі подробиці про свій родовід та їхнє місце народження, але опубліковані вони були через 38 років у 1983 р. Сім'я Яновського мала дев'ятеро дітей; злидні й нестатки змушували її кілька разів змінювати місце свого мешкання. Від 1917 р. вони жили в Єлисаветграді, де батько працював на заводі сільськогосподарських машин. У Юрія була середня освіта (мається на увазі народне училище, земське реальне училище). В 1919-1921 р. служба у різних установах та не завершене навчання в Київському політехнічному інституті (1922-1925), де він брав участь у літературній студії інституту.

Ми маємо розповідь краєзнавця Володимира Поліщука «Будинок з вікнами на фортецю» та маловідомі факти про рід і дитинство Юрія Яновського. Опираючись на біографічний роман С.Плачинди «Юрій Яновський», можемо зазначити: *«дід письменника Микола Максимович Яновський належав до козацької старшини і після скасування Запорізької Січі отримав*

дворянське звання». Але відповідно вище написаному, при черговому перепису населення, це не підтвердилося. Тоді Миколу Максимовича Гоголь-Яновського записали у стан «елисаветградського міщанина». Приблизно у 1890 році Микола Яновський купив землю неподалік села Нечаївки (ранішня назва с. Майєрове). Відповідно с. Майєрове повідомляємо таке.

За даними «Списка населенных мест Херсонской губернии» за 1896 рік, у Нечаївській волості було два села Тетянівки, одне з них називали Майєрове на честь власника тутешніх земель - Людвіга Антоновича Майєра, командира військового підрозділу, що базувався у фортеці св. Єлисавети (дані за 1844 р). Також у роботі «Поселення Херсонської губернії за повітовими алфавітами 1856 року» значився у с. Тетянівці підполковник Майєр із 14-ма дворами. За іншим архівним документом, який датований 1863 роком, Людвіг Майєр є землевласником у селі Тетянівці. Звідки пішла назва с. Тетянівка ми не з'ясовували.

У метричній книзі Єлисаветградського корпусного Успенського собору є запис про народження 9 березня 1841 р. сина Василя у військового Людвіга Майєра та його дружини Марії Іванівни. «Воспреемниками» при хрещенні в церкві були генерал-лейтенант барон Дмитро Єрофейович Остен-Сакен та Софія Василівна, дружина поміщика Миколи Яковича Ерделі. У «Списках землевласників» Єлисаветградського повіту станом на 1 січня 1914 року значиться, що у с. Тетянівці Нечаївської волості земля належала 7-м дітям Василя Людвіговича Майєра - Миколі, Григорію, Івану, Володимирі, Олександрі, Ганні та Катерині. Останні Майєри виїхали з цих місць після 1917 року.

Додатково з'ясували, згідно із Статистично-економічним оглядом по Єлисаветградському повіту за 1892 рік, у с. Тетянівка землею володіли три особи: Д.З Рожевський, М.М.Яновський та М.С. Рустанович - у напрямку балки до с. Лозоватка.

У 1901-му на весняному ярмарку в Єлисаветграді Микола Максимович Яновський познайомився з Мусієм Семеновичем Здориком із села Куцівка (тепер Новгородківський район). На «Зелені свята» Яновський поїхав у гості до Здориків в Куцівку, узявши з собою за візника свого сина Івана. Так відбулося знайомство Івана та Марії (доньки Здориків), як майбутніх батьків письменника Юрія Яновського. Освіту Марія Мусіївна Здорик здобула в Чигиринському жіночому монастирі, 4-річне училище

закінчила на відмінно. Хоча сам Юрій Яновський називав інше місце, де здобувала освіту його мати Марія.

На свято «Спаса» Здорики приїхали у гості до Яновських. А на Покрову відбулося сватання, і восени того ж року Марія Здорик увійшла в сім'ю Яновських. Землю в Майєровому й хату Микола Максимович Яновський відписав меншому синові Петру. А старшого Івана влаштував у с. Червоновершці. З цього приводу С.Плачинда пише, що дружина Миколи Максимовича й бабуся майбутнього письменника Меланія Павлівна Ткаченко раніше проживала у с. Червоновершка. До неї в юності засилав сватів Марко Лукич Кропивницький, але одержав категоричну відмову: «Він не хазяїн. Не тим ділом займається». У селі Червоновершка Микола Максимович Яновський узяв в оренду у предводителя повітового дворянства Соколова-Бородкіна землю для сина Івана та його дружини Марії, згодом купив їм хату, подарував кобилу і реманент.

Народжувати первістка Марія Мусіївна Здорик-Яновська поїхала в с. Майєрове до доброї свекрухи Меланії Павлівни. У с. Майєровому 14 серпня (27- новий стиль) 1902 року народився майбутній письменник Юрій Яновський. До речі, у 16-му томі «Української радянської енциклопедії» зазначено: «Юрій Яновський народився в м. Єлисаветграді (Кіровоград) у сім'ї службовця». Цей запис з'явився з подачі самого Ю.Яновського, очевидно не хотів плутаниці із селами Майєрове - Нечаївка – Червоновершка, або накликати на себе підозру, розповідаючи про своє походження.

За словами С. Плачинди: оскільки сім'я Яновських конфліктували із священником Свято-Покровської церкви із с. Нечаївки, останній категорично відмовився хрестити новонароджену дитину, і тому Юрій та Марія Яновські пішли до церкви в сусіднє село Олександрівку (зараз с. Обертасове). Але таке твердження є сумнівним, адже у метричній книзі Свято-Покровської церкви за 1902 р знаходимо записи про народження хлопчика, у яких записаний «*воспремеником*» (хресним батьком) Петро Яновський, - брат батька майбутнього письменника.

Та й за іншими даними, с. Майєрове відносилось до парафії «Сергіївської церкви» в Олександрівці. У метричній книзі цієї церкви, яка зберігається в Держархіві Кіровоградської обл., знаходимо запис про народження 14 серпня та хрещення 25

серпня 1902 хлопчика Григорія. У графі батьків сказано, що *«деревни Татьянаовки Елисаветградский мещанин Иоанн Николаев Яновский и законная его жена Мария Мойсеевна, оба православные»*. Там хресним батьком записаний чоловік сестри батька - Яків Ілліч Вільчинський. Хрестив та давав ім'я священник Єфрем Ставинський, і назвав хлопчика Григорієм. Це вже потім батьки стали називати його Юрієм, і під цим іменем він увійшов в історію української літератури як Григорій-Юрій.

До п'яти років він жив у діда Миколи Яновського в с. Тетянівка, який мав 180 десятин землі, великий будинок, розкішний вишневий сад. Там пізнавав нехитру науку жити на цій землі. Дід любив онука страшенно. А ще першими вчителями були сільський коваль і тесля, який «розповідав чимало пригод – власних і чужих, знав безліч казок і навчив любити дерево і людські руки» – так пізніше записав Ю. Яновський у своїх «Коментарях до книжок».

Восени 1909 року Юрко пішов до церковнопарафіяльної школи в с. Тетянівці, яка містилася в сільській хаті. Наступного року перейшов до земської школи в с. Нечаївці. До речі, під час навчання у земській школі він ще був записаний як Григорій Яновський. У шкільній кімнаті він застудився, довелося довго лікуватися і перенести кілька операцій в Єлисаветграді. Подальшу долю Григорія-Юрія визначила батькова сестра, яка проживала в Єлисаветграді. Її чоловік Яків Ілліч Вільчинський, був бухгалтером, мав велику бібліотеку, на якій духовно виріс Юрій Яновський. Ганна Миколаївна помітила потяг небожа до освіти і влітку 1911 року за домовленістю з батьками Юрія забрала його до Єлисаветграду. Він склав вступні іспити на відмінно і в серпні був зарахований до першого класу Єлисаветградського реального училища, яке користувалося добрими відгуками. На той час це був досить солідний середній навчальний заклад повітового міста. Його закінчили Є. Чикаленко, Є. Маланюк, П.Саксаганський, Г. Юра та інші.

За 41 рік до цієї події, у 1870 року в Єлисаветграді було відкрито 7-класне чоловіче училище за програмою гімназії. За свідченнями О. Пашутіна, Реальне училище спершу відкрили в приватному кам'яному двоповерховому будинку, розташованому на вулиці «Палацовій» навпроти драматичного театру, який належав поручику Саморалову (зараз управління юстиції). Піз-

ніше у 1873 р. з приватного будинку, це училище було переведено в спеціально збудовану споруду на вулиці «Бульварній» (на фото, зараз інженерний коледж у Кропивницькому).

Гімназія мала 8 основних та 2 підготовчих класів. Серед основних предметів були: Закон Божий (німці, поляки та євреї були звільнені від цього предмета), російська мова, логіка, латина, грецька, старослов'янська, німецька і французька, польська за бажанням, математика, фізика, космографія, географія, чистописання (1-8 класи), законодавчення, філософія, гімнастика, співи та малювання. Навчальний рік розпочинався 1 серпня і поділявся на 4 чверті. У кінці кожного року проводились дуже серйозні іспити з усіх предметів. Якщо учень не здавав екзамен з російської чи будь-якої іноземної мови, його відразу відраховували. Цікаво, що на математичні та природні дисципліни це правило не розповсюджувалося. Можна було мати незадовільні оцінки з хімії чи фізики і навчатися далі. На літніх канікулах гімназисти обов'язково писати твір.

Навчання у гімназії було платним і дуже недешевим – 40 рублів на рік. Проте для відмінників існували стипендії. З 1887 по 1918 роки були запроваджені іменні стипендії з коштів благочинних пожертвувань. Виплачувались 10 стипендій ім. О.Па-

шутіна, 6 стипендій ім. П.Тернецького, 2 стипендії ім. дворян Кривоносових, 1 стипендія «Надії» та 1 стипендія в «пам'ять Вітчизняної війни 1812 року».

У своєму первісному вигляді будинок проіснував до кінця 1890-х років. Від 1920 року Єлисаветградське земське реальне училище фактично припиняє свою діяльність. Нам не зрозуміло, яким чином училище за 50 років існування (1870-1920) стала «школою геніїв», причому не тільки гуманітаріїв, але й техніків. Випускники училища, завдяки отриманим фундаментальним знанням, продовжували своє навчання у вищих навчальних закладах Російської імперії та за її межами. Як приклад, вони без екзаменів могли вступити до будь-якого університету країни, або до Единбурзького університету в Шотландії.

Жив Юрій Яновський у Вільчинських, згодом його батько Іван Миколайович повернувся з Першої світової війни, продав хату в с. Майєрове, і переїхав з родиною до Єлисаветграду. Оселилися в будиночку, який допоміг придбати двоюрідний брат Марії Здорик-Яновської - Стефан Матвійович Здорик, неподалік фортеці св. Єлисавети на вул. Ровенський, в якому з 1909 до 1919 року мешкав Юрій Яновський (будинок зберігся). Очевидно це друга половина будинку, в якому жили Вільчинські, а можливо ні, бо саме на їхньому будинку сьогодні є меморіальна дошка (див. фото нижче).

Юрій закінчував реальне училище, сестра Олена вчилася в трудовій школі, яку було перетворено на жіночу гімназію, а батько Іван Миколайович пішов працювати на завод сільськогосподарських машин. У 1919 році Ю. Яновський закінчив реальне училище в Єлисаветграді із золотою медаллю. Продовжував писати вірші та служити в різних тогочасних устано-

вах: інструктором у статистичному бюро, інспектором повітової робітничо-селянської інспекції, в продовольчому комітеті тощо.

То були часи революційних подій в Україні. Перед очима Юрія пройшли Єлисаветградські мітинги на площах, тачанки батька Махна, загони отаманів Шкуро, Григор'єва та Марусі Никифорової, червоні прапори більшовиків. Свист куль і залита кров'ю бруківка вулиць Єлисаветграда – візитна картка того періоду. Юрій познайомився з багатьма конкурентами в боротьбі за владу: білими і червоними, анархістами і григор'євцями, січовими стрільцями і махновцями, повстанцями Гулого–Гуленка і німецькими військами запрошеними Центральною Радою до України. Ці та інші події вкарбувалися та ожили в його повісті «Байгород».

Автори нашої книги, перегортаючи сторінки повісті «Байгород», бачать перед собою «оживши» описи Єлисаветградських подій та їхню хронологію, характер та результат вуличних боїв зображено дуже близько до реальності. Ю.Яновський достатньо точно окреслив райони боїв, перерахував назви вулиць, де тривали сутички, назви споруд, що стали своєрідним форпостами. Це Залізничний вокзал і «Ярмарочна площа», «корпуси величезного заводу» і Велика Балка, єврейський цвинтар тощо. Їх легко можна знайти на мапі міста початку ХХ ст., вони зустрічаються і перераховуються в творах наших авторів.

Населення міста станом на 1897 р. становило 61,5 тис. чоловік. Єлисаветград мав до десяти православних храмів, міську та земську лікарні, 40 навчальних закладів, кілька училищ, друкарні, бібліотеки, театр і кожний рік проводили по 4 ярмарки. Велика кількість підприємств міста давали щорічний прибуток до 10 млн крб. В такому Єлисаветграді пройшли дитинство і юність Ю. Яновського.

Навесні 1922 року з Києва приїздить менший брат матері Михайло Мусійович Здорик, який щойно закінчив Київський політехнічний інститут і отримав диплом інженера. Він радить племінникові (Юркові) подавати документи до КПІ. В свою чергу Юрій вмовляє свого товариша Миколу Михеєва їхати з ним до Києва. І 29 травня 1922 року вони разом виїхали до столиці України, де Юрій вступив до електромеханічного факультету КПІ. Розпочалася нова сторінка у житті Юрія Яновського.

З'ЄДНУВАЛЬНІ МОСТИ ЄЛИСАВЕТГРАДА

Через річку Інгул в абрисах міста «п'яти назв» Єлисаветград-Кропивницький, були і є великі і малі з'єднувальні мости, які ми будемо описувати в процесі викладення нашої інформації. Головна річка нашого міста Інгул не являється першою окрасою, але Єлисаветград завдячує їй своєю появою не у меншій мірі, ніж фортеці святої Єлисавети, навколо стін якої місто виросло і економічно змужніло. На сьогодні Кропивницький по обох берегах Інгулу протягнувся довжиною більше 17 км. А як все було 200 років тому?

Протягом останніх двох століть Інгул кілька разів змінював напрям свого руху та в межах міста мав ряд петель, які влада намагалася усунути та зробити русло прямим в проблемних місцях. 200 років назад, це був вимушений захід. У заплавах річки під час льодоходу скупчувалися величезні тороси криги та снігу, які заважали проходу води. Інгул розливався і затоплював значну частину міста, спричиняючи шкоду людям.

Ми взяли до розгляду план Єлисаветграду за 1913 рік, і зразу побачили два зигзаги (петлі) русла Інгулу на Ковалівці. Перша петля - у районі нинішнього мосту на вулиці Київській, де зараз знаходиться парк. У цій петлі була дача Юзефовича, мова йдеться про штабс-ротмістра Івана Юзефовича, оскільки у *«Списку потомственных дворян, владеющих недвижимыми имуществами в гор. Елисаветграде»* за 1916-1917 роки знаходимо запис № 689, де вказано, що Іван Миколайович Юзефович мав будинок *«вблизи Солодкой Балки»* вартістю 363 крб. У 1965 році на «леваді Юзефовича» створили «парк Космонавтів» площею 18 га. Від 1972 року парк став пам'яткою природи місцевого значення. А взагалі, дворяни Юзефовичі – відомі землевласники Олександрійського повіту.

По інший бік першої річкової петлі русла Інгулу були землі Миколи Олексійовича Бошняка (1837-1900) – земського та громадського діяча, реорганізатора селянського самоуправління, мецената і спадкового дворянина. Навчався в Єлисаветградській гімназії, після закінчення якої в 1855 році вступив на військову службу. У відставку М.Бошняк вийшов в чині штабс-капітана. З 1871 він був членом повітової управи, а з 1876 по 1877 роки -

головою повітової управи. З 1877 року Микола Олексійович обирається членом Херсонської губернської земської управи і залишається на цій посаді протягом 23 років, аж до своєї смерті. Помер Микола Бошняк у 1900 році в Єлисаветграді.

Нижче за течією, у районі вулиці Грязної (проспект Перемоги) була наступна друга петля. Вона підходила до межі «Озерної Балки» та дороги, яка прямувала у бік с. Обознівка. Третя річкова петля зберіглася до сьогоднішнього часу на Набережній. Вона омиває «Козачий острів», розташований у районі проспекту Винниченка. Розбитий на «Козачому острові» парк носив ім'я Пушкіна. Автором проекту був архітектор Ввозний. Територія парку відмежована обвідним каналом та руслом річки Інгул і являє собою штучне паркове насадження. Потрапити в парк можна через пішохідний місток з боку проспекту Винниченка, так і через центральну набережну.

Про четверту за течією петлю нагадує лише план міста за 1833 рік. За вулицею Миргородською (Шульгиних) річка круто повертала вліво, доходила до Банної площі (нині площа Богдана Хмельницького), йшла вулицею Преображенською до Поліцейського провулку (або Декабристів) і повертала за нинішнім Будинком профспілок направо. Ще була п'ята петля між вулицями Михайлівською та Архангельською. Згодом із п'яти річкових петель, чотири петлі (окрім Козачого острова), засипали землею та прорили нове пряме русло річки Інгул. Влада також виношувала план нове русло від «Клинцівського мосту» до вулиці Вознесенської (колись Свердлова). На карті 1913 року ця позначка є, але насправді канал так і не був проритий.

У 1774 році у своєму щоденнику *«Путешествие Елисаветградской провинцией»* академік Йоган Гільденштедт, відвідавши влітку фортецю св. Єлисавети, яка ще не мала статусу міста, відзначив: *«Мостов через р. Ингул нет, потому что высокая весенняя вода срывает их. В настоящее время воды в Ингуле так мало, что во многих местах через него можно перепрыгнуть, в других - он образует обширные и глубокие лужи. Течение в нем едва заметно, поэтому вкус воды очень неприятен, причина банальная - отходы»*.

Військовий топограф Олександр Шмідт, який побував у Єлисаветграді у 1863 році, зазначив: *«Вообще город имеет большой недостаток в воде. Ингул до того мелководен, что*

едва не высыхает и имеет глубину всего несколько вершков. Здесь же моется белье всего простого народа, отчего вода до того заражается, что несчастные животные с трудом утоляют ею жажду. Между тем масса воды, проходящей чрез Ингул в течение года, бывает довольно значительна. Давно бы пора было взять реку в искусственные берега и поднять ее уровень рядом шлюзов; но об этом здешняя власть и не помышляет...».

Уроженець Єлисаветграду художник Петро Покаржевський згадував: «...Летом речку Ингул переходили вброд дети. Зато весной Ингул бывал опасен, город лежал в котловине, и находившиеся по соседству большие запруды (ставы) во время таяния снега переполнялись водой, а так как заранее никаких мер к постепенному спуску воды не принималось, то прорывавшаяся через две плотины масса воды стеной шла на город и на прилегающие селения. Почему-то всегда, эти прорывы плотины происходили ночью, и люди, застигнутые бедой в ночное время, еле успевали спастись сами и спасти детей, а скотина и имущество, как правило - погибали».

Петро Дмитрович Покаржевський народився 29 січня 1889 року в робітничій родині, в Єлисаветграді. Свою першу мистецьку освіту здобув на «Вечірніх Рисувальних Класах» при Єлисаветградському земському реальному училищі. У 1905 р. юнак вступив до Київського художнього училища, яке за три роки (замість шести) закінчив з відзнакою, що дало йому право без іспитів вступити до Академії мистецтв. Перша персональна виставка П. Покаржевського відбулася саме в період навчання в Академії, подальша спільна робота з провідними московськими живописцями допомогла йому стати яскравим художником. З 1937 року й до останнього дня свого життя Петро Покаржевський працював викладачем живопису й малюнку Московського художнього інституту імені В.І.Сурикова, передаючи свій досвід учням. Твори Покаржевського відображали життя Червоної армії в мирний час. В 1956 р. йому присвоїли звання «Заслуженого діяча мистецтв РРФСР». Народжений в Єлисаветграді Петро Покаржевський помер у Москві 1968 р.

Ще один уродженець Єлисаветграда, письменник Павло Гельбак писав у своєму романі «Син чекіста»: *«В 1924 году погода в Елисаветграде словно взбесилась. Зимой морозы доходили до 40 градусов. И это на юге! Весной Ингул, который летом и курица перейдет вброд, вышел из берегов, смыл кладки, мосты, разлился по Старому базару. Словно какие-то диковинные суда, задрожали на волнах рундуки и лавчонки. Вода заливала одну улицу за другой, пока с любопытством не лизнула нижние этажи в центре города. Даже гордо возвышающийся церковный собор увидел свое отражение в водах Ингула. Не успела уgomониться река, как над городом нестерпимо запылало, будто топка вагранки, солнце».*

Мало того, що річка Інгул часто ставала мілководною, жителі міста постійно зливали в неї нечистоти і всіляко забруднювали. У грудні 1881 року газета «Єлисаветградский вестник» повідомляла: *«Несмотря на то, что речка Ингул служит для жителей города Елисаветграда местом для ссыпки нечистот и скидки навоза, сора и падали, в настоящее время из этой реки рубают лед на пищевые цели и транспортом развозят по всему городу, и в особенности в гостиницы. В благоустроенном городе для охраны общественного здоровья воспрещается брать лед из нездоровых мест, а потому и нашей санитарной комиссии не мешало бы проснуться и воспрепятствовать таким действиям».*

Хто ще і для чого змінював русло Інгулу, говорить наступна публікація у газеті «Голос Юга» за 21.01.1910 р. (рос.мова): «Городская управа Елисаветграда обратила внимание на то, что арендаторы городской земли по берегам Ингула по дороге в Завадовку для увеличения своих участков изменяют направление Ингула. Для осмотра местности выезжала особая городская комиссия и обнаружила, что арендаторы строят по берегам реки плетни и прочие заграждения, от чего помимо изменения направления реки суживается русло Ингула».

У щорічнику «Весь Єлисаветград» за 1910 рік згадуються мости та кладки на р. Інгулі: «Более или менее выдающиеся из мостов, проложенных через р. Ингул, нужно считать: 1) Балашовский железнодорожный мост; 2) Следующий по величине и сво-

ему значению Большой мост, соединяющий Пермское предместье с центром города; 3) Справа от Большого моста вверх по течению по ул. Островской идет Пиковский мост, соединяющий город и Быковое предместье; 4) Киркеруповский мост в конце Безпоповской улицы, соединяющий Ковалевку с Быковой. Дальше на территории Ковалевки имеется несколько пешеходных кладок. Влево от Большого моста вниз по течению идут в порядке: 5) Рыбачий мост; 6) Базарный мост по Невской улице, соединяющий обе части базара; 7) Долинский мост, соединяющий центр города с Пермской слободой, 7) Чистогановский пешеходный мостик по улице Клинцовской соединяющий поселения левой части берега Ингула с Пермской слободой; 9) Куцовский мост, соединяющий Куцевку с местностью Масленниковкой и дачами у завода Зельцера; 9) Бобринецкий (земский) мост на пути между Елисаветградом и Бобринцем вблизи слияния реки Сугаклеи с Ингулом; 10) Пешеходные кладка в городском саду для соединения с пос. Арнатутовым; 12) Вверх по течению Сугаклеи выше городских землянок переселенцев, неподалеку от деревни Никаноровка, имеется Никаноровский мосток».

Маємо інформацію: У жовтні 1908 р. міська влада Єлисаветграда вирішила зробити залізобетонним «Піковський міст», який знаходився на місці нинішнього мосту по вулиці Острівській. Про це свідчать два повідомлення у газеті «Голос Юга» за 18 та 26 жовтня 1908 р: «Работа по устройству Пиковского моста начнется весной. Решено построить железобетонный мост на двух береговых устоях с аркой через Ингул. Управой поручено городскому архитектору Вальтеру составить план и сметы по постройке моста. Пролет моста будет пропускать вешние воды реки во время самого большого разлива».

Тепер перейдемо до пояснення походження назви «Кіркєрупівський міст» в Єлисаветграді, інформацію знаходимо у фондах Державного архіву Кіровоградської області. Цей міст з'єднував кінцеву частину «Биковської слободи» з Ковалівкою, вірніше нижню частину «саду Альгамбра» по сьогоднішній вул. Вокзальна. Там же знайшли додаткову інформацію про мости і кладки на берегах Інгулу в межах Єлисаветграду. Щоб не пов-

торюватись – зазначимо, насамперед, це «Великий міст» по вулиці Великий Перспективній. Вище нього були «Острівський міст» (сьогодні він є по вулиці Острівській); «Миргородська кладка» (з'єднувала Миргородську вулицю з Биковим поселенням); «Піковський міст» (біля заводу Піковського, у 1908 році були намагання зробити його бетонним) та «Керкерупівський міст» (з'єднував Ковалівку з Биковською слободою на нинішній вул. Вокзальна; далі йшла «Грязна кладка» (в районі вулиці Грязної, яка з'єднувала Ковалівку з Озерною Балкою); та два містки біля дач Бошняка та Юзефовича на Балахівці (у районі вулиці Київської).

«Миргородська кладка», або перехід через р. Інгул від Сибірського провулку з Бикового поселення на вулицю Миргородську (згодом Калініна, нині - Шульгіних).

Нижче «Великого моста» по вул. Великий Перспективній, у напрямку сходу сонця, раніше були зазначені «Рибний» та «Базарний» мости, останній на місці нинішнього металевих пішохідного мосту нижче «Центрального ринку»; наступний йде «Долинський місток» по вулиці Михайлівській (колишня Кірова); далі йшли мости «Клинцівський» на вулиці Кропивницького та «Кущівський міст» (або Вознесенський – від першої назви вул. на початку Кущівки), трохи далі «Чистоганівський міст» (біля приватних городів Чистоганова). Як бачите, із різних джерел маємо майже однаковий перелік мостів і кладок у Єлисаветграді до Жовтневого перевороту більшовиків 1917 року.

Кіровоград, малюнок «Базарного мосту» через р. Інгул, 1950 рік. Вид від «Металевого моста» по вул. «Пашутіна» (проти течії Інгула). Праворуч видно будинок Заславського і далі вул. «Велика Перспективна» до центру міста. Зліва – будинок пана Збари який знищили (газета «Голос Юга» за 22 вересня 1915 року повідомляла про пожежу у ньому). А знесли будинок уже в радянські часи 1960-х років, дехто з людей похилого віку пам'ятає цей двоповерховий будинок між «Володимирською (грецькою) церквою» та Інгулом.

У Держархіві області (Фонд 18, опис 1, справа 459) зберігається прохання Фрідріха Вільгельмовича Кіркерупа, датоване 5 вересня 1858 року. Він, як колишній громадянин Данії, який набув російського підданства, просив записати його до стану єлисаветградських купців. На той час він мав справу у місті Вознесенськ, але в Єлисаветграді проживала його дружина, яка мала свій торговельний заклад. На цій заяві хтось із чиновників пізніше написав синім олівцем – «його іменем названий місток через Інгул в поселенні Ковалівка».

З іншого архівного документу «Алфавітний список обивателів за 1866 рік» дізнаємося, що 44-річний купець 2-ї гільдії Вільгельм Кіркеруп нещодавно поселився в Єлисаветграді, має дружину Марію та двох дітей: 11-річного Еміля та 13-річного Едуарда, а також проживає у приватному будинку на Ковалівці, він займається кондитерською справою. Очевидно, біля свого будинку, за власний кошт, Вільгельм Кіркеруп 150 років назад побудував дерев'яний місток через Інгул, а вже місцеві люди згодом назвали його «Керкерупівським мостом».

ПРИТУЛИВШИСЬ ДО БИКОВСЬКОЇ СЛОБОДИ

Ми з вами знову умовно стали на правому березі Інгулу біля красивого будинку предводителя дворянства Соколова-Бородкіна (нині апеляційний суд), навпроти нас «Биковська слобода», далі йде Ровенська вулиця, на одному будинку цієї вулиці бачимо пам'ятну дошку: «Тут з 1909 по 1919 рік проживав письменник Юрій Яновський». Через дорогу від «будинку Яновського», на розі провулків Чечорного (Сухумський) та Плетеного, стоїть будинок колишнього «Биковського народного училища ім. Жуковського» в якому три роки здобував початкову освіту Володимир Винниченко від 1887 року.

Поряд з нами на початку «Биковської слободи», по вул. Великий Перспективний знаходився будинок, вікна якого у 1921 році виходили на «Фортечну площу», і саме на той час в будинку збиралися члени «Комітету по боротьбі з більшовизмом», куди входив і Михайло Драч (майбутній білоруський письменник на прізвище Ригор Кобець). На розі з вулицею Верхньою Биковською до 1910 року був будинок пересильної в'язниці, у якому кілька днів сиділа неординарна людина: розбійник і революціонер, легенда Першої світової і Громадянської війни - Григорій Котовський. Під час етапування з Кишиніва на каторгу до Сибіру він тимчасово перебував у Єлисаветграді. На місці цієї в'язниці у 1911 році технік Григорій Зусман збудував двоповерховий будинок. А між вулицями Верхньою та Нижньою Биковськими був «Заїжджий двір купця Феодосія Зеленценка». Сьогодні на місці «Заїжджого двору» стоїть висотна споруда «Кіровоград обленерго». Зберігся документ, який свідчить, що у 1894 році «Заїжджий двір» функціонував, але вже належав Бобринецькому міщанину Мошці Лінецькому. А вже після нього, власником став Феодосій Зеленченко, він зробив з'єднувальний підземний тунель під «заїжджим двором», один кінець якого йшов до «Володимирської церкви» і до річки Інгул, другий кінець підіймався вгору та з'єднувався з «Великим підземним тунелем», який йшов від фортеці св. Єлисавети в бік сьогоденішнього «Критого ринку» і далі в степ «Дикого поля».

Відомо, що 13 липня 1900 р. Варвара Зеленченко, опікушка сподкоємців власника «Заїжджого двору Феодосія Зелен-

щенка», просила міську управу дозволу на добудову «верхнього» поверху будівлі на подвір'ї «Заїжджого двору». Спочатку це була двоповерхова цегляна споруда у формі літери «Г» з подовженим крилом. Після добудови «Заїжджий двір» являв собою уже літеру «П». На другому поверсі, по обидва боки коридору, були номери для постояльців. На першому поверсі – трактир, разом із напівпідвалом вийшло три поверхи (на фото).

Кіровоград 1960 рік. Такий занедбаний вигляд мав заїжджий двір купця Феодосія Зеленценка перед руйнуванням.

Від кінця XVIII ст. «Заїжджий двір купця Зеленценка» (як постоялий двір), являв собою комплекс будівель готельного типу, до якого входили житлові споруди, кухня, господарські будівлі для коней, возів і карет, фуражу тощо. Феодосій Зеленченко брав з постояльців особливу плату в крб., які називав «постоялі», звідси і пішла назва «Постоялий двір». Це був дешевий притулок для тих, хто приїхав до Єлисаветграду на ринок чи в інших справах. Тут вони могли повечеряти, переночувати та залишити до ранку своїх коней з возом.

У 1995 році будівлі території «Заїжджого двору Зеленценка» викупила одна з кіровоградських фірм, керівництво якої пообіцяло через ЗМІ, що не буде знищувати будинок, а відремонтує і збереже первісний вигляд. У подальшому приміщення двічі перепродали, а у жовтні 2004 р. будинок зруйнували. Від того часу на місці «Заїжджого двору» стоїть висотна споруда «Кіровоградобленерго».

Державне підприємство «Кіровоградобленерго» було створено 1995 року, а у 1999 р. реорганізовано у відкрите акціонерне товариство (ВАТ). Від 2017 року стало Приватне акціонерне товариство (ПАТ) «Кіровоградобленерго». Під час зведення «Кіровоградобленерго», будівельники наткнулись на відгалуження підземного тунелю від фортеці св. Єлисавети, визвали правоохоронні органи і провели перевірку, по закінченню якої з двох сторін забетонували ходи підземного тунелю і продовжили роботи по будівництву «Кіровоградобленерго». З'ясували, що від фортеці св. Єлисавети (точніше від першої міської лікарні на Валах) йдуть підземні тунелі у різних напрямках, особливо багато підземних ходів під центром міста Єлисаветграда-Кропивницький.

Вище «Заїжджого двору купця Феодосія Зеленщенка», на розі з вул. Верхньою Биковською був одноповерховий будинок з напівпідвальним поверхом, з'ясувати його історію, ми поки не змогли. Навпроти «Заїжджого двору», через вул. Велика Перспективна, була «Фортечна площа», нижче неї «Сінний ринок». У 1957 році тут збудували двоповерхове приміщення школи-десятирічки (зараз лікарня «Ацинус»), ще нижче будинок апеляційного суду. Його у 1845-1853 роках збудував повітовий предводитель дворянства та мировий суддя Кирило Васильович Соколов-Бородкін, як будинок-палац, чи то для себе, чи то для прийому імператора та його свити, ми точно не знаємо. Тоді це була найкрасивіша будівля Єлисаветграда. Яскравий, червоно-білий будинок в стилі ампір було видно від самого початку вулиці Велика Перспективна. А з вікон палацу можна було побачити увесь Єлисаветград. Але з часом приймати там імператорську сім'ю стало неможливо, та й сам Соколов-Бородкін жити в ньому не захотів і на початку 1870-х років за символічну плату здав будівлю в оренду Єлисаветградському окружному суду. Так від 1874 р. нижче «Фортечної площі» та «Сінного ринку», на розі вулиць Велика Перспективна і Верхня Пермська й досі стоїть будинок Соколова-Бородкіна. Дехто з краєзнавців стверджує, що проектував цей будинок архітектор Андрій Достоевський, не будемо сперечатися, але до будинку та предводителя дворянства Соколова-Бородкіна ще повернемося.

На розі вулиць Пашутінської та Болотяної маємо будинок купця Герша Мексіна, у 1907 році його орендував Мордко Дайн для утримання свого «Заїжджого двору». Ще один «Заїжджий двір» знаходився по вул. Московській (Дзержинського, зараз Чміленка-41), нині у цьому будинку знаходиться УМВС в Кіровоградській області. Ця двоповерхова споруда, з еркером і балконом на головному фасаді, збудована на початку ХХ ст. А у приміщенні наступного «Заїжджого двору» побудованого 1880 року, по вул. Дворцова-9 (Леніна), сьогодні знаходиться управління СБУ в області. Цей «Заїжджий двір» почали зводити після завершення будівництва сусідніх будинків: театру «Ілюзіон» та будинку пана Волохіна і лаконічно їх поєднали.

Наступний «Заїжджий двір» знаходився по вулиці Успенській (нині Гоголя), у кварталі між Успенським собором та вулицею Пашутінською. До нього входило кілька будинків, споруджених у другій половині ХІХ ст. Автор проекту та замовник будівництва не встановлені. Термін «Заїжджий двір» відійшов в історію, коли гужовий транспорт перестав бути домінуючим.

Коли саме в Єлисаветграді з'явився перший «Постоялий двір», поки що не встановлено. За даними Новоросійського календаря 1849 року, у нашому місті було 15 постоялих дворів, а у 1896 р. залишилося 10 шт. Розглянемо два приклади, через дорогу від будинку пана Соколова-Бородкіна (сьогодні апеляційний суд), по вул. Верхня Пермська розпочиналася «Базарна площа» та «Османський бульвар». На землях «Базарної площі» за радянські часи збудували приміщення «Спортивної школи» навпроти «Володимирської» (грецької) церкви, яку 1812 р. за підтримки церковного старости Караманенка перебудували, від тоді церква майже не змінилась за виключенням зовнішніх і внутрішніх перебудов. Нижче «Володимирської церкви» (поряд з Інгулом) йшов Василівський провулок, а між провулком та берегом Інгулу стояв двоповерховий будинок «Постоялий двір пана Збари». Свою територію «Постоялого двору» пан Збара забудував біля води, недалеко від «Базарного (Великого) мосту» через Інгул. Навпроти нього по вул. Велика Перспективна вже існували: «Базарна площа» та «Османський бульвар» на правому березі Інгулу, і люди мали вихід до річки. Саме «Базарна площа» спонукала пана Збару на будівництво свого власного «Постоялого двору».

Інший «Постоялий двір» знаходився по вул. Великій Перспективній, біля «Володимирської (грецької) церкви» від 1890-х років. Є архівний документ 1894 р. у якому Бобринецький міщанин Мошка Елев Лінецький (як власник), просив дозволу на відкриття трактиру на території свого «Постоялого двору». Зберігся генеральний план ділянки, яка займала значну територію кварталу між вул. Великою Перспективною з одного боку та Володимирським провулком, з іншого боку. Проект великого двоповерхового будинку у глибині двору був підписаний архітектором Павлом Драгою, а міський архітектор Олександр Кишкін зробив на ньому незначні уточнення.

Декілька будівель колишніх «Постоялих дворів» Єлисаветграда прикрашають наше місто й сьогодні, а деяких уже, на жаль, немає. Так на місці «Постоялого двору» по вул. Солдатській-49 (або 20 років міліції), який належав Євдокії Павленко, матері Володимира Винниченка, нині стоїть 9-поверхнева будівля. Не залишилося й «Постоялого двору» пана Збари у Василівському провулку (на розі з вулицею Великою Перспективною). Газета «Голос Юга» за 22 вересня 1915 р. повідомляла про пожежу у цьому дворі. Пізніше за радянських часів, приміщення «Постоялого двору Збари» знесли, дехто із старих кіровоградців пам'ятає цей двоповерховий будинок між Володимирською церквою та правим берегом Інгулу, біля мосту.

Перші «Постоялі двори» на території майбутньої України виникли у XII-XIII ст., від XV ст. їх підпорядкували «Ямському наказу». На чумацьких та торгових шляхах України послуги гостинності надавали корчми, що торгували хмільними напоями, були місцем зупинки і розваг для подорожніх. Корчми в окремих регіонах називали «шинком» або «корчмою-заїздом». Перші готелі з'явилися у 1803-1805 р, до 1880 року у Києві нараховувалось 15 готелів.

Про інші «Постоялі двори», готелі та будинки де здавали мебльовані кімнати у Єлисаветграді, ми розповімо пізніше, коли у полі нашого зору постане територія лівого берега Інгулу і особливо вулиця Велика Перспективна, де на початку XX ст. було більше 10 різноманітних готелів та мебльованих кімнат.

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІ ПОСАДОВЦІ 1901 р.

Беремо для розгляду «Список посадових осіб Єлисаветградського повіту», а саме «Родове гніздо», це інтернетівський сайт з історико-генеалогічних відомостей, що базується на життєписі сімей наших предків і родичів. Джерелами інформації є постійні дані з різних архівів Росії та України. Окремі матеріали присвячені Херсонському дворянству, історії губернії, є статті присвячені різним повітам: Олександрійському, Ананівському, Єлисаветградському, Одеському, Тираспольському, Херсонському тощо. Списки населених місць, інформація по землевласникам, дані по Херсонським цивільним губернаторам, губернським і повітовим ватажкам дворянства, по церквам та інше. У військовому розділі, представлені різні полки, наприклад, Гусарський, Охтирський, Єлисаветградсько-гусарський (маємо список офіцерів полку на 1796 рік), Харківський драгунський (зі списком на 1802 р), а ще піхотні полки: Ставропольський, Новочеркаський, Самарський, Царицинський, Каспійський, Дроздовський та інші.

Наводимо окремий список прізвищ із сайту «Родове гніздо» людей на рос.мові, (придерживайтесь терміна «UPD», - сокращение от слова «update» - обновить): Абамелик, Акацатовы - UPD, Алексеевы, Андреевские, Балашевы, Барковские-UPD, Беляевы - UPD, Беннетт, Быстрицкий, Вилинские, Волковская, Волковы, Выбадовские, Ганицкая, Ганские - UPD, Гангардты, Гейкинг, Герсегованова, Гижицкая- UPD, фон Грефе, Данчич- UPD, Дзевановская, Дьяков, Жудро, Зимницкая, Иваненко, Ивановы, Иванов-Луцевин, Ильяшевич - UPD, Канатовы, Карышева, Кашнев, Кисилевские, Кич, Козловская, Комар, Корбе - UPD, Корф бароны, Котович, Курдимановы - UPD , Курдюмовы, Леонтович, Линниченко, Лысенко, Митины, Моисеева, Навродский, Наркевич, Никитины, Паризо-де-ла-Валетт, Пиваровичи - UPD, Платонович, Погановские, Полторацкий, Поспелова, Потехина, Прохоровы, Радзиевские, Романовские, Рюмины, Сабурдо, Садовникова, Сас-Тиссовские, Синицина, Скворцова, Соколовы-Бородкины- UPD, Стрембовские, Суворова, Суровцевы, Тимоновы, Требинские, Трофимовы, Тумановы, Тюникова, Финне, Флоринские - UPD, Цыбульские, Чарновы -

UPD, Черкес, Чорба, Шелепины, Шервашидзе, фон Шварц, Штейнгель, бароны фон Штемпели, Эрдели – и т. д.

Наводим окремый список посадових осіб Єлисаветградського повіту з сайту «Родове гніздо» на рос. мові за 1901 рік:

Уездный съезд:

Председатель - Уездный предводитель дворянства статский советник Яков Егорович Эрдели.

Секретарь коллежский советник Иван Степанович Ведринский

Земские начальники:

1-го участка отставной ротмистр Иван Александрович Лутковский; 2-го участка отставной капитан артиллерии Владимир Аркадьевич Шафонский; 3-го участка – (прізвища немає); 4-го участка штабс-капитан запаса Владимир Николаевич Мышаков; 5-го участка корнет запаса Николай Владимирович Викторов; 6-го участка коллежский асессор Александр Владимирович Рустанович; 7-го участка состоящий в запасе армии поручик Илиодор Маркеллович Касюра; 8-го участка корнет запаса Сергей Тимофеевич Ворун-Секрет; 9-го участка титулярный советник Иван Николаевич Култашев; 10-го участка отставной майор Николай Феодосьевич Долинский; 11-го участка губернский секретарь Александр Аполлонович Диков; 12-го участка отставной штабс-капитан Вадим Александрович Кубаркин; 13-го участка отставной ротмистр Эммануил Константинович Саргани; 14-го участка отставной поручик Григорий Викторович Ворун-Секрет; 15-го участка дворянин Александр Николаевич Юзефович; 16-го участка поручик запаса Иосиф Павлович Непокойчицкий.

Уездное полицейское управление:

Исправник коллежский советник Николай Иванович Попатенко; Помощник его титулярный советник Александр Николаевич Рябченко; Секретарь – (прізвища немає); Столоначальник не имеющий чина Виктор Яковлевич Красовский; Становой пристав 1-го стана, титулярный советник Венедикт Николаевич Захарьин; Становой пристав 2-го стана, коллежский асессор Григорий Петрович Кисилев; Становой пристав 3-го стана титулярный советник Михаил Иванович Угринович; Становой пристав 4-го стана коллежский секретарь Дмитрий Феодорович Мойченко; Становой пристав 5-го стана коллежский регист-

ратор Иван Иванович Бенземан; Становой пристав 6-го стана коллежский секретарь Иван Григорьевич Шесточенко.

Уездная земская управа:

Председатель управы отставной подполковник Николай Петрович Скляров.

Члены управы: титулярный советник Дмитрий Константинович Михальчи; коллежский секретарь Борис Михайлович Пулевич; не имеющий чина Константин Николаевич Высоцкий.

Дополнительно: Инженер-техник Петр Григорьевич Кривошеин; Агрономический смотритель Николай Яковлевич Кремповский.

Председатель Дворянской опеки - Уездный предводитель дворянства статский советник Яков Егорович Эрдели; Заседатель дворянства отставной штабс-ротмистр Константин Егорович Брейер; Заседатель дворянства отставной ротмистр Эраст Иосифович Богданович.

Уездные по воинской повинности присутствие:

Председатель присутствия - Уездный предводитель дворянства. От почтово-телеграфной конторы - начальник конторы в поселке Ново-Украинке надворный советник Иван Ильич Лазаркевич; вторая должность – свободная.

Врачи имеющие чин:

Уездный врач надворный советник Александр Людвигович Любельский; Земские врачи: надворный советник Иосиф Антонович Юцевич; коллежский асессор Марцелин-Адольф Адамович Каминский; титулярный советник Владимир Онисимович Карабинович; титулярный советник Михаил Дембровский.

Отдельные земские врачи не имеющие чина:

Георгий Кириллович Ребрина; Емельян Антонович Юцевич; Алексей Васильевич Андрущенко; Иван Антонович Видовский; Лаврентий Борисович Гозданов; Бронислав-Казимир Францович-Иванович Телят-Келпин; Иван Францович Кмита; Федор Петрович Лукьянов; Александр Иванович Михайловский; Георгий Иосифович Назаретов; Анатолий Петрович Яхонтов;

Дополнительно: Ветеринарные врачи Владимир Францович Майстрах; Петр Петрович Линнинг.

Духовное ведомство:

Благочинные Елисаветградского уезда Ровенского округа священник с. Помошного Иоанн Петрович Манжелей;

Бобринецкого округа священник с. Устиновки Иллиодор Авдиевич Правдолюбов; Новоархангельского округа священник м. Глодосс Гавриил Маркович Фацевский.

Министерство финансов:

Податный инспектор 1-го участка Елисаветградского уезда, титулярный советник Егор Егорович Прозоровский; Податный инспектор 2-го участка Елисаветградского уезда, титулярный советник Илларион Семенович Ушаков.

Второе окружное акцизное управление:

Старший помощник окружного надзирателя в пос. Ново-Архангельске, коллежский секретарь Иван Матвеевич Витвицкий; Старший помощник окружного надзирателя в пос. Добровеличковке, титулярный советник Игорь Михайлович Воробьев.

Управляющий Ольгинскою сельскохозяйственной школою 1-го разряда в имени Иосифа Скаржинского при селе Мигеи, коллежский секретарь Александр Карпович Шишан.

Дополнительно предоставляем отдельный Список должностных лиц Херсонской губернии за 1805 г. в Елисаветграде:

Городничий - коллежский асессор Осип Иванович Алеев;

В дворянской опеке - предводитель Василий Афанасьевич Иванов.

В уездном суде. Судья - подпоручик Степан Андреевич Дебрецений.

Заседатели: Титулярный советник Яков Григорьевич Гулевич; Капитан Иван Золотарев.

Секретари № 1: коллежский секретарь Иван Гриневский; В нижнем Земском суде: Исправник подполковник Семен Иванович Лисаневич, орденов св. Владимира 4 ст. и Анны 3 ст. кавалер

Заседатели: Поручик Михайло Федорович Лисаневич; Штабс-ротмистр - Семен Степанович Бутовский.

Коллежский регистратор Климентий Васильевич Харченков; Вторая должность – свободна.

Секретари № 2:

Городской секретарь - Петр Панютин; Секретарь - коллежский секретарь Осип Фесунов.

Уездный казначей - коллежский асессор Василий Малчевский;

Уездный стряпчий - коллежский секретарь Роман Никитич Жданов.

Друга глава

*Різна хроніка
правого берега
Інгулу.*

ЕЛИСАВЕТГРАДЦІ: ПЕРШІ ОЛІГАРХИ ХАРКОВА

Працюючи над серією книг «Відголоски родинної пам'яті», ми уже декілька разів розповідали про уродженців елисаветградського краю, (або чия доля була тісно пов'язана з ним), і які займали високі посади, або ж здобули славу в інших регіонах. Сьогодні розмова піде про дві елисаветградські родини, як перших олігархів м. Харкова. Перший із них, купець 2-ї гільдії, а згодом міський голова Харкова

(1784–1789) – Артем Дорофійович Карпов. Він перебував на посаді два трирічні виборні терміни, належав до еліти харківського купецтва. Потім займали цю посаду його брат Федот за ним син Федота - Сергій. Артем вступав у конфлікти із губернським магістратом, судився з ними і вигравав справи. У 1787 р. на чолі депутації городян вітав імператрицю Катерину-II під час її приїзду до Харкова.

Згодом у 1808–1811 роках на посаді мера Харкова був інший представник родини Карпових, брат Артема - Федот Дорофійович, елисаветградський старообрядець, один з найбільших власників і землевласників Харкова, що володів фабрикою та лавками в центрі міста. На своїх ділянках поселяв відставних солдатів та переселенців-москалів, які тікали з Росії Їх називали «зведенці». Пізніше, район Харкова де селились москалі, набув назву «Москалівка», яку носить й досі.

У 1838 р. мером Харкова знову став представник родини Карпових - Сергій Федотович — син міського голови Федота Дорофійовича Карпова. Спочатку він навчався бухгалтерії у Данцигу, був одним з найосвіченіших підприємців міста. Після смерті батька став найбагатшим купцем, найбільшим власником нерухомості та підприємств. Заснував одну з перших у Харкові сукняних фабрик. Був почесним громадянином Харкова. Дивно, але Сергій Карпов відмовився від посади мера Харкова невдовзі після обрання. Тож його 1839 року замінив купець 3-ї гільдії Базилевський Федір Васильович.

Давайте разом, по-порядку будемо розбиратись в історичному хитросплетінні інформаційних подій того часу. Елисаветградський-Кіровоградський край був багатий на творчих людей,

учених, письменників, спортсменів та талановитих підприємців і чиновників. Щодо останніх, то тут можна згадати Івана Івановича Фундуклея, який був київським цивільним губернатором у 1839–1852 роках, Павла Олександровича Зеленого, одеського міського голови у 1897–1905 роках, та почесного громадянина Миколаєва та Херсона Михайла Леонтійовича Фалєєва тощо.

Ми пам'ятаємо перш початок родової гілки батька елисаветградського переселенця Дорофія Карпова, від якого пішли два сина Артем (1745 р.н.) та Федот (1747 р.н.). Заглядаємо до міграційного видання російських старовірів на території Гетьманщини у світлі переписів першої половини XVIII ст. (Київська Старовина 2001 р). Привертає увагу той факт, що під час проведеного опису, батьки кількох переселенських родин показали, що їхні предки прийшли до верхів'їв річок Інгула і Інгульця до 1700 р. Як приклад, батько переселенця Корнія Карпова прибув у ці місця 1686 р., батько Гаврила Карпова - у 1688 р, батько Якима Курлукова та дід і баба братів Костеріних - у 1695 р; пізніше діди Никифора Карпова та братів Гридіних - у 1697 р, а батько братів Подрябіннікових прибув у 1698 році.

Колонізаційний рух переселенців не був безперервним. Його можна поділити на 5 періодів: перший 1691-1695 роки; другий 1700-1703 роки; третій 1707-1710 роки; четвертий 1720-1730 роки і п'ятий - після 1750 року. Всі зазначені переселенські рухи оселялися на землях козацької старшини з її дозволу і намагались домогтись від козацької влади визнання за собою права займатися торгівлею на зайнятих територіях. Торгівельні права старообрядців стали розширюватися лише після ліквідації «Гетьманства», завдяки політиці голови «Малоросійської колегії» графа Петра Румянцева.

Вікіпедія пише: «Єлисаветградський старовір, купець 3-ї гільдії Дорофій Карпов до 1780 року перебрався до Харківського намісництва з Єлисаветграда. Після 1780-х років до нього в Харків приїхали сини: Артем і Федот, мабуть їх спонукало бажання мати власну справу, бо Дорофій підштовхував синів до самостійного життя. Хай там як, але Дорофія Карпова та його синів Артема і Федота супроводжувала удача, вони на диво швидко адаптувалися на новому місці, вочевидь, завдяки початковому капіталу та міцній купецькій витримці.

Відомий харківський історик Д. І. Багалій так схаактеризував Артемія Дорофійовича: «Неординарний, розумний, чудово обізнаний зі своїми правами й обов'язками, умів обстояти і себе, і міську громаду, і думу, не відступаючи перед жодною владою». Пізніше всю родину Карпових, харківчани назвуть «Єлисаветградськими загарбниками», у XVIII столітті вони здавалися сміливцями-авантюристами. Брати сміливо використали фінансове становище для зміцнення свого соціального статусу. Попри старообрядницьке віросповідання, вони не замикалися у колі свого клану, навпаки: активно долучилися до громадського життя міста.

У 1784 році Артема Дорофійовича Карпова обрали міським головою. Він обіймав цю посаду два трирічні виборні терміни. «Перебуваючи на чолі Харківського міського самоврядування, мав у 1786-1787 р. конфлікт із губернським магістратом. Справу А. Карпова передали до Кримінальної палати, але 1787 року суд став на бік міського голови Карпова. Після закінчення терміну його перебування на посаді у 1790 році губернський магістрат звинуватив його у фінансових порушеннях, а також у тому, що не зробив фінансового звіту про свою діяльність», так описав Д. Багалій діяльність Артема Карпова у ролі «батька» міста.

Тим часом Федот Карпов розкручував власний бізнес у Харкові, напевно не без підтримки Артема. У 1799 році у списку харківських купців він вже значився найбагатшим у місті. Харківському купецтву доводилося зважати на єлисаветградських прибульців, а здобутою повагою і положенням серед людей, Карпови користувалися вміло і цілком заслужено. Карпови з ентузіазмом купували або захоплювали торговельні місця у центрі міста та землі на околицях, а потім вміло розпоряджалися нею, як своєю нерухомістю, примножуючи свій капітал. Настав 1808 рік і вже 61-річний Федот Карпов був обраний міським головою Харкова.

Зростали не лише капітал і вплив заповзятливих купців Карпових, зростали і їхні сім'ї (в Артема було 8 дітей, у Федота - троє). Великі надії Федот Карпов покладав на сина Сергія і дав йому добру економічну освіту про яку ми писали вище. Сергій Федотович Карпов у 1798 р. увійшов до числа найосвіченіших підприємців міста, і саме він організував різні підпри-

емства у Харкові. Тож не дивно, що на початку 1820 р, після смерті батька Федота Дорофійовича, син успадкував його статки і став найбагатшим купцем міста Харкова. Він володів сукняним і фарбувальним заводами в Залопанській частині Харкова, а також садом і криницею, яка була одним із головних джерел питної води в місті. До речі, народ назвав засаджену територію «Карповським садом». У 1837 році тільки у центрі міста Сергій Федотович мав нерухоме майно, оцінене у 553 тис. карбованців. Для порівняння, весь міський бюджет на тоді становив 114 тис. 460 крб, (майже уп'ятеро менша сума). Таким чином, з 1780 по 1830 рік, за півстоліття, династія єлисаветградських Карпових вибилася в харківські олігархи.

Карпови розвивали торгівлю і виробництво, заснували і розвинули два райони Харкова: «Гончарівку» і «Москалівку». Все це дуже не подобалось місцевим купцям, провідне становище Карпових, було для них як «кістка в горлі». І одного разу вони виступили з пропозицією *«впорядкувати центральну частину міста за рахунок перенесення торгівлі на Залопанську сторону»*. Харківський генерал-губернатор підтримав їх і відповідним указом переніс торгівлю на інший берег річки Лопані - в район сучасного «Благовіщенського ринку». Багато купців, які володіли в центрі Харкова крамницями, зазнали значних збитків, серед них був і клан Карпових. У 1849 році одна сім'я Сергія Карпова втратила більше 3 тисяч рублів потенційного доходу від здачі крамниць у найм, а головне, була змушена згорнути власну торгівлю в центральній частині Харкова.

У 1867 році Карпови дуже вдало продали місту майже весь свій «Карповський сад». Історик Багалій так описує продаж саду: *«Місто придбало від спадкоємців Карпових належний їм заміський сад у 1867-1868 р. Дума виплатила Карповим за сад 29 617 крб 50 коп. На жаль, незабаром після покупки частина саду відійшла під забудову нової лінії залізниці, та й та, що залишилася в розпорядженні міста, утримувалася так, що не було від неї ані користі, ані задоволення. Сад почав занепадати»*.

Спадкоємці Сергія Карпова наприкінці XIX ст. почали збувати великі підприємства і нерухомість. Цілі квартали нерухомості в центрі міста були продані московському купцеві, вихідцеві з Харківської губернії В. І. Пащенко-Тряпкіну, який став

найбільшим домовласником у місті. Так у Харкова з'явився «Пашенківський узвіз», але міг бути «Карповський узвіз».

Рід єлисаветградських купців Карпових (1750-1906 р.)

Старообрядський переселенець Дорофій Карпов, за одними даними прибув до Кременчука, за іншими до Єлисаветграда до 1750 року. В той період землі верхів'їв Інгулу та Інгульця (сучасна Кіровоградська область) до 1752 р. належали Запорозькому Війську Низового. Одружився на місцевій дівчині і мав 2 синів: Артема (Артемія) Дорофійовича (1745 р.н.) та Федота Дорофійовича (1747 р.н.). Дружина сина Артема Карпова - Пелагія Дмитрівна (1758 р. н.). Діти: Костянтин (1773 р.н.); Павло (1779 р.н.); Михайло (1781 р. н.); Олександра (1784 р.н.); Євдокія (1786 р.н.); Олена (1787 р.н.); Агрипіна (1790 р.н.) та Федір (1793 р.н.).

Другий син Дорофія Карпова - Федот Дорофійович (1747 р.н.), його дружина Євдокія Федорівна (1760). Діти: Сергій (1781 р.н.); Марія (1784 р.н.) та Ганна (1791 р.н.). Маємо від Сергія Карпова – онука Ф. С. Карпов (? - 9.09. 1899) та правнука Василя Парфентійовича (? - 14.04.1906).

Онуки Карпова зуміли реалізуватися на благодійному терені. Початок безоплатним витратам поклав Федір Карпов, у 1866 році пожертвувавши ділянку землі на «Москалівці» під будівництво церкви. А 1871 року безоплатно передав «Товариству грамотності» територію у 150 квадратних сажнів під будинок «Москалівської школи». Місце було не дуже придатним для навчального закладу, тому його обміняли на зручніше, і в 1873 році, завдяки меценатству Карпова, збудовано ще одну школу у «Москалівській слободі». Сам Карпов жив у власному будинку на вулиці Карповській, згодом цей будинок відійшов місту.

Гілка роду Карпових по лінії Артема, через Василя Парфентійовича Карпова відзначилась малюванням і кресленням. Він був особистістю всебічно розвиненою і викладав ці предмети у кількох гімназіях та проявив схильність до журналістики. Вів торгівлю антикваріатом у власному художньому салоні. Сьогодні у Харкові про знатну династію Карпових з Єлисаветграда нагадують «Карповський сад» і «Карповська вулиця».

Друга елисаветградська родина на теренах Харківщини – належить відомому харківському губернатору Аркадію Іполитовичу Келеповському (1870-1925), з дворян Херсонської губернії (Єлисаветград). Закінчив Ліцей в пам'ять цесаревича Миколи (1887), був чиновником для особливих доручень при Великому князі Сергію Олександровичу. У 1906-1909 р. – Володимирський, в 1909-1912 р. - Ліфляндський віце-губернатор, в 1912-1914 р. - Люблінським, в 1914-1916 р. - Ліфляндським, в 1916 р. - Псковським і на кінець у 1916-1917 р. - Харківським губернатором. З 1921 року в еміграції, в Королівстві сербів, хорватів і словенців був головою російської колонії. Помер в Нові-Саді в 1925 році. Має відношення до сумнозвісних «Протоколів сіонських мудреців».

У мемуарній літературі збереглося багато свідчень про Аркадія Келеповського. Зокрема колишній прокурор Московської синодальної контори, камергер Ф. П. Степанов писав: «У 1895 році мій сусід по маєтку Тульської губернії, відставний майор Олексій Миколайович Сухотін, передав мені рукописний примірник «Протоколів сіонських мудреців». Він мені сказав, що одна його знайома дама (не називаючи мені її), яка проживала в Парижі, знайшла їх у свого єврейського приятеля і таємно від нього перевела, і в одному екземплярі привезла в Росію. Сухотін спочатку надрукував його в ста примірниках на гектографі, але це видання виявилось не шанованим, і я вирішив надрукувати його в якій-небудь друкарні, без вказівки часу, міста і друкарні; зробити це мені допоміг Аркадій Іполитович Келеповський, який був тоді чиновником з особливих доручень».

Дослідженням роду Клеповських займалися головний спеціаліст Держархіву Кіровоградської області Лариса Пасічник та місцевий краєзнавець Володимир Босько. Родина Келеповських на Єлисаветградських теренах володіла 10978 десятинами землі в нинішніх районах Кіровоградської області: Новоукраїнський, Петрівський, Компаніївський та Бобринецький, одним конезаводом та декілька будинками в Єлисаветграді, зокрема на Дворцовій вулиці.

З 1868 р. батько і дядько останнього харківського губернатора Аркадія Клеповського були гласними повітового земського зібрання. Іполит Васильович Келеповський протягом 15 років був повітовим гласним земського зібрання, а також неод-

норазово обирався у Миріві судді. В якості піклувальника «Повітових народних училищ» чимало зробив для розвитку народної освіти у Єлисаветградському повіті. У документах Єлисаветградського Повітового земського зібрання за 1874 рік згадується «Семенастівська школа», у якій навчалося 45 селянських дітей, у тому числі 13 дівчаток. Окрім них, взимку в школу на навчання приходили 15 дорослих селян. «Сама школа з року у рік покращується внаслідок тієї участі, яку бере в її долі І.В.Келеповський», - повідомлялося у звіті Повітового земства.

Не менш помітним громадським, а потім і політичним діячем був і молодший брат харківського губернатора Сергій Іполитович (1873-1828). Після закінчення юридичного факультету московського університету він повернувся у рідні місця і обирався Гласним Єлисаветградського повітового і Херсонського губернського земств. Як приклад, від свого повіту обирався до другого і третього скликань Державної Думи, де приєднався до фракції правих (чорносотенців). У 1912 році Сергій Іполитович був Предводителем дворянства повіту, головою дворянської опіки, Повітової землевпорядної комісії, Повітового суду та опікунської ради Олександрійського дитячого притулку.

Дати народження, хрестин та вінчання родини Келеповських внесені в метричні книги Свято-Миколаївської церкви села Семенастого (сьогодні Кіровоградщина). Про трагедії, що пережила ця родина дізнаємося, гортаючи пожовклі від часу церковні книги та сторінки тогочасних газет. У номері за 13 жовтня 1907 року єлисаветградська газета «Голос Юга» писала: *«Зверское преступление, жертвами которого сделались бывший земской начальник В. В. Келеповский, его жена и сестра, вызвало большое волнение среди земледельцев нашего уезда. По поводу этого убийства состоялось совещание группы землевладельцев, по уполномочию которой бывшие депутаты – предводитель дворянства С. Т. Варун-Секрет, С. И. Келеповский, С. К. Саргани и Луту отправили премьер-министру П.А.Столыпину и министру юстиции телеграммы, в которых ходатайствуют о принятии исключительных мер к предотвращению в будущем подобных преступлений. Ходатайство мотивируется тем, что ныне действующие суды не в состоянии бороться с революцией, а на месте нет сильной власти, способной сохранить жизнь и состояние ни в чем не*

повинних людей».

Після зречення государя Миколи-II Аркадій Келеповський передав справи призначеному «Тимчасовим урядом» губернському секретарю П.Добросельському. Повернувшись до Єлисаветграда, він разом з своїм братом змушений був переховуватися від революційної стихії у будинку Соколова-Бородкіна. На початку 1918 року в Єлисаветграді, в будинку Гюнтера по Училищному провулку, жила Надія Миколаївна Келеповська - дружина Дмитра Аполоновича, з молодшою донькою Вірою. Потім Аркадій Іполитович емігрував до Сербії, де в Ново-Саді помер 1925 року. Келеповські були відомими дворянами в Єлисаветградському повіті, цей рід перервався зі смертю в США їх внучатої племінниці Наталії Олексіївни у 2006 році.

У Харкові А.І.Келеповський боровся зі спекуляцією, дорожнечею і бездіяльністю поліції. Ось що писала місцева газета «Південний край» у грудні 1916 року: «Губернатор А. І. Келеповський учора, о четвертій годині дня, проходячи по місту, звернув увагу на відсутність поліцейських постів наглядачів на Миколаївській і Павлівській площах, де в той час відбувався особливо жвавий рух публіки. Губернатор відвідав потім канцелярію Управління поліцеймейстера, де на його дзвінок тривалий час ніхто не виходив і самі входні двері були замкнені на ключ зсередини. Губернатор поставив все це на вид поліцеймейстера. Від приставів затребував донесення про причини відсутності поліцейських постів».

Список землевладельцев Елисаветградского уезда за 1908-1909 на рус. яз: Дворянка Келеповская Варвара Васильевна, Келеповская Варвара Аркадьевна вдова штабс-капитана. Дворянские наследники Келеповской Надежды Васильевны, - Келеповские Аркадий и Сергей Ипполитовичи, Келеповской Василий Васильевич, Келеповский Дмитрий Аполлонович. Ниже имеем дополнительную информацию на крестьянина Карпова Степана Афанасьевича. Крестьян: Чеботареву Дарью Ивановну, Чеботаревых Марию, Елену, Надежду и Варвару. А также Чеботареву Евдокию Семеновну - жену врача Чеботарева (возможно она має відношення до лікаря Чеботарьова Олександра Сергійовича з Харківського медичного центру «Еввіва»).

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ ХІХ СТ.

Спочатку розглянемо людей на підприємствах правого берега Інгулу - «Биковської» і «Пермської» слободи, а пізніше перейдемо до підприємств і їхніх власників на лівому березі річки в слободах «Подол», «Балашівка», «Миколаївка» тощо. Акцент будемо робити на машинобудівну та харчову промисловість, не забуваючі й про малі підприємства. Для прикладу, сучасний Кропивницький – це 11 напрямків провідних галузей, де задіяно більше 60 підприємств із десятками тисяч працюючих людей.

Єлисаветград від другої половини ХVІІІ ст. мав значно менші виробничі потужності. До 1890 року кількість фабрично-заводських підприємств Єлисаветграду збільшилась удвічі, а обсяг виробництва на них зріс більш як у 13 разів. Як приклад, 1868 р. була споруджена залізнична лінія Балта-Єлисаветград, яка дала вихід до моря і відповідно, за кордон. У наступному, 1869 р була введена в експлуатацію залізниця Єлисаветград-Кременчук, яка з'єднала місто з водним шляхом по Дніпру і з Донецьким басейном. Єлисаветград почав виходити на провідні ринки Росії, Австрії, Пруссії, Туреччини, Єгипту тощо.

Відкриваємо географічний довідник: «В Єлисаветграді у 1897 р. нараховується біля 61,5 тисяч жителів. Місто має 10 православних храмів, у тому числі «Шестипрестольний Успенський собор». Є міська та земська лікарні, біля 40 навчальних закладів, більше 520 торговельних підприємств із загальним оборотом 10 мільйонів рублів. Крім того, в Єлисаветграді кожен рік проводять 4 ярмарки. Нараховується більше 200 маленьких фабрик і заводів з виробництвом товарів на суму 6,5 млн. руб.

Єлисаветградські підприємства були різні, наприклад, в «Биковській слободі» мали чавуноливарне виробництво пані М.В.Маркової, на якому працювало 30 робітників. Цей завод був більш відомий за прізвиськом його директора Федора Кличка (про нього писали у першій книзі 1 том «Відголоски рідної пам'яті»), знаходився у «Биковській слободі, між Глиняною вулицею та Андріївським провулком. Там виробляли чавунні кришки для люків і перекриття для каналізаційних стоків. На початку 2000-х років кіровоградці Іван Нестеренко та Олек-

сандр Шилов мали дореволюційні фотографії «заводу Федора Кличка» та експонати «масивні чавунні плити розмірами приблизно 40х60 см, з вилитими словами, з одного боку «Елисаветградъ», а з другого боку «Ф.К.Кличко».

За даними 1896 року, в Єлисаветграді були 4 салотопні заводи; 1 винокурний; 1 спиртоочисний; 2 пивоварних; 1 уксусний та 4 заводи з розливу мінеральних вод, а ще три тютюнових фабрики, (одна із них належала Ісааку Семеновичу Рофе, на вул. Нижня Донська (зараз Карпи) на ній ручним способом крутили цигарки 45 робітників); 5 «прянично-цукеркових» фабрик; 2 олійниці; 12 парових млинів; 4 шеретівки (просорушки); 13 вітряних млинів та 17 пекарень. Додатково в Єлисаветграді діяло 5 шкіряних заводів Газельмана, Гофмана, Гольденберга, Гауптмана та Зальштейна, 2 макаронні фабрики: перша братів Поволоцьких та друга - жінки Сури Лейбовній (дружині дантиста Лейбана); 5 цегельних заводів, один належав Меєру Львовичу Баку, знаходився по вулиці Новгородській, на ньому працювало 32 робітники. Три цегельні заводи, які знаходилися на Биковій, належали Х.Л.Бардаху, Г.М.Бонфельду та товариству «Механічного цегельного заводу».

Згідно Довідково-ілюстрованого альбому-книги «Фабрики, заводи та рудники Південної Росії» (1911 р, в Єлисаветграді на той час було 6 фабрик з виробництва землеробних машин та знарядь і 4 заводи з чавуноливарним та механічним виробництвом із працюючим персоналом до 200 чоловік на кожному. Наш сільськогосподарський край ще від 1890-х років славився продукцією підприємств із землеробної техніки та реманенту.

Деякі слова про Єлисаветградські «прянично-цукеркові фабрики». Коли і хто заснував в Єлисаветграді перше виробництво з виготовлення солодошів, або ж заклад з їх продажу, нам не відомо. За даними «Новоросійського календаря», у 1857 р. у місті працювали дві кондитерські фабрики. Власником однієї з них був Фрідріх Кіркеруп, про якого ми вже раніше згадували. Із архівного документа – «Алфавитный список обывателей за 1866 год», дізнаємося, що 44-річний купець 2-ї гільдії Вільгельм

Кіркеруп нещодавно оселився в Єлисаветграді, має дружину Марію та двох дітей: 11-річного Еміля та 13-річного Едуарда, він проживає в будинку наприкінці Безпоповської вулиці, яка з'єднує Ковалівку і «Биковську слободу», і що він кондитер. Ми писали, як на кошти Вільгельма Кіркерупа був збудований дерев'яний місток, по якому жителі Єлисаветграда переходили та переїжджали через Інгул, згодом міст назвали «Кіркерупівським», завдяки свого благодійництва він увійшов в історію міста.

Об'ява «Віденської кондитерської та пекарні» (дружини) Марії Кіркеруп, (пекарня знаходилася по вул. Великий Перспективній), виходила у кількох номерах газети «Єлисаветградский вестник» у березні-квітні 1880 р. Там же у номері за 22 жовтня 1882 року ця газета надрукувала об'яву про продаж «Віденської кондитерської та пекарні» Марії Кіркеруп, згодом це підприємство купив пан Ф. Гамма. В одному з наступних номерів газети надрукувала оголошення Ф. Гамма про продаж морозива у кондитерській на «Міському бульварі» навпроти ратуші.

Наприкінці XIX ст. газета «Єлисаветградский вестник» друкувала рекламу солодошів, які виготовляли на інших підприємствах містах. Нам відомо, що батьки композитора Олександра Ільча Шусера, (який народився у 1896 р. в Єлисаветграді), тримали одну з найбільш відомих міських кондитерських в Єлисаветграді. А ще на початку XX ст. у місті працювала кондитерська Шнура, яку потім придбав пан Жан і змінив назву на «кондитерська ЖАНА».

В газеті «Голос Юга» №35 за 1907 р. надруковане наступне оголошення (рос.мова): «Кондитерская ЖАН» (бывшая Шнур) доводит до всеобщего сведения, что с переходом в собственность к новому владельцу она продолжает принимать заказы на всевозможные кондитерские шедевры.

Работа производится под моим личным наблюдением из лучших продуктов. Всегда свежие конфеты, пирожные и прочее по доступным ценам. При кондитерской заново отремонтирована кофейня, где можно иметь: кофе, шоколад, какао, чай, молоко, газеты, шахматы и домино. Дворцовая, дом Шевякова, против гост. Коваленко. С почтением Жан». А у номері за 10 грудня 1908 р. «Голос Юга» повідомляв, що:

«фабричний інспектор наложив штраф в 50 руб на заведуючого конфетной фабрикой Мейдмана за не ведение им книги именного списка 18 рабочих фабрики и за нарушение постановлений о нормировке рабочего времени».

Про кримінальну історію з «кондитерською Жана» повідомляла газета «Голос Юга» у серпні 1908 р. До кондитерської зайшов чоловік 25-ти років і попросив плитку шоколаду. Дружина Жана, яка стояла за касою, подала йому кілька шматків шоколаду. Перебираючи їх, покупець запитав, чи не буде у неї здача зі 100 рублів. Отримавши відповідь, що буде тільки з 50, він відібрав шматок шоколаду на 50 копійок і подав банкноту у 50 рублів. Дружина Жана, як згодом вона розповідала, відчула, що має справу з аферистом, тож стала уважніше придивлятися до нього. Взявши папірець, вона оглянула його і переконалась, що він не фальшивий. Потім відрахувала 49 рублів 50 копійок здачі і поклала її на стіл. Молодий чоловік разом з тим не став чіпати грошей, заявивши, що йому шоколад не подобається, попросив назад гроші. Жінка дістала з каси банкноту номіналом 50 рублів і поклала її на стіл, забравши здачу до каси. І тут молодий чоловік знову заявив, що передумав і візьме шоколад, і став відволікати пані Жан розмовами. Отримавши здачу і шоколад, незнайомиць швидко залишив магазин. А пані Жан узяла зі столу папірець, не помітивши, що то банкнота нового зразка у 3 карбованці, і поклала її до каси. Коли прийшов чоловік, дружина поспішила поділитися з ним враженнями про покупця, що викликав у неї підозру. Пан Жан попросив дружину показати папірець і виявив підміну, замість 50 крб. — було 3 крб.

А у листопаді 1908 року на іншу фабрику (власники Орлов та Гольфельд), прийшов чоловік і назвався Яковом Лернером та замовив 40 ящиків цукерок. Оскільки начебто у покупця не було при собі грошей, то він залишив товар на фабриці, пообіцяв заплатити за нього у відділенні фабрики на базарі. Через кілька днів Яков Лернер знову прийшов на фабрику, коли був відсутній бухгалтер і пред'явив безграмотним робітникам липовий папірець: «Квитанцію на сплату 40 ящиків цукерок», а ті повірили і видали незнайомцю товар.

Від 1896 року пройшло 17 років і. опираючись на газету «Голос Юга» за 1913 рік, ми знаходимо у Єлисаветграді п'ять

харчових підприємств «прянично-конфетные фабрики». Проводимо порівняння. Їхнє виробництво зросло, 5 фабрик вже мали річний обіг коштів 78 тис рублів. На цих підприємствах в середньому було зайнято 62 робітники. У місті додатково збудували філії 2-х кондитерсько-торгівельних закладів. Нажаль, ми не знайшли назви закладів та їхніх власників. У книзі «Списку фабрик і заводів Російської Імперії», виданій у 1912 році, зазначено, що у Єлисаветграді були «конфетная и шоколадная» фабрика Волька Елевича Вінерова по вул. Покровській у кварталі між вулицями Невська (Пашутінська) та Олександрівська (Тарковська) нижче на фото. На ній працювало 28 чол. з річним обсягом продукції у 29 тис. руб. А сам Волька Вінеров проживав у сусідньому будинку Герша Мексина.

Ми припускаємо, що вони: 1) об'єднались, 2) випускали різну продукцію в спільному приміщенні, 3) адреса Герша Мексина була фіктивною. Причина банальна: В.Вінеров жив у домі

Г.Мексина який мав дорослу дочку, можливо В.Вінеров став його зятем. А сама будівля, у якій до Жовтневого перевороту 1917 р. була кондитерська фабрика Вольки Вінерова, у радянські часи була пристосована під взуттєву фабрику, а навпроти через дорогу вул. Покровської була панчішна фабрика.

За словами С.Лихачової, цей будинок з'явився у 1871 р., у нього був ще один власник - купець Хаскель Давидович Камінський, згодом будинок орендували різні єлисаветградські підприємці під готель. У фондах Держархіву області зберіглася заява купця Х. Камінського (1901 р) до міської управи та два плани на переоблаштування будинку. На одному плані Хаскеля Камінського, рукою міського архітектора Кішкіна нанесена дозвільна віза. Повертаємось до фабрики Вольки Вінерова.

Солодку продукцію *«конфетно-шоколадной фабрики»* Волька Вінерова виробляли з допомогою варильної вогневої печі, ручних пресів та відкритих варочних котлів з ручними мішалками, а вироби загортали в обгортку вручну та клали до жерстяних бонбоньєрок. Асортимент включав в себе практично усі відомі на той час види солодоців. У фондах Кіровоградського обласного краєзнавчого музею зберігається рекламний плакат фабрики В.Е.Вінерова та дві металеві бонбоньєрки, у яких випускали свою продукцію *«конфетная и шоколадная»* фабрика Волька Вінерова, що давало можливість виділити та захистити свій товар від вологи. Найбільш відомі виробники бляшанок-бонбоньєрок знаходилися у Москві та Петербурзі. Тож де єлисаветградець В.Е.Вінеров замовляв бонбоньєрки для своєї продукції, ми не виявили, бо на коробках відсутні надписи та адреса виробника.

Цукерки зберігали в жерстяних бонбоньєрках, це такі металеві коробки для різних солодоців і цукерок (від французького bonboniere, від bonbon - цукерка). З 1880-х років, коли був розроблений спосіб нанесення зображення на жерсть методом «хромолітографії», з'являється і швидко стає популярною жерстяна упаковка. До кінця XIX століття її виробництво набуло промислових масштабів. У коробки тієї ж форми, що і для цукерок, могли бути розфасовані печиво, пряники, халва та інша продукція.

Зазвичай форму коробки і ескіз оформлення розробляли на пакувальному виробництві (можливо це було приватне виробництво). Зразки тари розсилали по кондитерським фабрикам, а кондитер робив вибір і замовляв наклейку власного дизайну для своєї марки і сорту цукерок. При використанні однієї і тієї ж коробки для різних видів продукції, додатково наклеювали паперову стрічку-бандероль із зазначенням вмісту. Написи на упаковці наносили тільки з дозволу цензури. Передбачалося, що металеві коробки від солодошів (бонбоньєрки) майбутні покупці зможуть використовувати у домашньому господарстві і бачити перед собою напис власника цукерок. Кондитери дбали про те, щоб захистити себе від недобросовісних виробників.

Наступною за «*конфетной фабрикой*» в Єлисаветграді від 1896 року розглянемо «*солодку кондитерку*» Йосипа Бенціоновича Теїдмана, яка знаходилася по вул. Острівській. На ній працювало 15 робітників, а річний обсяг виробництва складав 15 000 руб. Цю фабрику ми не досліджували. Повертаємось на вул. Велику Перспективну і подивимось на інші виробничі підприємства Єлисаветграда де працювали наші прадіди та прабабусі.

Підійшли до верхньої частини вул. Великої Перспективної, біля сьогодинішнього монумента Ангелу-охоронцю, облицьовану до фортеці св. Єлисавети. По праву руку видно потужний завод братів Ельворті, вони були першими у галузі виробництва сільськогосподарської техніки в усій Наддніпрянській Україні, де у 1896 р працювало до 600 робітників, (згодом їх все більшало). Це підприємство, як приватну майстерню, заснували вихідці з Британії, вищезазначені брати Роберт і Томас Ельворті у 1874 р. Через три роки, а саме 1877 р. було збудовано перший виробничий корпус, у якому розпочато виготовлення сівалок та інших машин. На кінець 1917 р. на заводі працювало більше 7 тис. робітників. Після Жовтневого перевороту 1917 р. товариство «Ельворті» занепало. У квітні 1919 року (за іншими даними 1920 р) завод був націоналізований більшовиками, а у 1922 році завод «Ельворті» перейменували на «Червону зірку». При розширенні заводу, більшовики зруйнували церковний костел, який приблизно був на місці, де зараз стоїть пам'ятник братам Роберту і Томасу Ельворті.

Наступний завод пана В.А.Яскульського знаходився на вул. Вокзальній, на ньому працювало 174 робітника. Керував заводом Давид Гедалевич Бєлаковський. На заводі були слюсарний, токарний, ливарний, ковальський та столярний цехи.

Маємо два заводи по вул. Московській (нині Чміленка): перший - Айзака Львовича Шкловського де працювало 95 чол., та другий завод - Петра Івановича Кєсслера, на якому працювало 80 робітників. Він знаходився на розі вул. Московська і Кавалерійська. Обидва заводи виготовляли нові кінні екіпажі. Згодом з'явився третій завод з виробництва дерев'яних коліс для гужованого транспорту і знаходився на протилежному кінці міста в «Куцівській слободі», його називали «Обозний завод», пізніше «Лісний» по вулиці Олександрійська (навпроти сьогодиньнього парку «Покровський») біля магазину «Бригадир». Як приклад, маємо повідомлення в газеті «Кіровоградська правда» 8 січня 1955 року «Кіровоградський обозний завод» відправив цілинникам в Казахстан 850 одиниць своєї продукції (возів та коліс). Недалеко, на вулиці Костопальній (Олександрійська), де зараз магазин «Бригадир», ще знаходився механічний і чаву-

ноливарний завод І.М. Гомберга. А пізніше через вул. Преображенську від заводу «Лісний» і парку «Покровський», від 1930-х років спочатку були приватні виробничі майстерні, а згодом завод «Червоний Жовтень» з виробництва матерчатих ліжок, шезлонгів тощо.

На території Кущівки, по сучасному провулку Семенівський працювала вірвочна-шпагатна фабрика, сировиною для неї слугувала конопля, яку вирощували на теренах Кущівки. Далі маємо цікаву історію відповідно території де зараз знаходиться школа № 30, у напрямку колишньої вулиці Свердлова (нині Вознесенська). Купець Олексій Володимиров викупив за невисоку ціну землю, яка постраждала після Єлисаветградської пожежі 1798 року, і посадив там «Шовковичний сад». У 1820-1830 роках цей сад вражав своєю величчю, там почали розводити шовковичну гусінь та отримувати шовкові нитки. Для виробництва шовкових ниток, кілька військових фортеці святої Єлисавети пройшли в Одесі навчання в «Школі шовківництва» і від 1851 року в «Шовковичному саду» пана Володимира була заснована «Єлисаветградська школа шовківництва». Згодом біля «Шовковичного саду» встановили Вознесенську церкву, яка до цього стояла біля цвинтаря на вул. Полтавській. Більш детальна інформація про «Шовковичний сад», «Вознесенську церкву» від 1871-1873 р та інші Кущівські таємниці знаходиться в бібліотеці-філії № 5, вул. Водоп'янова № 60. На малюнку В.Карпова «Кущівська Вознесенська церква від 1870-х років».

Треба сказати, що 2020 р завершилось будівництво і внутрішні роботи нового Вознесенського храму в м. Кропивницький на території Свято Єлисаветинського чоловічого монастиря в

мікрорайоні Балашівка, це продовження пам'яті старої Кущівської Вознесенської церкви. Новий «Вознесенський храм» на Балашівці можна побачити з усіх районів міста на «сивому» Інгулі. Декілька слів про Кущівську стару «Вознесенську церкву».

У 1871-1873 роках у районі Кущівки тогочасної околиці міста св. Єлисавети на вул. Вознесенській була побудована красива дерев'яна двохпрестольна церква, яка була освячена в 1877 р на честь Вознесіння Господнього (2-й боковий престол був освячений раніше на честь усіх святих). Вознесенська церква була окрасою всього району Кущівки. При ній був будинок священника і церковно-приходська школа. В 1936 р. ця прекрасна, улюблена всім населенням району церква була зруйнована більшовицькою владою. Залишився лише будинок священника, в якому зараз знаходиться бібліотека № 5 (вул. Водоп'янова - 60). З 1999 року у садочку школи № 30, що знаходиться біля місця зруйнованого храму, поставлений пам'ятний уклінний хрест, і кожен рік на свято Вознесіння Господнього після Божественної літургії священники і прочани міських православних храмів збираються на цьому святому місці, щоб відслужити святковий молебень та віддати шану тим людям, які будували храми в нашому місті.

Наступний завод Єлисавети Іванівни Бургард, на якому працювали 48 робітників, знаходився на вулиці Успенській (Гоголя). Зараз це виробничі майстерні технікуму механізації сільського господарства, (через дорогу від обласної дитячої лікарні). Німець Ебергард Бургард побудував у Єлисаветграді свій завод землеробних машин у 1847 р. Від 1860-х років завод став акціонерним товариством «Бургардъ и К°». У 1915 р. син Ебергада Бургарда - Еміль продав завод київському купцю Борису Гронфайну з відстрочкою платежу на 10 років.

Меншим за кількістю працюючих був завод Карла Карловича Краузе (30 робітників), який знаходився по вулиці Покровській. Ще два підприємства займалися чавуноливарним виробництвом, це - А.Жарневича (20 робітників) та М.В.Маркової (30 робітників). Останній завод Маркової був на березі р. Інгулу в «Биковській слободі», більш відомий за прізвиськом його дирек-

тора Ф.К.Кличка, про який ми вже писали раніше. Механічним виробництвом займався «Торговий дім М.І.Цейтліна», на якому працювало 30 робітників. Та машинобудівне виробництво pana А. А. Яскульського. Його директором був П.Ренг, на ньому працювало 120 робітників.

Газета «Голос Юга» періодично друкувала оголошення Єлисаветградського механічного і чавуноливарного заводу І.М. Гомберга, що знаходився по вулиці Костопальній. Далі з газетних оголошень дізнаємося, що два машинобудівних заводи знаходилися на вулиці Гоголя: чавуноливарний завод Танхема Бродського (він купив його у Краузе) та завод землеробних машин і сільськогосподарських млинів Абрама Львовича Шкловського. У щорічнику газети «Голос Юга» за 1913 рік читаємо: *«завод А. Л. Шкловскаго существует с 1895 г. Завод занимает собою целый квартал, ограниченный следующими улицами: Московской, Безпоповской (ул. Гоголя), Приютинской и Бульварным переулком, Площадь, занимаемая заводом, захватывает собою около 3000 квадратных сажений».*

Розглядаючи Довідково-ілюстрований альбом-книгу «Фабрики, заводи та рудники Південної Росії», знаходимо дані 5 цегельних заводів Єлисаветграда. Один з них – завод Меєра Львовича Бака, знаходився по вулиці Новгородській, і на ньому працювало 32 робітники. Інші заводи – Хаї Лейбовни Бардах, Г.М.Бонфельда та товариства «Механічного цегельного заводу» знаходилися на території «Биковській слободі».

Також у місті Єлисаветграді було 13 парових млинів на яких працювали наші прадіди, три млина стояли на вулиці Московській. На харчовому заводі Л.І.Ріпса шість робітників ручним способом виготовляли вершкове масло. Недалеко від нього, пани І.П.Котляров та М.Б.Дашевський тримали у місті фабрику макаронних виробів. Пиво варили на двох заводах: Герша Йосиповича.Й.Зельцера по Великій Пермській вулиці та Генріха Генріховича Лайєра на території «Биковській слободі». Було у місті і два миловарних заводи: pana Констатиновського на вулиці Покровській де працювало 4 робітника та pana Тартаковського по Кримській вулиці, де працювало 2 чоловіка.

Шкіряний завод Івана Пихова знаходився на Кушівці по Вознесенській вулиці. На цій же вулиці була фабрика з виготовлення свинцевих білил, яка належала І. Г. Фішу та виробничі

приміщення з виготовлення шовкових ниток О.Володимирова про якого ми вже розповідали. Була ще одна, але більш потужніша фабрику з виготовлення свинцевих білил в районі Балашівки, і належала С. П. Таршишу.

Чи знаєте ви що таке «Товчок»? Ні, не знаєте. У словниках, енциклопедії чи у Вікіпедії, нічого немає про «Товчок». Це Кіровоградський, недільний базар на Кущівці біля соснового бору: «Боже ти мій, чого тільки там не було». Старожили міста пам'ятають незвичний, гамірливий і неперевершений торговельний майдан за назвою «Кущівська площа», з усіх боків оточений цегляним муром, розташований між Кущівкою та Завадівкою за назвою «Кущівський толчок». Він мав багату історію і в подальшому заслуговує на окрему розповідь.

Деякі слова про харчові підприємства: «Шипучі води» виготовляли на підприємстві Ліпницького А.М. Фабрику халви та *«рахат лукума»* тримав Мейдман І.М. На двох заводах – братів Леоніда та Петра Феодосійовичів Долинських та Іполіта Івановича Макеєва гнали спирт. Перший спиртовий завод знаходився по вулиці Михайлівській, а другий - по вул. Іванівській (Чорновола).

Газета «Известия Елисаветградского Совета рабочих и крестьянских депутатов» у номері від 4 липня 1919 року повідомляла, що *«закрываются заводы сельскохозяйственного машиностроения - Бродского, «Пахарь», Могилевского, Лемаскина и Шкловского из-за отсутствия необходимого материала. Продолжают производство на неопределенное время заводы Бургардта, Яскульского и Эльворти»*. Згодом всі Єлисаветградські заводи та фабрики радянська влада націоналізувала і змінила назви на свій лад. Деякі з них закрили і кінці ХХ початку ХХІ ст. ніщо у місті Єлисаветграді-Кропивницькому не нагадує підприємства на яких працювали наші прадіди.

У 1913 році на машинобудівних підприємствах Єлисаветграда працювали 3,5 тисячі робітників (додатково на усіх інших заводах і фабриках міста – близько 2 тисяч). Урегулюванням стосунків між робітниками та роботодавцями міста займався фабричний інспектор, до якого зверталися робітники у випадках виникнення непорозумінь. Фабричний інспектор Петро Григорович Ямпольський проживав у Єлисаветграді, в будинку пана Роговського по вулиці Михайлівській.

ЗАГАДКОВИЙ РАЙОН «ОЗЕРНА БАЛКА»

Описуючи розташування Кіровоградської області і особливо окремих міст і поселень, ми акцентуємо їхнє місцезнаходження у межиріччі Дніпра і Південного Бугу на півдні Придніпровської височини. Практично вся територія області (за винятком смт Власівка) розташована на правому березі Дніпра, додатково маємо 438 великих і малих річок протяжністю 5,6 тис. км, серед яких найбільші Інгулець, Синюха, Велика Вись, Інгул, Ятрань тощо. За кількістю водосховищ та ставків, Кіровоградська область займає третє місце серед областей України. Тому люди вже не дивуються, коли в тій, чи іншій частині міста Кропивницького з під землі починає пробиватись чергове джерело ґрунтової води: «Є де втопитись, та немає де напитись».

При розгляді західньої частини «Биковської слободи», ми кілька разів торкалися назви «Озерна Балка» та «Солодка Балка», які підходили впритул до Бикового поселення в районі «саду Альгамбра», а пізніше «Сад-Марата». Люди похилого віку казали: - головна проблема цього району - ґрунтова вода. Достатньо проїхати вантажівці вулицею після зятого дощу і у колії може з'явитися підземне джерело. Не дивуйтеся, коли за такої okazji раптом з'явиться мінеральне джерело. Можливо, тому в старі часи вода була солодкою, бо мала мінеральний смак. Старожили таке припущення не заперечують.

Недалеко від «Солодкої Балки», там де йшла дорога до села Обознівка, знаходилося поселення «Озерна Балка» на початку 1730-1750-х років. Трохи пізніше, архітектор міста Єлисаветграда виніс своє рішення: *«Зводити будинки на території «Солодкої Балки» – безглуздя. І заборонив видавати дозвіл на будівництво осель»*. Така жорстка позиція мала підґрунтя. Набагато пізніше, в 1918 році під час правління гетьмана Павла Скоропадського, як встановили українські контррозвідники, майор розвідки тогочасної кайзерівської Німеччини декілька тижнів разом з помічниками вивчав звіти геологорозвідувальних партій у міському архіві. Що вони шукали? В період Другої світової війни, коли Кіровоград був окупований німцями, приїхали спеціалісти з їхнього товариства «Аненербе», останні теж щось шукали в районах «Озерної» та «Солодкої» балках.

Після Другої світової війни місцеві газетярі повідомили, що на початку XX ст. геологи, проводячи розвідувальні роботи в районі Мотузьянки, залізничної станції, на території заводу Єльворті, «Озерної» та «Солодкої» балках знайшли білу глину, білий камінь, мінеральні джерела тощо. Можливо ми щось не знаємо, або від нас щось дуже ретельно приховують.

Вирішили, зробити запит до Одеси, де зберігаються документи Херсонської духовної консисторії, виписати метричні данні прихожан Ковалівської церкви, порівняти їх із списком городян Єлисаветграда, який зберігається в обласному архіві Тоді і стане зрозумілим: коли заснували мікрорайони «Озерної» та «Солодкої» балках, хто і що там робили, а згодом повернутись до повторного розгляду «Озерної» та «Солодкої» балок.

Як з'явилася назва «Озерна Балка»? Припускаємо, що свою назву за першою версією, вона отримала через свої джерела питної води яких було багато в цій частині. За другою версією, назва пішла від невеличкої підземної річки, яка утворювала кілька власних озер. Третя місцева версія, як легенда. Завдо до Жовтневого перевороту більшовиків 1917 р, один місцевий злодій поцупив великий мішок цукру і почав тікати. Однак його помітив наряд поліції і кинувся навздогін. Розуміючи, що втекти з лантухом неможливо, крадій втопив свою ношу в найближчому колодязі. Вода через декілька днів стала солодкою і почала потрапляти до інших колодязів. З тієї пори, старожили прозвали балку – «Солодкою».

Четверта версія перегукується з другою, коли на березі Інгулу було розбито громадський «сад Альгамбра», згодом поруч засадили приватний «сад Лайєра». Вхід до них, як і до більшості інших садів Єлисаветграда, був платним. Після Жовтневого перевороту 1917 року, ці 2 сади були об'єднані в єдиний «Сад-Марат», в ньому знаходилися: шаховий клуб, водна станція, естрада, а ще там проводили народні гуляння, маївки тощо. Трохи пізніше на території «Саду-Марата» з невідомих причин утворилося три озера-ставки, і саме від них пішла назва цієї території як «Озерна Балка». Після Другої світової війни район розміщення «Саду-Марата» почав інтенсивно забудовуватись, а чудовий парк з трьома озерами, що тягнувся від правого берега Інгулу, аж до району сучасної Кіровоградської обласної лікарні – більшовики знищили.

Офіційно «Озерна Балка» вважалася районом міста Єлисаветграда, і дуже довго майже не заселялась. Майбутній бургомістр Харкова, єлисаветградський гімназист Олександр Семененко, згадуючи Єлисаветград початку ХХ ст. писав: «Мої знайомі Різниченки живуть у кінці Бикової вулиці. Далі місто вже втрачає свої контури, бо починається цегельня Бардаха та сад пивовара Лайєра. Ще трохи на гору - і вже починається степ. Сучасні старожили та шахтарі-пенсіонери вважають наше місто скарбницею елементів таблиці Менделєєва, Тож розумні кропивничани, маючи мудру владу - можуть озолотитися!

Щоб зрозуміти, де в старі часи починалась «Озерна Балка», необхідно повернутися до місця знаходження «саду Альгамбра». Сьогодні це місце, якраз навпроти міського відділу поліції по вул. Вокзальна, поряд олійноекстракційний комбінат на правому березі Інгулу. У старі часи зверху йшла Глиняна вулиця і глибокий яр, в низу якого текло джерело-потічка і впадало в Інгул. Нижче на березі Інгулу по нинішній вул. Вокзальній був «Кіркерупівський міст», від нього розпочиналася дорога на село Грузьке. Вона проходила приблизно вище сьогоденної вулиці Івана Олінського (до декомунізації – Соціалістична). А від містка - через потічок із «Озерної Балки» та «саду Альгамбра» починалася дорога, що проходила приблизно як сьогодні йде вулиця Ярослава Мудрого (колишня В.Терешкова).

Малюнок Єлисаветграду до 1917 року.

Якщо подивитися на план Єлисаветграду 1913 року, то побачимо у цій місцевості кілька великих будівель: три цегляних заводи (один з них і досі там), дві пивоварні: пана Лайєра

та пана Мокрова, міський водопровід (він теж на місті) та зовсім невеличкий житловий район – «Землянки». Недалеко ще був один цегельний завод, його власники до 1891 р: нідерландський підданий Василь Карлович Верлопа і ротмістр Семен Петрович Потоцький, (про завод ми писали раніше). На цьому місці був початок «Озерної Балки», далі по її схилах поселенці рили землянки. А згодом на цих схилах облаштували міські дачі, серед власників бачимо відомих жителів Єлисаветграда, як приклад, там мав дачу міський будівельний технік К. Шостовський.

Прізвище міського техника К.Шостовського можна зустріти у багатьох архівних матеріалах нашого міста кінця XIX початку XX ст. І це закономірно, адже Костянтин Єрастович займався будівельною справою в Єлисаветграді з березня 1884 року по грудень 1916 року. Свою трудову діяльність в Єлисаветграді розпочав з посади техника-будівельника у міській управі. Однак 15 січня 1892 року змушений був залишити службу. Місто збиралося влаштовувати водопровід, був потрібен спеціаліст, який знався на цій справі. Тож запросили інженер-механіка Тупіцина.

Удруге К. Шостовський поступив на міську службу у листопаді 1906 року і працював техніком до листопада 1916 року, попросив звільнити з посади за станом здоров'я та призначити пенсію. Він мав у власності два будинки на Петрівській вулиці, які приносили щорічний дохід в сумі 2600 руб., а також дачу на «Озерній Балці» вартістю 4 тис рублів. Один з будинків К.Шостовського зберігся до наших днів, він знаходиться на вулиці Шульгіних. Шостовський збудував класичну гімназію на вулиці Петрівській. Після приїзду в Єлисаветград імператора Олександра-III, зробив заміну дерев'яних ферм «Великого мосту» через Інгул по вул. Велика Перспективна. На території фортеці, у міській лікарні спорудив чоловічий корпус і хірургічний барак, керував будівництвом трьох народних училищ, займався перебудовою «Успенського собору» тощо. Наступником К.Шостовського у місті став архітектор П.І.Віньковський. Це був останній архітектор дореволюційного Єлисаветграду.

Розглядаючи поселення міста за назвами, ми опираємось на річку Інгул, але часто одне поселення може знаходитись як на правому, так і на лівому березі Інгулу. Наприклад, назву «Озерна Балка» треба розглядати разом із «Солодкою Балкою», якої вже немає на картах міста. Це поселення було зати-

снуте між вулицями Київською, Енергетиків та Олени Бур'яної (колишня вул. Грязна, Транспортна), і притулялася «Солодка Балка» більше до лівого берега Інгулу. Географічно ці дві балки плавно переходили через р. Інгул - одна в одну. Часто мали спільні промислові підприємства. Наприклад, територію залізничної товарної станції. Біля неї були збудовані склади для збереження вантажів що відправлялися в інші міста залізницею. Також казенний склад спирту та горілчаний завод пана М. О. Бошняка. Тож нам треба визначитись, що брати за основу: назву об'єкта, чи географічне знаходження. Бо одні відносяться до правого, інші – до лівого берега Інгулу. А у нас ще є схожі назви «Злодійська Балка», «Велика» Балка, різні «Балківські» провулки, які потребують окремого розгляду.

Про спадкового дворянина Херсонської губернії Миколу Олексійовича Бошняка (1837-1900), ми писали у першій главі в зв'язку з «Кіркерупівським мостом». По закінченні гімназії, він пішов 1855 р на військову службу, згодом у чині штабс-капітана вийшов у відставку. У 1868 р. він був обраний гласним Єлисаветградського повітового земства, а потім губернського земства. У Кіровограді до середини 1990-х років по вул. Гоголя біля дитячої обласної лікарні жила спадкова дворянка Ірина Михайлівна Бошняк, яка дружила з Тарковським та дочкою Еміля Бургарда, господаря заводу сільгоспмашин (сьогодні це приміщення с/г технікуму по вул. Гоголя).

На початку «Озерної Балки» після Другої світової війни почали садити дерева, тож зараз там невеликий парк. На правій частині «Озерної Балки», біля джерельного струмка, на колишній вулиці Петлюри (раніше Котовського) збудували сходи, ліворуч від яких є залишки колишнього піонерського табору. А коли побудували дніпровський канал і перестали робити забір питної води для міста Кіровограда, на «Озерній Балці», піднялися ґрунтові води і утворили внутрішнє озеро глибиною до півтора метра. Й сьогодні, на території «Озерної Балки» з під землі течуть джерела, їх ховають в труби, наприклад, біля олійно-екстракційного комбінату один джерельний струмок проходить у трубі під залізницею. Потім він виходить на поверхню,

а на березі Інгулу знову тече під землею у трубі, до впадіння в р. Інгул. До речі, сумнозвісний колекціонер старовинних речей та доларовий мільйонер Олександр Ільїн жив на території «Озерної Балки» і не боявся ходити «Злодійською Балкою».

Раніше зазначені «Солодка Балка» і особливо «Злодійська Балка» не мають відношення до правобережжя річки Інгулу, але їх територія входить до Кіровського району м. Кіровограда-Кропивницького, який частково охоплює обидва береги Інгулу. В дуже старі часи, за Петра Калнишевського, на землях майбутнього Єлисаветградського краю вже було більше 45 сіл та близько 4 тисяч козацьких хуторів-зимівників. П.Калнишевський, якій сам потрапив до козацької Січі маленьким хлопчиком, вважав, що запорожці мають не лише воювати, але й одружуватися та займатися господарством.

Чому назву «Злодійська Балка» пов'язують з козаками, а точніше з гайдамаками? У нашій свідомості образ гайдамаків дещо романтизований завдяки поемі Тараса Шевченка (Коліївщина). Дійсно, під час визвольних національних повстань, невеликі збройні формування різних людей, які звикли нападати із засідок, грабувати і вбивати, називали гайдамаками. У міжріччі Інгулу вони ховалися в балках і ярах, одну таку балку біля майбутньої фортеці св. Єлисавети звали «Злодійська Балка». У невеликому лісі «Злодійської Балки» було багато величезних старих ясенів, під якими відпочивати гайдамаки. Так це, чи ні, але цей район міста з часів гайдамаччини та козащини зазнав найменших змін.

Від старих дідів чули таку правдиву легенду. Якими стежками не блукали люди по степу чи їхали валки чумаків нашим краєм із Новомиргорода, Холодного Яру, Каніжа чи Великої Виски, їхня дорога виводила спочатку до «Злодійської Балки», а вже потім до Старої та Нової Балашівки. У ті часи, на краю «Злодійської Балки» жили два злодійкуватих брати-гайдамаки. Звідкіля вони взялися, нам поки не відомо, але вони пильно стежили за дорогою. Тільки-но хто наближався до «Злодійської Балки», миттю з кущів вискакували 2 здорових гайдамаки з кулаками на півпуда кожний: - Стій! Плати гроші, коли хочеш проїхати через нашу землю. Безпека тобі буде гарантована. І люди платили, щоб мати право вільно продовжувати свій шлях. Хто відмовлявся, того в кінці «Злодійської Балки» чекала засі-

дка, із неї «невстановлені» злодії і грабували людей. Багато років минуло з того часу, але й дотепер ще на краю Кропивницького є така балка, народ її називає «Злодійська».

Є інша цікава історія: Єлисаветград від XVIII ст. був далеко не таким зеленим, як сьогодні. Подивіться, наприклад, на фото де видно околиці міста, немає жодного дерева. Згодом з'явився «Міський сад», ще кілька садів і бульварів, але у степовій зоні, дерев у Єлисаветграді все одно було дуже мало. «Зелене кільце» навколо Кіровограду почали садити тільки у 1950-х роках XX ст. Можливо з'ясували, як у 1902-му році Єлисаветградська міська управа затвердила програму «Свята Деревонасадження» на першу суботу квітня - 5 квітня 1902 р. О десятій ранку на «Дворцовому бульварі» біля «Ковалевського парку» зібралися учні усіх гімназій та училищ міста, щоб після спільного молебну вирушити на «Озерну Балку» і почати садити саджанці берізок, дубів, ясенів, кленів тощо.

Велика кількість гімназистів та старших учнів єлисаветградських шкіл побажали власноручно посадити *«своє власне деревце»*. Після цього для молоді, які брали участь у святі, організовувався пікнік за кошти міського голови О.Пашутіна. Справа в тому, що ставши міським головою у 1878 р, потомствений почесний громадянин Олександр Пашутін відмовився від зарплати. Його платня перераховувалася у фонд міського голови, який використовувався за потребою. Саме з цього фонду у 1902 році було виділено 3 руб. 40 коп. «за ковбаси, шинку і гірчицю для закуски під час свята деревонасадження». В подальшому свято стало традиційним. Молодь з року в рік ходила в одне й те саме місце – на «Озерну балку». Щороку гімназистів та студентів супроводжував оркестр. Найбільш описане як єлисаветградське «Свято Деревонасадження 1910 р». Справа в тому, що тоді у ньому взяв участь великий князь Костянтин Романов. Князь особисто привітав зі святом кожний учнівський колектив, після чого колони на чолі з оркестром 136-го «Таганрозького полку» вирушили до «Озерної Балки» на суботник.

Щороку ходили гімназисти саджати дерева на «Озерну Балку, але великого парку так і не вийшло. Чому? Відповідь знаходимо у газеті «Голос Юга», редакцію просять з'ясувати, хто має доглядати за цими деревами: міська управа чи навчальні заклади, адже без догляду, посаджані щороку саджанці -

гинуть, їх треба поливати, а води в місті катастрофічно не вистачає. Було й таке, що дерева просто нищили п'яні підлітки.

Від 1796 року читаємо: *«Інгул влітку майже пересихає, але є кілька озер на «Озерній Балці», які влітку заносяться піском і гноєм, внаслідок чого стають непригідними для пиття.* В тогочасному Єлисаветграді найбільш традиційною системою водопостачання була колодязна. У збірнику «Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штабу» є відомості про Єлисаветград. *«В передмістях є балки, наприклад, «Криничувата Балка». У тих балках знаходяться джерела доброї води, яку розвозять кіньми в бочках особливі водовози і продають від 1/2 до 1 копійки за мале відро. На місці деяких джерел влаштовані криниці, обкладені цеглою для водопою. Часто трапляється, що вода в криницях вичерпується, бочки довго чекають коли вона набіжить.*

А ось інша розповідь про «Злодійську Балку» від 1944 р.: «Зазнавши відчутної поразки під Кіровоградом у Другій світовій війні, гітлерівці вирішили нанести контрудар, щоб ззовні розірвати кільце оточення. контр-атаками із флангу відрізали червоні частини. З цією метою вони стягнули в районі Лелеківки і Балашівки, залишки своїх солдат, а в «Злодійській Балці» заховали всю техніку. Лютчики-штурмовики Червоної армії вдень і вночі робили свої нальоти і змішували німців, техніку і мерзлу землю у величезні купи. Вся «Злодійська Балка», пагорби Лелеківки і Балашівки, були вкutanі у дим і вогонь з безліччю вбитих німецьких і радянських солдат. Деякі гітлерівці горіли живцем, а їх бойова техніка, машини з паливом, підпалені радянськими лютьчиками палали три дні. Сумнозвісна «Злодійська Балка», стала могилою для багатьох тисяч гітлерівських і радянських солдатів і офіцерів.

Взагалі місто Єлисаветград-Кропивницький має велику потребу в воді, але про шлюзи на річці Інгул, для підняття і підтримки рівня – не думають, бо затратно. У місті були водозабори: «Озерний» з 1893 по 1974 р; «Річковий водозабор» в 1905-1974 р; «Биковський» в 1911-1974 р; «Лиходійський» в 1930-1979 р; «Мамайський водозабор» в 1947-1967 р; «Лелеківський» і «Холодні ключі» були побудовані пізніше і працюють до сьогодні. Повністю відмовитися від подачі дніпровської води місту не можна, місцевих джерел мало, води в них не вистачає.

РУБЕЖІ РОВЕНСЬКОГО НАПРЯМКУ

Описавши у другому розділі нашої книги «Бикову слободу», молдаванську «Чечору», поселення Ново-Козачин та інше, ми вирішили від зазначених поселень перейти до південно-західного напрямку і визначити рубежі, окремі події і людей «Ровенського напрямку» Єлисаветграда-Кіровограда у часовому просторі 1790 -

1990 років. Дивлячись на план Єлисаветграда 1913 р. не важко помітити, що до революції місто розбудувалось на південь, північ і схід. А от на південний захід від фортеці св. Єлисавети ще довго був відкритий степ, через який проходила дорога за назвою «*поштовий шлях на Новомиргород*», трохи пізніше назвали «Ровенський (Рівненський) проспект». Умовно від правого берега Інгула, під гору за грецькою церквою розташувалась Биковська слобода, «Чечора» і вище починався рубіж «Ровенського (Рівненського) проспекту» (або Соборної вулиці).

Місто зростало, поглинало навколишні приміські села, які входили до нових мікрорайонів: Завадівка, Нова Кущівка, Нова Катранівка, Некрасівка, Нова Балашівка, Лелеківка тощо. Але на південний захід від фортеці стояла «*гола степова рівнина*». Візьмемо для прикладу розташування Кіровоградських (Єлисаветградських) мікрорайонів напередодні Другої світової війни:

1. Велика Балка - східна частина міста;
2. Бикове + Чечора - західна частина міста;
3. Ковалівка - західна частина міста;
4. Кущівка - південно-східна частина міста;
5. Некрасівка - північна частина міста;
6. Нова + стара Балашівка - північно-західна частина;
7. Новомиколаївка - північна частина міста;
8. Новоолексіївка - південно-західна частина міста;
9. Пермський - південна частина міста;
10. Завадівка - південно-східна частина міста;
11. Центр міста - центральна частина;
12. Лелеківка - північна частина міста.

У 1902 році «Велика Енциклопедія» повідомляє про Єлисаветград: «У даний час – це одне із найкращих і упорядкованих міст, яке не поступається багатьом губернським. Має торгових

підприємств – 283, різних фабрик і заводів – 227, дворів – до 5000, друкарень – 4, навчальних закладів – 37 в яких навчаються 4300 учнів». Місто територіально суттєво розширюється, його населення з передмістями становить 100 тис. чол.

Єлисаветград 1890 р. швидка медична допомога.

Розповідаючи про рубежі «Ровенського (Рівненського) проспекту», необхідно зробити наголос, чого вже немає. В першу чергу - це аеродром (згодом іподром) на місці сучасного «Критого ринку», бо на початку 1900 року тут була окраїна Єлисаветграду. Далі в різні боки йшли великі простори «Дикого поля» та козацькі застави Бугогардівської, Інгульської та Кодацької паланок. У 1903 році американці брати Райти вперше піднялися в повітря на літаку, яким можна бу-ло керувати. Після цієї події по всьому світу почали виникати авіаційні клуби і товариства. У 1909 році подібний аероклуб був створений і в Єлисаветграді. Спочатку клуб був суто теоретичний: читали лекції, показували малюнки літаків і таке інше. І ось 8 вересня 1910 року єлисаветградці вперше побачили політ людини в небі. Викладач Одеської школи авіаторів Павло Кузнецов злетів на аероплані «Блерію-ХІ» з «Ярмаркової площі» Єлисаветграду та зробив кілька кіл у повітрі на містом: «Від ревіння моторів, люди з переляку поховалися по хатах. Газета «Голос Юга» писала, що після «громадського роз'яснення важливості повітряних польотів» подивитися на це диво прийшло пів міста. Територію Ярмарковій площі, яку тимчасово пристосували під аеродром, огородили. Щоб роздивитися літак зблизька, діти платили 15 копійок, а дорослі 35 коп.

До початку Першої світової війни 1914-1918 такі авіашоу відбувалися в Єлисаветграді майже щорічно і завжди проходили на Ярмарковій площі. На початку 1918 року «Восьмий авіадивізіон», який зробив першу спробу створити у нашому місті цивільну авіацію, розмістив свої 13 літаків. Пілоти мали на меті перевозити листи та приватних пасажирів. Проте розпочалася Громадянська війна 1917–1921 і літаки знову стали потрібні військовим.

До створення цивільної авіації в Єлисаветграді повернулися у 1923 році. 9 травня 1923 року в газеті «Червоний шлях» з'явилася стаття «Создадим аэродром». Автор статті військовий льотчик Єгоров – пропонував влаштувати цивільний аеродром біля Новоолексіївки – на окраїні міста. Згодом це місце увійшло до «Ровенського проспекту» (або кінець Соборної вулиці), сьогодні територію колишнього аеропорту займає Критий ринок. Чому цю територію віднесли до Новоолексіївки, і чому назвали «Олексіївський аеродром», ми не з'ясували. Але назва «Ровенський проспект» з'явилася від назви дороги яка вела до села Рівне, (нині у складі Новоукраїнського району). У 1941-1942 роках німці, зігнали в район Ровенської дороги населення Кіровограду та радянських полонених і почали укладати кам'яне шосе, яке починалося від «Великого мосту» через р. Інгул по вул. Велика Перспективна, піднімалось нагору до фортеці св. Єлисавети і біля сучасного будинку ДОСААФ (вул. Велика Перспективна – 84), повертало у бік тогочасного «Олексіївського аеропорту» (іподром) на землях якого знаходиться «Колгоспний (Критий) ринок») і звідти повертало у бік села Рівне.

Від місця розташування колишнього аеропорту-іподрому «Олексіївка», до 1950 року була окраїна Кіровограду-Єлисаветграду, далі йшли поля далеко до обрію. Початком облаштування «Олексіївського аеропорту» слід вважати 10 травня 1924 року, коли в Єлисаветграді влаштовували суботник з створенню цивільного аеродрому. В роботі по розбудові аеродрому «Олексіївка» взяли участь близько 1,5 тис містян. А вже 24 травня 1924 р. на «Олексіївському аеродромі» приземлився перший літак регулярного рейсу «Харків-Єлисаветград-Одеса» з першими 6 пасажирями на борту. Аероплани від аеропорту «Олексіївка» (сьогодні Критий ринок) літали раз на тиждень в обох напрямках. До Харкова можна було долетіти за 35 руб.,

до Одеси – за 25 радянських рублів.

Цивільний аеродром «Олексіївка» прослужив майже 30 років з перервою в період Другої світової війни. Від 1945 року, цивільна авіація в Кіровограді-Єлисаветграді почала відроджуватись знову. На старому місці «Олексіївського аеродрому», почались ремонтні роботи і знову аеропорт запрацював, але тільки з трьома власними літаками, які перевозили пошту і пасажирів. У 1953 році в зв'язку зі збільшенням кількості власних літаків і польотів, «Олексіївський аеродром» перевели в район Балашівки, а його територію віддали під іподром, згодом з'явилась назва «Рівненський іподром».

Майже до 1970-х років на землях сьогоденішнього «Критого ринку» влаштовували кінні перегони, а потім - мотоциклетні гонки, поки іподром не опинився всередині вже густо заселеного «Ровенського (Рівненського) мікрорайону». У 1970-х роках, на місці «Рівненського іподрому» почали будувати «Колгоспний ринок», який а народі прозвали «Критий ринок». А іподром влаштовували на околиці Кіровограда, в районі Масляниківки при виїзді у напрямку до м. Бобринця. Станом на початок 2021 року цей іподром знаходився в робочому стані.

Назву «Ровенський проспект» до 1967 року, від сучасного будинку ДОСААФ - до «Колгоспного (Критого) ринку» носила «Соборна вулиця» Кіровограду. На плані Єлисаветграду за 1913 рік вулиця Велика Перспективна закінчувалася на «Фортечній площі», це там де у 1754 році відбувся перший бутафорський ярмарок. Пригадайте як ми писали: - За «Чечорою», за яром у «Биковській слободі», що спускався до р. Інгула (нині це вулиця Глінки) від «Типографії», зліва, на місці будинку колишньої ДАї, поліклініки, районного суду та туберкульозного диспансеру був православний «Биковський цвинтар». Між будинком окружного суду на вул. Велика Перспективна і фортецею святої Єлисавети була «Фортечна площа», на якій відбувся перший театралізований ярмарок. Вище фортеці почали розбудовувати нові квартали мікрорайону за назвою «Олексіївка», будинки закінчувалися «Ярмарковим бульваром» (нині вулиця Комарова), після бульвару йшла «Ярмаркова площа». А далі вже - дорога на Новомиргород. Після Другої світової війни більшовики сплюндрували «Биковський цвинтар», на його місці збудували кілька житлових та промислових будинків.

В період з 1951 до 1971 - населення міста збільшилося вдвічі. Нашим предкам того періоду треба було десь жити, і бажано як найшвидше (задарма) отримати житло. Влада прийняла рішення, для робітників заводу «Червона Зірка» (Ельворті) збудувати від вул. Глінки до вул. Андріївської заводські будинки на три поверхи. Квартирки були крихітними, без ванних кімнат, з кухнями у 4 кв. метри. Від початку у цих будинках було пічне опалення (у дворах збереглися навіть дров'яні сараї). Але нашим батькам і дідам, ці квартирки здавалися царськими хоробами. Адже сюди переселяли мешканців мікрорайону «Кузні», де люди жили в землянках. Поселення «Кузні» заслуговує на окреме дослідження, знаходилось воно на початку сучасної вул. Чикаленка, де згодом побудували житлові корпуси заводу «Червона зірка».

У 1950-ті роки відразу за іподромом «Олексіївка» (сьогодні Критий ринок) починалися поля колгоспу імені Димитрова. Кажуть, тут росло жито, пшениця. Саме тут, на межі міста і села, влада Кіровограду і колгоспу ім. Димитрова у 1955 р. домовились розбудувати «Новий парк», який згодом назвали «Дендропарк». Колгосп вирішив залучити до облагородження території парку підшефну школу № 5, на колгоспні гроші закупили і завезли саджанці лип, каштанів, сосен, екзотичних чагарників. Пізніше висадили троянди, жасмин тощо. Проект парку розробив професійний архітектор Володимир Сікорський. Посаджені рослини доглядали діти школи № 5, пройшли роки і зараз ви бачите красивий парк, який на початку 2000-х років «прихватизували» спритні ділки. Пам'ятайте кропивничани, наш «Дендропарк» біля «Критого ринку», саджали школярі школи № 5 на колишніх полях колгоспу імені Димитрова.

В період 1959-1962 років у кварталах між вулицями Глінки та Комарова, а також Комарова та Андріївською вулицею, завод «Червона зірка» збудував по 5-ть триповерхових житлових будинків для своїх робітників. Згодом розбили сквер за назвою «50-річчя жовтня» і посадили різні дерева, (сьогодні це сквер навпроти «Критого ринку»), пізніше в ньому встановили сьогодинішній монумент на честь героїв Громадянської і Другої світової війни. Біля крайнього будинку на розі «Ровенського проспекту»

з Андріївською вулицею встановили скульптуру у вигляді робітника та робітниці (см. фото), навпроти «Критого ринку».

Скільки простояла вищезгадана скульптура робітника і робітниці – ми вже не пам'ятаємо. За роки незалежності України, біля місця колишньої скульптури, через «Ровенський проспект» зроблять підземний перехід у напрямку Андріївської вулиці. Під час підземних робіт, робітники проваляться у підземний тунель, який йшов по вул. біля «Критого ринку», від заводів «Друкмаш» і «Радій», у напрямку до Інгула. Пізніше ми повернемось до розповіді про цей секретний підземний тунель біля «Критого ринку» і чому він з'єднав два заводи. У 1967 р

«Ровенський проспект» перейменували на вулицю «50 років Жовтня», згодом вона стала «Соборною вулицею».

Кіровоградські дигери та місцеві дослідники (які просто багато знають), розповідають про підземний світ Кропивницького-Єлисаветграда (тунелі, проходи і переходи, шахтні стволи і притулки) які створюють кіровоградську підземну «матрицю». Їхні опоненти все заперечують, і заявляють про надумані казки. Валентин Карпов з цього приводу у 2015 році написав цікаву книжку «Подорож у часі» (736 с) там є глава «Край легенд і катаклізмів» про пригоди під містом Кіровоградом і як підземні тунелі й сьогодні використовуються в різних цілях. Книга є у всіх бібліотеках міста Кропивницького.

Ви вже знаєте, що не тільки під Єлисаветградом-Кропивницьким, але під усією Україною є багато стародавніх тунелів. Сутінковий світ підземелля вабить людей безліччю таємниць і загадок. Під кожним великим містом є ціла система підземних ходів, підвалів і рукотворних печер, що зберігають історію і міські легенди. Частину з них вже вивчено і відкрито для відвідування, але багато ще належить вивчити. Прикладом можуть

служувати таємниці підземної Одеси, підземелля Луцька і Тернополя, Вінницькі катакомби, Уманські тунелі, Антонієві печери в Чернігові, підземний світ Києво-Печерської Лаври та інших монастирів по всій Україні. А що ви знаєте про підземний військовий об'єкт як одним із найбільш секретних комплексів сталінської епохи в Коростені, його точне призначення й досі залишається загадкою. Багато хто називає його «Бункер Сталіна». Адреса: Житомирська обл., м. Коростень, вул. «1 Травня» - 2. Може ви були в підземеллі Дрогобича, або Львова? Ні? Тоді не треба заперечувати єлисаветградських підземних комунікацій.

За царських часів, від фортеці св. Єлисавети у різні боки йшли підземні тунелі. Особливо добре були налаштовані проходи до води, згодом під Єлисаветградом будували склади для збереження різноманітних товарів і речей. Пізніше, у роки Другої світової війни, німці їх «перекваліфікували» під притулки і склади боєприпасів. Деякі з них поєднували різні частини міста і постійно кимось добудовувались, з часом перетворюючись на «тунельну павутину» під усім містом за назвою «Підземна матриця». Місто росло і разом з ним, росла промисловість, але продовжувалася «Холодна війна» (1947-1991 р) колишня затяжна геополітична, ідеологічна та економічна боротьба між глобальними наддержавами США і СРСР.

В Кіровограді будувалися нові заводи, які за ширмою випуску м'ясорубок, панцирних ліжок, браслетів для годинників і друкарських машинок, таємно забезпечували наддержаву СРСР деталями для зброї масового ураження і оборонного арсеналу. Прикладом слугує підземний тунель із укладеними рейками для вагонеток між заводами «Пишмаш» і «Радій». Перший в наземних корпусах випускав друкарські «Ятрані», а у підземних цехах військові шифрувальні машинки, другий мав власні секретні підземні корпуси для продукції Червоної армії.

У 1967-1970 р. запустили шахту «Інгульська» по видобутку уранової руди і можливо, вона пов'язана з загадковою «підземною матрицею». Не забувайте про розташовану поруч ракетну частину «Кіровоград-25», де зберігали ядерний запас СРСР. Від 1974 року на заводі «Сегмент» в підземних цехах випускали частини до ядерних боєголовок «Кіровоград-25» і завод мав власні підземні тунелі. Тож Кіровоградська «підземна матриця» заслуговує окремого дослідження.

ПРОГУЛЯНКА МІКРОРАЙОНОМ «ЧЕРЕМУШКИ»

Наш умовно-окреслений мікрорайон «Черемушки» межує із «101-м мікрорайоном» з одного боку, із «Фортечними валами» – з протилежного, а також із «Ковалівкою» та спальним районом «Космонавтів». Якщо поглянути на карту сучасного міста Кропивницький, то до «Черемушок» можна віднести і прилеглі території вулиць Волкова, Жадова, частину «101 мікрорайону», а ще територію «Старий вокзал», «Критий ринок» та сусідні вулиці. За центральну «точку» огляду «Черемушек» беремо вулиці Євгена Тельнова та Соборну, які послідовно з'єднані між собою. Потім охопимо вулицю Академіка Тамма, частину вулиць Комарова, Андріївської, Вокзальної та Габдрахманова. Мікрорайон розташований у північно-західній частині міста, від 1973 р входив до Кіровського, від 2016 року до Фортечного району.

Історична пам'ять поняття неоднозначне можливо тому, що одну й ту ж саму подію кожна людина згадує по-різному. Історія мікрорайону починається із другої половини ХХ століття. Розбудова території розпочалася із автовокзалу та досить швидко охопила «хрущовками» чималу площу, тоді ще пустуючої частини міста. Нашим батькам, дідусям та бабусям потрібне було житло, бо підростали нащадки – молодь початку ХХІ ст., які через 10-20 років будуть мати власні сім'ї і їм теж десь треба жити. Краєзнавець Юрій Матівос у своїй книзі «Вулицями рідного міста» розповідає, що ранньою весною 1961 року будівельники БУ «Облбудтресту» забили перший пакілець і розмітили площу під фундамент першого будинку житлового масиву під назвою «Черемушки». Можливо у радянські часи, район назвали за аналогію подібних районів у Москві.

На півдні «Черемушки» межують з «Дендропарком», а на сході та півночі – зливається з системою ярів, що й досі є на просторах міських ландшафтів. Основна частина забудови «Черемушки» вкрита багатоповерховими спальниками 1970-1980-х років. На спорудження, «кіровоградських Черемушок» були кинуті усі наявні в місті будівельні сили. «Хрущовки» виростили у донедавна незаселених степах на очах наших батьків і дідів. Першим збудували «Старий автовокзал» (або автовокзал

№ 2), за кілька місяців поряд здали два житлових будинки. На сьогодні, між автовокзалом № 2 і тими будинками знаходиться «Муніципальний ринок» за аналогічною назвою. Придумати назву для першої вулиці «Черемушок» довірили будівельникам, вони змагались в ерудиції на знання історії, придумували декілька назв, однак так і не дійшли до єдиного рішення. Тоді представник міського комсомолу запропонував назвати їм майбутній проспект іменем центрального друкованого органу ЦК КПРС газети «Правда», так у Кіровограді виникла назва «проспект Правди».

Приміщення «Старого автовокзалу» отримало порядковий номером № 1 по проспекту «Правди». За порівняно короткий строк проспект проліг на кілька кілометрів у степ. У кінці його спорудили навчальний або студентський квартал: корпуси теперішнього «Центральноукраїнського національного технічного університету» та гуртожитки. У 2002 році проспект «Правди» зазнав змін. На клопотання керівництва університету, частина його, від колишнього кінотеатру «Ятрань» - до кінця у західному напрямку, рішенням міськради перейменували на «Проспект Університетський». А у 2016 році в рамках декомунізації «проспект Правди» перейменували на честь героя АТО і тепер, вже в Кропивницькому, це вулиця Євгена Тельнова.

У 1960-ті роки, проспект Правди деякою мірою став продовженням вулиці «50-років Жовтня», сама назва свідчить про дату її заснування. Хоча окремі будинки почали зводити тут у 1950-х роках для працівників заводу «Червона зірка». Ця вулиця була неофіційно продовженням вулиці Карла Маркса. Згодом вул. «50 років Жовтня» перейменували в «Соборну», але пізніше вона також змінила цю назву у 2011 році, з вул. «Карла Маркса» на «Велику Перспективну». У 1960–1970 р. забудова колись порожніх місць від «Фортених валів» до «Черемушок» повністю завершилася і сформувалася окрема вулиця із (своєрідними торговими рядами. При злитті її з вул. Академіка Тамма - розмістився найбільший у місті продовольчий «Колгоспний ринок» (або Критий). Пізніше, біля нього розбудували промисловий ринок «Європейський». Пригадайте, як у Єлисаветграді від 1909 р. на цьому місці в був аероклуб, від 1924 р «Олексіївський» аеродром, пізніше – «Рівненський іподром» (1953 р), а від 1970-х років – «Колгоспний (Критий) ринок».

(На фото пам'ятник Й. Сталіну в Кіровограді (1950-1955 р) на сільськогосподарській виставці біля «Міського саду»).

Вулиця Академіка Тамма до 2016 р була частиною вул. Героїв Сталінграду. В рамках декомунізації колишню вул. Героїв Сталінграда поділили на вул. Академіка Тамма (від вул. Андріївської - до вул. Волкова) та «Героїв України» від вул. Волкова і до кінця. Ще у 1960-х р. на вулиці Героїв Сталінграда, нині в тій її частині, що отримала назву «Академіка Тамма» було збудоване велике підприємство Завод радіовиробів («Радій»). Офіційно завод спеціалізувався на виготовленні гучномовців кабельної мережі, деталей для радіоприймачів, телеві-

зорів тощо. Секретна продукція заводу була направлена на військово-промисловий комплекс колишнього СРСР. У наші дні «Радіозавод» (або ПрАТ «НВП - Радій») налагодив виробництво блоків системи захисту для атомних електростанцій, розробку і виготовлення рупорних гучномовців потужністю 25-50 ВАТ для озвучення відкритого простору та світлодіодні лампи.

Ми зробимо коротеньку зупинку для розповіді про те, що знаходиться під землею між «заводом Друкмаш» - «Радіозаводом» та «Колгоспним ринком». Не всі мешканці нашого міста володіють цією інформацією. У період розрядки холодної війни 1962-1979 р. в Кіровограді були побудовані та запущені заводи на «Черемушках», які поряд з основною продукцією, випускали різні секретні військові прилади, спорядження й інше. Ці заводи мали підземні секретні цеха і відповідні з'єднувальні тунелі. Саме тунелі притягували до себе молодь, а ще розповіді батьків і старих дідів про секретні цеха. Згодом молоді люди, відслуживши дійсну військову службу, потрапляли на роботу до тих секреток. Кіровоградець С. Півторак розповідав, у 1980-х роках, між «заводом «Друкмаш» і «Радіозаводом» (Радій) збудували

підземний тунель з рейками для вагонеток. Він сам ходив тим тунелем, коли служив у 46 ракетній дивізії РВСН.

Нові ядерні ракети, що надійшли в той період, вимагали ремонту та налагодження, яке змогли надати лише наладчики з радіозаводу. Молоді хлопці спілкувалися та ділилися фактами про «секретну підземку» між цими двома підприємствами і наголошували про додаткові ходи у напрямку «Критого ринку» і фортеці св. Єлисавети. Незважаючи на таємність, жителі міста що працювали на тих заводах знали про секретні наземні і підземні цехи, але не знали подробиць. Повторюємо, в наземних секретних цехах «Друкмашу» виробляли шифрувальні машини для Радянської армії, і пускали за спец. перепустками. Свідки будівництва заводу говорять, що котлован під завод «Друкмаш» вирили висотою в дев'ятиповерхівку, а потім прорили додаткові канали у різні боки, зробили міцні стіни, людям казали: «для каналізаційних мереж».

Одну історію розповів робітник «Радіозаводу» Олег Шаповалов. Будучи членом профспілки, частенько бував на зборах в різних цехах. На одному з таких засідань слово взяв військовий з Москви який заявив, що: «Необхідно встановити у підземному переході залізні рейки під вагонетки, щоб ваш «Радіозавод» сполучався із заводом друкарських машинок «Друкмаш», бо буде збільшення продукції для військових цілей. Його уважно вислухали, але незабаром більшість людей – забули інформацію військового. Через деякий час трапилася одна аварія ДТП біля Радіозаводу: «збили жінку при перетині вулиці».

Трапилось ось що: напроти прохідної «Радіозаводу» машина збила жінку, яка переходила дорогу. На зборах працівники почали вимагати: «Побудувати підземний, пішохідний перехід для людей», але на пропозицію робітників про будівлю підземного переходу, тодішній директор «Радіозаводу» різко відповів: «Немає грошей! Про риття підземного переходу й мови не може бути, надалі прошу не згадувати більше цю безглузду ідею». Старі робітники задумалися й згадали слова московського військового, а ще про величезні прориті підземні котловани для «току каналізаційних вод» та кабелі потужних електромереж. На розі вулиць біля «Радіозаводу» встановили світлофор, можливо директор заводу не хотів, щоб робітники, знали про секретне підземне сполучення між двома заводами.

З часом було відкрито частину архівів СБУ і з'ясувалося, що коли будували секретний підземний тунель між заводом «Пішмаш» і «Радіозаводом» з рейками під вагонетки, робітники наткнулися на старий єлисаветградський підземний тунель 1754-1764 років, який одним кінцем йшов до фортеці св. Єлисавети, а іншим йшов у напрямку Мала Виска – Новоархангельськ – Умань - Монастирище, й далі (мабуть) у напрямку Вінниці – Біла церква – Київ з різним відгалуженням. В межах кіровоградської області напрямки старого тунелю були визначені за допомогою військових приладів, далі умовно прив'язали до інших вищезазначених підземних тунелів. Стіни єлисаветградського тунелю були побудовані із цегляної сириці, висотою в окремих місцях біля 3 м., стеля напівколом, ширина в окремих місцях доходила до 3-4 м. Тунель знаходиться на глибині від 8 до 20 метрів з отворами на поверхню. Дослідити весь тунель - не вдалося, бо він частково був обвалений.

По широкому, підземному проходу, кіровоградські дослідники кінця ХХ ст., домовились під наглядом військових пройти підземним тунелем від «Радіозаводу» у напрямку «Критого ринку». Тунель викладений із старої цегли висотою 2,5-3,0 м. і шириною 2-3 м., вік споруди не встановлений. Залишається невідомим, скільки часу пішло на його спорудження. У цьому тунелі були також незакінчене відгалуження, деякі із них закладені цеглою. Під ногами багато багнюки та різних кісток, мабуть натягали собаки віл «Критого ринку».

Тунелем дійшли до території «Критого ринку». Як ми про це дізнались? Зверху через металеві решітки було чутно інтенсивний людський гомін і гуркіт автомобілів над головою. На землі злив нечистот і специфічний сморід від харчових рештків які натаскали собаки. В районі «Критого ринку» були бокові ходи, але в дуже поганому стані. Йдемо далі і впираємось у бетонну перепону із сучасних будівельних матеріалів, виміливши приблизну відстань до «Критого ринку», зрозуміли, перепона встановлена на місці будівництва сучасного підземного переходу в районі «Критого ринку». Значить наш підземний тунель перекритий і з іншої сторони підземного переходу. Коли будували підземний тунель від заводу «Пішмаш» до «Радіозаводу», його сполучили із старим підземним проходом у напрямку до води річки Інгул, який йшов мимо «Критого ринку».

Далі розповідь учасників дослідження: - Повернули назад, до тунелю, який йшов від «Радіозаводу» до заводу «Пішмаш» і знайшли бокове відгалуження у напрямку Малої Виски. Логічно вирішили, що по ньому можна опинитися в районі «Чавуноливарного заводу» (ЧЛЗ), він був типовим дітищем радянської економіки, саме завдяки йому виникло селище «Нове». Хоча перший будинок під № 5 у селищі був зведений для співробітників обласної психіатричної лікарні. Статус селища міського типу, «Нове» отримало у 1977 р. Проголошення незалежності стало вироком для «ЧЛЗ» в буквальному сенсі: усі зв'язки, які поєднували радянську економіку, було розірвано. Інвестувати ж у завод з такими особливостями ніхто не хотів. У результаті вже у середині 1990-х років усе обладнання фактично вирізали на метал. Нині на цьому місці знаходиться кілька абсолютно порожніх корпусів. (До підземних комунікацій ЧЛЗ ми повернемося трохи пізніше).

Домовившись із керівництвом заводу «Друкмаш», наші дослідники спустились до підземного тунелю і від першого бокового відгалуження повернули у бік вул. Волкова і дійшли до магазину «Фуршет». Про розгалужені підземні комунікації під вул. Волкова, ми ще раніше дізнались від місцевих старшокласників, далі скорочена їхня розповідь: - Цікаві молоді хлопці мікрорайону «Черемушки» можуть пролізти у будь яку шпарину. Так вони знайшли вхід біля магазину «Фуршет» на вул. Волкова, до підземного тунелю. Десятикласники школи № 35, Віктор Д. та Олег К. ради цікавості полізли у земляний отвір і опинились в підземному тунелі, тож не довго думаючи зробили собі притулок під магазином «Фуршет». Якось хлопці сиділи там, міркували про своє і раптом шарудіння, хтось йде по тунелю, хлопці дуже сильно перелякалися. Далі слова Віктора Д.: *«У нас ліхтарики були із собою не дуже потужні. Сиділи ми там, балакали, раптом якісь – люди, зовсім з іншої сторони. Чорні у смітті та й без ліхтарів, у нас волосся стало дибки, виявилось місцеві пацани, вони тут також бувають, але знають лаз з іншої сторони «Черемушок».*

Старі підземні споруди, тунелі і ходи під Єлисаветградом-Кіровоградом були достатньо довільних розмірів і використовувались не тільки для військово-оборонних потреб. Для цивільного населення, це були схованки від різноманітних нападників,

або для збереження матеріальних цінностей. Розповідають про своєрідний спосіб довготривалого зберігання в підземних схованках різних цінностей, паперів (документів), тканини, одягу, зброї тощо. Уявіть, старі люди, знесли у підземну споруду свій скарб, оглянули все і на вільному місці, неухильно дотримуючись правил протипожежної безпеки, запалювали декілька товстих воскових свічок, а вхід замурували. Свічки гасли лише тоді, коли у приміщенні не залишалось кисню. Цим вони попереджали - різні майбутні пожежі.

Закінчивши з розповіддю про підземний тунель між заводом «Друкмаш» і «Радіозаводом» ми повертаємось до порівняно «молодих» вулиць «Черемушок» які межують з історично-первинними вулицями Єлисаветграду. Наприклад, вул. Соборна, Академіка Тамма та Євгена Тільнова розташовані «посусідству» із вулицями Андріївською та Вокзальною. До речі, вулиця Андріївська - у списку перших 14 вулиць, що є у переліку Олександра Пашутіна й існує від 1796 р. У 1871–1897 р. виник провулок Андріївський, що розпочинався у кінці вулиці Нижньо-Биковської і йшов до правого берега Інгулу. У 1826 році вулиця Андріївська, яку згадував мер Пашутін, була перейменована на «Покровську» вулицю, коли збудували «Покровську єдиновірську церкву» на Кушівці (сьогодні на місці церкви, по вул. Водоп'янова, біля школи № 30 стоїть знак-хрест).

Найпершим та найвагомішим об'єктом соціальної інфраструктура можна вважати автовокзал № 2, його звикли називати «Старий автовокзал». Як вище зазначалося, саме із нього почалося будівництво мікрорайону «Черемушки». Територія і приміщення автовокзалу густо охоплене торговельними лотками та павільйонами. На межі із автовокзалом № 2 розгорнувся муніципальний ринок «Черемушки». Відносно невеликий за площею, але густо заставлений прилавками «радянського» типу. Об'єкти торгівлі загалом розповсюджені по всій вулиці Євгена Тельнова та частково по Соборній вулиці. Основним являється «Критий (або Колгоспний) ринок», про який ми вже вели розповідь. Дехто із місцевих жителів, жартуючи, називає відрізок вулиці Соборної понад «Критим ринком» – центром весільної моди у Кропивницькому, адже тут розміщено підряд чи не найбільше весільних салонів в обласному центрі. В інший бік вздовж «Критого ринку» по вул. Академіка Тамма розмісти-

вся торговельний комплекс «Полоса». А після перехрестя із вул. Яновського ще один ринок - «Європейський».

Вниз по вул. Вокзальній від автовокзалу № 2 розташовувалися два супермаркети «АТБ»: один нещодавно збудований біля самого автовокзалу, другий на вул. Габдрахманова. Після перехрестя вул. Вокзальна та Шатіла займають своє місце господарські магазини та відділення Нової пошти № 8. Дещо нижче, на вул. Вокзальній розташувався міський відділ Нацполіції. Поруч із ним потужності ТОВ «Kernel Group», одного з найбільших експортерів агропромислової продукції та найбільшого експортера соняшникової олії в Україні. По вулиці Вокзальній № 31, облаштована міська дитяча стоматполіклініка. Чи не єдиний комунальний заклад, де можна полікувати зуби дітям.

По іншу сторону від автовокзалу № 2 розмітився один з головних лікувальних закладів області – Кіровоградська обласна лікарня (КОЛ), заснована в 1945 році потужністю на 200 ліжок. Багатопрофільний лікувально-профілактичний заклад вищої категорії, який протягом майже 70 років надає в повному обсязі кваліфіковану спеціалізовану стаціонарну та консультативну поліклінічну допомогу хворим з усього регіону. Лікарня щорічно лікує близько 27-28 тисяч хворих.

По вулиці Комарова розташований ще один лікувальний заклад КЗ «Кіровоградський обласний шкірно-венерологічний диспансер». Медичний заклад обслуговує і дорослих, і маленьких пацієнтів з усієї області за відповідним напрямком.

На протилежному боці автовокзалу № 2, через дорогу від «Критого ринку» знаходиться «парк Слави», час його створення від 1950 до 1960 роках, коли на місці «Олексіївського» аеропорту (потім був Ровенський іподром), почали будувати «Колгоспний ринок», паралельно з ним йшло будівництво мікрорайону «Черемушки», саме тоді на землях приміського колгоспу ім. Димитрова заклали невеликий парк за назвою «Сквер 50-річчя Жовтня». На його території розташували пам'ятник «Героям Громадянської і Другої світової воїн». Перейменування відбулося в рамках виконання закону про декомунізацію, нова назва «Парк Слави». У суботу та неділю «Парк Слави» регулярно відвідують люди похилого віку для продажу домашнього скарбу як додатковий заробіток до пенсії. В цей день «Парк Слави» стає «блошиним ринком».

СПАЛЬНІ МІКРОРАЙОНИ КІРОВОГРАДУ

Спальний мікрорайон «Беляєва». Якщо по вулиці Вокзальній підніматись угору від правого берега Інгулу, то через 1 км. на захід сонця почнеться спальний мікрорайон «Беляєва». В порівнянні із старою частиною забудови Єлисаветграду, цей мікрорайон зовсім молодий, його розбудували вище «Озерної Балки». Протягом 1950-1970 років населення міста Кіровограда збільшилось удвічі. За цей час для дідів і батьків сьогодношньої молоді було введено в дію близько мільйона квадратних метрів житлової площі, що в півтора рази більше, ніж було в дореволюційний єлисаветградський період. У зв'язку з необхідністю розширення спальних територій, наприкінці 1970-х років розпочали забудовувати мікрорайон «Беляєва». Від Другої світової війни, більша територія цього району була дачним кооперативом, де мали свої ділянки відомі кіровоградці. Згодом на місці поля й дач з'явився спальний район з п'яти- та дев'ятиповерховими будинками під назвою «Беляєва».

Від центру міста до «Беляєва» можна дістатися кількома маршрутами. Найпростіше це зробити, скориставшись прямим №108, який курсує від ТЕЦу через центр до мікрорайону та маршрутами №21, №112, №6, додатково двома тролейбусами № 1 і № 9. Шлях № 1 проходить через усе місто від «Лісопаркової», через мікрорайон і до «101-го мікрорайону», шлях № 9 прямує із вул. Жадова - до залізничного вокзалу. Часто від водіїв чуємо: «Наступна зупинка обласна лікарня».

Про Кіровоградську обласну лікарню ми вже розповідали при розгляді м/р «Черемушки», лікарня була заснована в 1945 році й мала на той час 200 ліжок. Хворих у повоєнні роки «ставили на ноги» провідні хірурги, яким доводилось одягати білі халати прямо на військову форму. Зараз це багатопрофільний лікувально-профілактичний заклад вищої категорії, який протягом багатьох років надає в повному обсязі кваліфіковану спеціалізовану стаціонарну та консультативну поліклінічну допомогу хворим з усього регіону. В даний час у лікарні біля 780 стаціонарних ліжок, більше 50 лікувальних і діагностичних відділень, серед яких – єдині в області: нейрохірургічне, судинної

хірургії, торакальної хірургії, хірургічної стоматології, опікове, проктологічне, ревматологічне, алергологічне і гематологічне. У 2012 р. на базі обласної лікарні відкрили перинатальний центр на 100 ліжок.

Поряд з лікарнею, в мальовничому лісовому масиві знаходиться колишній готель «Добруджа», в ресторані якого за часи СРСР частенько полюбляли «відриватись» місцеві партійні функціонери. Зараз колишній готель перекваліфікували в «Центр ранньої соціальної реабілітації дітей інвалідів «Добруджа» при обласній лікарні.

У північному напрямку від обласної лікарні, посеред лісу в красивій білій будівлі, на перетині «Волкова» і «Беляєва» знаходиться обласний кардіодиспансер, який пропонує послуги з діагностики та лікування захворювань серцево-судинної системи. Заїхавши у дворик, ми відчули приємний аромат хвої та дубів «як бальзам на серце». Диспансер немов в «Шервуді», з трьох сторін оточений лісом. Доріжки дворику великі, покладені за радянських часів із старих тротуарних плиток. Літом багато троянд та інших квітів. На території стоїть божественний аромат. Ця комбінація запахів перенесла нас у кипарисний «Артек» зі схожою рослинністю.

Поруч поліклініка Нацполіції, де отримують медичну допомогу діючі працівники поліції, члени їхніх родин, ветерани та пенсіонери органів внутрішніх справ. Крім того, учасникам АТО і військовослужбовцям Національної гвардії тут надається допомога з відновлення здоров'я.

Декілька слів треба сказати про «Наркодиспансер», відомий у народі, як «лікарня 2-Б», цей диспансер знають всі, хто хоч раз, сідав випивши за кермо. Проте, окрім «алкотесту», ви можете отримати ще ряд послуг, серед яких конфіденційне виведення із запою; медичні огляди на стан алкогольного сп'яніння за зверненням громадян (цілодобово); профілактичні наркологічні огляди мешканців міста та області; всі види психологічної допомоги наркологічним хворим і наркозалежним особам; передрейсові медичні огляди водіїв транспортних засобів тощо. Колись у цьому та сусідніх будинках проживали «умовно звільнені» із кіровоградської «шістки» (тюрми) людей, яких в народі звали «хіміками». Вони були засуджені за несудові провинності і працювали на багатьох об'єктах нашого міста.

У 1770-х роках у Єлисаветграді мешкало близько 2,4 тис. осіб, у 1784 році – 4 тис. 170 осіб, у 1787 р. – 4 тис. 746 осіб, у 1858 р. – 23 тис. 700 осіб, у 1873 р. – 38 тис. 100 осіб, у 1897 р. – 61 500 осіб, у 1910 р. – 76 тис. осіб, у 1943 р. – 63 тис. 403 особи, у 1959 р. – 128 207 осіб, у 1970 р. – 188 795 осіб, у 1979 р. – 236 тис. 652 осіб, у 1995 р. – 278 300 осіб. Серед видатних уродженців Єлисаветграду-Кропивницького маємо: – письменник, політично-державний діяч В.Винниченко; філософ-неокантієць 19 ст. А.Спір; фізик, філософ, історик, член-кор. АН СРСР - Б. Гессен; хімік, член-кор. АН СРСР - Д. Талмуд; зоолог, академік АН Казах. РСР Б.Домбровський; зоолог, академік ВАСГНІЛ - Б.Завадовський; фахівець у галузі металургії, член-кор. АН УРСР -В.Васильєв; ботанік, член-кор. АН УРСР - А. Окснер; фахівець у галузі гірничої справи, член-кор. АН УРСР - К. Татомир; математик, член-кор. НАНУ - О. Бойчук, фахівець у галузі кораблебудування, Герой Російської Федерації М. Кваша; хімік М. Варламов; фахівець у галузі металорізальних верстатів та інструментів В. Крижанівський; сходознавець Т. Жданко; історик І. Компанієць; мовознавці В. Манакін і О. Семенюк; біологи О. Липа та Л. Сіренко; лікар-педіатр Л. Омельченко; літературознавець І. Айзеншток; письменник, журналіст П. Голота; поет Ю. Дараган; письменник, кінодраматург, заслужений діяч мистецтв Білоруської РСР - Г. Кобець; письменник та драматург Ю. Олеша; поетеса та літературознавець Л. Скирда; поет та перекладач А. Тарковський; поет, прозаїк, театрознавець В. Шурапов; архітектори Я. Паученко, Г. Фільваров, В. Кривенко (пізніше засл. архітектор України); графік, живописець, нар. художник УРСР, дійс. член Академії Мистецтв СРСР А. Каневський; графік, живописець, мистецтвознавець А. Нюренберг; художник-баталіст П. Покаржевський; скульптор Ю. Білостоцький; реставратор та колекціонер О. Ільїн; художниця театру Р. Марголіна; художники декоративно-ужиткового мистецтва Е. Руденко; графіки В.Кир'янов, О.Пунгіна та І. Смичек; живописці М.Алексєєв, І.Бабій, Ю.Гончаренко, А. Горбенко (заслужений художник України), В.Давидов, Ю. Луцкевич, О. Надєждіна, І.Олінський, Л.Орлик, В.Плітін; музикознавці О. Ігнат'єва та Б. Котляров; актори,

режисери, антрепренери Т. Колесниченко й О. Суслов; співачка О. Кропивницька; народні артисти УРСР і режисери А.Кравчук і К. Параконьєв; актор О. Луценко, хореограф А.Кривохижа; хоровий диригент М. Тараканов; режисер і драматург М. Барський; співачка Р. Валькевич; народний артист РРФСР - В. Лубенцов; заслужені артисти УРСР – Є.Аведикова, Н. Ігнат'єва та І. Терент'єв; режисери А.Ратмиров і М. Станіславський; співак В. Авдєєв; диригент і композитор Н. Пруслін; режисер, заслужений артист України В.Дейнекін; заслужені діячі мистецтв УРСР – кінорежисери В.Браун та І. Стависький, хор. диригент С. Дорогий та актор Д. Островський; заслужені діячі мистецтв України – танцюрист, балетмейстер В. Дебелий та хоровий диригент Ю. Любович; заслужені діячі мистецтв РРФСР – актор, режисер О. Загаров та кінорежисер, художник О. Разумний; генерал-майор Армії Української Держави К. Середин; спортсмени Г. Гамарник (греко-римська боротьба), А. Глуценко (тріатлон), Р. Мезенцев (спортивна гімнастика), В. Поркуян (футбол), О. Симоненко (велосипедний спорт) та інші.

Ринок «Беляївський», це міні-торговий центр на Беляєва у приміщенні від радянських часів відомий як «Ремпобуттехніка». Саме сюди місцеві жителі звозили лагодити свої дефіцитні магнітофони та телевізори. Цю традицію кропивничани продовжують й до сьогодні.

Окрім бібліотеки, на території району «Беляєва» розміщено два дитсадочки – №71 «Катруся» та №47 «Горобинка», школи № 8 та № 13 та дві гімназії – № 9 та гімназія нових технологій навчання (ГНТН від 1992 р) за адресою вул. Беляєва 1, м. Кропивницький. Серед освітніх закладів міста саме ГНТН посідає першість у рейтингу серед навчальних закладів, куди батьки найбільше бажають віддати власну дитину. Високий рівень знань у гімназії діти отримують шляхом нестандартного підходу до навчання, використовуючи вседоступні новітні технології. Таємна мрія персоналу ГНТН – добитись більших успіхів у навчанні, ніж у колишньому Єлисаветградському земському реальному училищі (1870-1920), відомого у всьому світі як «школа геніїв». Зробити ГНТН таким собі сучасним «розсадником» українства і різнопрофільних наук.

«101» та «102» мікрорайони. Кіровоградські спальники «101» та «102» мікрорайони почали зводити на початку 1980-х років. Згідно затвердженому генеральному плану розвитку тодішнього міста Кіровограда передбачалося значна розбудова території. Перш за все, це планувалося зробити за рахунок передачі земель приміського колгоспу «Україна» у власність міста та забудови південно-західної та північно-західної територій. Саме з цією цілю були спроектовані вищезазначені 101-й та 102-й мікрорайони. До речі, ці назви пішли від позначень кварталів у генплані, правда назва «102-го» після забудови змінилася, його стали називати «районом Космонавтів» (бо вулиці носять імена радянських космонавтів). А назва «101-го» прижилася та стала активно вживатися містянами.

Ці два райони мали бути приблизно однаковими за розмірами та інфраструктурою. На «101-му» планувалися 9-поверхівки для забезпечення близько 27-28 тисяч жителів житлом, кілька садочків та школа, а також станція другої черги водоводу «Дніпро-Кіровоград», яка б забезпечувала усю південно-західну частину міста. Крім того, було спроектовано нову тролейбусну лінію. Вона мала б сполучати ці райони між собою та з центральною частиною міста.

Розбудову цих спальників почали в середині 1980-х років, тоді взяли одразу за 2 райони, однак, чи то через брак фінансування, чи занадто великий об'єм робіт, вирішили все ж будувати по черзі. Про незавершеність свідчить багатоповерхівка по проспекту Університетському № 25, яка помітно вибивається із загальної інфраструктури, адже побудована в значній віддаленості від гуртожитків та будинків району. Мабуть, цей будинок мав бути одним з тих, що окреслював межі району.

Однак, через політичну й економічну кризи, які поглибилися після здобуття незалежності України, будівництво жодного з районів так і не завершили. І якщо «102-й» все ж встигли в більшій мірі забудувати, то на «101-му» звели лише кілька будинків, так і не заклавши соціальні об'єкти. Одразу впадає в очі жахливий стан прибудинкових територій. Пішохідні доріжки фактично відсутні, важко проїхати ними з дитиною у візочку.

З містом «п'яти імен» Єлисаветград-Кропивницький пов'язані життям та діяльністю багато людей: математик, член-кор. АН СРСР - М.Чеботарьов; історик, громадсько-культурний діяч Я. Шульгин; письменник, режисера та драматург М. Куліш; поет та літературознавець Є.Маланюк; письменники Микола Смоленчук та Я. Івашкевич; поет-шістдесятник Б. Чичибабін; поетеса А. Корінь і О. Надуденко; арфістки і композитора, народної артистки СРСР - К. Ерделі; народної артистки УРСР – співачки Л. Забілястої; акторів Г. Семенова та Л.Тимош; співачки та хорового диригента, народної артистки України А. Червінської; композитора, народної артистки РФ і України І. Крутого; режисера, заслуженого діяча мистецтв УРСР - І. Казнадія; заслуженої артистки УРСР – режисера і актора М. Донця; баяніста Б. Попова; співака В. Стратьєва та інших.

Студентське містечко «101-го мікрорайону» розмістилося на території одного з кропивницьких вузів – ЦНТУ. Це один з трьох найбільших ВУЗів Кіровоградської області, у якому навчаються студенти не лише з України, а й з інших країн. Згідно інформації, розміщеній на офіційному сайті технічного університету, на території «студмістечка» знаходяться їдальня, санаторій-профілакторій, спортивні майданчики, студентський дискотека та 4 гуртожитки. Завдяки студентам «101 мікрорайону» з'явилося кілька міських легенд.

Однією з них є історія про паркову зону, яка розташована неподалік технічного університету за назвою «Шервуд», можливо через асоціації з історіями про «Шервудський ліс» (Англія), який традиційно пов'язують з легендами про Робін Гуда. Історії студентів про цю паркову зону менш поетичні та переважно пов'язані з привидами, але про це іншим разом. В подальшому назва «Шервуд» набула широкого поширення серед жителів міста, і тепер багато хто називає паркову зону біля технічного університету і біля кардіодиспансера - «Шервудом».

Неподалік «101 мікрорайону» розташоване приміщення агропромислової компанії ПАТ «Креатив». Це велике підприємство, що працює з 1991 року та спеціалізується на виробництві соняшникової олії, шроту, жирів, маргаринів, соєвої олії та біо-

паливних пелет. Компанія володіє кількома торговими марками: «Сонола», «Деликон», «Дивное», «Масловия» та «Кум». Вироблену продукцію реалізують не лише в Україні, а й за кордоном. Близько 70% зробленої в Кропивницькому олії йде на експорт до 25 країн світу, серед яких Північна Африка, СНД, Індія, азійський регіон (Малайзія, Філіппіни, Індонезія).

Тепер розглянемо як розпочинався «102 район космонавтів», згідно генеральному плану (1982 р) розвитку міста Кіровограда. Назва «102 мікрорайону» пішла від позначень кварталів у генплані та вулиць, за іменами радянських космонавтів. Після забудови «102 район» стали називати «районом Космонавтів». Тут мало жити орієнтовно 28 тисяч кіровоградців (усього 8759 квартир). Планувалося, що увесь мікрорайон із заходу на схід пересікатиме пішохідна вулиця, яка вестиме до спортивного комплексу з плавальним басейном, спортивними залами та стадіоном. Навколо нього мав бути великий парк.

На стикі «102-го мікрорайону» та вулиці Пацаєва планувалося створити бульвар, який за задумом повинен був стати одним із улюблених місць відпочинку жителів «102». А вздовж «Ровенського шосе» мали вирости 10 триповерхових гаражів, банно-пральний комбінат, пожежне депо та пункт прийому вторинної сировини. Але не все сталося, як планувалося.

Потужними великими підприємствами «102 району» були:- Кіровоградський завод друкарських машин («Друкмаш») який існував із 1975 до 1995 року. Підприємство було одним з провідних заводів в СРСР по виробництву друкарських машин «Ятрань», «Елема» і «Лілея» (спочатку електромеханічних, а потім електронних). Об'єм виробництва був досить вражаючим – на заводі створювали до 11 тисяч друкарських машин на місяць. Вражаючими були і підземні цеха цього підприємства, налаштовані на забезпечення Червоного війська, про які ми вже розповідали.

За радянських часів під першим корпусом «Друкмашу» знаходився військовий об'єкт – бомбосховище «Цивільної оборони», розраховане на 1500 чоловік, воно мало 4 виходи й ліфт. Забезпечене великими запасами води, їжі та засобами індивідуального захисту (протигаз, респіратори, індивідуальні протихімічні пакети тощо). На 4-х підземних поверхах велось секретне військово виробництво для Червоної Армії.

В підземному укритті знаходився потужний пункт зв'язку, контрольний пункт, тир для тренування та клас ГО. Потужні радіостанції, підсилювачі, навчальні плакати і багато іншого стало жертвою кіровоградських мародерів. За документами, які залишилися, можна приблизно уявити всю грандіозність цього підземного об'єкта. Сьогодні частина підземного корпусу належить магазину «Фуршет».

Жителі «102 району» напевно пам'ятають розкопки древнього кургану, який знайшли при будівництві супермаркету «АТБ» по вулиці Попова. До 2004 р. курганна височина серед житлового «102» масиву виконувала влітку геодезичні функції, а взимку з нього на санях каталася малеча. Під час будівництва супермаркету курган розкопали. Він виявився доісторичним похованням, датованим серединою третього тис. до н. е. Вік цього кургану становить приблизно 4,5 тис. років, а під час розкопок археологи знайшли три вельми цікавих поховання епохи середньої бронзи XVII ст. до н.е.

На глибині 4-х метрів археологи відкопали скелет людини який лежав на дерев'яному возі. Фахівці стверджують, що він був виготовлений спеціально для поховання, оскільки навіть через тисячоліття можна визначити, що ним не користувалися в побуті. Прикрас у кургані не знайшли, але археологи не виключають можливості розграбування могили. Вони відзначають, що в ту епоху нічого поруч з небіжчиком не клали, незалежно від того, бідним або багатим він був. В кургані виявили й інші поховання, які розташовувалися один над одним, мабуть з часом курган досипали. Місцева влада вирішила, що курган в середині міста Єлисаветград-Кропивницького не потрібен, магазин «АТБ» важливіший, а може спрацював інший чинник?

Зараз ми зазначимо навчальні заклади «району Космонавтів», як одного із найбільших «спальних районів міста, це 4 школи: № 19 – НВО «3Ш I-II ступенів – ліцей № 19» на вулиці Волкова; № 18 та № 31 між вул. Попова та Пацаєва; далі «НВО № 35 «3Ш I-III ступенів» позашкільний центр». Сім дитячих садочків у яких постійно не вистачає місць для нових діточок. Ще є коледжі та «бурси», як приклад, «Технікум механізації сільського господарства». Заклад готує фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст».

«Кіровоградський коледж статистики Національної акаде-

мії статистики, обліку і аудиту» є вищим навчальним закладом І-го рівня акредитації. Його історія налічує більше 70 років.

«Кіровоградське вище професійно-технічне училище №4» – один з найстаріших навчальних закладів такого типу на теренах України. Його історія налічує майже 150 років.

Поряд «Центр ранньої діагностики» (відомий медзаклад як поліклініка № 5 та студентська поліклініка) розташований на вулиці Космонавта Попова й пропонує широкий спектр діагностичних досліджень, заходів, спрямованих на лікування та профілактику широкого спектру захворювань. На вулиці «генерала Жадова» працює «Дитяча амбулаторія № 2», яка в штатному режимі приймає малюків від народження - до повноліття. Тут працюють як педіатри, так і профільні фахівці. Є можливість здати загальні та спеціалізовані аналізи за призначенням лікарів. Трохи далі на вулиці «Жадова» є «Жіноча консультація № 1», обладнана сучасним діагностичним обладнанням, отримаєте консультації гінеколога, акушера, терапевта та психолога, а також послуги з планування сім'ї та вагітності.

Для закоханих пар, які бажають поєднати свої долі, на вулиці Попова є «Відділ державної реєстрації актів цивільного стану». Разом із тим, на сьогоднішній день в Україні немає прив'язки до прописки молодят і подавати заяву на реєстрацію шлюбу можна абсолютно в будь-який РАЦС на території України. Крім того, в липні 2016 Кабінет Міністрів України запустив пілотний проект по скороченню термінів реєстрації шлюбу, який дозволяє знизити час очікування реєстрації до декількох годин.

У цьому великому спальному «102 мікрорайоні» знаходяться дві культові установи: Церква Різдва Святого Івана Хрестителя прихожан греко-католицької віри. У цій парафії проводиться катехизація дітей (вивчення основ християнської релігії і віровчення людиною, яка готується прийняти хрещення і стати членом Церкви). Друга, Свято-Воскресенська церква УПЦ, розташована напроти супермаркету «Велмарт».

У «102 мікрорайоні» започаткували пілотний проект з завершення раніше законсервованих і недобудованих багатоповерхівок, які можуть стати житлом для місцевих мешканців народжених на початку ХХІ ст. Місто «п'яти назв» росте, а разом з ним з'являються все нові і нові мешканці, як нащадки перших переселенців на теренах майбутнього Єлисаветграду.

САХАРОВСЬКИЙ МІСТ БІЛЯ ЄЛИСАВЕТГРАДУ

Перший дерев'яний міст через Інгул у місті Єлисаветграді розпочали будувати у 1756 р. Зберігся відповідний документ, щоправда його оригінал зберігається в архівах Російської Федерації. Колекціонер Юрій Тютюшкін показав фотокопію плану мосту, який йому колись передав кіровоградський архітектор Анатолій Губенко: *«Планъ и профили мосту при крепости Святыя Елисаветы чрезъ реку Ингуль с показанием работъ 1756 году сочинень 1757 году генваря дня...»*.

Але виявилось, цей дерев'яний міст 1756 року відноситься до місця знаходження сьогоdnішнього «Великого моста» через Інгул по вул. Велика Перспективна. А пізніший «Сахаровський міст» (приблизно збудований у 1800-х роках) знаходився на річці Коноплянці, на 12-13 кілометрів від Єлисаветграду по дорозі у напрямку до міста Рівне.

Існує кілька версій походження назви цього мосту біля Єлисаветграда. За однією - автором якої є відомий місцевий краєзнавець (прізвища не називаємо), він зазначив, що на берегах річок Сугаклеї та Коноплянки, купець Масленников збудував цукровий завод. За іншою, яка належить не менш відомому історику, у повоєнні роки сталася аварія. З мосту з'їхав і перекинувся, автомобіль (а може віз), який перевозив мішки з цукром, вода в річці стала солодка і тому люди міст називали «Сахаровський». За третьою версією, на р. Коноплянка біля мосту були землі купця Сахарова, але ми знаємо декілька Сахарових, які в різні роки проживали в Єлисаветграді.

Давайте будемо розбиратись. Перша версія відразу відпадає, оскільки зазначений купець Масленников мав цукровий завод не у Єлисаветграді, а в іншому місті. Відпадає й друге припущення, про перевернутий автомобіль з цукром, оскільки згадки про Сахаровський місток зустрічаються ще у документах кінця ХІХ століття. Відповідь знаходимо у книзі «Список населенныхъ мѣстъ Херсонской губерніи та статистичні дані про кожне поселення», яка була видана у Херсоні у 1896 році губернським статистичним комітетом. Під номером 1792 читаємо інфор-

мацію про хутір Сахарова, там в одному домоволодінні проживали четверо чоловіків і одна жінка, всі на прізвище Сахарови. Знаходився хутір Сахарових у селі Іванівка Ганнинської волості. У цій же книзі про с. Іванівка (або Нотбекове) сказано, що воно знаходиться на річці Коноплянці за 12 верст від Єлисаветграда. Очевидно, що через землі цього Сахарова хутора проходила дорога від Єлисаветграда на містечко Рівне (нині у Новоукраїнському районі). Згодом за гроші земства через річку відновлювали та перебудовували зазначений місток.

Візьмемо для розгляду село Іванівка у Новоукраїнському районі Кіровоградської області. 1859 року у власницькому селі Іванівка (власники Домбровська та Булацишина) Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, мешкало 785 осіб (із них 393 чоловічої статі та 392 - жіночої), налічувалось 143 дворових господарства, існувала православна церква. Станом на 1886 рік у колишньому власницькому селі Семенасти́вської волості мешкало 670 осіб, налічувалось 137 дворових господарств, існували православна церква й школа. За даними 1894 року у селі Іванівка (ті самі власники Булацишина та Домбровський) мешкало вже 890 осіб (із них 465 чоловічої статі та 425 жіночої), налічувалось 196 дворових господарств, існували православна церква, земська школа на 88 учнів, де навчалось 74 хлопчиків й 24 дівчаток, ще там була метеорологічна станція та три лавки.

Багато є поселень на ім'я Іванівка, але наша Іванівка, то немов маленька чарівна квітка України, оповита легендами і казками. Зачарована вечірнім небом та вранішньою зорею. Тут жили і живуть чесні й працьовиті люди. Всі вони пов'язані воєдино мріями та людською пам'яттю про минуле, сучасне і майбутнє. Ми поки не з'ясували, як звали того Сахарова, ім'ям якого назвали міст.

Прізвище Сахаров кілька разів згадується в «Історичному нарисі м. Єлисаветграда» за 1897 рік. Зокрема В. Поліщук нагадує, що міським головою Єлисаветграда у 1848-1851 роках був купець Петро Єгорович Сахаров, який мав будинок на розі вулиць Невської (Пашутінської) та Преображенської, він зберігся й до сьогодні. 23 квітня 1865 року Петро Сахаров заповів місту 1000 рублів. Із вищезгаданого «Історичного нарису» за 1897 р, стало відомо, що Петро Сахаров займався замощенням вулиць

Єлисаветграда: «на устрій шосе во 2-й частині міста, як то: на Івановській, Інгаульській, Миргородській, а також на поперечних вулицях: Успенській, Московській, Донській, Дворцової та Петровській в 1847 г було асигновано всього на заміщення міста з попередніми 75941 руб. Шоссерування вищезначених вулиць було закінчено в 1853 році та вироблялося під безпосереднім керівництвом міського голови П. Е. Сахарова. Которий закінчував цю роботу та по закінченні строку своєї служби, за що був по представленню графа Никитина, Всемилостивейше пожалован золотою медаллю для носіння на шее, на Анненській ленте». Це вважалося на той час дуже престижною нагородою.

Будинок Єлисаветградського купця 1850-х років на вулиці Нижній Донській недалеко від вул. Велика Перспективна.

Був ще й купець Харитон Сахаров. Під час пожежі 10 липня 1798 року він зазнав збитків на 4000 руб. і отримав кредит на відбудову 500 руб. Харитон Сахаров був одним з тих, хто клопотав про заснування в Єлисаветграді християнської богадільні. До цього часу діє міська християнська богадільня, заснована у 1794 р. і переведена на Кушівку в 1884 р.

Благодійниками закладу стали відомі у місті люди, які жертвували богадільні значні суми.

Слід згадати і про Ульяну Василівну Сахарову, яка проживала по Нижній Донській (Карпи) вулиці у кварталі між Іванівською (Чорновола) та Великою Перспективною вулицями. Цей двоповерховий будинок зберігся й до сьогодні (на фото) і на його фасаді над воротами прикріплена мармурова дошка, яка вказує на те, кому належала дана нерухомість. Чи були ці купці Сахарови із Єлисаветграда - родичами хуторських Сахарових та чи будували вони «Сахаровський міст», ми не з'ясували.

СТАРА ТА НОВА ПРОМИСЛОВА БАЛАШІВКА

На фото стратегічний міст через Інгул в районі Балашівки. Про стару та нову промислову Балашівку (або Балашовку) та її людей ми розпочнемо із стратегічного з'б місту через Інгул в цьому мікрорайоні. Рух потягів по цьому залізничному мосту не припиняється вже майже 170 років. Його не змогли зруйнувати революціонери-народники, що мали намір підірвати міст у 1879 році, коли по ньому їхатиме Олександр-II. Це не вдалося ані радянським військам під час відступу у 1941 р, ані німецьким підриwnикам у 1944 р. Під час Другої світової війни сталевий міст на гранітних опорах пережив чимало артилерійських та авіаційних ударів. Проте він служить нам від 1868 року і досі.

До 1868 року єдиним міжміським громадським транспортом у наших краях були візниці. Звичайно, їздили вони на невеликі відстані. Криті екіпажі регулярно ходили з Єлисаветграда до Бобринця, а згодом до Златополя (з обов'язковою зупинкою у Великій Висці). Тож поява у Єлисаветграді залізничної колії стала справжньою революцією – єлисаветградцям відкрився увесь світ!

На п'ять років раніше (1863 р) відкрилася перша гілка південної залізниці «Одеса-Балта». Довжина цієї гілки була лише 230 км, вона використовувалася перш за все для доставки збіжжя, зібраного на Поділлі у Одеській порт, але приносила чималий прибуток. Тож будівник залізниці барон Карл Карлович Унгерн-Штернберг вирішив продовжити цю гілку до «ярмаркового міста» Єлисаветград. Рішення було дуже далекоглядне, гілка Єлисаветград-Знам'янка, фактично об'єднала залізниці.

За офіційними даними, у столиці України діє 8 мостових переходів через Дніпро. Гордістю киян є мости Патона, Метро, Ланцюговий та інші. Однак Кропивницький зі своїм Інгулом не поступає могутньому Славутичу, більше того – перевершує його. А ще у нашому скромному обласному центрі є 12 різних мостів через р. Інгул; 4 через р. Сугоклію; три через річку Біянку; по одному через Мотузянку та Озерну Балку. Серед них є унікальний та єдиний міст у своєму роді на всю Європу, це стратегічний з'б міст в районі Балашівки, в народі його прозвали «міст Ейфеля». Майже сто років з дня виникнення поселень на обох берегах Інгулу, які тепер входять до складу Єлисаветграда-Кропивницького, між ними не існувало транспортних сполучень через Інгул, особливо в районі Балашівка.

Справи уладилися після створення у Єлисаветграді будівельного комітету. З ним і пов'язаний благоустрій міста. Комітет був підпорядкований міській думі, очолював його міський голова, членами були поліцмейстер (начальник міської поліції), інженер та архітектор, кілька гласних (депутатів). Одним з перших мостів, збудованих за розробками комітету, був міст через Інгул, названий «Великим». Він став продовженням вулиці Великої Перспективної і з'єднав лівобережну частину міста, слободи «Поділ» (Подол), Лелеківку, Велику Балку тощо, з правобережною частиною міста: «Биковською слободою», «Чечорою», «Пермською слободою» та іншими. Збудували «Великий міст» за кошти купця з Кременчука Якова Слюнькова у 1845 р. Цей рік треба вважати початком мостобудування у Єлисаветграді. Слід зазначити, що більшість транспортних і пішохідних мостів, та навіть кладок, мали власні назви про які ми будемо розповідати. Німецький барон Унгерн-Штернберг, передбачав у майбутньому колосальні прибутки для себе в Єлисаветграді при будівництві спеціального моста і залучив французьких фахівців. Саме вони розробили проект спорудження сталевих мостів «віадуків» конструкції інженера Г. Ейфеля, творця знаменитої вежі у Парижі. На залізницях Європи подібних «мостів Ейфеля» не будували, вперше це мали зробити на Інгулі. Унікальність моста у тому, що при його будівництві застосовували вироби із тогочасної сталі, бетону та граніту.

Стратегічний міст через Інгул в районі Балашівки, це найстаріший залізничний міст в Україні, можливо від 1868 р. Висота мосту 90 м. над рівнем води і з'явився від через 13 років після «Великого мосту» на вул. Велика Перспективна. Нам відомо, що барону Карлу Карловичу Унгерн-Штернбергу побудова «Балашівського мосту Ейфеля» обійшлася у 36 тис. руб. Тогочасні затрати – були того варті. Тільки уявіть собі: 170 років безперервної експлуатації! За ці роки, звичайно, замінювали рейкові покриття, сталеві конструкції, але основні опори мосту жодного разу не чіпали. До речі, 14 жовтня 1879 р. на вокзалі в Єлисаветграді затримали терориста Григорія Гольденберга, у валізі в нього знайшли 1,5 пуда (54 кг) динаміту, який він збирався закласти під цей міст. Пізніше Г.Гольденберг увійде в історію як найбільший зрадник «усіх часів і народів». Він зізнався у замаху на царя Олександра-II, здав всіх своїх товаришів по партії, а потім повісився.

Місцевий краєзнавець Юрій Матівос пише: - Можливо стратегічний зіб мост через Інгул в районі Балашівки з'явився у Єлисаветграді 1868 р, як небачений архітектурний шедевр в нашому степовому краю. Справа в тому, що цей міст більше схожий на віадуки, які використовували в гірських районах Європи, ніж на міст у «Дикому полі». Відповідно використання креслення Ейфеля і залучення французьких інженерів для будівництва цього мосту, ані підтвердити, ані спростувати цю інформацію ми не змогли. Проте відомо, що 36-річний інженер Гюстав Ейфель у 1868 році ще не будував подібних мостів, і своєї вежі, яка прославила його ім'я в століттях. Можливо він дійсно тренувався на єлисаветградському стратегічному мосту через Інгул в районі Балашівка.

Ми знаємо одну історію, пов'язану з цим мостом, про неї згадував Віктор Петраков у книзі «Маленький Париж». Задовго до приїзду царя Олександра-II до Єлисаветграду, змінний офіцер Єлисаветградського кавалерійського училища Є. Переяславцев одного разу привів взвод юнкерів на практичні заняття по топографічній зйомці в район Балашівки до цього мосту і тут йому спало на думку вразити своїх вихованців небезпечним гімнастичним трюком. Штабс-ротмістер виліз на нижню частину сталевої конструкції мосту і на висоті 90 метрів повис на ній,

потім перебираючи руками, перебрався на інший бік річки та по опорі спустився до здивованих юнкерів. Випадок цей став відомий всім у Єлисаветграді, і слава про гімнастичний подвиг офіцера Єлисаветградського кавалерійського училища йшла по всій імператорській кавалерії. Від часів замаху на життя государя цей міст посилено охороняють. Закінчуючи розповідь про з'б міст Єлисаветграду-Кропивницького, хочеться нагадати, що у нашого моста є близнюк – на річці Рауна у Латвії.

А зараз повертаємось до формування мікрорайону Балашівки, який знаходиться у північно-західній частині міста Єлисаветграду-Кропивницького і межує з «Озерною Балкою», «Ковалівкою», «Солодкою Балкою» та омивається річкою Інгул. Територіально та адміністративно Балашівка належить до міста та підпорядковується міській раді. Адміністративно знаходиться у Фортечному районі Кропивницького. Сьогодні дві Балашівки, «Нову» й «Стару» – з'єднує залізничний переїзд.

У другій половині ХІХ ст. кілька сотень десятин родючої землі неподалік Єлисаветграда придбав російський землевласник Балашов. Його цікавили не тільки чорноземи, рівних яким важко знайти, а й велика перспектива збуту на міжнародних ринках зерна: через його землі прокладалась залізниця, що вела до Чорноморських портів. Так у верхів'ї р. Інгулу, виникло с. під назвою Балашівка (або Балашовка). Село швидко розвивалося, господар скуповував землі у селян, які одержали її внаслідок земельної реформи 1861 року. Незабаром з південного боку залізниці забудували інше поселення того ж власника. Як протипагу «старій» Балашівці, нарекли «новою» Балашівкою.

Дві Балашівки з'єднує залізничний переїзд, який, до речі, існує й досі. Але доля нової Балашівки склалася дещо краще від старої: їй у майбутньому судилося стати найбільшою околицею міста Зінов'ївська, приміським районним центром та промисловою зоною Кіровограда. А починалося все з бурого вугілля. Перші поклади цього дешевого місцевого палива були виявлені ще на початку ХХ століття, але до розробки родовищ приступили у 1919 році. То були нелегкі часи для нашого міста. Постійної твердої влади не існувало, вона переходила трохи не щодня від червоних до білих, від соціалістів до анархістів і навпаки, а ще були австро-німецькі вояки. У 1919 р. з Дону наближався білий генерал Денікін. На початку літа він захопив Дон-

бас, відрізавши значну частину України від донецького вугілля – основного постачальника палива мешканцям і промисловості міст, в тому числі і елісаветградцям.

Четвертого червня 1919 р. газета *«Известия Елисаветградского Совета рабочих и крестьянских депутатов»* друкує статтю депутата Ігоря Тамма, (майбутнього Нобелівського лауреата), під промовистим заголовком: «Бережіть паливо», а також його виступ «Як посилити видобуток бурого вугілля»? Публікації про необхідність видобутку вугілля з'являються у газеті 7 та 14 червня 1919 р. а 22 червня друкується повідомлення: «На Злодійській балці знайшли буре вугілля на сім сажнів. Перший шар на глибині одного аршина. Якість палива добра». Тобто паливо знаходилося практично на поверхні. (Примітка: Сажень – біля 2 метрів, аршин – 71 сантиметр.)

Однак налагодити виробництво бурого вугілля вдалося радянській владі у 1921 році. Про шахти Балашівки нагадують назви вулиць: Буровугільна, Ствольна, Піонерська, провулок Відбійний тощо. На новій Балашівці є назви вулиць Аерофлотська та Повітрянофлотська з однойменним провулком. Вони, разом з вулицями Миколаївки і Некрасівки прив'язані до авіаційної частини міста, не даром Єлісаветград – Зінов'ївськ – Кіровоград по праву називають авіаційним центром України.

У травні 1924 р. в Україні було створено Акціонерне товариство повітряних сполучень «Укрповітрошлях». Перший повітряний рейс з пасажирами на борту відбувся 25 травня 1924 на лінії Харків–Єлісаветград–Одеса.

Літаки сідали і злітали з іподрому, розташованому спочатку в районі сучасної вул.Маланюка. Пізніше аеродром віддали військовій авіації, від 1926 р. на аеродромі у Зінов'ївську базувалася 7 авіабригада, для цивільних людей збудували аеродром в районі сучасного «Колгоспного (Критого) ринку», а потім перенесли на околицю Балашівки, звільнену територію віддали під іподром. Аеродром на Балашівці діяв до початку Другої світової війни. Після її закінчення аеродром перенесли до Миколаївки–Некрасівки. До речі, чорнозем з цієї місцевості у роки Другої світової війни німці вивозили у вагонах до себе у Німеччину на свої поля.

Як село, Балашівка Зінов'ївського повіту існувала до 1932 року. Потім її включили до складу міста, пізніше Балашівка стала центром Кіровоградського району. На Балашівці зосереджено потужний виробничий потенціал: заводи, фабрики, комбінати, бази, склади, автопідприємства, безліч об'єктів торгівлі, залізнична станція, завод модифікованих жирів, комбінат хлібопродуктів та об'єкти торгівлі, зокрема, й відомий не тільки в місті, а й за його межами «Перший оптовий ринок». На новій Балашівці був потужний Будинок культури, але його ліквідували у 2021 р, бо «немає коштів на утримання». На старій Балашівці єдиним осередком культури є бібліотека № 14, її відвідують як дорослі, так і малеча. Будинку в якому розташована бібліотека, близько ста років. З самого початку тут була школа, а останні 65 років працює бібліотека для місцевих жителів.

Стара Балашівка - чудовий мікрорайон із приватними будиночками, де немає міської метушні, великих підприємств і спокійно минає життя. Навкруги неймовірні краєвиди, а неподалік протікає Інгул. Мікрорайон не дуже пристосований для молодих батьків, адже є всього одна невеличка школа й дитячий садочок при ній. Але саме тут можна знайти тихе розмірене життя, що стало «генетичним фундаментом» сучасної молоді. Балашівка мало пристосована для соціальних потреб. На стику нової і старої Балашівки є Свято-Єлисаветинський чоловічий монастир. Для його створення місцева влада передала будівлю колишнього магазину та виділила майданчик.

Вся Балашівка оповита легендами. Про «Злодійську балку» ми вже розповідали. Надаємо іншу скриту інформацію про підземні тунелі. На вул. Валентини Терешкової, коли споруджували приміщення маслосирбази, натрапили на підземні комунікації, то були численні підземні ходи. Перша гіпотеза походження цих підземних тунелів говорить, що це наслідок діяльності вугільних шахт, на яких до і після Другої світової війни видобували буре вугілля. Друга, що це старовинні підземні ходи наших пращурів для захисту від ординських набігів, яким не одна сотня років. Одні тунелі ведуть до «Злодійської балки», другі - у напрямку фортеці св. Єлисавети, треті у протилежному напрямку, у степ за межі міста. Дослідити їх ми не мали можливостей. Щоб там не казали, Балашівка має свою історію та атмосферу, не схожу на жоден інший район міста.

СЕЛИЩЕ НОВЕ - ЯК ЗЕЛЕНЕ ПЕРЕДМІСТЯ

Кожне місто чи село має свої «фірмові» підприємства, об'єкти, будинки, людей яких більше ніде не знайдеш. Як приклад, селище «Нове», або «Ейфелева вежа». Об'єкти часто фігурують не під офіційною назвою, а за іменем їх авторів, керівників чи власників, пригадайте, як ми описували промислові підприємства Єлисаветград. Кажуть: - Селище «Нове» це зелене передмістя Кіровограду - Кропивницького, місце де вдосталь чистого повітря, адже на його території немає великої кількості промислових підприємств, та й транспортних засобів тут набагато менше, ніж в будь-якому іншому мікрорайоні. Воно буквально створене для родинного життя, тож не дивно, що люди від 1970-х років знали один одного в обличчя, тому «чужі» одразу впадали в око. Через це, випустивши дитину на вулицю, можна не тривожитись за її безпеку. А прогулянки тихими зеленими вулицями приносили справжню насолоду будь-якій людині.

Селище «Нове» виникло завдяки Кіровоградському чавуноливарному заводу, який почали будувати під Кіровоградом у 1970-х роках. Але наші опоненти кажуть: - Перший будинок під № 5 був зведений в с. «Новому» для робітників обласної психіатричної лікарні. А вже у 1977 р. «Нове» отримало статус селища міського типу. Тогочасне смт «Нове» стало прототипом селища, де оселилась українська Роксана - головна героїня містичного роману «Сновида» письменниці Ольги Мігель, що здобула нагороду на конкурсі «Коронація слова» 2015 року.

Ольга Мігель - українська письменниця, що працює в жанрах фантастики, фентезі та містики. Призер конкурсів «Брама» та «Коронація слова». Народилася 1988 р. у місті Кіровограді-Кропивницькому. Закінчила Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Співпрацювала з медіагрупою «Весь Кіровоград», сайтом «Весь Кіровоград», вела рубрику «Архіваріус» в журналі «Ланруж» та готувала роман «Мисливці за міськими легендами».

Чавуноливарний завод був типовим дітищем радянської економіки. Який сенс будувати таке виробництво настільки далеко від родовищ сировини та пального, ніхто не може зрозуміти й донині. Але факт залишається фактом – збитковим завод став уже через 10 років. Проголошення незалежності України стало вироком для ЧЛЗ в буквальному сенсі, інвестувати завод більше ніхто не хотів. В результаті вже у середині 1990-х років усе обладнання фактично вирізали на метал. Нині на цьому місці знаходиться кілька декілька порожніх корпусів.

У селищі «Новому» є свої легенди. Одна з них пов'язана з уже неіснуючим заводом ЧЛЗ. Один із його корпусів місцеві жителі називають «Палацом привидів». Випотрошений «металістами» та порізаний на метал на початку 1990-х років, він має одну дуже дивну особливість – якщо кілька секунд дивитися в будь-яку точку, а потім відвести погляд, здається, що повз тебе хтось пробіг. Немов енергетичний згусток, що аж чуєш подих повітря. Так само лякає людей дивний відгомін-луна від найменшого руху на території ЧЛЗ, можливо від навколишньої пустоти. Тому здається, що поряд одночасно шепочуть кілька десятків чоловік.

В період колишнього СРСР тривала холодна війна, яка потребувала будівництва нових заводів, і вони для населення випускали м'ясорубки, панцирні ліжки, браслети і друкарські машинки, а під землею у своїх секретних цехах виробляли різні військові прилади, деталі для зброї масового впливу й оборонного арсеналу. Кіровоградський «Сигмент» у своїх підземних цехах навіть випускав окремі частини до ядерних боеголовки. Тож не дивно, що під кіровоградським чавуноливарним заводом (ЧЛЗ) була створена дуже потужна підземна інфраструктура. Наш знайомий дигер Микола ділиться своїми спогадами: ще 5-7 років тому назад, він частенько навідувався до ЧЛЗ, бувало йдеш повз огорожу, біля колишнього офісного будинку, ліворуч побачите три прикриті отвори у землі. Знайдіть спосіб потрапити у середину підземних комунікацій ЧЛЗ. Від того секретного отвору у землі, зразу потрапляєте до великого приміщення, трохи далі є туалет і ще 2 пусті кімнати. Розкидані на підлозі протигазу ГП-5, дегазатор ІПП-8, аптечки АІ-2. Ідіть сходами вниз до наступного підземного поверху, попереду на 300 метрів тягнеться великий коридор з виходами у різні підземні цехи.

Для чого вони, ми не знаємо. Спускайтесь сходами до третього підземного поверху, і знову довгий коридор. Декілька різних кімнат з непридатними меблями, деякі з кімнат зачинені на міцні запори. На підлозі валяються цікаві раритети, а у самому кінці коридору - дві фотолабораторії. Від третього підземного поверху, по сходам спускаєтесь в низ до 4-го підземного поверху, він налаштований під навчання з Цивільної оборони, а одна велика кімнати з обірваними дротами, для обладнання та апаратури, мабуть була командним пунктом ЦО. Інші дигери поділились інформацією, що під четвертим підземним поверхом є ще один рівень, а може й два підземні поверхи, але туди потрапити важко, вхід забетонували. Треба поспілкуватись із старими людьми, які перші починали будівництво ЧЛЗ.

У 1990-х роках з селищем «Новим» була тісно пов'язана доля «горілчаної» королеви і місцевого олігарха Ганни Антоньєвої, саме тут вона жила кілька років поспіль. Наприкінці 1990-х та початку 2000-х років кожен п'яту пляшку горілки в Україні виробляла місцева корпорація «Артеміда». Кількасот людей селища «Нове» працювали на цьому підприємстві. Станом на кінець 2019 року, Валентин Карпов двічі мав бесіду з Г.Антоньєвою, від колишньої олігарчихи нічого не залишилось. Чутки різні, але до цього часу мало хто може сказати, що насправді сталося з «Артемідой». Ми можемо констатувати – «горілчаної» імперії Ганни Антоньєвої більше немає. За інсайдерською інформацією, жінка сама покинула сім'ю і старших дітей, зійшлася із своїм водієм, народила від нього дитину і згодом потрапила до кіровоградської психлікарні, зараз страждає на психічні розлади. Єдина пам'ять, яка залишилася у селищі «Новому» – це приватний будинок у вигляді замку. Нині й він руйнується без догляду, мабуть Ганні Антоньєвій не до нього.

Відповідно до паспорту Новенської селищної ради 2020 року, на її території проживає біля 8 тис. чоловік, працездатними вважаються біля 5 тис. чоловік, і переважна більшість із них працюють в обласному центрі та на деяких підприємствах «Нового». Одне із них психіатрична лікарня. Її історія починається з 1932 року – тоді на цьому місці був створений 50-ти ліжковий лікувальний заклад типу психіатричної колонії. В період Другої світової війни вона була практично зруйнована, але відтворена після звільнення території Кіровоградщини. До кінця

1963 року психіатрична колонія налічувала 500 ліжок. А вже на початку 1964 р, згідно з рішенням обласної ради, вона була реорганізована в Обласну психіатричну лікарню для людей із затяжними і хронічними формами психічних захворювань. Станом на 2020 рік тут проходять психологічну реабілітацію учасники АТО з усього регіону.

На території селища «Нове» є залізнична станція «Пелеківка». Тут зупиняються електрички та окремі пасажирські поїзди. Єдиний прямий автобусний маршрут № 274 йде від селища «Нового» до м. Кропивницького. Дорога в обидві сторони триває близько 35 хвилин.

В селищі Новому працюють 2 садочка, перший дошкільний навчальний комбінованого типу №16 «Дружба» та № 74 «Золотий півник» (такого ж типу). Ще є два навчально-виховних заклади: загальноосвітня школа I-го ступеня № 37 і заслужено відноситься до кращих закладів міста такого типу; та загальноосвітня школа II-III ступенів № 10 Кіровоградської міськради, знаходиться на шляху свого становлення. Трохи історії, у 1982 році на базі Кіровоградської середньої школи № 10 вчитель початкових класів Ірина Русул створила танцювальний гурток «В гостях у казки», у 1987 р. цей ансамбль отримує звання «Зразковий художній колектив» і став лауреатом обласної премії імені Юрія Яновського. В доробку новенців – перемоги на міжнародних та всеукраїнських фестивалях, місцевим дітям аплодували Анкара, Варна, Прага, Берлін, Париж, Афіни та інші світові столиці. Заклад має прекрасно оснащену базу, своє приміщення з трьома просторими залами (два хореографічних і один гімнастичний) з кімнатою відпочинку, вчительською, методичним кабінетом, роздягальнями, душовою, санвузлами та прекрасним зимовим садом.

Але не одним ансамблем живе селище «Нове». Крім, зазначеного колективу, тут є «Дебют» (бальні танці), «Софіт», «Посмішка» та «Родзинка». Якщо Кропивницький являється танцювальною столицею України, то селище «Нове», це провідний центр танцювального Кропивницького.

Жити у селищі «Новому» надзвичайно приємно, поряд привітні і усміхнені люди, зелень та чисте повітря кращі за принади будь-якого мегаполісу. Тому якщо ви любите спокійне родинне життя, переїжджайте сюди не вагаючись.

Третя глава

Рансодії
правого берега
Інгулу.

РОДОВА СИЛА ЛЮДИНИ

Задумана нами серія із 6 книг під загальною назвою «Відголоски родинної пам'яті» про знання історії власного роду, «родової сили», шанування предків, явищ, осіб та огляд подій, набули чітких абрисів і підштовхнула до роздумів та можливої зміни своєї долі. У кожної людини є періоди злетів і падіння, а ще емоції, погіршення стану здоров'я тощо. Чи задумувались ви над виникненням цих непри-

ємностей? А може ви захотіли просто змінити свою долю? Для цього в першу чергу треба зайнятися дослідженням свого родоводу по 7-е коліно. Справа в тому, що кожен з нас несе в собі певний відбиток 7-и минулих поколінь. Тогочасні предки жили в своєму певному соціальному середовищі, кохали і ненавиділи, робили помилки і здобутки. Всі їхні пережиті емоції, досвід, позитив і негатив відкладався в енергетичному полі, своєрідному «егрегору роду».

Родові і сімейні кармічні егрегори впливають на людину на підсвідомому рівні і все починається з дитинства, з родини. Колись відлучення від «родового егрегора» загрожувало людині смертю. Зараз родові системи втратили колишній сакральний сенс в житті сучасних людей, але продовжують безпосередньо впливати на нас. Родова система функціонує за принципом ієрархії і спадкоємності. Кожен новий член системи буде користуватися тими енергіями і ресурсами, які були «нажиті» його предками. У родовій системі присутня кругова порука. Рід впливає на кожного члена системи, але і індивідуум може впливати на всю систему в цілому позитивно, або негативно.

«Родовий егрегор», це спадщина минулого. Від установок і енергії, накопиченої предками, залежить життя їхніх нащадків. Чи буде вона сповнена страждань і поневірянь, або діти проживуть довго, щасливими і заможними - все це закладено в інформації роду. Весь накопичений досвід усього роду тієї, чи іншої людини називається «Родовою силою». І добре, якщо ця сила налаштована позитивно. Наше завдання приєднатися до позитивних якостей характеру наших предків, до їхніх успіхів, талантів і подвигів. Бо зміцнення роду полягає саме в тому, щоб відійти від негативу і виявивши позитив в своєму роду, вийти на зв'я-

зок з ним, і зробити налаштування. У родову систему входять всі ті, хто був у ній народжений, всі наші предки до сьомого коліна і всі їхні нащадки.

Всі, хто одного разу увійшов в родову систему, залишається в ній назавжди. У тому числі: абатовані або ненароджені діти, померлі немовлята, неблагополучні та негативні члени роду (божевільні, злочинці, вбивці), а ще колишні чоловіки та дружини, ваші інтимні партнери та ін. Ми не можемо за своїм бажанням викинути їх, викреслити зі свого життя, забути або видалити. Про це важливо пам'ятати, і віддавати данину поваги, якими б вони не були. Шлюб грає особливу роль у суспільстві. Головне в природі – передати свої гени потомству. Ідею тривалого – на все життя зв'язку між двома людьми підтримує закон, релігія і культура в багатьох частинах світу.

Є маловідомі «Закони Ріта» (або Небесні закони) про чистоту Роду і Крові. «Закони Ріта» забороняли міжрасові шлюби слов'янських народів з негроїдними, монголоїдними і євреїдними народами. Змішання крові з цими народами призводило до деградації, захворювання крові, можливої виродження всієї гілки певного роду. По цим законам, з давніх часів жили всі слов'яно-арійські народи, а сучасний світ дізнався про них з середини ХІХ століття. Зараз для позначень окремих стародавніх «Законів Ріта» використовується більш сучасна назва – «телегонія». У медицині вона відома за назвою «явище першого самця», бо перший сексуальний чоловік в житті дівчини, залишає свій генетичний образ Духа і Крові в середині жінки. Це немов матриця із своєрідним, психічним і фізичним «портрет» для дітей, яких вона колись народить. І тільки від цього першого чоловіка залежить основа здоров'я і повноцінність всіх її майбутніх дітей, незалежно від того, скількох чоловіків вона буде мати за все своє життя.

В «Законах Ріти» відрізняли: «шлюб» (або брак), коли брали «зіпсовану» жінку і «сімейний союз» в поєднанні «чистих» дівчини і хлопця. Бо здорова спадковість майбутніх дітей, зберігалася завдяки «чистоті» нареченої. В дівчини-повії гарного потомства не отримаєш, пригадайте: «від поганого насіння не буде гарного врожаю». Для порівняння: сьогоднішня назва «шлюб», нашими предками вважалось возз'єднання із «зіпсованою» дівчиною. А «сімейний союз», це союз «чистих» людей.

Знаючи енергетичні закони «Родової сили» і «Закони розуму» старий вождь Сверкер із сторожової застави «Онгол» на річці «Івля», вирішив у вечорі покликати до себе героїв наших книг: Магра, Карпа, Тавризу та Чегодая для наради з приводу, як краще навчити односельців користуватись вищезазначеними енергетичними законами. Тогочасна, біологічного норматіла наших предків складала 300-400 років. Те що на початку ХХІ ст. люди почнуть вмирати у 50-річному віці – це насильство. Після наради, старий Сверкер попросив через три дні зібрати всіх односельців біля своєї землянки для подальшої інформації: «Саме велике зло - це незнання і невігластво».

На чолі родового егрегора, як правило, знаходиться найстаріша жінка Роду. Вона є його Берегинею, з нею потрібно підтримувати родинні стосунки, через неї проходять енергетичні потоки Роду. Вона ж може приймати рішення включити людину в родову систему або вимкнути з неї. Коли Берегиня вмирає, їй на зміну приходить інша найстаріша жінка Роду. Родовий егрегор після зміни хранительки іноді починає жити зовсім за іншими законами. Ті, у кого вмирала прабабуся або бабуся, могли це помітити на прикладі своєї родини. Слід сказати, що не у кожного Роду є Берегиня. Іноді її просто немає ким замінити. Кожна народжена дитина підключається до родового егрегора. Згодом зв'язок може міцніти або пропадати, якщо людина не підтримує відносини з родичами. Без енергообміну з корінням «дерева Роду», родовий захист слабшає і безцінна пам'ять предків забувається. Спілкування з родичами зміцнює егрегор сім'ї. Відмова від колишнього імені при постригу, відмова від старого життя, відмова від прізвища – це різні способи зміни визначеної долі. Часом люди бажають позбутися колишнього Роду, знайти новий і більш могутній. Наприклад, при прийнятті чернецтва послушник отримує нове ім'я, віддаючи себе на піклування релігійного егрегора. Жоден Рід не зрівняється за силою з релігійним егрегором. Зв'язок з предками - джерело вічного енергетичного захисту, але інколи гріхи предків обтяжують карму майбутніх поколінь. Так повелося в цьому світі, що хлопці відпрацьовують карму матері, а дівчата – батька.

Захід сонця – одне з найчарівніших явищ природи. Найкраще його спостерігати влітку на відкритих просторах, там, де добре проглядається лінія обрію. Під час заходу сонця, хмари неймовірних кольорів у небі, віддзеркалюються у річці «Івля», по якій біжить доріжка сонячного світла. Догоряє літній день, сонце повільно хилиться до обрію. Воно вже не таке палюче й сліпуче, як удень, але продовжує м'яко прогрівати землю теплими, вечірніми променями.

Природа завмирає, стає все тихіше і тихіше. Майже не чути гомону людських голосів односельців. Диск сонця набуває яскраво-помаранчевого кольору і стає тим більший, чим ближче спускається до землі. Тепер сонце підсвічує хмари на небі знизу, розмальовуючи золотом. Коли сонце торкається нижнім краєм горизонту, спадають вечірні сутінки. Багато хмарин на небі виблискують усіма фарбами заходу, від яскраво-жовтої до приглушено фіолетовою. На іншому краї неба проступає бляклий серпик місяця.

Велике помаранчеве сонце прощально палає, повільно зникає з виду. Спочатку здається, що воно ледь рухається, пробігаючи променями по гілках дерев і вікнах землянок онгольців, а потім різко пірнає за обрій. Земля занурюється в сутінки, а в небі ще деякий час стоїть тьмяна заграва в тому місці, де сховалося сонце. Швидко темніє, і в небі спалахують перші зірки. На кінець третього дня, до землянки старого вождя Сверкера почали сходитись односельці.

Сверкер встав з ослінчика і звернувся до своїх людей з словами: - Я хочу навчити вас володіти деякими таємними знаннями «Законів розуму» і «Родової сили», бо не завжди Мудрість буде поруч з вами. Щоб не трапилось з вами, пам'ятайте, ваш Дух і Розум є причина всіх ваших Дій, а наш зовнішній світ - це Наслідок. Наше фізичне тіло, оточення, соціальний стан і взаємини з людьми - це математичне, точне відображення нашого звичного способу мислення і уявлення. Іншими словами, те, що ви умовно закладаєте всередину себе, через деякий час проявляється зовні. Пам'ятайте, що Рішення всіх наших проблем знаходиться в середині самої людини. У нашій свідомості від народження вже закладена сила, яка за допомогою підсвідомості, допоможе нам змінити своє життя на краще. Треба тільки пам'ятати «Закони Ріта» (або закони Роду і Крові).

Робота з власним родоводом допоможе не тільки віднайти правильний шлях в житті, але й налаштує все ваше життя на позитив. Пам'ятайте, що ваші предки можуть не тільки допомагати вам, але й забирати вашу енергетичну силу.

Рід - це сукупність людей, об'єднаних кровними зв'язками в минулому, сьогоднішньому і майбутньому, де:

- > коріння і нижня частина дерева - це наші предки;
- > стовбур і гілки - це наші сучасники;
- > нові гілки, які ростуть - це наші нащадки.

Всі частини дерева: листочки, гілочки, коріння, стебла, на який би стороні дерева вони не знаходилися, взаємопов'язані між собою єдиною підставою і загальним корінням.

Так і всі родичі, не має значення живі вони чи ні, пов'язані між собою єдиними предками і кров'ю. Кров - це носій генної інформації. Саме в генах прописані родові завдання, пам'ять і досвід попередніх поколінь. Коли людина потурає своїм слабкостям, ухиляється від вирішення завдань і проблем, сваритися і припиняє спілкування з родичами, не поважає батьків, не створює власну сім'ю, не народжує дітей, родовий потік починає пересихати, життєва і родова сила зменшується як у однієї людини, так і у всіх інших родичів. Далі з'являються невирішені завдання в Роду, які утворюють негативні «Родові програми».

Наше місце і час народження на цій землі не випадкове. Всі наші предки, що жили до нас, продовжують умовно жити в нашій підсвідомості. Всі досягнення і навички наших предків є в нашому генетичному коді, який передається по крові нащадкам і називається «Родовою пам'яттю». Також ми успадковуємо в більшій, або меншій мірі позитив і негатив предків. Всі стереотипи поведінки і мислення, що дісталися нам від предків, передаються нам у вигляді «Родових програм», і мають умови активності, чітко визначені параметри роботи і, що найважливіше, час зміни, або видалення, або оновлення, або заміною іншими програмами.

В «Родовій пам'яті» містяться всі потрібні для успішного і щасливого життя програми. Ці програми іноді блокуються сценаріями несприятливих подій, які передаються далі по Роду замість справжніх «Родових програм». В кінці ХХ ст. їм придумують назву «системні віруси», якщо їх не позбавитись, вони стають «Негативними родовими програмами». Програми-віруси

«чіпляються» не до всіх людей. Для того щоб така програма отримала доступ до людини, вона повинна зробити якусь помилку. Щоб нейтралізувати наслідки своїх помилок досить:

- > попросити вибачення у тих людей, яких ви могли колись образити (якщо ви коли-небудь вели себе некоректно з Природою, попросіть і у неї за це вибачення);

- > щиро пробачити всіх, хто колись образив вас;

- > побажати всім щастя від усього серця.

Ця проста техніка діє безвідмовно. Прощення коригує все поле подій - в минулому, сьогоднішньому і майбутньому. Але для того щоб щиро пробачити і попросити вибачення, людині іноді доводиться дуже ретельно працювати над собою, не так просто визнати, що я - такий хороший і раптом став не правим. Також не завжди є можливість попросити вибачення у людей особисто, до того ж це не завжди доречно. Тоді ми звертаємося до людей подумки - думка не має меж ні в часі, ні в просторі.

Традиційно люди шукають причину своїх проблем в інших людях. Ця особливість людської психології прекрасно використовується «магами» і «ворожками», які пропонують «зняти порчу» і навіть скажуть «ким це зроблено». Бо світ від ХХ ст. буде переповнений програмами-вірусами, люди почнуть штучно навішувати на себе різні амулети, всупереч законів духовного і астрального світів.

Цим люди самі притягують у своє життя ті чи інші події. Універсальним антивірусом в цьому плані є бездоганність: стан людини, коли вона слухає свій внутрішній голос, поводить себе по совісті, етично по відношенню до інших людей і природи, живе в любові і бажає всім добра. Якщо людина візьме відповідальність за своє життя в свої руки і стане на шлях бездоганності, то для негативних програм стане вже не досяжною.

Пам'ятайте, «Родова сила» - це енергія, яка нас живить і підтримує протягом усього життя. Її можна як накопичувати, так і витрачати, прирікаючи свій Рід на вимирання. Егрегор вашого Роду наділяє своїх учасників:

- > Матеріальними благами і умінням.

- > Успіхом і здатністю уникати неприємностей.

- > Здоров'ям і довголіттям.

- > Міцною сім'єю і довгим шлюбом.

- > Талантами і безліччю дітей.

Вождь Сверкер задумався на хвилинку, повернувся в бік де сиділа молодь і промовив: - У кожного з нас є свій кармічний егрегор. Він складається з маси сутностей, які існують навколо кожного з нас. Коли людина народжується, вона засвоює майже всі сутності душі, які пізніше назвуть «Матриця душі». Одночасно дається Ангел-хранитель, який, до речі, вже існує під час вагітності, і який безпосередньо в майбутньому відповідатиме за цю дитину.

Негативна карма проявляється: в хворобах; трагічних смертях; тюремному ув'язненні; пораненнях; нещасних випадках тощо. Коли в «кармі сім'ї» накопичується занадто багато негативу, її члени починають гинути. Відбувається закриття Роду і нова людина народжується вже прикріпленою до інформаційного поля Землі, або «Хроніки Акаши». Її доля представляється як наслідок вибору людини, це може бути покарання або нагорода за її вчинки.

Колись дуже давно, батько навчив малого Сверкера користуватися «Хроніками Акаши» (або Книгою Життя) - це сховище минулих і майбутніх подій на землі, там є інформації про кожну людину, яка коли-небудь жила на Землі, про всі її почуття, вчинки, думки і наміри. В більш пізніші часи у вченого В.Вернадського з'явиться робота про біосферу і концепцію її переходу в ноосферу Землі. Саме вашим нащадкам доведеться давати відповідь, чи можна порівняти нову «ноосферу Вернадського» з старими законами «Хроніки Акаши»?

Кармічний егрегор починається з особистого Ангела-хранителя. Потім в результаті переживань, або конфесійних моментів, наприклад, в перехідний вік - дається другий Ангел-хранитель. У кожного із вас настане свій часовий відрізок перехідного віку. Після перехідного віку прийдуть до вас вчителі Космічного розуму і до дадуть вам «Сили розуму». Далі вже піде осмислене життя в соціумі і в духовному житті. І ви знову повертаєтесь до кармічного егрегора, (особистого Ангела-хранителя). Якщо ви його не відчуваєте, не бачите і не чуєте, це не означає, що його немає. Він є, він завжди при вас, але йому заборонено втручатися у ваші справи. Егрегор, будучи породженим думками людей, може надсилати вам знаки. Він має власну свободу волі, енергію і кармічне завдання. В цьому полягає його успішність по вашому захисту.

Звертаючись до своїх односельців із застави «Онгол» на річки «Івля» в Приінгуллі, старий вождь Сверкер наголосив: - Не втрачайте свого часу даремно, потім будете дуже шкодувати. Виховуючи свої дітей пам'ятайте про те, що ви закладаєте в них основу на майбутнє життя:

1). Інтелект не передається від батька до сина, якщо ви геній, то ваш син майже не успадкує ваших генів. Успадкувати інтелект хлопчик може тільки від своєї матері, який вона, в свою чергу, успадкувала від свого батька. Інтелект від батька може успадкувати тільки дочка і тільки наполовину. Дочки чоловіків-геніїв будуть рівно наполовину розумні (як їхні батьки), а вже сини жінок, можуть будуть геніями (вдавшись у діда по жіночій лінії). Хочете розумне покоління - мрійте про власну дочку.

2). Ідіотизм не передається від батька до сина. Якщо ви закінчений кретин, то ваш син не буде таким же ідіотом як ви (з чим вас і вітаємо). Якщо батько дівчини тупий, то дочки від нього будуть тупими рівно наполовину. Ось чому геніальних жінок майже не існує у світі, як і не існує 100% жінок-ідіоток. Зате чоловіків-геніїв і тупих-чоловіків дуже багато. Тому весь час ростуть покоління невдах, алкашів, різних матерів-одиначок, а в протилежність їм є діти, майбутні нобелівські лауреати.

3). Звертаючись до хлопчаків-підлітків застави «Онгол», старий Сверкер сказав:- «Пам'ятайте, ваші розумові здібності від мами, а вірніше від дідуся по жіночій лінії». Подивився на сидячих осторонь молоденьких дівчат які хіхікали і жартували – зауважив: «Ваші майбутні сини по розуму будуть копією вашого батька, і лаяти майбутнього сина, що він такий же тупий, як і ваш майбутній чоловік - не зовсім вірно (це немає відношення до розуму вашого чоловіка). Ваша дочка по вихованню буде вашою копією, але по розуму - як її батько. А вже сини вашої дочки (ваші онуки) будуть копією вашого чоловіка. Тож дивіться на своїх дітей і думайте: «У них очі мамині, ніс татів, але в кого він (або вона) вдалися характером»?

Люди притихли і задумались, кожен про своє, поринаючи думками у своє родове коріння. Тим часом Сверкер продовжив далі: - Ви не можете ухилитися від дії законів «Родової сили», або «Закону розуму», ви не зможете обійти їх, або обманути. Пам'ятаєте, як наші сивобороді старці (ваші діди) наголошували

ли: «По вірі вашій дано буде вам», а віра - це думка вашого розуму. Навчившись вступати в контакт з чудодійною силою вашої підсвідомості і вивільняти її, ви можете наповнити своє життя такою кількістю здоров'я, щастя і багатства, про яке колись мріяти не сміли.

Далі Сверкер звернув увагу односельчан на те, що серед сивобородих дідів племені «Онгол» є нащадки волхвів-укрів із «Дулібії-Рось» та Суренжа (Сонячне). Заснованого в 120 році, а з 250 по 832 роки був столицею слов'янської держави. Саме вони вийшли з тих теренів, для здійснення просвітницької науки слов'янства на землях давньої України та почали будувати слов'яно-творчі центри за законами «Хроніки Акаши». В різні епохи, в різних місцях, в Україні і Персії, в Вавилоні і Шумері, в Єгипті і Римській імперії, волхвів-укрів із «Дулібії-Рось» та Суренжа називали по різному: мудреці і пророки, Сини Божі і Отці, старійшини, або волхви-укри.

Пройдуть століття і головною помилкою дослідників кінця ХХ початку ХХІ ст. буде те, що «укрів» почнуть прив'язувати до якогось плем'я чи народу. Ці дослідники не можуть зрозуміти, що «укри» – це специфічна група людей, древня каста, інтелектуальна верхівка древнього суспільства, носії високих духовних знань, і перекладаються «люди сильні духовним розумом». Це обдаровані люди від Бога, люди давніх духовних Знань, люди з надзвичайною розвиненою власною енергетикою, які здатні впливати на оточуючих світ. Це носії дуже давнього духовного світогляду, який вони розповсюджували тисячоліттями на величезних просторах Євразії. Пізніше у місті Таргелов (Німеччина), відкриють музей слов'ян-укрів <http://orei.livejournal.com>.

Від ХV ст. «укри» стали ідейною школою для народів на теренах «Дикого поля», для Запорозької Січі, де волхви були елітою воїнства. Саме їхні ідеї дадуть поштовх визвольним війнам українського народу ХVІІ ст. та будуть стимулювати потяг до міцної державності. Українці – це нащадки волхвів-укрів! Настав час виходити з історичного безпам'ятства та згадати колишню велич своєї держави? Попереду віртуальні подорожі Україною-Русь, і у тих подорожах ви стикнетесь з мільярдом нових імен, подій, історичних визначень, стародавніх карт, пам'яток і портретів людей, які не шкодували сил на розбудову України.

ПОЧАТОК ПЕРМСЬКОЇ СЛОБОДИ

Як зазначали раніше, для розгляду територій, поселень та людей, які стали «генетичним фундаментом» для майбутніх нащадків Єлисаветграду-Кропивницького, ми вибрали місце на карті, це «Великий міст» через Інгул по вулиці Велика Перспективна, і від нього у різні боки направили свої пошуки. Перш за все треба визначитись із словом «слобода», це велика чи мала територія? Від початку XVII ст. «слободою» називали нові жилі, промислові і фабричні поселення, а ще великі села, які не мали титулу міст чи містечок. Найбільше таких поселень постало у першій половині 1600-х років. На карті Гійома Сансена від 1674 року, майже вся сучасна Кіровоградська область за назвою «Дике поле», вже була заселена людьми. На пізнішій карті «Нової Сербії» від 1752 року вже є позначка фортеці св. Єлисавети, а довкола намальовані кружечком поселення Куцівка, Завадівка, Лелеківка й тощо. Трохи далі позначені Грузьке, Ташлик, Юхівка, Злинка, Вись, Аджамка, Суботці, Федвар (нині Підлісне), Вуковар (нині Букварка), Цибулів, Мошорине, Каніж, Мартоноша і Сента (тепер Родниківка). Від тих часів і сьогодні, назву «слобода» і «слобідка» зберігають в Україні близько 100 населених пунктів із своїми «годонімами» - назвами вулиць, провулків, садів і площ, які у свою чергу пов'язані з особливостями місцевості та іменами видатних людей.

В попередніх розповідях ми розглядали поселення та мікрорайони правого берега Інгулу: Бикове, «Чечора», «Черемушки», Озерна Балка, Балашівка тощо, які йшли у напрямку заходу сонця, якщо стати на «Великий міст» через Інгул по вул. Велика Перспективна. Зараз повертаємось обличчям до будинку апеляційного суду (колишній власник, предводитель дворянства Соколов-Бородкін), і дивимось у бік нашої лівої руки, на південний схід сонця. Починаючи від берега Інгулу, перед нами розкинулась територія, яку зараз будемо досліджувати і почнемо із «Пермської слободи», (по сучасному Пермський мікрорайон). Він починається біля будинку апеляційного суду на розі вулиць Велика Перспективна і Верхня Пермська. Розгляд будинку «Апеляційного суду» за адресою вулиця Верхня Пермська № 2 перенесемо на пізніший термін.

Ми маємо дві схожі назви вулиць: Верхня та Нижня Пермська (нині вул. Фісановича). За радянської влади вулицю Верхня Пермська назвали на честь естонця Яна Томпа, який напевне й не знав про існування нашого міста. 8 квітня 1992 року Кіровоградська міська рада прийняла рішення № 232 «Про відновлення історичних назв вулиць Чапаєва, Яна Томпа та Компанійця», і перейменувала вулицю Яна Томпа на Верхню Пермську. А у 2003-му внесли зміну у назві вулиці - Велика Пермська. Тож коли сьогодні кажуть Верхня Пермська, або Велика Пермська, то це одна і та сама вулиця.

Нижче будинку предводителя дворянства Соколова-Бородкіна (сьогодні апеляційний суд), через дорогу на березі Інгулу, на розі вулиць Великої Перспективної (колишня Карла Маркса) і Верхньої Пермської (колишня Яна Томпа), до Жовтневого перевороту більшовиків 1917 р. була «Базарна площа», після Другої світової війни на цьому місці збудували «Кіровоградську автостанцію» на фото. Нижче автостанції знаходиться «Великий міст» через Інгул, перейшовши його, ми можемо йти у бік центру міста «п'яти імен» (коротка назва Єлисаветград-Кропивницький).

Звідкіль пішла назва вул. Верхня Пермська? На правій стороні Інгулу, нижче фортеці св. Єлисавети, уздовж берега тягнулась територія (форштадт) за назвою «Пермський табір», тут облаштувався «Пермський полк» (1754). Від назви полку

пішла назва території «Пермська слобода», поруч виділили землю для будівництва 120 будинків для солдат і назвали цю територію «Солдатською слободою». Згодом назва «Солдатська слобода» була поглинута назвою «Пермська слобода», залишилась тільки назва вул. Солдатська. На ній знаходиться великий госпіталь, зразу за фортецею, на північному кінці форштадта. Приблизно так писав Й.Гільденштедт у своєму щоденнику «Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року» під час перебування у наших краях.

Попередньою дислокацією «Пермського карабінерного полку» було російське місто – Пермь. У 1754 р. полк прибув до фортеці св. Єлисавети, офіційно для захисту робітників задіяних на будівництві фортеці і боротьби з гайдамаками. Вулицю де відбулося перше розквартирування полку, згодом назвали Верхня Пермська. Пізніше цей полк здобув у єлисаветградців недобру славу, бо став учасником нападу на Запорізьку Січ у 1775 р, і її знищення. «Пермський мікрорайон» охоплює територію сучасних вулиць: Верхня Пермська, Куроп'ятникова, Зінченка та інших, і йде у напрямку до сучасного Пивзаводу.

А от у «Історичному нарисі м. Єлисаветграда» початок заселення «Пермської слободи» описано наступним чином: *«В околицях фортеці св. Єлисавети селилися греки, молдавани, серби, російські селяни та старообрядці з Польщі та Чернігівської губернії. Таким чином поблизу фортеці утворилося 2 поселення, і тепер становлять частину м. Єлисаветграда під назвою «Бикове» (або «грецьке» і «Пермське»). Останнє отримало назву від табору «Пермського Карабінерного полку». Відповідно вище написаного, виведеного 1754 р. із Пермі для прикриття робочих людей і викорінення гайдамаків».*

Далі по парній стороні вулиці Верхня Пермська, на розі з провулком Мейтуса, за будинками Обласного суду і Обласної прокуратури, знаходиться будинок, який належав родині Мейтусів і використовувався під шинок. Очевидно, відвідувачів у ньому вистачало, оскільки неподалік були: «Сінний базар», Окружний суд та «Базарна площа» на правому березі Інгулу. На плані міста Павла Рябкова (1913) по цій стороні вулиці був ще один будинок батьків Юлія Мейтуса, Ушера Шльомова (згодом замінив ім'я на Сергія Самуїловича) та Єлисавети Ісаківни, який вони здавали під «Третій поліцейський відділок».

Родовід Мейтусів нараховує біля 120 представників. Перша гілка починається Йосифом Мейтусом 1790 р і завершується славнозвісним Мойсеєм 1869 р. Має 4-и покоління, де 15 осіб належали до купецького стану. Друга гілка родоvodu налічувала 5 поколінь і 56 осіб (від Іосифа 1785 р.н. - до Йосипа Менделя 1890 р.н.) ця гілка поєдналася з родинами Воліц, Заславськими та Гольденбергів. Третя генеалогічна гілка йде від прадіда Ушера (1820), через діда Шльому-Арона (1843) до батька композитора Ушера Мейтуса (1870). Генеалогічне дерево Юлія Мейтуса нараховує 4 єлисаветградських поколінь, де є 45 осіб. П'ята гілка, від тітки Рухелі-Леї Мейтус (у шлюбі Харлаб), створили лінію Мейтусів-Харлаб (1890). З традиційного російського медичного списку за 1901 рік дізнаємося про батька композитора Ушера Шльомова-Мейтуса 1870 р.н., що він у 1895 році закінчив лікарський факультет «Внутрішні і нервові хвороби» і став вільно-практикуючим лікарем у Єлисаветграді. В місцевій газеті була реклама «Лікарня з постійними ліжками лікаря Мейтуса» на розі вулиць Успенської (Гоголя) та Великої Перспективної. Український композитор юдейського походження Юлій Сергійович Мейтус народився в Єлисаветграді (1903) саме у цьому будинку. Додатково Мейтуси мали будинки по вул. Московській (перший корпус музичної школи імені Г.Нейгауза), по вул. Верхній Пермській з бакалійним та винним магазином при ньому, згодом там оселилося «Перше ощадно-позичальне товариство». Четвертий будинок стояв на розі вул. Нижньо-Донський (Тимірязєва) та Миргородської (Калініна), його брав в оренду наглядач акцизного управління Михайло Іванович Бонускул. У 1919 р. молодий Юлій закінчив музичну школу по класу фортепіано у Генріха Нейгауза. Під час Громадянської війни Юлій пристав до Першої кінної армії Будьонного – був піаністом при політвідділі. В 1923-1924 р. працював концертмейстером у Харківському оперному театрі. У роки Другої світової війни композитор перебував у Ашгабаді та Іркутську. Юлій вважається фундатором української радянської опери. Згодом він став лауреатом Державної премії СРСР (1951), Народним артистом УРСР (1973), лауреатом Шевченківської премії (1996). Помер 1997 року у Києві.

На вул. Велика Перспективна біля «Великого мосту» на березі Інгулу була «Базарна площа» де завжди вирували люди. За нею, понад Інгулом, до «Долинського мосту» на вул. Михайлівській, знаходився «Османський бульвар». Ось що про нього сказано в «Историческом очерке г. Елисаветграда» (рус.язук): *«на берегу р. Ингула с одной стороны и Большой Пермской улицы с другой, был разведен парк в 1849 г, во время состояния Елисаветграда в военном ведомстве, по распоряжению графа Остен-Сакена и назывался по фамилии полковника Османа, разводившего и заведывающего им».*

«Османський бульвар» займав велику площу, сьогодні на ній знаходиться сквер Воїнів-інтернаціоналістів, спортивна школа та факультет фізичного виховання педуніверситету. Проте нам не вдалося знайти жодної згадки про «Османський бульвар» у художньо-мемуарній літературі та жодної фотографії, можливо це пояснюється його коротким віком – ледь більше 20 років. Створити повноцінний парк за такий термін дуже важко. Саме відсутність будь-якої інформації про «Османський бульвар» народила величезну кількість легенд про цей парк. До речі, полковник Отто Карлович Осман, не має ніякого відношення до Жоржа Етьєна Османа, який займався плануванням Парижу. Костянтин Шляховий пише, що учасник війни 1812 р. Отто Карлович Осман в кінці 1840-х років служив у Єлисаветграді корпусним обер-вагенмейстером, в його обов'язки входило і влаштування відпочинку для родин військових.

Пашутін пише, що згодом «Османський парк» був вирубаний, тому, що «начебто стісняв вільний прохід води та криги на Інгулі». А знаєте, що збудували на цьому місці відразу ж після його вирубки? Базар, пізніше ветеринарно-хімічну лабораторію для проведення харчової експертизи. «Новий» базар на правому березі, злився зі «Старим» базаром на лівому березі Інгулу, і згодом вони отримали спільну назву «Османський базар».

На Османському бульварі була міська вет.хім.лабораторія, у якій робили аналізи продуктів із сусідніх ринків. Читаємо газету «Голос Юга» за 1912 рік, із 195 аналізів різних сільських продуктів які зробили у вет. хім.лабораторії з початку 1912 року, 39 аналізів вказували, що ці продукти вживати не можна.

Перша частина колишнього «Османського бульвару» була метушливим «Османським базаром» до середини минулого сторіччя. На другій частині колишнього «Османського бульвару» згодом облаштували «Молодіжний сквер» та спортшколу. Зберігся будинок купця Цаля Гершовича Канівського, у якому зараз знаходиться фізкультурний факультет педуніверситету. На першому поверсі цього будинку працювали магазини, а на другому – «Купецьке зібрання».

На фото, вигляд трамвайного депо в Єлисаветграді 1900 року.

На місці нинішнього стадіону педуніверситету раніше було трамвайне депо. 10 листопада 1896 року відбулося урочище закладання машинного приміщення в трамвайному депо для міських електричних трамваїв. Тут же були збудовані ангари та адміністративні приміщення. А 26 липня 1897 року офіційно відкрили у місті трамвайне сполучення. Таким чином Єлисаветград став четвертим містом Російської імперії, де було пущено електричний трамвай. До речі, у 1897-1941 роках до пивзаводу, пролягала трамвайна лінія. Сьогодні пивзавод – це відкрите акціонерне товариство «Імперія – С».

У 1875 р. на Верхній Пермській спорудили кам'яний одноповерховий єврейський «Молитовний будинок». Як писала газета «Голос Юга» за 13 травня 1908 року, *«третього дня на ул. Пермской, против 3-й части, в еврейском Молитвенном дворе состоялась закладка нового Молитвенного дома»*. У

радянські часи із єврейського релігійного будинку на Верхній Пермській-11, зробили хлібозавод. Залишки того «Молитовного будинку» помітні й сьогодні в спорудах хлібозаводу. Далі по цій стороні вулиці знаходився млин Марка Абрамовича Вайсенберга (нині будинок № 13).

На плані Єлисаветграду Павла Рябова за 1914 рік, ближче до Фортечного провулку, стояв ще один будинок Мейтусів під № 22, який вони здавали «1-му Позико-Кредитному товариству». У 1926 році у цьому будинку, підприємець Арон Каплун тримав фотоательє. У заяві на видачу дозволу на підприємницьку діяльність Каплун зазначав, що обслуговує переважно селян, які приїжджають на «Сінний» та інші ринки міста, що були неподалік від його фотоательє.

Існує документ, що у 1860 р. міщанин Яків Іванович Авраменко просив дозволу на спорудження кам'яного одноповерхового будинку по вулиці Верхній Пермській. Цей будинок під номером 74 зберігся до наших днів. На кресленнях є помітки та підпис архітектора Іллі Акимовича Шиліна. Також в обласному архіві зберігається і лист члена правління «Єлисаветградського пожежного товариства» Дубровінського від 21 липня 1911 року, у якому він від імені «Товариства» просив у міської управи дозволу на будівництво пожежної частини на розі вул. Верхньої Пермської та Фортечного провулку. Цей документ цікавий тим, що на ньому стоїть підпис Петра Федоровського. Він був міським архітектором Єлисаветграду з 1 лютого 1911 року по 10 січня 1912 року.

На плані Єлисаветграда за 1833 рік позначена поштова станція по вулиці Великій Пермській, на місці нинішнього пивзаводу (сьогодні ПАТ «Імперія-С», № 88). У той час вулиця Верхня Пермська була частиною тракту Миколаїв - Кременчук, і на станції зупинялося чимало відомих людей, зокрема Петер-Симон Паллас, Олександр Пушкін, Адам Міцкевич, Микола Гоголь, Микола Добролюбов та інші. Сьогодні приміщення поштової станції не зберіглося. Про пивзавод Г. О. Зельцера ми уже розповідали раніше. Додамо лише, що у 1911 році міська управа видала дозвіл Гершу Зельцеру на будівництво кам'яної конюшні по вулиці Солдатській і такий же дозвіл отримало акціонерне товариство «Зельцер» на спорудження кам'яного будинку по Верхній Пермській вулиці. Також відомо, що Йосип

Гершкович Зельцер мав нерухомість у Безіменному провулку.

Пиво Зельцера завжди користувалося попитом, його навіть підробляли. Так, у кількох номерах газети «Голос Юга» за 1908 року ми знайшли таке оголошення: *«Пивоварний завод Г. О. Зельцера звертає увагу споживачів «англійського пива», окрім етикетки справжнього формату буде наклеюватися «заводська розливка», у зв'язку з тим, що у продажу з'явилося пиво Голтянського товариства з аналогічними етикетками нашого заводу. З повагою завод Г. О. Зельцера».*

Також нам відомо, що на цій вулиці мали нерухомість вдова генерал-майора Ганна Монастирська та дружина відставного генерал-майора Наталія Стромилова, а ще купець Мошко Озерянський, дворянин Броніслав Собечевський, дружина полковника Ксенія Бобошко, дворянка Катерина Ракіна, член міської думи Ілля Дерібасов та багато інших відомих людей.

Слобода Пермська та вулиці Верхня та Нижня Пермські на правому березі, на лівому березі Інгулу вулиці Верхня і Нижня Донські, Карабінерна тощо названі на честь полків, які дислокувалися у місті. До речі, колись вулиця Дворцова (згодом Леніна) мала першу назву Верхня Донська.

Відомий єврейський драматург Яків Гордін так описував свої враження від прогулянки «Пермською слободою» у 1889 р: «Я пошел по Пермской улице, которую знаю давно, начиная от еврейской синагоги и кончая домом Агте. Ни днем, ни ночью, ни зимой, ни летом нельзя пройти, не замкнувши нос пробками и не прикрывши уста респиратором. Да оно совершенно понятно, вонь страшная. Слава Богу, в городе навозу, мусору и всякой гадости достаточно, а тут такое удобное и просторное место для сброса. Крутой берег, луг, Ингул. Прелесть, что такое! Да, не даром сказал один великий философ, что мир наш полон противоречий, благодаря лишь тому, что в человеке глубоко сидит свинское начало. Ах, человек способен засорить навозом самую возвышенную поэзию! Я останавливаюсь на Большом мосту, и странное дело, луна тоже остановилась. Бедная луна! Она часто проходит по этому мосту и всегда ее красивое и наивно-глуповатое лицо отражается на гладкой поверхности

мутного Ингула. Часто пливе вона между рыбными лавками и цирюльнями, между кучами мусора и навоза».

Це не найкращий опис окремих частин м. Єлисаветграду, але мабуть правдивий. Пашутін пише, що дещо ушляхетнило цей район міста будівництво трамвайного депо, єврейського «Молитовного дому», пивзаводу та інших підприємств. Вивіски крамниць надзвичайно гарні, одне тільки погано, вузькі вулиці. Позитивною рисою була освіченість тутешнього народу, не кажучи вже про вище коло, де велика делікатність була нормою. А ще кожен міщанин намагався просвітити своїх дітей, внаслідок чого відчується неабиякий порядок і чемність людей.

У 1850 р. по вул. Верхній Пермській, Дворцовій та Великій Перспективній встановили 127 стовпів для ліхтарів, які спершу освітлювали маслом, а з 1865 року – гасом. У 1889 р. вулицю Верхню Пермську замостили бруківкою від вул. Великої Перспективної - до Фортечного провулку.

В 1756 р. навколо фортеці св.Єлисавети налічувалося 27 слобідських поселень з населенням в 4604 душі. В 1757 р. у розташованій безпосередньо біля фортеці Пермській слободі налічувалось 128 дворів. За даними першого Всеросійського перепису 27 січня 1887 р. у Єлисаветграді проживало 62482 жителів. Через 10 років їх було вже понад 72 тисячі, а на 1 січня 1913 р. вже 76649 чоловік. За цими показниками Єлисаветград поступався лише Одесі та Миколаєву.

Оскільки неможливо в одному розділі нашої книжки розповісти про всі історичні об'єкти і людей «Пермської слободи», тому ми зупинимося на кількох із них. Першим візьмемо до розгляду будинок на початку Верхньої Пермської вулиці, Повітового предводителя дворянства Кирила Васильовича Соколова-Бородкіна, який 1845-1853 р. збудував його: «Чи то для себе, чи то для прийому імператора», і в ньому від 1874 р. був Окружний, а сьогодні Апеляційний суд. Окружний суд був утворений за клопотанням міського громадського управління і повітового земства шляхом затвердження Російським імператором рішення Державної Ради 1874 року. Першим головою Єлисаветградського Окружного суду був В. А. Арістов.

К. В. Соколов-Бородкін

ПРО СОКОЛОВИХ-БОРОДКІНИХ

Починати говорити про залишені історичні сліди єлисаветградських дворян Соколових-Бородкіних треба з першого і найстарішого будинку в Єлисаветграді на розі вулиць Дворцова і Театральна, який належав Г. В. Соколову - Бородкіну (на фото), предводителю повітового дворянства, збудований за проектом А. М. Достоевського. У ньому жили чотири покоління Соколових-Бородкіних, до самого Жовтневого

перевороту більшовиків 1917 року. Остання із нащадків Меліц Соколова-Бородкіна покине його в 1920 році. Навпроти зазначеного будинку, у ті часи був театральний готель «Версаль» (нині музично-педагогічний факультет ЦДПУ), теж побудований в 50-ті роки XIX ст. Соколовим-Бородкіним. (Можливо будували за проектом А. Достоевського).

Кілька років тому в кіровоградському видавництві «Імекс-ЛТД» вийшла книга *«Любовь наша, Отечество! Барковские, Прохоровы и Соколовы-Бородкины»* російського письменника Анатолія Василенка, який писав книгу на замовлення потомків єлисаветградських дворян Соколових-Бородкіних. Анатолій Василенко дослідив історію роду до секунд-майора Івана Бородкіна, який служив у фортеці св. Єлисавети і в 1773 р. отримав ділянку площею 10 десятин біля фортечного валу на правому березі річки Інгул. Дослідник припускає, що прізвище Бородкін утворилося від українського «Бородько», або «Бородко» адже уродженець Путівля Іван Бородкін походив із козацького роду. Це вже потім до їхнього прізвища добавиться «Соколов», але давайте все по порядку.

Хто такий «предводитель дворянства» і що це за посада? При словах «предводитель дворянства» більшість читачів згадає Кісу Вороб'янінова - персонаж із роману Ільфа і Петрова «Дванадцять стільців». Предводитель дворянства Старгородського повіту Вороб'янінов разом з Остапом Бендером з ентузіазмом відправився на пошуки фамільних коштовностей, захованих у меблевому гарнітурі його тещі, і саме пошуки склали

сюжет роману «Дванадцять стільців» і згодом екранізований.

«Дворянське зібрання», або ще як його називали «Благородні збори», - орган дворянського станового самоврядування Російської імперії у 1785-1917 р. у губерніях і повітах. Він обирався раз на три роки повітовим дворянським зібранням і затверджувався на посаді губернатором. Служба була почесним обов'язком, (безоплатна, більше того, часто вимагала витрат з боку предводителя дворянства). З 1878 року посада відповідала 5-му класу у «Табелі про ранги». Предводитель користувався незалежністю від місцевої влади, не підкорявся губернському предводителю дворянства. Міг бути підданий стягненню, або відданий під суд тільки з дозволу Сенату.

Головував на «Дворянських зборах». Брав участь в складанні книг родоводів, здійснював контроль за поведінкою і «моральністю» дворян, видавав їм характеристики при вступі на цивільну і військову службу. Виступав в якості Третейського судді в конфліктах між поміщиками. Виконував постанови «Дворянського зібрання», представляв його в зносинах з органами влади, товариствами і приватними установами, від імені дворянських зборів мав право звертатися до влади, аж до імператора, доводячи до їх відома «всяку корисну думку, будь-яку пропозицію про заходи до викорінення зловживань або усунення незручностей, помічених в місцевому управлінні»; розпоряджався капіталом дворянського товариства тощо.

З «Исторического очерка г. Елисаветграда» від 1897 року дізнаємося, що у 1859 році «Дворянське зібрання» квартирувало у будинку Самофалова на Дворцовій вулиці (за радянської влади там була міська міліція, пізніше - Головне управління юстиції в області). Менш ніж через рік «Дворянське зібрання» переїхало у будинок Баумгартена на вул. «Петрівську» (пізніше там була «Земська управа», нині це старий корпус гімназії № 5). А від 1875 року «Дворянське зібрання» перебралося до щойно збудованого для нього будинку на вулиці «Петрівська». (На місці цього будинку зараз маленький сквер перед міською стоматологічною поліклінікою №1). Його спорудженням займалися старшини зібрання Л.А.Штенберг, С.К.Остроухов, С.К.Турчанов та архітектор В.К.Верлоп. У 1890 році цей будинок викупило «Повітове дворянство». У щорічному додатку до газети «Голос Юга» за 1913 рік читаємо: «Повітове дворянст-

во» знову переїхало, зараз до будинку на вул. Олексіївська.

Із «Памятных книжек Херсонской губернии» дізнаємося, що у 1785-1787 роках предводителем дворянства Єлисаветградського повіту був підполковник Самійло Маркович Хорват. Потім цю виборну посаду займали прем'єр-майор Василь Іванович Селевін (1788-1790); колезький радник Омелян Іванович Седнев (1792-1794); секунд-майор Іван Васильович Міхалча (1795-1796); надвірний радник Василь Афанасійович Іванов (1802-1805); штабс-капітан Тимофій Іванович Золотарьов (1816); ротмістр Іван Григорович Булацель (1818-1819); майор Петро Павлович Шміт (1820); капітан Іван Костянтинович Станишин (1826 - 1827); ротмістр Ілля Григорович Булацель (1828-1831); надвірний радник Лев Леонтійович Добровольський (1832-1833) в гостях у якого 25 травня 1824 року селі Сасівка (нині Компаніївського району) був поет Олександр Пушкін; штабс-капітан Михайло Олександрович Соколов (1834-1836).

Потім землі Єлисаветградського повіту були передані у військове відомство, що призвело до його ліквідації та приєднання земель до Бобринецького повіту. У 1837-1865 роках предводителями дворянства Бобринецького повіту (куди входив і Єлисаветград) були: підполковник Василь Васильович Келеповський; штабс-капітан Дмитро Павлович Ревуцький; поручик Петро Павлович Ларій; майор Костянтин Іванович Іванов; штабс-капітан Олександр Вікторович Лутковський; полковник Володимир Іванович Іванов; колезький радник Костянтин Олександрович Рощаківський.

У 1865 році відновлюється Єлисаветградський повіт. З 1866 по 1873 рік предводителем дворянства Єлисаветградського повіту був ротмістр Кирило Васильович Соколов-Бородкін; у 1874-1883 роках – титулярний радник Анатолій Аркадійович Де-Каррієр; з 1884 по 1893 рік - колезький асесор Петро Дмитрович Ревуцький; у 1894 -1902 роках – статський радний Яків Єгорович Ерделі; у 1903-1904 роках – надвірний радник граф Юрій Васильович Стейнбок-Фермор; у 1905-1906 роках - колезький асесор Михайло Миколайович Малаєв; у 1907-1910 р. – барон Єгор Єгорович Швахгейм; у 1911-1913 р - титулярний радник Сергій Іполітович Келеповський.

Чимало пізнавального можна знайти, досліджуючи відомі дворянські родоводи, пов'язані з Єлисаветградщиною. Особли-

во, які носили прізвища Келеповські, Соколови-Бородкіни, Емануелі, Ерделі та інші, саме вони розвивали засади самоврядування в Єлисаветградському краї, проявили себе як громадські діячі та благодійники. В силу відомих історичних обставин і подій представники згаданих сімей доживали віку на значній відстані від батьківщини – в Північній Америці, Західній Європі та інших державах. Тривалий час про «дворянські гнізда» Єлисаветградщини майже не згадували, але як засвідчують архівні джерела, діяльність деяких представників названої дворянської касты мали філантропічний характер і навіть можуть слугувати прикладом для наслідування українській владі від періоду незалежності.

Документально підтверджена історія роду Бородкіних починається у другій пол. XVIII ст., всі обставини вказують, вони належать до древніх мешканців Сіверського князівства, яке включало значні території нинішніх Чернігівської, Харківської, Полтавської, Орловської, Смоленської областей. Князівство знаходилося на межі лісу і степу, на яке постійно робили набіги різні кочівники. Судячи з прізвища - українською основою є Бородко, Безбородько, або російське - Бородін і по тому, що наділи Бородкіних знаходилися близько Путивля, в місцях масового заселення українського козацтва, є припущення, що вони походили з малоросійської козацької старшини, яка прийшла в Курську область із заходу Сіверської землі після царювання Федора Олексійовича. Саме тут вони отримали дворянське звання і невеликі земельні наділи за службу московському государю. Дочка першого відомого нам Івана Бородкіна, Анна Іванівна мала в Путивльському повіті ділянку землі трохи більше 33 десятин. Неможливо точно сказати, коли Іван Бородкін потрапив в гарнізон фортеці св. Єлисавети. Можливо при Катерині-II у російсько-турецьку війну, коли татари і турки на чолі з кримським ханом Керім-Гіреєм у 1769 році напали на фортецю св. Єлисавети. Перші дослідники кажуть: Іван Бородкін захищав фортецю під начальством генерала Ісакова. Другі дослідники заперечують: він прийшов до неї в складі «Другої армії», якою командував граф Румянцев. Нашим авторам точно відомо, що в 1773 р. він отримав земе-

льну ділянку біля самого кріпосного валу фортеці на правому березі річки Інгул величиною 10 десятин. Було йому тоді трохи більше 30 років і мав чин секунд-майора. Новоросійська губернія була своєрідним «Клондайком» того часу для багатьох переселенців. Імператриця Катерина-II і ясновельможний князь Потьомкін-Таврійський були зацікавлені в як найшвидшому заселенні «Дикого поля».

Опираючись на дослідження Лариси Пасічник із державного архіву Кіровоградської області, «Вечірня газета» у 2014 р. розповідала про укорінення представників роду Соколових-Бородкіних в Єлисаветградському середовищі. Виходець з козацької старшини, Іван Бородкін проходив службу у фортечному гарнізоні і по закінченні військової кар'єри отримав землю на теренах Єлисаветградщини. З часом зумів докупити земельки і стати незалежним землевласником та укріпити свій авторитет. Він покликав до себе онучатого племінника Василя із дворян Курської губернії. Розпочавши розмірене життя єлисаветградського поміщика, став батьком двох синів – Кирила (1816 р.н.) і Григорія (1818 р.н.) та трьох доньок – Марії (1819 р.н.), Олександри (1824 р.н.) і Анни (1827 р.н.). Всі діти Василя Бородкіна були народжені в селах Ганівському та Компаніївці. З часом, прикупив землю у сусіда, колишнього коменданта фортеці Олександра Соколова, і від того часу прізвище Бородкін трансформувалося у Соколова-Бородкіна. Його володіння складалися із декількох сіл: Федорівки, Червоновершки, Савічевки, Драчівки, Бородкіного і займали чималу площу – 900 десятин землі, це надавало своїм власникам серйозну вагу в місцевому середовищі.

Земельний наділ Івана Бородкіна виявився серед земельних «дач» тодішньої еліти Єлисаветграду, які самі та їх нащадки внесли вклад і в історію міста і всього краю. Його сусідом був Іван Красноглазов, який 1788 року побудував у Єлисаветграді кам'яну Успенську церкву (сьогодні на цьому місті стоїть будинок міської Ради). Історія надання йому звання «полковник» служить хорошою ілюстрацією звичаїв часу колонізації «Дикого степу». У 1788 році в Єлисаветград

в черговий раз приїхав командувач російської армією, князь Г.А. Потьомкін. Хоча фортеця св. Єлисавети, станом на 1788 рік вже втратила своє військове значення, він любив приїжджати туди і працювати в великому дерев'яному будинку на Волах, (сьогодні територія Першої міської лікарні), що складався з 14 кімнат. Якимось чином познайомився з діяльністю Івана Красноглазова, Г.А. Потьомкін був настільки задоволений його успіхами в заселенні краю та побудовою Успенського храму, що негайно, владою даною йому від государині імператриці, зробив його полковником «Катеринославського козацького війська». В тому 1788 р. князь Г.Потьомкін зробив полковим осавулом іншого сусіда Івана Бородкіна – пана Скляревіча (правда його прізвище записали як Шкляревич), власника селища Красновершки.

Ще одним сусідом Івана Бородкіна був раніше згаданий колишній комендант фортеці св. Єлисавети - Олександр Лаврентійович Соколов. Він з'явився у фортеці в 1775 році (рік знищення Запорізької Січі), потім незабаром був переведений на посаду обер-коменданта Херсона. Завершив він службу бригадиром, крім сусіднього з Іваном Бородкіним земельної маєтності, мав землі в Калузькій, Тверській, Катеринославській, Московській губерніях та був вписаний в родовід останньої дворянської книги. Його онук Григорій Соколов (1810-1852) служив чиновником з особливих доручень при Новоросійському генерал-губернаторові М.С. Воронцові, потім віце-президентом «Товариства сільського господарства Південної Росії», згодом - істориком Єлисаветграда.

Відповідно до Григорія Соколова ми зробимо коротке пояснення, опираючись на Вікіпедію. Соколов Григорій Іванович народився 26 січня 1810 р. в селі Мар'ївка, Херсонської губернії поблизу Єлисаветграда (нині Кропивницький). Хлопець був онуком коменданта фортеці св. Єлисавети (1775-1778) полковника Олександра Соколова. У 1820 році був відданий до пансіону «Рішельєвського ліцею» в Одесі, звідки через 2 роки перейшов до пансіону при Московському університеті. У 1825 році був зарахований в студенти фізико-математичного відділення Московського університету, який закінчив всього за три роки.

У 1830 році Григорій Соколов вступив на службу до кан-

целярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова, при якому потім був чиновником з особливих доручень. У цей час він працював в «Одеському Віснику» і «Літературних додатках до Одеського Вісника», розміщуючи в них свої переклади. У 1839 році був обраний дійсним членом «Одеського товариства історії та старожитностей», в якому згодом став ще й членом редакційного комітету «Записок», бібліотекаром і зберігачем музею.

Г. І. Соколов переклав «Історію ханів кримських» (1840), «Подорож по Росії» Гюльденштедта; «Фізіологію і гігієну людей, які присвятили себе розумовій праці» Ревейлье Парізо (1841). У 1843 році відкрив у скасованій фортеці св. Єлисавети архів старих справ за період з 1750 по 1813 рік. Упродовж двох років опрацьовував його, склавши у 1845 році *«Опись бумагам и делам, хранящимся в архиве упраздненной крепости св. Елисаветы»*. А в 1848 році в «Записках Одесского общества истории и древности» Григорій Соколов опублікував «Историческую и статистическую записку о военном городе Елисаветграде». Це першоджерело з історії нашого міста, ймовірно, писалось у селах Соколівці та Черняхівці – родових маєтках Соколових. При цьому автор зазначає: «В историческом изложении я руководствовался сочинением А.А.Скальковского «Хронологическое обозрение истории Новороссийского края»; многое же дополнил из подлинных дел и бумаг разобранного мною, по поручению Одесского общества истории и древностей, архива упраздненной крепости св. Елисаветы». У 1845 році був призначений інспектором «Рішельєвського ліцею». В останні роки життя працював головним цензором Одеси. Помер Григорій Соколов 25 березня 1852 року від сухот в Одесі.

Повертаємось до будинку Апеляційного суду, майже всі жителі Кропивницького знають яскравий червоно-білий будинок в стилі ампір на розі вул. Велика Перспективна і Верхня Пермська. За єлисаветградський період, це була найкрасивіша будівля міста, а сам будинок дворян Соколових-Бородкіних було видно від самого початку Великої Перспективної вулиці. Але з часом стало неможливо приймати імператорську сім'ю, або поважних столичних вельмож в будинку, мабуть спрацював «закон підлості». На правому березі Інгулу, за 50-70 метрів від зазначеного будинку, влада влаштували гаміркий базар.

Єлисаветград 1900 р. будинок окружного суду на розі вул. Велика Перспективна та Верхня Пермська.

Одна справа - дивитися з вікон на «Османський парк» з квітниками, зовсім інша – на базар з рибними лавками, циркульнями та кучами сміття. Чи то навмисно, чи може від недалекого розуму місцевих чиновників, тепер на будинок предводителя повітового дворянства Соколова-Бородкіна дивились через «базарну призму». А члени імператорської сім'ї та столичні вельможі, більше не захотіли оселятись у цьому будинку. Тож на початку 1870-х років Соколов-Бородкін за символічну плату в 1 руб. здав цю будівлю в оренду Єлисаветградському окружному суду. А сам перебрався до свого першого і найстарішого будинка біля театру на розі вул. Дворцова і Театральна.

З тих пір в будівлі Соколова-Бородкіна на розі вулиць Валика Перспективна і Верхня Пермська майже завжди знаходилися суди, спочатку Окружний єлисаветградський, потім Губернський зінов'євський, зараз – Апеляційний кіровоградський. В цьому приміщенні 10 січня 1918 р. згадується свято, газета «Голос Юга» повідомляла: *«Музыкальный вечер в помещении Окружного суда переносится на субботу, 13 января 1918 г. В концертном отделении примут участие: композитор К.Шимановский, пианистка Н.Нейгауз, певица А.Бернштейн, скрипач В.М.Гольдфельд и струнный квартет. В программе: произведения Глазунова, Римского-Корсакова, Шимановского, Феликса Блуменфельда, Дебюсси, Крейслера, Шумана, Листа и других».*

Додаток

Справжнім витвором мистецтва архітектора Володимира Сікорського став «Каскадний фонтан», який функціонував із кінця 1950-х до середини 1970-х років на території «Каскадного скверу» біля Обласного суду. Каскад басейнів розпочинався із струминного фонтану на майданчику, розташованому в 50-ти метрах ліворуч від школи № 10 (лікарня Святого Луки - «Ацинус»), і спускався вниз до вулиці Верхньої Пермської. Шість басейнів із водою були розміщені один над одним таким чином, що вода з верхніх басейнів постійно стікала в нижні. Фонтан споруджено у стилі конструктивізму (нижче на фото). Паралельно фонтану (недалеко від будівлі обласного суду) розташовувався каскад терас із клумбами і газонами. З обох боків басейнів височіли ліхтарі на двохметрових стовпах-підставках та пішохідні доріжки зі східцями. Тривалий час каскад басейнів вважався одним із найулюбленіших місць зустрічей закоханих і взагалі відпочинку кировоградців. З кінця 1970-х років фонтан перебував у занедбаному стані. У 1991–1993 р. на його місці спорудили будівлю Обласної прокуратури, а від скверу залишився лише каскад терас, на яких уже понад 25 років немає ліхтарів і клумб, а на газонах росте бур'ян. Людям обіцяли зберегти сквер, не зберегли, значить збрехали. Вище терас стояв пустир, сьогодні лікарня св. Луки, фірми «Ацинус».

Кіровоград 1960 р, каскадний парк з фонтанами біля будинку Обласного суду

Що ж до кіровоградських фонтанів, то їх у 1950-1980 р. будували у кожному парку та скверах міста. Фонтани були на площі Богдана Хмельницького і Козачому острові, у парку Крюкова і Дендропарку, на території дитячої обласної лікарні і набережної Інгулу тощо. Власні невеликі фонтани будували навіть у дитсадках. Ми пам'ятаємо фонтан у дитсадку № 22 на вул. Комарова, здається, у кінці 1970-х він вже не працював, проте у спеку в нього набирали воду і дозволяли дітям гратися поруч. А пам'ятаєте «Хлопчика з лебедем» у Ковалівському парку, який багато років радував малюків. Як нам не згадати останній радянській фонтан, залишки якого є і зараз? Це родина пантер біля Дитячої поліклініки, біля якої в спеку відпочивали діти і дорослі. Тут був водоспад, над яким сиділи пантери та неглибокі басейни, в яких купалися діти. З нижніх басейнів били невеликі фонтанчики. Та місцеві нелюди обірвали мідь на фонтані і скульптурах, спаллюючи місце відпочинку дітлахів.

Ми раніше коротко розповідали про найстаріший будинок дворян Соколових-Бородкіних на розі вул. Дворцової і Театральної, можливо побудований за проектом А. М. Достоевського. У ньому жили 4 покоління Соколових-Бородкіних. Остання із них Меліц Соколова-Бородкіна покинула його у 1920 році. Навпроти цього будинку був театральний готель «Версаль» (нині музично-педагогічний факультет педуніверситету).

В історії Єлисаветградського краю постаті братів Кирила та Григорія Васильовичів Соколових-Бородкіних досить помітні. Відомо, що старший Кирило навчався у Харківському університеті, за власним бажанням отримав досвід офіцера-кавалериста, розпочавши службу рядовим у «Кирасирському її Величності княгині Олени Павлівни полку». Як написано в документі, що зберігається в Російському державному військово-історичному архіві, відносно служби Кирила Соколова-Бородкіна: *«в штрафах и под судом не был, в поступках, неприличных званию и пятнающих его честь, никогда не был»*.

Віддавши службі 13 років, Кирило Васильович Соколов-Бородкін обрав дієвий спосіб життя. Він з братом Григорієм брали участь у проведенні першого Земського зібрання 1865 р: старший – головуєчий, молодший – як гласний. Журнал засі-

дання того першого зібрання підтверджує наявність власної позиції та вираженість поглядів Соколов-Бородкін. Ми звертаємо увагу на точку зору дослідника родоvodu Соколових-Бородкін - Анатолія Василенка, який зауважив: *«Надо полагать, и нравственные и деловые качества Кирилла Васильевича объясняют убедительно тот факт, что его имя вписано заглавными буквами в историю земского движения на юге Украины. Все современные исследователи согласны с тем, что земство в этих местах стало выдающимся общественным явлением второй половины XIX начала XX веков».*

Кирила Васильовича було обрано губернським і повітовим гласним, потім повітовим предводителем дворянства, згодом мировим суддею. Саме в якості члена повітової училищної ради Соколов-Бородкін опікувався новим закладом, який з'явився у Єлисаветграді (1870), «Земським реальним училищем». Про значення нового навчального закладу як освітнього центру з оригінальною програмою, де розвивалося самоврядування, вже написано чимало. Училищем керувало правління, яке було представлено викладачами та учнями. Членом, а згодом і головою правління певний час виступав Кирило Васильович. Справами училища він займався охоче без формалізму, для вивчення точних наук запросив із Москви нового директора училища.

Губернські і повітові Земські збори це розпорядчі органи земського самоврядування. Введені земською реформою 1864 року. Головою повітових та губернських Земських зборів відповідно були повітові і губернські предводители дворянства. Пропонуємо вам для розгляду Список гласних (членів) Єлисаветградського повітового земського зібрання за 1901 серед землевласників (рос. мова):

Адабаш Алексей Алексеевич корнет

Похитонов Павел Данилович артиллерии поручик

Келеповский Ипполит Васильевич гвардии штабс-капитан

Михальча Константин Васильевич майор

Декарриер Аркадий Петрович коллежский ассесор

Живкович Петр Ильич гвардии капитан

Абертасов Константин Алексеевич губернский секретарь

Михальча Дмитрий Васильевич губернский секретарь

Круссер Алексей Помпеевич губернский секретарь
Келеповский Аполлон Васильевич титулярный советник
Жуховский Михаил Фелицианович коллежский секретарь
Агте Андрей Христианович коллежский ассесор
Эммануэль Николай Федорович майор
Булацель Петр Ильич майор
Богданович Илья Петрович штабс-ротмистр
Лутковский Алексей Викторович артиллерии капитан
Богданович Виктор Петрович поручик
Домбровский Николай Павлович коллежский секретарь
Скопиков Иван Иванович коллежский секретарь
Новакович Алексей Михайлович штабс-капитан
Ставрович Григорий Алексеевич коллежский регистратор
Кудашев Владимир Сергеевич, князь поручик
Кривоносов Федор Андреевич губернский секретарь
Любович Олимпий Степанович штабс-капитан
Алейников Федор Тимофеевич капитан-лейтенант
Самофалов Иван Петрович - поручик
Гертопан Василий Петрович поручик
Крамарев Иван Маркович штабс-ротмистр
Варун-Секрет Григорий Васильевич штабс-капитан
От города Елисаветграда:
Остроухов Савва Кириллович купец
Куцын Василий Осипович купец
Броун Лейба Янкелевич купец
Агте Аркадий Карлович поручик
Ващенко Иван Васильевич купец
Резников Моисей Гдалович купец
Рабинович Меер Абрамович купец
От города Бобринца:
Теплов Федор Афанасиевич купец
Вергилесов Агафон Васильевич губернский секретарь
Корнеенко Антон Петрович купец
Гринберг Айзик Моисеевич купец
Дмитрян Афанасий Федорович купец
От города Новомиргорода:
Бочковский Болеслав Антонович подполковник
Мурзин Дмитрий Евстифеевич титулярный советник
От города Вознесенска:

*Воронов Ираклий Васильевич генерал-майор
Шмаков Семен Иванович надворный советник
Эдельман Иосиф Мошкович купец.*

От сельских общин:

Южные поселенцы: Зайцев Иван Тимофеевич; Боросан Степан Алексеевич; Куценко Андрей Герасимович; Булаческул Фрол Артемович; Кыбезев Леонид Егорович; Поповкин Давид Григорьевич; Крестор Андрей Спиридонович; Гридин Семен Дмитриевич; Федоров Иван Степанович; Ступак Клим Мартынович; Скрыпка Алексей Кузьмич; Добров Иван Федорович; Дорошенко Никифор Филиппович; Амбул Моисей Павлович; Погребной Ант. Игнатьевич; Неделька Федор Еремеевич; Панасенко Алексей Алексеевич.

*Лищинский Абрам Моисеевич колонист еврейской колонии;
Иида Иоганн Карлович колонист немецкой колонии.*

Обязанные крестьяне:

Стрижевский Тимофей Иванович; Антонов Иван Егорович; Танцюра Петр Никифорович; Гончаренко Трофим Николаевич; Чепеленко Эраст Федорович; Пташка Ант. Васильевич; Шипаш Федор Ефимович; Обьездчиков Константин Васильевич; Грбовой Иван Игнатьевич; Чалый Карп Михайлович; Оладенко Трофим Кондратьевич; Сологуб Иван Яковлевич; Кущевой Аким Никитич та інші.

У 1860 році розбудовується маєток Кирила Васильовича у Компаніївці, і там він зарекомендував себе добрим господарем, конезаводчиком, брав участь у сільськогосподарських виставках тощо. Його будинок і господарські споруди були збудовані Андрієм Достоевським, й пережили свого власника. Для прикладу, школа в селі Червоновершці тривалий час знаходилася в будинку Соколова-Бородкіна.

Гордістю Кирила Васильовича був сад у селі Федорівці, якому господар приділяв багато уваги. Можна процитувати документ, що показує, як з початком більшовицьких змін від 1917 р. нові господарі опікувалися «садовим господарством колишнього нетрудового елемента Соколова-Бородкіна». У 1924 р. агроном Єлисаветградського окружного земства склав довідку про штраф на орендаря саду Соколова-Бородкіна, за неналежний догляд.

У центральному архіві Російської імперії і архіві міста Єлисаветграда зберіглися документи про межування землевласників навколо володінь Федора Івановича Бородкіна. Так, за царювання імператора Павла, 10 і 11 серпня 1798 р. проводилась земляна межа села Федорівка, що належало майору Бородкіну, і села Драчівка, яким володіла вдова бригадира - Анна Андріївна Соколова. Тогочасне межування було дуже відповідальною процедурою. Власники брали на себе зобов'язання особисто, або через своїх довірених діяти з взаємної згоди і «полюбовно». До 1798 року у селі Федорівка було тільки 20 дворів, в яких проживало 52 душі «чоловічого підлозі» і 70 – жіночої статі. Федір Іванович пише: «Сільце Федорівка має положення по обидва боки річки Лозоватки, на якій два пуди вагою ловиться риба: щуки, лини, карп тощо, які вживаються для панського і селянського побуту; в тому сільці є панський дерев'яний будинок. Жителі водою задовольняються з ставків, яка для вживання людям і худобі здорова, а дача простягається по обидва боки тієї ж річки і по іншим урочищам. Мінеральної води немає; земля - чорноземна; в полі бувають набігом звірі: вовки, зайці, птахи - дрозди, куріпки, перепілки, жайворонки та інші дрібні. Селяни працюють на панській землі, промишляють хліборобством, землі заорюють не менше 120 десятин, жінки вправляються в рукоділлі, прядуть льон, пlosкiнь, шерсть, полотно тощо».

Пройдуть роки і у 1845 році Василь Бородкін купить у брата знаменитого генерала від кавалерії Дмитра Єрофійовича Остен-Сакена - Павла Єрофійовича село Драчівку з ділянкою у 886 десятин землі, яке колись належало вдові бригадира Соколова. Нащадки Соколових продали село Драчівку вище згаданому Павлу Остен-Сакену, а вже він за 15714 рублів 30 копійок сріблом продав його Василю Васильовичу Бородкіну з припискою на купчій: «Володіти йому, Василю Васильовичу Соколову-Бородкіну і спадкоємцям його тим маєтком вічно, а мені Павлу Остен-Сакену і спадкоємцям моїм в оне вже не заступати». Цією покупкою завершилося формування маєтку «Дворянське гніздо», зібраного в один кулак з декількох сіл і хуторів: Федорівки-Драчівки-Савічевки-Красновершки на площі в 9 тис десятин землі (це великі тогочасні маєтності).

Наприкінці 1897 року Кирило Васильович звернувся до міського голови Олександра Пашутіна з проханням дозволити йому побудувати власним коштом біля свого кам'яного будинку по Дворцевій вулиці павільйон біля трамвайної колії, оскільки *«место очень обильно проходящими лицами»*. 16 лютого 1898 року, розглянувши подане клопотання та заслухавши звіт міського архітектора Олександра Лишневського, комісія управи дійшла висновку, що запропоноване домовласником *«не желательно, т.к. тротуар у дома К.В.Соколова-Бородкина, хотя и довольно широк, но именно поэтому жалко его портить, павильон сделается местом не совсем приличных сборищ»*. Згодом у цьому будинку буде Єлисаветградський жіночий комітет допомоги та збору пожертвування.

Демократизм Кирила Соколова-Бородкіна проявився і у виборі дружини: нею стала, попри установлені поняттям, жінка із купецького середовища – Любов Прохорова. У 1881 р. у подружжя народилася донька, названа на честь матері Люба. Про онуку Кирила Васильовича Соколова-Бородкіна теж є згадка у документах «Єлисаветградського повітового земства». В 1906 р. Любов Сергіївна повідомила земську управу про бажання відкрити в своєму маєтку в селі Роздоллі земську бондарню майстерню для навчання ремеслом сільських дітей. З огляду на те, що повітовий кошторис на 1907 рік було вже складено, управа вирішила в наступному кошторисі на 1908 рік врахувати потреби майстерні та забезпечити її необхідним обладнанням.

Єлисаветградцям також добре було відомо ім'я єдиного сина Кирила Васильовича – Сергія Кириловича, 1854 р.н. Він навчався в ліцеї Московського університету, закінчив фізико-математичний факультет цього учбового закладу. 25-річним кандидатом наук Сергій Кирилович повернувся на батьківщину і в 1883 році стає, як і батько, повітовим, а через деякий час і губернським гласним в Єлисаветграді. Син замінив батька на посту члена правління «Єлисаветградського земського реального училища». Молодший Соколов-Бородкін став і попечителем бібліотеки-читальні при «Товаристві розповсюдження грамотності та ремесел». «Товариство», як відомо, було центром розвитку і пропаганди української культури. Так, навесні 1896 року в місті пройшов літературно-музичний вечір за участю Карпенка-Карого, розпорядником заходу став Сергій Кирило-

вич. Батько та син Соколови-Бородкіни обиралися членами Єлисаветградського благодійного товариства допомоги дітям - сиротам, Сергій Кирилович входив до складу «Попечительної ради Єлисаветградської жіночої гімназії».

Опікувався також молодший Соколов-Бородкін і питаннями охорони здоров'я. Одне із підтверджень цьому міститься в журналі засідань «Єлисаветградського повітового земства» за травень 1899 року. Сергій Кирилович направив клопотання до вказаної повітової структури, в якому зазначає, що не перший рік відкриваючи в своєму маєтку тимчасову літню амбулаторію, тому він просить дозволу на придбання в земській аптеці ліків зі знижкою на 50% від їх вартості. Повітові гласні, зваживши на те, що в минулому році прохачем було придбано своїм коштом ліків на 200 крб., а також на те, що землевласник сам оплачує працю лікаря, й до того ж по допомогу до амбулаторії звертаються не тільки робітники Соколова-Бородкіна, а й жителі навколишніх сіл, винесли рішення про безкоштовну видачу медикаментів на 200 крб.

Після смерті дружини, Сергій Кирилович з благословення родичів дружини Прохорових, одружився вдруге, обраницею його стала молодша сестра покійної – Варвара. У цьому шлюбі народилися син Сергій та донька Міліца, це вже онуки Кирила Васильовича Соколова-Бородкіна.

М.С.Соколова-Бородкіна

Онука Міліца Сергіївна Соколова-Бородкіна (на фото) жила в Єлисаветграді біля театру по провулку Театральний № 3 на розі вулиці Дворцової до 1920 року. Тут вона закохалася в молодого піаніста, сина вчителя музики Густава Нейгауза Генріха, але доля тоді їх не з'єднала. Через багато років вона зустріне його в Москві і стане його другою дружиною. Життя онуки Міліци Соколової-Бородкіної було наповнено багатьма подіями, вік її завершився в 1968 році на французькій землі.

Вірний слуга царя Олександра-I, племінник Василь Васильович Бородкін виправдовував довіру государя, він чесно тягнув лямку в армії протягом 25 років і мав повне право піти на заслужений спокій в чині підполковника. Його відхід з армії збіг-

ся зі смертю дядька Федора Івановича, який не мав дітей. Василію Васильовичу Бородкіну треба було вступати у володіння дядьковим майном. Тож, коли 39-річний підполковник у зеленому з червоними вилогами мундирі «Алексопольського піхотного полку» з'явився у Єлисаветграді, багато дівчат були у захваті. Серед них, він знайшов по серцю законну дружину Феодосію Стефанівну Навроцьку, з якої обвінчався в 1815 році. Вона походила з давнього і відомого польського дворянського роду, представники якого перейшли на бік козацтва. Слобідсько-українським дворянським зібранням, її брати Семен Стефанович та Іван Стефанович були занесені в найпочеснішу - шосту частину Родоводу книги Росії, в число тих, хто міг довести приналежність до дворянства своїх предків протягом 150 років. За Феодосією Стефанівною - Василь Васильович отримав землі в селі Савичівка, розташованому недалеко від володінь покійного дядька і 40 душ кріпаків. У самого Василя Васильовича було в цей час село з 58 душ чоловічої статі.

У тому ж 1815 році він купує у поміщика капітана Федота Акімова (сина Скляревича) у «вічне і спадкове і безповоротне володіння» село Красновершку з 1015 десятин землі, заплативши йому чималу на ті часи суму в 8 тисяч 24 рубля. Він знав, що скоро зі служби повернеться його брат Петро Васильович Бородкін, який в цей час перебував в Одесі в складі «Галицького піхотного полку», і треба буде ділити маєток дядька в селі Федорівці. Тому він створював на південь від Федорівки свою, окрему вотчину – з'єднав землі сіл Савичівки і Красновершки в єдине ціле, згодом він під'єднає землі, отримані за розділом з своїм братом Петром Бородкіним.

Після повернення брата Петра Васильович з армії Василь Васильович Бородкін вніс зміни у своє прізвище, щоб їх в подальшому не плутали. Тож капітан Петро Васильович залишився Бородкіним, а підполковник Василь Васильович додав до свого прізвища приставку Соколов (колишнього власника землі). У дворянському списку Херсонської губернії від 1828 р., Василь Васильович спочатку писався як «Бородкін-Соколов», але вже в ділових актах 1830-х років значився, як «Соколов-Бородкін».

Як заможна людина, Василь Васильович зміг вдало видати заміж своїх двох дочок. Старша Марія, 1819 року народження, вступила в законний шлюб з спадковим дворянином, титу-

лярним радником Платоном Нікітіним. Молодшу дочку Анну, 1827 р.н. взяв за дружину майор Іван Богдановський. Але головні свої надії Василь Васильович покладав на синів Кирила і Григорія. Зрілість Кирила який народився в 1816 році і Григорія 1818 р.н. збіглася з часом ослаблення майнових і соціальних позицій дворянства в Російській імперії. Особливо після реформи 1861 року, яка знищила кріпосне право.

Молодший Кирило Васильович в 1837 році вступив рядовим в «Кірасирський Її Імператорської Величності княгині Олени Павлівни полк», згодом був проведений у юнкера. У 1838 році він став корнетом, а в 1840 році поручиком. В цьому чині він брав участь в Єлисаветградському огляді 19-20 вересня 1840 р. в присутності імператора Миколи-I. Останній удостоїв монаршої милості, поручика Кирила Соколова-Бородкіна.

У 1853 р. Кирило Васильович одружився на Варварі Петрівні Ганській. По лінії батька вона походила з давнього польського дворянського роду, окремі представники проживали в землі Лукув. Світовій літературі відомий один з численних Ганських - Венцеслав, колишній предводитель дворянства Волині і кавалер багатьох орденів. До його дружини Евеліні, (уродженої Ржевуської), мав ніжні почуття французький письменник Оноре де Бальзак.

По лінії матері, Варвара Петрівна була дочкою Петра Івановича Курдіманова і баронеси Гейкінг. Курдіманови були з рядових дворян, як і рід Соколов-Бородкіних. Відомо, що Петро Курдіманов в 1796 р. був штабс-ротмістром і служив під керівництвом А.В. Суворова. Рід баронеси Гейкінг належав до Курляндського дворянства. А Карл Гейкінг був сенатором Російської імперії. Сім'я Варвари Петрівни не займала дуже високого становища в Росії, але те, що Варвара Петрівна вийшла заміж за Кирила Васильовича, показує, якою повагою користувалися в Єлисаветградському суспільстві Соколови-Бородкіни.

На закінчення цієї глави, маємо декілька слів про знаменитий будинок на розі вул. Великої Перспективної та Верхньої Пермської, пізніше відомого в народі як Окружний, а згодом Апеляційний суд. Можливо суди у фортеці св. Єлисавети почали свою діяльність від 1755 року. Ми

знаємо один з виняткових випадків з історії тих років, - суд над правителем «Нової Сербії» генерал-лейтенантом Іваном Хорватом, звинуваченим у вчиненні кримінальних злочинів на території Єлисаветградщини.

Наступний знаковий рік в історії місцевої судової системи – 1864 р. Мировим суддею Єлисаветграда обрали дворянина князя Костянтина Володимировича Соколова-Бородкіна. Після царської «Олександрівської» судової реформи в Російській імперії, у Єлисаветграді вирішено було створити свій Окружний суд. Велика честь для повітового міста, оскільки Окружні суди в той час існували тільки в адміністративних центрах губерній. Виникло питання: де буде новий суд? Спочатку збиралися пристосувати під цю установу приміщення жіночої гімназії (старий корпус сучасного педагогічного університету), але власник будівлі запросив непідйомну для міської громади плату. Тоді Костянтин Соколов-Бородкін запропонував свій власний будинок 1845 року забудови на розі вулиць Велика Перспективна і Верхня Пермська за символічну суму 1 руб. Від 1 липня 1874 року Окружний суд Єлисаветграду розпочав свою роботу у цьому будинку. З тих пір, головний суд Єлисаветградського краю, а потім Кіровоградської області знаходився в одному і тому ж будинку по вищезазначеній адресі.

Ви вже знаєте, що першим головуючим Окружного суду був В.А.Арістов. Наступним головою, до 15 січня 1897 року працював К.І.Алексєєв, після смерті якого посаду голови суду обіймав дійсний статський радник В. К. Губер. В період від 1897 до 1939 років, ми не маємо відповідних даних по причині, відсутності їх в архіві. У 1939 році був утворений Кіровоградський обласний суд, який діяв до окупації німецькими військами у 1941 році м. Кіровограду. З 1944 року, після звільнення міста від окупації, Обласний суд відновив свою роботу і діяв у такому статусі до 5 липня 2001 року. Але керівництво судовими інституціями Єлисаветграда, Зінов'євська, Кірово, Кіровоград за період від 1939 по 1955 рік не надало до архіву своїх вихідних даних. З 5 жовтня 2018 року в історичній будівлі предводителя повітового дворянства Г. В. Соколова-Бородкіна по вулиці Верхній Пермській-2 розпочав свою роботу Кропивницький апеляційний суд.

Список окружного суда.

Надаємо вам для розгляду список Єлисаветградського Окружного суду за 1901 р. який ми знайшли при розгляді «Родового гнізда» Єлисаветградського уїзду за 1908-1909 рік на рос. мові: Председатель суда, действительный статский советник Михаил Яковлевич Введенский. Товарищ председателя, статский советник Иван Викентьевич Янчевский.

Члены суда, статские советники:

Альфонс Михайлович Шамотульский; Генрих Францович Громадский; Александр Евфграфович Бенескриптов.

Члены суда, статские советники:

Александр Иванович Сачков; Петр Львович Крамаренко и Василий Васильевич Овсянников.

Дополнительно: Уездный член суда, статский советник Амвросий Иванович Ефимовский. Уездный член суда, коллежский советник Иван Федорович Петров.

Секретарь суда, коллежский секретарь: Григорий Яковлевич Ускот.

Секретарь суда, титулярный советник: Николай Васильевич Бисорнов.

Помощник секретаря Уголовного отдела коллежский секретарь Феофан Петрович Канатов.

Два помощника секретаря Уголовного отдела, не имеющих чина: Василий Петрович Катруца и Николай Иванович Барбар.

Помощник секретаря Гражданского отдела, коллежский секретарь Назарий Николаевич Павловский.

Помощник секретаря Гражданского отдела, не имеющий чина Антон Ипполитович Несголовский.

Судебный следователь 1-го участка Єлисаветградского уезда, статский советник Владимир Тарасович Собичевский.

Судебный следователь 3-го участка Єлисаветградского уезда, титулярный советник Сигизмунд Станиславович Пивони.

Судебный следователь 5-го участка Єлисаветградского уезда, коллежский советник Александр Николаевич Кизинцев.

Городской судья 1-го участка, коллежский советник Василий Михайлович Введенский.

Городской судья 2-го участка, статский советник Александр

Николаевич Писарев.

Городской судья 3-го участка, титулярный советник Петр Иванович Лосев.

Судебный пристав, надворный советник Иван Федорович Барбар.

Судебный пристав не имеющий чина Владимир Кондратович Колосовский.

Прокурор Владимир Эрастович Ващенко.

Товарищ прокурора Станислав Ромуальдович Буковский

Товарищи прокурора:

Иосиф Люц. Глосковский и Григорий Илларионович Кириаков.

Секретарь прокурора Вячеслав Францович Виельгорский

Присяжные поверенные:

Иван Иванович Барановский; Григорий Якловлевич Бернштейн; Станислав Фаддеевич Донбровский; Михаил Иванович Иванов; Николай Иванович Иванов; Николай Николаевич Коссюро; Евгений Семенович Краев; Николай Васильевич Левитский; Яков Абрамович Метт; Борис Абрамович Метт; Николай Михайлович Плотников; Лев Захарьевич Покрасов; Александр Моисеевич Поляновский; Иван Артемьевич Сахневич; Андрей Львович Яцута.

Помощники присяжного поверенного:

Михаил Семенович Александрович; Моисей Меерович Зархе; Иссидор Елеазарович Погребецкий; Абрам Львович Шкловский; Николай Осипович Шорштейн.

Два частных поверенных:

Иван Михайлович Каличицкий и Алексей Осипович Яцевич.

Старший нотариус суда, статский советник Всеволод Васильевич Авдиев.

Пять нотариусов Елисаветградского окружного суда:

Нотариус Иосиф Иванович Завадовский.

Нотариус Александр Антонович Лукашевич.

Нотариус Александр Иванович Селевин.

Нотариус Владимир Григорьевич Шевченко.

Нотариус Антон Федорович Якубовский.

В українських губерніях у першій половині XIX ст. існували різні судові системи: земські, магістратські, ратушні, губернські, «совісні та сирітські суди», всі вони підпорядковувались «Головному суду» у м. Києві.

МАСЛЯНИКІВСЬКИЙ ЩОДЕННИК

Ми зупинили свою розповідь біля пивзаводу Герша Зельцера (сьогодні ПАТ Імперія-С) на вул. Верхня Пермська. Далі починається мікрорайон Масляниківка, він розташований у південній частині міста. Північна межа Масляниківки проходить вздовж берега річки Сугуклеї, західна його частина визначена автодорогою «Н-14», південна – «Кільцевою» дорогою навколо міста. Можливо назва цього мікрорайону походить від назви першого власника села, яке існувало до побудови фортеці св. Єлисавети. У лютому 1752 року почався опис поселень Задніпровських місць. Указ цариці Єлисавети про переселення з території «Нової Сербії» переселенців-«викотців» і «зведенців» зустрів опір серед українців. Про це свідчать чисельні архівні документи, звернення, донесення, рапорти, відомості, сенатські укази тощо. Одночасно розпочався процес «добровільного» виселення незаможних козаків. Царський сенат протягом 1752-1753 років приймає цілий ряд указів, один із них дозволяв всім бажаючим селитись південніше «Нової Сербії», в тому числі біля місця, де мала бути зведена фортеця св. Єлисавети. Тож давайте разом розбиратися, чому виселяли міських козаків?

Краєзнавець Леонід Багацький звертає увагу, що в дуже давні часи на берегах р. Сугуклеї (або Сугуклія), яка бере початок біля с. Семенівки і впадає в Інгул на південь від с. Степанівка, протягом довгого часу оселялись різні племена і народи. Від 1650-х років тут почали з'являться московські переселенці-зведенці та старовіри-розкольники. У часи «Козачини» ці місця облюбував запорозький козак Царенко, (можливо це був Ничипор Царенко 1653–1657 р, або відмічений в історії 1659–1664; 1672–1676; 1676–1683 років Апостол Царенко).

На мапі Тізенгаузена 1793 р, було показано цю територію і село «Саренкове», біля якого розмістилась московська армія на початку війни 1787-1791 років. Пройшло сто років і на подібній мапі останньої третини ХІХ ст., бачимо замість назви села «Саренкове», позначена «дєрєвня Масляниковка» (1890 р). В реєстрі сіл Аннинської волості за 1896 рік, це поселення позначено подвійною назвою «Масляниковка-Красноглазовка».

Повертаємось до запорозького козака Ничипора Царенка.

Можливо нащадки козака Царенка, після його смерті витіснили переселенців-зведенців та старовірів-розкольників, яким Російський уряд створив пільгові умови на цій території, у зв'язку з релігійним розколом 1650-1660-х років. Старовіри не лякалися змін у своєму житті, вони пішли на інші місця проживання.

«Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область» зазначає, що родині прийшлого купця І.Масленикову від 1760-х років, були наданні землі с. «Масляниківка» (660 десятин) і поруч с. «Масляне» (312 десятин), з кріпацькими дворами при них. Можливо в подальшому села з'єднали і від прізвища цього купця й пішла спільна назва «Масляниківка». Тогочасне поселення було окраїною Єлисаветграду, в якому купець першої гільдії Іван Масляников збудував цукровий завод, а з розвитком міста Єлисаветграду – землі увійшли до його складу, як мікрорайон.

Як свідчать історичні джерела, цукрова промисловість України веде початок з 1820-х р, коли дідич Канівського повіту Київської губернії - І.Понятовський збудував у своєму маєтку першу цукроварню. Через 25 років наша країна мала вже цілу мережу цукроварень і в першій половині XIX століття вивозила цінний продукт за кордон. Ці дані, безсумнівно, відповідають дійсності. З одним лише уточненням: говорячи про зародження галузі в Україні, треба мати на увазі виготовлення цукру з буряків. Таке цукроваріння зародилося на початку XIX ст., коли винахідник Я.Єсіпов розробив технологію одержання цукру з коренів цієї культури. До того у багатьох країнах світу солодкий продукт виготовлявся з тростинної сировини, що завозилася із субтропічних країн, де її вирощували.

Тож першим переробником солодкої тростини на цукор в Україні став купець першої гільдії Іван Маслеников. Можливо, про купця І.Масленикова і не варто було б згадувати через 250 років, але ця людина залишила добрий, благородний слід у місті, яке стало йому другою батьківщиною. Він 4 лютого 1794 р відкрив міську богадільню, треба зазначити, що це був перший благодійний заклад у нашому місті. З того часу благодійництво стало традицією у Єлисаветграді. Вона продовжувалася більше 120 років і припинилася у 1917 році. На жаль, відродження до 1991 року проходило мляво. Починаючи від 1991 і до початку 2021 року припинилось зовсім (правда траплялися поодинокі випадки). А благодійники сьогодні так потрібні Україні.

Першим переробником солодкої тростини на цукор в Україні став купець першої гільдії Іван Маслеников. Про життя цієї неординарної людини зберіглося надто мало матеріалів, а архівна справа тоді ще не набула належного рівня. Деякі дані про той період історії міста знаходимо у стислих записках міської думи. І. Маслеников разом з іншим купцем Семеном Саньковським, згадується у документах за 1762 рік, коли указом Сенату переселенцям-розкольникам, які поселилися біля фортеці св. Єлисавети у 1755 році було надано право займатися торгівлею. Вони й стали засновниками купецького прошарку у місті. Родина Масленикових походила із заможних землевласників Чернігівської губернії. На берегах Інгулу родина Масленикова скупила значну кількість землі і зайнялися сільським господарством, облаштувавши кілька вітряних млинів. Борошномельний бізнес приносив значні прибутки, Маслеников відправляв борошно у саму столицю імперії. Будучи у Петербурзі, Іван дізнався про існування цукрорафінадних заводів, які з 1719 року працювали в Росії на привізній цукровій тростині. Повернувшись додому в Єлисаветград, Іван Маслеников доповів про побачене князю Потьомкіну, чия резиденція знаходилася у фортеці св. Єлисавети. «Найсвітліший» вважав себе покровителем торгівлі, тому справу про відкриття у місті заводу для переробки тростини було вирішено без зволікань. Так у 1785 році в Єлисаветграді, першим в Україні, і другим у Російській імперії, виник цукровий завод. Нове виробництво приносило господарю колосальні прибутки, невдовзі він уже наймав морські судна, щоб відправляти свою продукцію за кордон. Дуже швидко І. Маслеников став одним з найбагатших купців міста, адже конкурентів у нього не було. Наприклад, опис до «Атласу Катеринославського намісництва 1787 року» зазначає: село «Масленикове» біля фортеці св. Єлисавети належало сім'ї купця Масленикова, мало 55 чоловічих душ, 40 жіночих душ та 313122 десятин землі. В тому (1787 р) в місті Єлисаветграді було 2526 чоловічих та 2220 жіночих душ. Цукровий завод Масленикова з кожним роком розростався, збільшувалася кількість робітників на ньому. Власник підприємства дбав про них, будував житло, спорудив церкву, при ній - школу для бідняків. З того

часу район, де знаходився цукровий завод і стояли будинки робітників цукрового заводу, назвали Масляниківкою.

Для купців були конче необхідні магдебурзьке право та магістрат, оскільки саме ця установа мала право у той час оформлювати купцям документи для виїзду за кордон. У 1755 році, користуючись невизначеним станом «Слобідського козацького полку», мешканці «Биковської слободи», дехто каже «Міщанської слободи» (це територія сучасного центрального ринку м. Кропивницького) засновують власний магістрат, він знаходився на розі сучасних вулиць Пашутінської та Преображенської, а першим бургомістром був колишній запорозький козак Іван Іванченко. Прізвища інших бургомістрів за період з 1755 по 1766 роки. За Іваном Іванченко йшли: Григорій Звенигородський, Іван Гомін, Василь Кисельов (розкольник, який прийняв православну віру), Іван Ніжинець та Терентій Чорний.

Магдебурзьке право, магістрат і бургомістрат, станом на 1755 рік – то вже були ознаки міста, вони відрізняли місто від села, але «де-юре» самого міста Єлисаветграда ще не було. Окремі дослідники кажуть, можна стверджувати, що 1755 рік став роком появи міста. Саме в цей момент будівництво фортеці св. Єлисавети, було тимчасово припинене через протест османської імперії. Виходить, фортеця ще не функціонувала, «де-юре» міста не було, а магістрат - як прототип міста вже з'явився. Відповідно до козацьких традицій, всі поселення навколо фортеці св. Єлисавети, козаки умовно об'єднали в «єдине ціле» і почали називати «місто Єлисавет».

У 1766 році у Росії була запроваджена посада міських голів, підпорядкованих магістрату. Першим міським головою поселення «Подолу» про який ми будемо писати пізніше, був призначений купець Яків Шульгин. Саме йому у 1787 р. доручили провести вибори міських голів «Єлисаветградської Думи» нового міського укладу. Тож, першим обраним громадою міським головою став купець Олексій Романов. На цей період, цивільна влада зосереджувалася у руках «міської Думи» та магістрату. Влада коменданта фортеці над «міською Думою» практично припинилася, бо він представляв державу та військову владу, (а магістрат – це міське самоврядування). Єлисаветградський магістрат був ліквідований у 1868 році.

Додаток. З числа давніх купецьких родин, які беруть свій початок із самого заснування різних поселень на Єлисаветградській землі, були родини Макєєвих і Пашутіних, Масленикових і Турчанинових, Барських і Бродських, Романових і Остроухових та інших. Що таке купець Першої гільдії? Свідоцтво Першої гільдії давало право здійснювати оптову торгівлю російськими й іноземними товарами по всій Російській імперії, засновувати фабрично-заводські підприємства й отримувати повсюдно підряди без обмеження суми. Купець Другої гільдії мав менші можливості: він міг здійснювати роздрібну торгівлю тільки за місцем запису, утримувати промислові підприємства й отримувати підряди на суму до 15 тис. крб. Для заняття дрібною торгівлею досить було «вибрати» свідоцтво Третього розряду. Скасували купецьку Третю гільдію у 1863 році. Іноземні купці зрівнювались з російськими підданими в праві заняття різною торгівлею. Єлисаветградським ревізним описом № 10 за 1858 рік «О положении в окладе» по місту Єлисаветграду були записані: купці 1-ї гільдії із євреїв – 3 особи чоловічої статі; купці 2-ї гільдії: християни – 2 особи; євреї – 3 особи чоловічої статі; купці 3-ї гільдії: християни – 329 осіб; євреї – 593 осіб; караїми – 6 осіб. Разом - 936 осіб купецького стану.

Від 1762 року І.Маслеников фігурував в документах як міщанин, а з 1765 року вже значився як купець. Від 1770 року він володів землею з поселенням, пізніше назване село «Маслениківка» недалеко від фортеці св. Єлисавети. Незабаром, після закінчення російсько-турецької війни, в 1775 р. Маслеников оголосив власний капітал в 14000 рублів і був записаний в купці Першої гільдії фортеці св. Єлисавети, що відкривало йому можливості для ведення закордонної торгівлі. У 1777 р. повідомлялося, що І.Масленикову була відведена під млин і заселення людьми на чотири двори земля біля «Чонградського шанца» фортеці св. Єлисавети. По ревізії 1782 року в селі Масленикове вже налічувалося 94 жителя (55 чоловіків і 39 жінок). Через 10 років Іван Маслеников став власником 1000 десятин землі в Єлисаветградському повіті і став постачати до Херсона ліс і провіант для російської армії.

Розберемо один приклад, 3-го вересня 1785 року князь Потьомкін в ордері віце-адміралу Я.Ф.Сухотіну писав, що Єлисаветградський купець Іван Маслеников бажає займатися зовнішньою торгівлею через Херсонський порт *«в Марсель і інші найближчі місця»*. Для цього І.Маслеников вже заготовив товари і, не маючи відповідного судна, просить здати йому судно «Бджола», яке недавно повернулося в Херсонський порт з-за кордону в довгострокову оренду. Купець зобов'язався платити понад платню екіпажу «Бджоли» 3010 рублів на рік. При цьому можливі ремонтні роботи судна І.Маслеников просив проводити за рахунок державної скарбниці. Крім того, І.Маслеников просив про надання йому додаткового (другого) судна для доставки припасів на його цукрову фабрику біля фортеці св. Єлисавети в Катеринославському намісництві. Невдовзі Іван Маслеников отримав дозвіл на оренду обох судів, а князь Потьомкін погодився, що це принесе користь державній скарбниці.

У 1790-х роках Іван Маслеников разом із своїм сином Микитою (як старообрядці), активно включилися в залучення своїх одновірців до переселення з Молдавії та Валахії на землі щойно утвореного «Вознесенського намісництва». Тим самим обоє Масленикови сприяли реалізації планів нового правителя регіону, генерал-губернатора «Вознесенського намісництва» Платона Зубова і правителя «Катеринославського намісництва» Івана Хорвата. Тому останній виступив з ініціативою нагородження Івана Масленикова в 1796 році «Золотою медаллю». Катерина-II видала Указ про нагородження купця Івана Масленикова, але через смерть російської імператриці, така медаль так і не була виготовлена. Указ 1796 року був виконаний тільки в 1804 році, вже за царя Олександра-I. Дослідникам вдалося знайти виготовлену «Золоту медаль» (правда в 1804 році, вона була не з золота, а з міді), з написом «Херсонському купцеві Масленикову за надані на користь загальні послуги. 1804 рік». Показово, що в Херсонській губернії І.Маслеников був одним з двох осіб, нагороджених тоді персональною медаллю.

Сьогодні мікрорайон Масляниківка знаходиться в Подільському районі м. Кропивницького, нині на її території в приватному секторі проживає біля 4 тис чоловік, що звикли до тихого розміреного життя. Найбільшими проблемами є дефіцит місць у дошкільних групах та відсутність медичних закладів.

У Єлисаветграді-Кропивницькому закріпилися назви козацьких полків від 1750-х р, царських військових формувань (1829-1861), події однієї Громадянської та двох Світових воїн, а ще події Євромайдану (2013-2014) та війни на Сході України (від 2014) року привели до увічнення різних прізвищ у десятках сучасних вулиць. Рекордсменом із царського списку є генерал-фельдмаршал та генерал-губернатор М. Воронцов. У Кіровограді було 4 об'єкти: вулиця, провулок, проїзд і тупик за назвою Воронцовський. У невеликій за розміром Катранівці й досі є топоніми: вулиця, два провулки, проїзд і тупик за назвою Новгородські. Поселення Масляниківка увібрала у себе топоніміку вулиць та сім провулків із 8 однакових назв - Маріупольські. Мабуть в цьому винні полки російської армії: Новгородський кірасирський полк, шефами якого по чергово були сім імператорів – від Петра-III до Миколи-II (від 1820 року цей полк призначений на поселення під Єлисаветградом. Далі йде «Четвертий гусарський Маріупільський полк», на полковому прапорі - іменні вензелі російських цариць Єлисавети і Катерини. Свого часу він дислокувався у поселенні Масляниківк. Поряд з вул. Маріупільською, розташована вул. «Третього вересня». Може, хтось підкаже – яку подію вона увічніює ця назва? Далі йдуть назви вулиць: 40-річчя Перемоги; проспект і провулок Перемоги; парк Перемоги; 40 років Радянської армії; 50 років Радянської армії; 20 років міліції; 40 років Жовтня; 50 років Жовтня. Далі: 60 років Жовтня; Жовтневої революції тощо. Червоним кольором відмічені вулиці :Червоноармійська; Червоногвардійська; Червоногірська; Червонозорівська; Червоносільська; Червонофлотська. А ще провулки Червоний та Червонозорівський тощо. У місті зафіксували три провулки Госпітальні; Перша та Друга Залізничні вулиці; провулок Залізничний. Маємо вулицю і три провулки Лелеківські; вулиці 1-ї, 2-ї та 3-ї п'ятирічок; вулицю, провулок, проїзд, тупик з назвами Слов'янські; вулиця Світла та провулок Світлий; вулиця Світловодська; Перша та Друга Світлогірська; провулок та тупик Світлогірський. Пізніше, в мікрорайоні Лелеківка, будемо розглядати вулицю Московську, провулок Московський та тупик Московський.

ТАЄМНИЦІ МІСЬКОГО САДУ

Кожний народ пишається своєю землею та тим, що на ній колись відбувалося, недаром кажуть: «Пам'ять про своє минуле у серці збережемо». Єлисаветград мав достатню кількість зелених зон відпочинку, але ми просимо не зациклюватися на їхній кількості. Справа не в кількості, а в позитивних емоціях, які сквери, сади, або парки дарують жителям і гостям того, чи іншого міста. Там повинні бути дитячі і спортивні майданчики, а ще зони тихого відпочинку, де можна просто посидіти і насолодитися природою.

За більш ніж 250 років свого існування Міський сад Єлисаветграда називався по різному: Казенним, Виноградним, Міським, Потьомкінським, він належав державі, згодом місту, потім військовим, з часом - знову місту. Пізніше мали народні назви: Царський город, «сад чумного цвинтаря» та «сад військового готелю». Зараз «парк Перемоги», або Міський сад, і має досить занедбаний стан. За свою багатовікову історію цей сад-парк декілька разів опинявся на межі знищення. Проте в останній момент завжди знаходився хтось, кому парк був потрібний, і він знову ставав улюбленим місцем відпочинку городян.

Відомо про закладення в 1764 р. на березі річки Сугоклея, в одній версті від Єлисаветграду, Міського саду за наказом генерала Мельгунова, на той час командира чи коменданта «Нової Сербії», для вирощування овочів і фруктів для імператорського двору. Пишуть, що вже в наступному, 1765 році до імператорського столу були відправлені місцеві кавуни і дині. Зберіглося ім'я першого садівника – ним був ієромонах Герасим. В основному «Казенний сад і город» забезпечував потреби не тільки імператорського столу, але й місцевого гарнізону, напевно, і того ж генерала Олексія Мельгунова.

У 1819 році місто замовило характеристику Міського саду землеміру Коропчинському, що зафіксував наявність досить великого винограднику – близько 25 десятин. Великий фруктовий сад, який був посаджений та існував після війни 1812 року на місці нинішнього пустиря, праворуч від сьогоденного телецентру. Проте Єлисаветград виявився не найкращим місцем для овочеводства. Хоча виноград ріс тут добре – деякий час

сад навіть називали «Виноградним». Але скоро царський двір перестав замовляти овочі і фрукти з Єлисаветграду.

Та справжнє облаштування Міського саду почалося тільки з 1834 року, коли Єлисаветград став військовим поселенням. Військові жваво взялися за справу, висадили тут соснову алею, навели порядок, розбили зразковий парк з квітниками, розчистили русло Сугоклеї й обладнали купальню-копанку, побудували танцювальний зал, альтанки і навіть будиночки, де влітку жили батьки-командири. Про тогочасні підземні споруди під Міським садом від фортеці – до води, у громадській пресі нічого не писали. Людям які прийшли на відпочинок, не потрібно знати, що коїться у них під ногами.

У 1830-ті роки Міський сад був справжнім місцем відпочинку, але після скасування в Єлисаветграді статусу військового поселення і ліквідації шефства військових, Міський сад занепав, аж до кінця XIX ст. І у такому вигляді сад здали в оренду 1795 р, а у 1819 році – повернули місту. У той час сад називали «Потьомкінським», в пам'ять про перебування у нашому краї князя Григорія Олександровича Потьомкіна. До 1915 р. у саду ріс 500-літній дуб, який народ назвав «Потьомкінським». За легендою, князь Григорій Потьомкін саме бід цим дубом збирав військові ради. Під час Першої світової війни, цей дуб спиляли на дрова, а згодом більшовики поновили назву «Міський сад».

Позитивні зміни в саду почали відбуватись після 1834 р. З 1897 року в саду були облаштовані буфети для публіки, 4-ри рази на тиждень грав духовий оркестр, побудували циклодром, інші кажуть іподром, провели освітлення і навіть телефонний зв'язок з 294 номером по місту. До самого саду підвели трамвайну лінію, яка працювала до 23-ї години в літній період.

У 1834 році Бобринець став повітовим містом, а Єлисаветград - центром військових поселень, Міський сад передали військовим. І військові за кілька років створили на березу Сугоклеї чудовий парк з квітниками, купальнями, танцювальною залою, ротондами та гостьовими будиночками, де зупинялися найвищі військові чини, що приїздили до міста. Наш земляк

Дон-Амінадо пирав: «А на окраине города - Казённый сад, с высокими украинскими тополями, а под сенью тополей

почерневшими от времени скамейки, и вырезанные на них перочинным ножом дни, месяцы, годы, вензеля, имена, инициалы и пронзенные стрелой отлюбившие, перегоревшие, испепелённые временем сердца».

Під час епідемій чуми 1770-1771 та 1883-1884 років, саме при в'їзді у Міський сад хоронили людей померлих від інфекційних хвороб. Неподалік був облаштований майданчик для утилізації свійських тварин, з підозрою на епізоотичні хвороби. Потім людський цвинтар та тваринний майданчик засадили не плодовими деревами, і з того часу, вже більше 200 років, це місце залишається недоторканим: «Невідомо як довго в землі можуть зберігати віруси свою життєдіяльність». Настав 2007 рік, міська кіровоградська влада, таємно почала роздавала своїм депутатам землі в Міському саду під забудову, депутати здуру поділили між собою і чумні ділянки цвинтарів. Співавтор цієї книги Карпов В.Є. звернувся до депутатів: «Пожалійте своїх дітей, залиште у спокої землю чумних цвинтарів». На щастя, пізніше скандальне рішення № 405 було депутатами скасоване.

Зробимо маленьку вставку «Індекс диявольської сили» про елисаветградських вампірів із Міського саду, можливо це чергова легенда, читач сам зробить висновок. По-перше, хто такі вампіри? Вампіри - це людські трупи, що виповзають із могил та бродять у цвинтарних зарослях, або повзуть убік людських жител. Глибокої ночі проникають до сплячої людини, сідають на груди, душать і п'ють кров. Згодом їх жертви теж стають вампірами. Ці загадкові кровожерливі істоти - неодмінні персонажі народних легенд, дитячих страшилок і різних романів. Сучасна наука заперечує саме існування вампірів й у минулому, і в сьогоденні. Але часом, життя підкидає лиховісні знахідки, що змушують сумніватися в правоті наших вчених. Одне з таких відкриттів було зроблене в Кіровограді в 1994-1995 р.

Погожим травневим ранком пенсіонер із Масляниківки Леонід Плаксієнко вийшов у свій город. М'яко світило ласкаве весняне сонечко, шелестіли ніжно-зеленим молодим листям дерева, малинівка співала про свою любов сидячі на гілках старої розлогої яблуні. Прислухаючись до співу малинівки, пенсіонер почав копати стічну канаву для відводу води. На самому початку трудового процесу лопата вперлася в щось тверде.

Мабуть камінь? Подумав пенсіонер і почав відгрібати землю, і наткнувся на якісь кістки. Ще копнув збоку - знову кістки. Зрізавши черговий шар землі, пенсіонер скам'янів від жаху: з-під лопати на нього витріщався порожніми очницями людський череп. Ледве прийшовши до тями і придивившись до відкопаних кісток, Л.Плаксієнко зрозумів, що й вони людські.

Але звідки узялися ці останки у нього на городі? Адже цвинтар Міського саду перебував на значній відстані і тільки там ховали інфекційно хворих людей і тварин, у всякому разі, так свідчили архівні документи. Може залишила свій слід Друга світова війна? Може у якихось лиходійствах замішані колишні власники ділянки? У сум'ятті почуттів пенсіонер кинувся дзвонити до поліції.

І отут швидко й стрімко закрутилися події, як у кошмарному сні. Поліцейські запроси інших фахівців і ті визначили, що це дуже давній могильник, і попросили поліцейських взяти ділянку під охорону для збереження кісток. На другий день, вчені мужі озброїлися лопатами й почали копати пробні шурфи на городі й у квітнику пенсіонера. Він з жахом дивився, як розорять його впорядковані грядки: «Діду не бійся, держава все тобі поверне». Уже на другий день вони визначили приблизний час поховання: - початок XI століття. Далі вчені встановили, в 11 ямах поховані 13 чоловіків у віці 30-40 років. Мерці були покладені на бік і на живіт, зі зв'язаними руками й ногами (збереглися напів зотлілі шкіряні ремні). Ребра з лівої сторони були зламані - там, де в серця вбивалися осикові кілки. У окремих мерців були відрубані голови, кисті й стопи ніг. Причому зроблено це було через декілька місяців після поховань. Можливо вони нагаляли такий страх на жителів навколишніх територій при житті, що їх боялися й після смерті. Значить мерці виходили із своїх могил і турбували живих людей.

Звідки ж узялися 13 мерців на городі пенсіонера? Учені встановили, що це - місцеві жителі, можливо вампіри. Але 13 вампірів, тим більше чоловіків приблизно одного віку - це явний перебір! Є припущення, що князівські чвари і війни між собою в XI ст, спонукали розквіт вампіризму на теренах майбутньої Кіровоградської області. Суть стародавньої віри - це не особисте спасіння, а комплекс вірувань і способів життя, яке розповсюджували волхви. Гноблення волхвів і примусова християнізація

народів Київської Русі, привело до появи навали вампірів. Волхвів знищили, а християнство ще не набрало сили, тому ворог людського роду наслав на нещасних загін супер вампірів, щоб за допомогою терору відвернути їх від Христа. Можливо на місці садиби нашого пенсіонера, в дуже далекі часи був цвинтар вампірів. Можливо тогочасний вампірізм міг розвинутиись через якісь генетичні відхилення.

А тепер уявіть, що в місті Єлисаветграді спалахує епідемія чуми, холери або іншої хвороби. Люди мруть десятками, декілька із них впадають у каталептичний стан, а молододосвідчений лікар діагностує їхню смерть, людей кладуть в труни і закопували в землю (пригадайте М. Гоголя). Через деякий час умовний небіжчик зненацька просипався в труні, забитій цвяхами й засипаний товстим шаром землі. Людина починала битися, метатися, запекло скрібла нігтями кришку труни, але все було марно. Вони були приречені на повільну смерть від ядухи, спраги та зневоднювання організму. Пізніше з них робили слуг диявола. Таємниця «цвинтаря вампірів» на городі нашого пенсіонера у Кіровограді й дотепер залишається нерозкритою.

У 1900 році вартість трамвайного квитка була 5 копійок, а ціна проїзду від центра міста до Міського саду на двокінному екіпажі складала 40 копійок. Мабуть, саме з побудовою трамвайної лінії сад став доступним й для мешканців сусідніх районів. Русло річки Сугоклеї, ще раніше розчистили військові, тож сюди їздили і ходили гуляти та купатися з усього міста. В теплу пору року Міський сад ставав своєрідним культурним центром – тут був літній театр, відбувалися вистави під відкритим небом, проходили загальноміські свята, згодом сільськогосподарські виставки народного господарства, в народі названі «міські ВДНГ» тощо. У 1914-му тут відкрили дитячий майданчик, згодом літній табір для дошкільнят і школярів денного перебування. Влітку у засушливому і запорошеному піском Єлисаветграді Міський сад був оазою.

Олександр Тарковський свій наречений влітку 1902 року писав: *«Ввиду жары, доводящей до помешательства, я предлагаю Вам, Ольге Даниловне и Александру Васильевичу отправиться сегодня в городской сад для вдыхания благорастворенных воздушных и для созерцания установленных в оном зрелищ»*. І пізніше, в іншому листі: *«В городе тишь да гладь,*

да зловоние воздухов. Оперетки нет, в городском саду, кроме той итальянской пары, что мы уже видали, приехала еще итальянская орда из десяти человек, состоящая из безголо-
сых, ногами дрыгающих мужчин и мерзкорожих баб. Сведущие люди говорят, что эти бабы сначала с успехом занимались вечерними гуляниями по Дерибасовской (проституция), а потом, вследствие упадка дел, поступили в итальянки».

Кіровоград 1950-х років. Вхід до щорічної сільсько-господарської виставки у Міському саду.

За кожним підйомом, завжди йде спад, така доля спіткала й Міський сад, після чергового підйому - його спіткало чергове занедбання. Під час Громадянської війни він перетворився з місця відпочинку, на джерело дармових дров для мешканців сусідніх районів і сіл. На дрова пішли «старі тополі», про які писав Дон Амінадо і дерев'яна сцена літнього театру, павільйони-буфети і навіть дерев'яні хрести із цвинтарів. Але вже в середині 1920-х років Міський парк відновили! Сюди знову приходили гуляти родинами, щоправда, і публіка вже була інша, і розваги інші: атракціони для дітей, буфет, спортивна та танцювальна площадки, тир.

Настав період Другої світової війни і зрозуміло, паркову

зону знову вирубали на дрова. У 1950-ті роки Міському саду знову почали приділяти увагу і він став місцем для відпочинку кіровоградців. На березі Сугоклеї з'явилася човнова станція, в парку футбольне поле, стенд для стрільби і навіть парашутна вишка, пізніше побудували літній кінотеатр та атракціони. З боку міста були влаштовані пляж і зручний спуск у воду за допомогою покладених уступами бетонних плит. А коли на початку 1970-х років частково розмило стару греблю на річці Сугоклеї, то у 1978 році звели сучасну дамбу, в тому числі й для задоволення потреб у воді споруджуваних заводів Радіовиробів і «Друкмаш», які качали воду по підземним трубам.

В Міському саду навіть побудували «Партійний зал» засідань, де влітку проводили різні громадські та партійні заходи. На іншому березі довгі роки діяв піонерський табір, неподалік розташовувалися ресторан та пляж. З 1968 по 1996 рік Кіровоградська ОДА прийняла низку рішень та закріпила за Міським садом статус заповідної зони, згодом змінили назву на «Парк Перемоги». У 2001 р. Кіровоградська міськрада вирішила створити на місці Парку Перемоги - «Ботанічний сад», але самого саду вже не було і все знову прийшло в занепад.

Північний берег р. Сугоклеї на території Міського саду піднімається різко вгору і таким чином захищає прибережну зону від вітру, температура і вологість там завжди трохи вище, ніж в інших місцях. Це дало можливість у дуже старі часи створити густу сітку підземних тунелів і ходів в районі Міського саду, вони й сьогодні не досліджені, знаходяться на різній глибині і протяглися у різних напрямках. Деякі тунелі мають кам'яні стіни та земляну підлогу, як приклад, тунель від території «1-ї міської лікарні» на Волах, де у 1754-1784 роках був штаб фортеці св. Єлисавети. Тунелі від цієї фортеці будували в основному для таємного проходу до води та підземного виходу на випадок облоги. Окремі із них мали вихід далеко за межі міста, більша частина тих старих ходів, сьогодні мають обвали і стали дуже небезпечними.

У княжі часи єдиним порятунком для українського населення від ворогів були різні підземелля, тунелі та ходи. Тож зазначені нами напрямки підземних тунелів і ходів із фортечних валів до різних частин (районів) Єлисаветграду-Кропивницького, мають під собою реальне підґрунтя.

ТВОРЧЕ АРНАУТОВЕ

Якось український письменник Максим Рильський сказав: «Мало любити свій рідний край, його треба знати». Мальовнича Кіровоградська земля у всі пори року зачаровує красою і дивовижними природними скарбами, а ще вона багата на талановитих і відомих людей. Наші Масляниківка, Арнаутове, Никанорівка

разом із селищем Гірничим не відстають у цьому напрямку. Поселення Арнаутівка (Арнаутове), відповідно своєї назви має декілька варіантів походження, ми виділили 5 основних:

1). «Арнаути», це вихідці Бузьких козаків (або наймані військові люди), етнічні підрозділи яких склалися з греків і українців, албанців і козаків, болгар і сербів, всі вони служили охоронцями та приймали участь у війнах. Наприклад, Туреччина створила з них 1769 року два полки, але вони у ході війни перейшли на сторону росіян. В подальшому «Арнаутські команди» воювали разом з «Ново вербованими козацькими полками».

2). В Україні є «арнаутка» сорт ярої пшениці із твердим та білим зерном, (або хліб з борошна цього сорту пшениці).

3). У сучасних греків є військовий танок «арнаут».

4). Турки, разом з московітами та жителями «Нової Сербії» називали албанців - «арнаутами» (arnavut), ту ж назву вони застосовували і до переселенців з Албанії.

5). Село «Арнаутівка» біля фортеці св. Єлисавети у 1787 році, називали за прізвищем власника (прапорщика Арнаута). Село мало 27 чоловічих і 24 жіночих душ та 330 десятин землі

Придивившись уважно до записів «Атласу Катеринославського намісництва» 1787 року, находимо в Херсонському повіті ще одне село «Арнаутівка» де проживало 79 чоловічих і 74 жіночих душ та було 5800 десятин землі.

Інший приклад, село Дорошівка-Арнаутівка у Вознесенському районі Миколаївської області, це одне з 7-ми поселень заселених від 1775 р. переселенцями арнаутами від Бузьких козаків в межириччі Інгулу, недалеко від фортеці св. Єлисавети. «Арнаути» заснували села: Новогригорівка; Соколи (з 1789 р. місто Вознесенськ); Раковець; Арнаутівка; Скаржинка (з 1803 р. Білоусівка, тепер Трикрати); Михайлівка; Троїцьке. Ще «арнаути» поселились у селах Вознесенського і Ново-одеського райо-

нів Миколаївської області: Федорівка (тепер Нова Одеса); Касперівка; Себине; Новопетрівське; Гур'єве; Костянтинове; Баловневе; Матвіївка тощо. Арнаутовським поселенцям було виділено 109407 десятин землі для зайняття хліборобством, виноградарством, садівництвом та скотарством. Трохи пізніше на їх основі було сформовані додаткові підрозділи «Бузького козацького війська», ось чому люди у 1785-1817 роках казали: «арнаути із Бузького війська».

Нам необхідно сказати декілька слів відповідно другої хвилі переселенців - «арнаутів» на землі «Дикого поля». Вона розпочалась у другій половині XVIII ст., коли посилився гніт Османів і водночас Російська імперія почала переконувати християнські народи Балкан переселятися на її південні території. Внаслідок цього у 1806–1812 р. частина албанців, греків, болгар і сербів, разом з пізніми арнаутами та гагаузами переїхали на землі колишньої «Нової Сербії», а ще до Запоріжжя, Бессарабії та частини Одеської області. Як приклад, зазначені переселенці заснували село Каракурт (сучасне Жовтневе) поблизу м. Болград у Бессарабії (нині Одеська область).

Згодом російські чиновники запропонували албанцям та арнаутам переселитися до Приазов'я, тому 1861 року частина албанців-арнаутів із села Каракурт переїхала до Північного Приазов'я (нині Запорізька область), де заснували три села, із них перші два села Дівнинське, Георгіївка засновані албанцями-арнаутами, а третє село Гамівка засноване мішанами албансько-болгаро-гагаузького походження. Сьогодні в Україні (окрім Єлисаветградської Арнаутівки), ми маємо ще декілька місць компактного проживання албанців та арнаутів: одне із них в Одеській, три в Запорізькій області.

Відповідно поселення біля майбутнього Єлисаветграду-Кіровограду-Кропивницького, яке було засноване і розбудувалось 1752-1775 роках, то воно мало змішаний склад населення із арнаутів, гагаузів та болгар. До речі, загальна кількість албанців-арнаутів в «Новій Сербії» становила більше 5 тисяч осіб. Із них 2,5 тис у с. Каракурт; 2,3 тис у селах Дівнинське, Георгіївка і Гамівка та більше 300 змішаних (асимілюваних) осіб у селі Арнаутівка (Арнаутове) біля фортеці св. Єлисавети. З часом асиміляція значною мірою торкнулась арнаутів не тільки із сіл Каракурт, Дівнинське, Георгіївка, Гамівка та Арнаутове, але й

їхніх нащадків. Багато з них зберегли свою мову та культуру краще за кіровоградських арнаутів. Нажаль в Україні албанська мова не є об'єктом досліджень і ніколи не викладалася, ні в школах, ні в ВУЗах. Сьогодні необхідно покращити контакти корінних жителів Албанії та Косова з албанцями з України.

Власні імена, які закладалися в назву, як правило, співзвучні з епохою. Утворення і функціонування урбанонімів - це живий процес, властивий усім епохам. Кожна політична влада змінює географічні назви, головним чином, назви сіл, міст та вулиць. Так було при царизмі до 1917 року, при більшовиках 1917-1990 роки, так є на початку XXI століття, ця хвороба має назву «сверблячка перейменувань». Сумно, що часто назву об'єкта вигадують «від ліхтаря на стовпі». Сучасному мікрорайону Арнаутове (Арнаутівка) Кропивницького, трохи поталанило в цьому питанні, внаслідок продуманої стратегії найменування вулиць, мікрорайон болісно не зачепила «сверблячка перейменувань».

В чому проявляється творчість Арнаутівки? Вона проявляє себе навіть в назві вулиць, придивіться, в мікрорайоні знаходяться одразу 16 вулиць, які носять імена відомих творців: Кобилянської, Колоса, Архітектора Достоевського, Ерделі (Ксенії, всесвітньо відомої арфістки), Стуса, Вербицького, Чубинського (обидва творці гімна України), Заньковецької, Кондратюка, Г.Юри, Григоровича, Ястребова, Покаржевського, Старицького, Микитенка та Григорія Сковороди.

Тож не дивно, що в Арнаутівці, осередком культури виправдано вважається місцева бібліотека, завдяки їй, там часто проходять заходи, які навряд чи зустрінеш в інших районах нашого міста. Мова йде про літературні вечори, в які перетікають в «Дні вулиць» з назвами творчих людей. На книжкових виставках «Пам'ятаємо. Славимо. Вшановуємо», жителі Арнаутівки мають змогу ознайомитись з літературними новинками, часто там бувають книги і наших авторів Карпова В.Є. і Чеботарьова С.С. Участь у таких заходах беруть фактично всі жителі. Як приклад, щорічно проводять свята присвячені Василю Стусу (1938-1985), недавно неабиякий ажіотаж викликало літературне свято на однойменній вулиці Стуса, під час його заходу жителі читали вірші геніального українського поета. А на завершення свята, кожен учасник - отримав книжку віршів митця.

ПУШКІНСЬКЕ НАРОДНЕ УЧИЛИЩЕ

Народні училища (народні школи) - в Росії до Жовтневого перевороту більшовиків 1917 року - загальна назва початкових училищ, доступних для народних мас. На території України, яка входила до складу Російської імперії, існували головні та малі або початкові народні училища. Головні народні училища від 1804 р. були перетворені на гімназії. Початкові народні училища існували переважно в ХІХ - початку ХХ ст. й давали лише початкову освіту. До них належали земські школи, різні відомчі та приватні школи, а також церковно-парафіяльні та недільні школи. Відповідно «Положень про початкові народні училища» (1874), предметами навчального курсу були: а) закон божий та священна історія; б) читання по книгах цивільного та церковного друку; в) письмо; г) перші чотири дії арифметики; д) церковний спів там, де викладання його було можливим.

На фото Пушкінське народне училище 1899-1900 років.

«Пушкінське народне училище» від 1899 р. знаходилось в Єлисаветграді на Бобринецькій вулиці (згодом генерала Шумілова-30), нині СШ № 7 (дивись фото вище). В далекий день 26 травня 1899 р. було закладено у підмурок перший камінь народного училища на 300 учнів (сьогодні мікрорайон Пермський), з трикімнатною квартирою та кухнею для завідувача училища. Проектував його міський архітектор Олександр Львович Лишневський, а керував будівництвом голова міської думи Олександр Миколайович Пашутін. Будівництво приурочили до 100-річчя з дня народження Олександра Сергійовича Пушкіна, тож училище отримало назву «Пушкінське». Фасад будинку дуже схожий із фасадом старого корпусу Кіровоградського педагогічного університету. Але це не дивно, оскільки обидві споруди були збудовані за проектом одного і того ж архітектора, і закладені вони були в один і той самий 1899 рік.

Логічним завершенням забудови школи стала телеграма-звіт імператору Миколі-II, подаємо без виправлення: *«Лета 1899 Мая 26 дня въ благополучное Царствование императора Николая II, въ память столетія со дня рожденія великаго русскаго поэта Александра Сергеевича Пушкина, вследствие постановленія Елисаветградской Городской Думы 17 марта 1899 г. заложено зданіе сіє, предназначенное для Городскаго Народнаго училища им. Пушкина, при Министре Народнаго Просвещенія Н. П. Боголепове, Херсонском Губернаторе Князе Оболенскомъ и Елисаветградскомъ Городскомъ Голове А. Н. Пашутине».*

До речі, копія цієї телеграми зберігається в музеї СШ № 7. Спочатку в будинку було «Пушкінське народне училище», потім «Єлисаветградська трудова школа». В період Другої світової війни, влітку 1941 року - був радянський військовий шпиталь, а з осені 1941 по зиму 1943 р. - розміщувався німецько-фашистський штаб. А після цих тяжких часів СШ № 7 повернулась до звичного свого функціонування. Ця школа, віддзеркалює не лише розвиток освіти міста, а й місто в цілому. Вона одна з семи шкіл на території України, що має назву ім. О.С.Пушкіна. А сама історія школи № 7 сягає більш як сторічної давнини.

В цьому училищі від 1920 р. навчався Володимир Сосюра, майбутній український письменник, поет-лірик, автор понад 40 збірок поезій. Батько, за словами самого поета, мав французь-

зьке коріння і правильне прізвище Соссюр. Їхні генетичні коріння в Росії заклад солдат наполеонівської армії у 1812 році. Ім'я його Густав Сосюр. Мати поета Антоніна Дмитрівна Локотош, за походженням сербка із Донецького краю. Тому дослідники пишуть: «Володимир Сосюра походить із роду давніх лисичанських шахтарів».

У листопаді 1920 року червоноармійця Володимира Сосюру направляють в Єлисаветград на військово-політичні курси більшовицького війська. Прибувши у місто, він відразу захворів і потрапив до військового лазарету, який знаходився у приміщенні по вулиці Братиславській, сьогодні там склади військової частини А-1840. У шкільному музеї школи № 7 зберігається листування Володимира Сосюри з викладачем Кіровоградської районної партшколи Григорієм Понченком, із яким дружив поет. У листі від 2 листопада 1920 року Володимир Сосюра писав Понченку: «... з листопада 1920 року до січня 1921-го я був курсантом військово-політичних курсів при політвідділі 14-ї армії. Наші курси тоді містилися в колишній Пушкінській школі, і мені довелося брати участь в обороні Єлисаветграду од махновців». Другий лист: «В Єлисаветградских известиях друкувалися мої вірші, власне юнацькі вірші. Тоді газету ліпили на стінах будинків. У мене не було штиблетів і дівчата пошили мені капці з шинельного сукна. В тих капцях зимою я бігав за кілька кварталів, щоб подивитися, чи надрукували мої вірші в Єлисаветградских известиях».

Вилікувавшись, Володимир Сосюра продовжив навчатися на курсах і писати вірші. Місцева газета «Известия» зберегла для нас сліди перебування поета в Єлисаветграді. Рубрика «Поштовий ящик» за 26 листопада 1920 р. повідомляла: «Курсанту Соссюрі. Товариш, Ваші вірші талановиті. Будуть надруковані у найближчих номерах. Редактор переконливо просить заглянути до нього у редакцію для ближчої розмови».

Офіційно Володимир Сосюра був одружений тричі. Уперше в 1922 році. Його дружиною стала Віра Берзіна, колишній політрук червоноармійського ескадрону, студентка. Вони жили у повоєнному Харкові, цій жінці він присвятив поему «Робфаківка». Причиною розлучення стали її шовіністичні погляди. Від першого шлюбу в нього було двоє синів – Олег і Микола.

Вдруге Сосюра одружився в 1931 р з Марією Гаврилівною

Даниловою, з якою познайомився у Сталіно. Вона була на 12 років молодшою, закінчила балетну школу у Києві. 15 січня 1932 року в них народився син Володимир. У 1949 році Марію Сосюру заарештували начебто за розголошення державної таємниці і заслали до Казахстану. Через 5 років вона повертається і з'ясовує, що Володимир взяв третій шлюб. Марія просить Володимира повернутись до неї. Заради Марії Гаврилівни він розриває третій шлюб та повертається до неї. Разом вони прожили до кінця свого життя.

Постать Володимира Сосюри посідає визначне місце в українському історико-культурному просторі, хоча сьогодні й констатуємо неоднозначні погляди на його особистість, а іноді й на його творчий доробок, тому на часі дослідження спадщини поета під новим кутом зору без ідеологічних обмежень та ярликів. Його проза – це безмежний світ, це історія, що переживають люди в любові й ненависті, радості й журбі – гостро, до сліз, до млості. За спогадами Ю.Лавріненка «В часи кривавого розгрому України і її літератури (1928-1933) В.Сосюра був безнастанно битий партійною критикою та грізними напучуваннями ЦК партії. Багато його творів залишились в архівах, ніколи не побачивши світу (наприклад поема «Махно»).

Колишня вчителька історії Тетяна Степанівна Бойко, заступник музею СШ № 7, розповіла, скільки часу вона з учнями провела в Кіровоградському обласному архіві й скільки документів їм довелося обробити для створення шкільного музею. Це був колосальний труд, але ось уже більше 20 років музей СШ № 7 діє. Серед випускників школи три Герої СРСР: Ізраїль Фісанович, Григорій Куроп'ятников і Василь Колесніченко.

У роки Першої світової війни, а саме у грудні 1915 року вчителька школа імені О.Пушкіна - праонука героя Вітчизняної війни 1812 року генерала від кавалерії Георгія Арсентійовича Емануеля - Катерина Дмитрівна Емануель, демонструючи свій патріотизм, вмовила керівництво міської управи Єлисаветградського дозволити їй піти добровольцем на фронт у діючу російську армію. Її прохання задовольнили та гарантували залишити за нею робоче місце після закінчення війни.

ВІДЛУННЯ ОЛЕКСІЇВСЬКОЇ СЛОБОДИ

Олексіївка розташована у південно-західній частині міста Єлисаветграду-Кропивницького вище фортеці св. Єлисавети. Межує з слободами «Биковською» та «Пермською», прилягає до р. Сугоклеї і Міського саду, а вже потім стикається із Масляниківкою та Арнаутівкою. Окремі будинки у цій місцевості з'явилися в кінці XVIII ст., але масово вона почала забудовуватися в кінці XIX ст. переважно приватними одноповерховими будинками. Головні вулиці: Яновського, Ушакова, Глібка, Межовий бульвар, Барболіна, Тиха, Курганна тощо.

Ми звикли, що історія нашого міста розпочинається з фортеці святої Єлисавети, а середина XVIII ст. – це початок іноземної колонізації території сучасної Кіровоградщини. Роман видатного сербського письменника Мілоша Црнянського «Переселення» відображає час масових переселень сербів із Австрії до Росії та України від 1750-х р. Автор використовує багато історичних документів, які стосуються нашого краю. Нажаль в Україні твори М. Црнянського ніколи не друкувалися. Ми вже декілька разів акцентували, - чужоземне засилля сербів, греків, болгар, молдаван, волохів, чорногорців, албанців, угорців тяжкою ношею лягало на місцеве населення.

Дослідники вважають, що фортеця дуже сильно впливала на різні поселення навколо неї, навіть деякі вулиці майбутнього Єлисаветграду називалися на честь її бастионів - Олексіївська, Михайлівська, Олександрівська тощо. А на землях навколо фортеці було дозволено селитись навіть різного роду втікачам, розкольникам та євреям, останні зобов'язувалися займатися торгівлею. Нерідко при цьому видавалися «підйомні гроші» (150 карбованців) на заснування своєї справи.

Можливо, «Олексіївська слобода» названа за ім'ям генерала Олексія Мельгунова, масона та головного командира «Нової Сербії». Ми вже розповідали, як у 1764 р. на лівому березі річки Сугоклеї в Єлисаветграді він розбив Міський сад, вище якого згодом виникла «Олексіївська слобода». Трохи пізніше, в притулок до неї почав вибудовуватись район «Ново-Олексіївка» за старою назвою «Сугаклейка» (або Сугоклейка). Можливо за першою версією назва пов'язана з іменем сина

царя Миколи - Олексія. За другою версією назва «Сугаклейка» - утворена від річки Сугоклеї.

Що ж являли собою будинки «Олексіївської слободи» XVIII сторіччя? Одноповерхові, інколи на кам'яних фундаментах, криті соломою чи ґонтом, дуже рідко черепицею, поодинокі - залізом. Розташовані вони досить далеко один від одного, це необхідність мати садочки, та городи, а ще протипожежні міркування. Серед одноповерхової забудови, височіли куполи дерев'яних церков, які розташувалися майже на тих же місцях, що і їх кам'яні нащадки зараз. Нажаль, не збереглися старі саманні та дерев'яні будинки, вони згоріли, знесені, або перебудовані.

Від 1829 року Єлисаветград стає центром військових поселень на півдні України. Військові вважали, що рівнинна місцевість навколо Єлисаветграда, особливо по дорозі, що веде до Вознесенська, надзвичайно зручна для проведення військових оглядів. В місті розмістили штаб-квартиру «Резервного кавалерійського корпусу», постійно проводили різноманітні військові заходи. Так, у 1817, 1823, 1827, 1842, 1845, 1847, 1850, 1852, 1859, 1874 та 1888 роках у місті відбувалися огляди у присутності царської родини та високих військових чинів. На цих оглядах іноді одночасно маневрувало до 100 тисяч солдат. Від 1834 року Єлисаветград повністю підпорядковується військовому відомству. Всі повітові адміністративні установи перевели до м. Бобринець. За 7 км. від міста Бобринець та за 60 км від м. Кропивницький знаходиться село Олексіївка (площа 4531,1 га). В давні часи ці землі входили до Вольностей Війська Запорозького де красивими кутами містилися зимівники запорозьких козаків Степана Залізняка, Петра Москаленка, Тихона Толстика, Грицька Гури, Степана Козуба, всі вони були контрольовані самим Петром Калнишевським. Тож Олексіївка була великим волосним селом. А ще станом на 1886 рік ми маємо село Олексіївка у Маловисківській волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, де мешкало 493 особи у 93 дворових господарствах. В ній розташоване найперспективніше в Україні родовище уранових руд – «Новокостянтинівське». Запаси цього родовища займають перше місце у Європі і п'яте - у світі.

Ми припускаємо, що всі «Олексіївки» названі на честь дійсного таємного радника Олексія Петровича Мельгунова (1722-1788) – масона та діяча катеринівських часів, за її словами: «очень полезного человека в государстве». Він добре знав німецьку мову, був камер-пажем при дворі Єлисавети Петрівни. Командував «Інгерманландським піхотним полком». З 1756 року він вже ад'ютант (в чині бригадира) Петра Федоровича, пізніше начальник «Сухопутного шляхетського корпусу». Створює в корпусі театр, відкриває типографію і стає найближчим сподвижником царя Петра-III. 28 грудня 1761 року отримав чин генерал-майора, а в лютому 1762 р. - звання генерал-поручика. На момент повалення Петра-III, він 28 червня 1762 року зберігає вірність імператору, за що заплатив арештом й опалою.

Згодом нова імператриця Катерина-II призиває його на службу і в 1764 році призначає генерал-губернатором Новоросійської губернії. На новій посаді Олексій Мельгунов проявив себе як вмілий та освічений адміністратор. З його іменем пов'язано заснування першого освітянського закладу (1763 р) в Єлисаветграді. Згодом при фортеці св. Єлисавети було відкрито школу для дітей офіцерів та засновано першу в Україні друкарню цивільного шрифту. Тут друкувалися бланки для паспортів, свідоцтва та інші документи, а в 1765 році вийшла перша світська книга надрукована цивільним шрифтом в Україні. Це була комедія Жан-Жака Руссо. В 1765 році О. Мельгунов був *«пожалован в Москву сенатором и Камер-коллегии президентом»*. В чині таємного радника з 1777 року і до кінця свого життя був ярославським, а з 1780 року вологодським генерал-губернатором. Помер 2 липня 1788 року, похований в «Лікарняній церкві» при монастирі м. Ярославля.

Як було вище зазначено, «Олексівська слобода» має стару назву «Сугаклейка», можливо пов'язана із річкою Сугоклея. Так склалось, що протягом тисяч років наші землі стали шляхом по якому пройшли орди різноманітних завойовників. На цьому шляху вони нашим річкам давали татарські назви: Ташлик і Кагарлик, Інгул і Інгулець, Громоклея і Сугоклей тощо. Сама ж назва р. Інгул з татарської (Єні Ґуль) – «Новий потік». Історична річка Сугоклея згадується у «Літопису» С. Величка. У V - XVI ст. в наших степах паслись великі табуни степових сайгаків, (сугаки), тому татари називали цю місцевість «Сугакли».

Сугоклея - річка в межах Компаніївського та Бобринецького районів Кіровоградської області. Довжина 58 км., права притока Інгулу (басейн Південного Бугу). Річка бере початок біля села Семенівки. Тече на південний схід і впадає в Інгул на південь від села Степанівки. Кожний рік, спека загострює проблему забруднення р. Сугоклея та Інгулу, остання є головною водною артерією Єлисаветград-Кропивницького, без якої місто не зможе існувати. Колись гідросистема міста складалася із майже 20 середніх і малих річок та струмків, від яких на сьогодні залишились тільки гарні назви. Наш Інгул – унікальна річка, в якій водотік поповнюється не з витоків, як і належить кожній річці, не з притоків, яких майже не залишилося, а з водосховища, спорудженого ще наприкінці 1920-х років для потреб ТЕЦ. Інакше кажучи, витік річки Інгул, який колись знаходився в «невеликому лісовому озері з болотистим дном і низькими берегами» просто зник внаслідок розорювання берегових схилів у заплаві річки. Сьогодні річка в межах Кропивницького поповнюється лише за рахунок скидів води з Новомиколаївського водосховища. Сьогоднішнє замулення р. Інгулу та Сугоклеї становить 60%, і це може привести до зупинення їхніх течій.

Поряд з «Олексіївською слободою» (трохи пізніше,) утворилося поселення «Новоолексіївка», як невеличкий мікрорайон приватних садиб. Тут немає тієї загазованості, яка псує життя та нерви мешканців інших мікрорайонів – приємне чисте повітря, насичене ароматами квітів та зелені в теплі пори року змушує кожну людину дихати на повні груди. Новоолексіївка розташована у західній частині Кропивницького. Район обмежується вулицями Яновського, Комарова, річкою Сугоклеєю та Міським садом.

Окремі будинки на цій території з'явилися до Жовтневого перевороту більшовиків 1917 р. Втім, масова забудова почалася у 1950-х роках, на даний час на території «Новоолексіївки» проживає близько 6 тисяч осіб, в переважній більшості люди пенсійного віку. На «Новоолексіївці» практично відсутня необхідна інфраструктура. В першу чергу це стосується магазинів, які розосереджені в різних кінцях мікрорайону. Те саме можна

сказати і про медичні заклади. Єдиний, що знаходиться на «Новоолексіївці» – це міська станція швидкої допомоги: саме звідси машини вирушають за викликами по всьому Кропивницькому.

Новоолексіївка мало пристосована під потреби підростаючої молоді. Переважна більшість дорослих учнів ходить до ЗОШ № 17, яка фактично знаходиться за межею «Новоолексіївки» та до школи № 32 на вул. Глінки № 1. Для малих дітей працює лише один дитячий садочок – комунальний заклад «Барвінок», дошкільний навчальний заклад Кіровоградської міської ради. Правда ще є найближчі локації – дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 48 «Журавочка» на вулиці Академіка Тамма, 27, (ясла-садок) № 70 «Оленка» на вул. Яновського, 62-а та санаторний дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 65 на вул. Курганній, 2-а. Також працює Кіровоградський обласний спеціалізований будинок дитини нового типу. Тут виховують сиріт та дітей віком від народження до 6 років, позбавлених батьківського піклування. Сюди ж потрапляють діти, батьки яких опинилися в складних життєвих обставинах та соціально-побутових умовах.

Описуючи «Олексіївську слободу», звертаємо увагу на підземні комунікації. Від фортеці, а саме з території «Першої міської лікарні», у напрямку Олексіївки і далі – на Бобринець йде підземний тунель, його виявили випадково. При будівництві, щось обвалилось у землі і відкрився підземний прохід, один кінець йшов до фортеці св. Єлисавети, а другий – за місто у Бобринецькому напрямку. Пройти ним не вдалося, багато обвалів, за обладнанням, спеціалісти з'ясували - тільки напрямок. Олексіївські новобудови збільшили навантаження на підземні тунелі й ходи і спричинили провалля. Пізніше подібні провали почали виявляти в різних куточках міста.

Відомо, що до XIV століття не практикувалося складання планів певних населених пунктів та підземних тунелів і ходів, бо утаємничений характер підземних споруд не дозволяв наносити їх на карти, або згадувати про них письмово. Інформація про підземні споруди в радянські часи також була недоступною, (діяв Указ Сталіна від 1947 р).

ГІРНИЧЕ СЕЛИЩЕ

Маленьке містечко у великому місті – так можна охарактеризувати сьогоднішнє селище «Гірниче». Тут є все необхідне для затишного сімейного життя приватного сектора. У «Гірничому», як водиться в маленьких містечках, майже усі один одного знають незважаючи на те, що є окремі багатоповерхові будинки.

Компактне розташування та відносно незначна чисельність дає можливість жителям мікрорайону згуртуватись для організації дозвілля, вирішення спільних проблем та простого цікавого спілкування.

Селище «Гірниче» знаходиться у південній частині міста і межує з кількома мікрорайонами Кропивницького: Масляниківкою (на заході), Завадівкою (на сході), Кушівкою (на північному сході), а також із селищем «Сонячним» Кіровоградського району (на півдні). У тому ж напрямі, в кількох кілометрах від селища проходить Об'їзна дорога. «Гірниче» територіально займає невелику площу (до 32 га) й досить компактно розбудоване. Територіально та адміністративно селище «Гірниче» належить до міста та підпорядковується міській раді. Адміністративно знаходиться у Подільському районі Кропивницького. Кількість населення складає приблизно 5 тисяч осіб. Селище можна назвати автономним, бо воно має досить розвинену інфраструктуру – тут є все, необхідне для життя.

А ще «Гірниче» має свою історію та атмосферу, не схожу на жоден інший район міста. Хоч його можна назвати відносно віддаленим, але життя тут кипить не менше, ніж у центрі. Прогулюючись вулицями, можна помітити чимало батьків з дітьми, які поспішають на заняття до музичної школи чи спортивної секції, бабусь на лавках біля під'їздів багатоповерхівок та просто жителів району, що поспішають у своїх справах. Разом із тим, затишне життя «Гірничого» позбавлене галасу бурхливого міста.

Ми вважаємо, що свою назву селище «Гірниче» отримало завдяки розташуванню на одній з найвищих точок в місті. Історія мікрорайону датується початком 1960-х років і тісно пов'язана з Геолого-розвідувальною експедицією № 37 (ГРЕ-37). Коли геологи Східно-Української геологічної партії виявили тут пок-

лади уранових руд, то саме вони стали першими жителями «Гірничого» і жили спочатку в наметах і вагончиках. Потім були побудовані дерев'яні бараки, які збереглися донині – у них до цього часу проживають окремі мешканці селища. Активна забудова «Гірничого» почалася у 1960-х роках. Тоді зводили шести квартирні фінські будинки. Їх ставили досить хаотично, тож вулиць у класичному розумінні цього слова не було, а тому не було їхніх назв. Споруди будувались лініями – звідти й пішли назви вулиць «Лінія 1, 2, 3» і т. д. Але разом з дерев'яними жителями будиночками зводилися й великі і малі цегляні споруди: адміністративні приміщення, клуб, лазня, магазин та інше.

В 1970-1980-х роках темпи й об'єм робіт геологічної експедиції перевищили всі очікування. Чисельність трудового колективу ГРЕ-37 складала більше 1700 чоловік. Разом з цим активно розвивалась й інфраструктура селища «Гірничого», для робітників експедиції почали будувати п'ятиповерхові будинки. А в 1975-році були зведені: нова школа № 22, дитячий садочок, музична школа, дитяча поліклініка тощо.

З розпадом Радянського союзу й здобуттям Україною незалежності фінансування експедиції № 37 (ГРЕ-37) значно скоротилось. А на початку 2000-х років почалися серйозні фінансові проблеми, що призвели до скорочень робітників. Разом з тим, призупинилась й розбудова селища «Гірничого». Загалом у мікрорайоні зведено більше 60 житлових будинків та основні заклади інфраструктури, які дозволяють жителям селища отримувати всі необхідні соціальні послуги.

У 1940-х роках в СРСР почалися активні геологорозвідувальні роботи з пошуку уранової руди, особливо в Україні (1944 р). Спочатку уран було знайдено в зразках гірничих порід «Первомайського родовища заліза». Згодом було відкрите «Жовтореченське родовище урану». А в 1950-х роках геологи відкрили ряд родовищ: «Девладівське», «Сурське», «Червоноярське», «Братське», «Садове», «Ташлицьке» та інші. Трохи пізніше (1964) було відкрито «Мічурінського родовища урану» у південно-східній частині Кіровограду. Для проведення подальшої розвідувальної роботи на цю територію була переведена ГРЕ № 37 з міста Ізюм Харківської області.

Виробничу базу та поселення для ГРЕ-37 спочатку планували розмістити на північно-західній окраїні міста на березі «Лелеківського водосховища». Але Кіровоградські місцеві органи влади прийняли рішення: «Для зменшення уранового ураження людей і води та максимальним наближенням до родовища селища «Завадівка», розташувати ГРЕ-37 на південній окраїні міста Кіровограда в мікрорайоні Маслениківка». Таким чином, у 2-х км від «Завадівського уранового родовища» було розпочато будівництво бази для експедиції - 37. Спочатку звели необхідні виробничі приміщення, а працівників експедиції розселили в місті та найближчих селах.

Додатково геологи проводили розвідку місцезнаходження уранових руд на території Кіровоградської, Миколаївської та Черкаської областей. На той час в ГРЕ-37 працювало більше тисячі чоловік, серед яких багато провідних спеціалістів. Це була одна з найпотужніших експедиції в СРСР, завдяки їй було зібрано чимало відомостей про українські родовища урану, виготовлені геологічні мапи, на яких зафіксовані різноманітні поклади копалин України, окремо Кіровоградщини.

До «Гірничого» селища курсують два міських маршрути – № 44 (Гірниче-Центр-Жадова) та № 14 (Гірниче-Балашівка). Також через нього пролягає приміський маршрут № 550 (Первозванівка-Балашівка). У селищі є всі необхідні соціальні заклади: сімейна поліклініка, загальноосвітня школа № 22, дитячий садочок № 69 «Кристалік», музична й спортивна школи, станція юних техніків, бібліотека № 15, пошта, кілька супермаркетів, аптек, а також банківське відділення № 25019. На вулиці «10-та Лінія», на першому поверсі будинку-61 розміщена «Амбулаторія загальної практики» – сімейної медицини, яка обслуговує мешканців «Гірничого» і прилеглих районів.

Наприкінці 2019 року громадські активісти «Гірничого» встановили для людей «Лавку примирення». Вона знаходиться у сквері біля музичної школи, у самому центрі селища. Оригінальна конструкція лавки дозволяє використовувати її не лише як місце відпочинку, а й як фотозону для молоді. На місці з'єднання двох річок Сугокля і Інгулу встановлений найдовший пішохідний міст у Кропивницькому. На перший погляд в «Гірничому» створенні всі умови для комфортного життя, але, як і в більшості мікрорайонів міста, тут є свої власні проблеми.

Результатом роботи ГРЕ-37 стало відкриття 2 родовищ рудного золота: «Юр'ївського» в Кіровоградській області та «Широка Балка» в Дніпропетровській. Однак через відсутність фінансування їх так і не почали розробляти. За підрахунками науковців, золоторудний потенціал України близько 3 тис тон. Золото має рекордну ціну за останні 6 років, понад 1,7 тис дол. за унцію, а рідкоземельні метали у 2025 році планують оцінювати у 14 млрд дол. Головною золотоносною територією країни є «Український щит», загальні прогнозні ресурси якого визначаються у 2 400 тон золота. Маємо 6 родовищ: Майське, Клишівське, Юр'ївське, Сергіївське, Балка Золота та Балка Широка. Згідно зі звітом ДНВП «Геоінформ України» на кінець 2020 року видобуток на жодному з цих родовищ не проводиться, (легше брати гроші в борг, тільки віддавати їх будуть - наші діти).

Згідно раніше отриманих даних, місто Єлисаветград ще 200 років тому мав велику та розгалужену систему невивчених підземних тунелів, ходів та сховищ, які приносили людям певну користь і слугували для безпеки життя. Звернемо свій погляд на шахту «Інгільська», структурний підрозділ Східного ГЗК, найбільша з уранових шахт України. Веде видобуток уранової руди з «Мічурина» і «Східної зони Центрального родовища».

Спускаємось в низ до підземних стволів шахти, в окремих місцях стародавні тунелі пересікаються з сучасними, виробничими тунелями шахти «Інгільської». Місця такого перетину, зразу бетонували й ставили гриф «секретно». Інколи визивали спеціальні служби для дослідження, але вони пройшовши 50-100 метрів, верталися назад і наказували бетонувати проходи.

Більше 50 років під мікрорайонами міста, кіровоградці із ГРЕ-37 пробивали тунелі й добували стратегічну, секретну сировину для роботи атомних підприємств й електростанцій. Всі ці роки інформація про підземний світ, роботу шахти, про тунелі і проходи – була засекречена, навколо неї ходили неймовірні чутки. Навіть придумали назву «Кіровоградська підземна матриця». В. Карпов у 2015 р. видав книгу за цією темою «Подорож у часі» (видавництво КОД).

Східний гірничо-збагачувальний комбінат (КЗК) входить в десятку найбільших виробників урану (2% від світового видобутку) і є єдиним в Україні підприємством, яке забезпечує видобуток уранової руди і виробництво концентрату природного урану. Підприємство забезпечує до 40% потреб в урані українських атомних станцій.

«Схід ГЗК» сьогодні - це виробничі майданчики в Дніпропетровській і Кіровоградській областях, три уранові шахти, три заводи, близько 20 допоміжних підрозділів. Все це дає можливість забезпечити повний цикл робіт з видобутку та переробки уранової руди. Кіровоградська шахта «Інгульська» знаменита тим, що добуває руду прямо під обласним центром (Кропивницьким). Має п'ять вертикальних стволів, які з'єднані між собою підземними тунелями завдовжки в декілька кілометрів. Фактично це ціле підземне місто, яке розробляє два уранових родовища: Мічурінське і Центральне. Для обслуговування віддаленого Мічурінського родовища додатково виритий підземний тунель завдовжки в декілька кілометрів. Руда видається на поверхню клітками по стволу «Північний» із глибини 1048 і 336 м, раніше був закладний шурф на глибині 160 м. Горизонтальні стволи родовища розкриті на 160, 230 і 300 м. Очисні роботи ведуться в поверхах 410, 500, 590 і 680 м, а гірничо-капітальні - в поверхах 680, 770 і 950 м. Найменша висота відпрацьованого поверху до поверхі міста - 70 м. Ось чому люди часто чули роботу підземних машин.

Зробимо кілька кроків в історію «Кіровоградської підземної матриці». Поклади уранових руд в 15 кілометрах на південний схід від центру Кіровограду відкрили випадково. Геологи шукали в районі р. Інгул питну воду, а натрапили на родовище уранової руди. Знахідка стала дуже доречною у 1960-ті роки «Холодної війни» та гонки ядерного озброєння. Виявлене родовище назвали «Мічурінською шахтою», вона швидко росла, її продукція задовольняла потребу СРСР в сировині для атомних боеголовки. Пізніше розвідані запаси гарантували безперебійну роботу шахти протягом 25-30 р. За часів Радянського Союзу цю руду (для конспірації), називали «поліметалічною», а кіровоградцям казали, що з під землі добувають «супер глину». Рудо-

управління № 2 (пізніше Інгульська шахта), належала військово-промислового комплексу у відомстві Міністерства середнього машинобудування.

Родовище «Мічурінське» почали освоювати в 1965 році з прокладанням головних стволів «Північний» і «Південний», які ввели в експлуатацію у 1973-1974 р. Паралельно з використанням розвідувального ствола «Допоміжний», розкривали інші підземні тунелі і готували запаси руди в горизонті 90-150 м. Бо під Кіровоградом зосереджено близько 30% руди. Підготовку тунелів Північно-Західної зони, найбільш віддаленої від Інгулу, почали в 1967 році, а у 1970 р. приступили до відпрацювання перших дослідних рудних блоків. У 1974 році була досягнута проектна потужність шахти в 1 млн тон товарної руди.

В середині 1990-х років Росія викинула на світовий ринок кіровоградський, дешевий військовий уран. І зразу ціна на нього впала нижче собівартості його виробництва. Україні стало не вигідно експортувати урановий напівфабрикат, шахта «Інгульська» почала працювати на складування руди. Від 2003 року запаси кіровоградського урану на ринках Росії вичерпалися, його вартість за три роки (2006) зросла в шість разів (до 200 доларів за 1 кг). Якби шахта мала змогу розпоряджатись власною продукцією, це дало змогу розвиватись далі, розробляти нові горизонти та закуповувати необхідну техніку.

В газеті «Народне слово» за 2017 рік і читаємо: «Сьогодні на шахті «Інгульська» є значні запаси уранової руди, до 50 млн тон, плануємо до 2025 р. обсяги виробництва не знижувати. Нині на шахті працюють 1332 людини, які в середньому мають заробітну плату понад 17 тис грн. Найближчими роками їх скорочення не планують». Це рядки належать тодішньому директору «Інгульської шахти» Олександрю Піцику, під час підписання меморандуму про співпрацю і партнерство між державним підприємством «Східний гірничо-збагачувальний комбінат», Державним концерном «Ядерне паливо» та Кропивницькою міською радою влітку 2017 року.

Але все почало мінятись, людей скоротили, зарплату залишеним робітникам встановили на мінімумі, і ту не виплачують місяцями. Видобуток руди зупинили через борги покупця урану, компанії «Енергоатом». Шахту хочуть відключити від електроенергії через борги енергопостачальній компанії.

Четверта глава

*Етюд
лівого берега
Інгулу.*

ВЗАЄМНЕ ПРОЯВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ І ЧАСУ

По обіді, сліпучі потоки світла падали з безхмарної височини неба й обливали фортецю св. Єлисавети разом з двома берегами Інгулу та неозорим навколишнім обширом. На відміну від правого берега Інгулу, лівий берег мав свою історично-географічну класифікацію елисаветградських обширів. До чужомовного слова «обшири», наші автори відносять ремесла і торгівлю, комфорт і військову справу. Не треба забувати й про людей, які за великий проміжок часу пройшли довгий процес натуралізації і стали складовою частиною майбутнього Єлисаветграду. Вони стали свідками тих різномірних чужих впливів, що перехрещувалися на теренах міста «п'яти назв» Єлисаветграду-Кропивницького.

Останнім часом титуловані фахівці й різні аматори з історії елисаветградського краю, з якоюсь дивною зомбованістю, зосередились тільки на будівництві фортеці св. Єлисавети, на рейтузах, доломанах і ментиках (частини гусарського одягу) елисаветградських гусарів і курсантів училища (ЄКУ), а до більш серйозних тем, чомусь їхні руки не доходять. Співавтори наших книг, запрошують читачів до діалогу про видатних людей і подій нашого краю, про елисаветградські механічні заводи Кеслера, Довбненка, Томицького, Цейтліна, Гомберга та інших підприємців. Про тютюнову і цигаркову фабрику Рофе; пивоварний завод Зельцера; паровий млин Когана; окремі елисаветградські млини Лохмана, Клаза і Еренштейна, Гіршберга і Рабінювича; хлібопекарні Рубінштейна, Янкелевича, Лейбмана та Меєровича; шкіряні заводи Газельмана, Гольденберга, Гофмана, Гауптмана і Зальштейна; картонажну фабрику Хусида та «макаронних братів» Поволоцьких. На всіх тих підприємствах працювали наші діди і прадіди, це величезне неоране інформаційне поле. За цими силуетами проглядаються маси інших людей зі своїми інтересами, долями, суспільними устоями і взаєминами. Поряд ми можемо досліджувати давні технології, тогочасні наукові розвідки, дізнаватися, де знаходилися перші виробничі майданчики, які потужності вони мали, оцінювати якість і вартість продукції з оглядом на сучасність.

Купецтво на початку XIX ст. стало епіцентром суспільно-економічного й культурного життя Єлисаветграду, про що свідчить життя й діяльність відомих єлисаветградських купецьких династій Макєєвих і Пашутіних, Воїнових і Остроухових, Масленикових і Карпових, Сеньковських і Красноглазових тощо. Як приклад, Михайло Красноглазов своїм коштом у 1798 р. збудував мурований Собор в ім'я Успіння Святої Богородиці замість дерев'яної церкви, що згоріла від пожежі. Цей храм діяв у Єлисаветграді-Кіровограді до 1947 року, опісля був зруйнований більшовиками. На його місці у 1956 році вони збудували приміщення обкому Компартії, тепер у ньому міститься виконком міської ради. Ще один значний храм у місті збудував місцевий купець Дмитро Купченко, про який ми вже писали.

Добрі слова пам'яті треба сказати на адресу кременчуцького купця Членова. Це він за свої заощадження збудував «Великий міст» через Інгул по вулиці Великій Перспективній в Єлисаветграді. Попередній, повністю виготовлений із дерева, згорів під час пожежі 1798 року, тому благодійник поставив новий міст на гранітні опори. Споруда вірою і правдою служить місту й досі в Кропивницькому, щоправда кілька разів «Великий міст» реконструювався, останній раз у 2020 р. Прошло 40 р., і купець Членов збудував на «Центральному» (або Старому) базарі чотири міські цегляні лавки (магазини). Вони існували від 1838 до 1970-х років, а потім їх штучно зруйнували. На їх місці спочатку було розташоване УТО «Кіровоград», станом на початок 2021 року на першому поверсі облаштувався торговельний заклад «Сільпо», а УТО «Кіровоград» - на другому.

Окремо слід сказати про благодійників і меценатів: полковника Григорія Трамбицького та вдову полковника Некрасова на ім'я Ганна. Г.Трамбицький на свій кошт змурував у 1867 році приміщення театру, який зі значними перебудовами існує й досі, а Г.Некрасова поклала початок бібліотечній справі у місті. Вона пожертвувала громадській бібліотеці свою власну книгозбірню, до якої входили повні зібрання творів російської та зарубіжної класики на тисячі крб. До речі, свою власну бібліотеку передав місту, дворянин Лобов. Першим громадським бібліотекаром у цій бібліотеці був офіцер генерального штабу Костенко, пізніше освідчений селянин Андрій Білецький.

Опираючись на «Исторический очерк г.Елисаветграда», в

виданий 1897 р, колишнім міським мером Олександром Пашутиним, який обіймав цю посаду 34 роки (1878-1912). Подаємо список благодійників-меценатів, хто жертвував місту і заповідав особисті кошти. Серед них - дворянин Йосиф Горський, Петро Сахаров, вдова полковника Святовцева - Марія, губернський секретар Дмитро Домбровський; міщани Фросина Біляєва, Явдоха Смирнова, Іван Косовський, вдова купця Снопкова - Євдокія, підпоручик Євген Канцуров, купець Олексій Куцин, шевроніст Ілля Білик, вдова військового Анастасія Козирева, міщанка Мотря Якімова та інші.

Робили внесок у благодійництво і геть незаможні люди. Селянин Андрій Білецький перед смертю заповів місту свої скромні заощадження 20 карбованців. А всього внесли до міського бюджету вищеназвані благодійники майже 50 тисяч крб. І це тільки протягом кількох років, не рахуючи сотні тисяч карбованців, що їх вносили інші благодійники, купці та військові у різні роки на будівництво парків, скверів і церковних споруд. Саме на їхні кошти у Єлисаветграді 1892 року було відкрито погруддя професору Віктору Григоровичу - перший пам'ятник вченому в Російській імперії. Єлисаветградські благодійники залишили по собі добру і вічну пам'ять у місті над Інгулом.

Для чого купці підтримували свій статус? Для прикладу візьмемо статус єлисаветградського купця, він вказував належність до заможних прошарків, які формувалися в умовах ієрархічної структури суспільства. Купці 1-ї гільдії, котрі провадили тільки оптову торгівлю, судовласники й банкіри; отримували право приїздити до царського двору, їздити в кареті парою й четвіркою коней, їм дозволялося носити шпагу, записуватися в так звану «Оksamитову книгу» знатних купецьких родів), запроваджувалося «Почесне громадянство», яке за прикладом дворянського звання, поділялося на потомственне й особисте. Звання «Почесного громадянина» присвоювались імператорським указом, люди звільнялися від подушного податку, рекрутчини, тілесних покарань, отримували право брати участь у муніципальних виборах того міста, де розміщувалася їхня власність й бути обраними на громадські посади та інші привілеї.

Зараз коротка розповідь про 2 єлисаветградських купців: Петра Макєєва і Олександра Пашутіна. Спершу про Петра Макєєва. Щоб створити для торгівлі належні умови, Петро Макєєв збудував за власні кошти на лівому березі Інгулу в районі «Старого базару» цегляні лавки та низку магазинів, у яких торгували тканинами. Незабаром від тих магазинів виникла ціла вулиця, яку назвали «Купецькою», коли на ній у 1813 році спорудили «Преображенську церкву», вулицю перейменували в Преображенську. Петро Макєєв започаткував власну купецьку династію, створивши одну з найбагатших торгових фірм у місті, він один з перших у Єлисаветграді одержав звання «купця 1-ї гільдії». Його справу продовжували сини та внуки. Всі вони були благодійниками, багато зробили для розбудови міста.

Династія купців Макєєвих була великою: Петро, Микола, Іван та його син теж Іван, а ще Іполит і всі приносили користь місту. Як приклад, Микола Макєєв був міським головою з 1857 по 1860 рік. За час його перебування на цій посаді місто збагатилося кількома новобудовами, зокрема, шістьма магазинами. Через 4 роки посаду міського голови зайняв його брат Іван Макєєв, який єдиний серед міських голів міста володів званням «Особистий почесний громадянин». З його ініціативи 1871 р. в Єлисаветграді було відкрито дитячий притулок для дітей-сиріт на 50 ліжок. Пізніше його призначили директором цього притулку. За духовним заповітом Іван Макєєв пожертвував через банк вічним вкладом 10000 крб., щоб щорічні відсотки з них направлялися на розвиток ремесел при міських народних училищах. Син Івана Макєєва - Іван Іванович Макєєв був членом водогінної комісії, наступний син Іполит Іванович Макєєв – попечителем «П'ятого народного училища». Завдяки його турботам і фінансуванню у дворі закладу було споруджено приміщення для слюсарної і столярної майстерень, у яких діти малої мішчанин жителів міста вчилися ремеслу. А ще Іполит Макєєв за власний кошт збудував два великих павільйони під залізним дахом на Ярмарковій площі для потреб міста. У 1909 році до міської управи звернулися обивателі вулиць Івановської та Інгульської (Декабристів) з пропозицією створити на «Банній площі» бульвар та назвати його «Макєєвським».

Про купця О. М. Пашутіна. Увесь рід Пашутіних належав до розкольників-сусловців Стародубщини, які у середині XVIII ст. переселилися із Чернігівської губернії на береги Інгулу, ближче до фортеці св. Єлисавети. Родоначалником купецького роду став Степан Пашутін. Це сімейство торгувало переважно тканинами, швидко розбагатіло й стали відомими благодійниками.

Міська громада віддячила купцям: сина Степана - Якова Пашутіна 1821 року обрали міським головою. Ця посада стала спадковою в родині Пашутіних: правнук Якова - Микола Пашутін двічі, у 1851–1854 та 1863–1864 роках, обирався міським головою, а його син Олександр Миколайович Пашутін майже 30 років (з 1878 по 1905 роки) був на чолі м. Єлисаветграда.

Народився О. М. Пашутін 26 листопада 1846 року. Його батько - Почесний громадянин Микола Петрович Пашутін, мати, дочка «купця 3-ї гільдії» Ірина Кирилівна (це сестра відомого купця, мецената Остроухова Савелія Кириловича). У пам'яті городян Савелій Остроухов залишився людиною, котра підтримувала розвиток освіти в місті. Все своє рухоме і нерухоме майно він заповів Єлисаветграду з умовою, щоб доходи від майна йшли на стипендії молоді, які здобували освіту у навчальних закладах міста. Міською думою була затверджена «Остроухівська стипендія», яку отримували кращі студенти м. Єлисаветграду.

Сам О. М. Пашутін успадкував від свого батька й діда торгову справу (винну і бакалійну торгівлю) і до кінця життя вів її, будучи зразковим роботодавцем. Його нерухоме майно у 1880 році оцінювалося майже у 27 тис. крб. золотом. О.М.Пашутін як професійний комерсант і дбайливий господар забезпечив рентабельність фамільної справи й сповна віддав себе громадській діяльності. Обов'язки міського голови О. М. Пашутін виконував безоплатно (його умовна зарплата була – 1 крб. на рік). Часто надавав грошову допомогу зі своїх коштів. За головуванням О. М. Пашутіна в місті високого розвитку набули освіта, медицина й культура. При ньому відкрили водогін, трамвайну лінію, обладнали кілька ринків, спорудили адміністративні будинки тощо. Помер О.Пашутін 1905 року. Після себе залишив не тільки добру справу, а й пристойну спадщину. Торгова фірма за заповітом перейшла до його троюрідної племінниці

М. О. Діамандіні. Усі його родичі отримали кошти, загальна сума яких склала 102 тис. крб. Не були забуті й службовці його фірми, вони отримали від 25 крб. до 3000 крб. Було зроблено два банківських депозита по 10 тис. крб. кожний, відсотки першого вкладу щороку до свят Святої Пасхи і Різдва Христового надавалися найбільш бідним жителям Єлисаветграда. А відсотки другого вкладу йшли на стипендії учням гімназії. Додатково три тис. крб. були заповідані на прикраси «Преображенського собору» (сьогодні він стоїть біля «Центрального ринку» в Кропивницькому). Проте найголовніший «заповіт Пашутіна» полягає в його словах, які звернені до громадських діячів: «Служіння громаді має стати метою життя».

«Пашутінське училище» (або Училище імені О.Пашутіна) - одне з народних училищ Єлисаветграда, стіни якого вбудовані в приміщення сучасного підприємства «Акустика» (Кропивницький) на вулиці Ельворті-5. У 1903 р. спорудження приміщення «Пашутінського училища» відбувалося на розі вулиць Кавалерійської та Київської, навпроти будинку панів Лішиних. Проект та кошторис училища склав головний архітектор міста Олександр Кишкін. Дума затвердила 12 січня 1904 року суму 24 800 рублів, з яких 16 тисяч рублів виділив Роберт Ельворті, а решту мали взяти з бюджету міста за 1905 рік. Облицювальну плитку для училища замовляли у Харкові на керамічному заводі Е.Бергенгейма та у м. Слов'янську на заводі Дзевульського та Лянге. А вже 11 серпня 1905 року контрольна комісія оглянула збудоване училище і визнала будівельні роботи задовільними.

У радянські часи у будівлі «Пашутінського училища» була політехнічна середня школа № 4. У 1962 році школу тимчасово перевели до «Машинобудівного технікуму», а будівлю «Пашутінського училища» передали заводу «Червона зірка». Із 1909 по 1913 р. в училищі навчався заслужений залізничник СРСР, Герой Соціалістичної Праці Семен Фокович Тютюшкін. До 1917 року у Єлисаветграді діяла розгалужена мережа народних училищ: Гоголівське, Куцівське, Биківське, Пашутінське, Соколівське, П'яте міське. Це були початкові навчальні заклади, у яких навчатися діти робітників, селян, ремісників, дрібних торговців. Найбільш обдаровані учні після закінчення училищ вступали до земського реального училища або гімназії.

ОБСТАВИНИ НЕПЕРЕРОБНОЇ СИЛИ

Викладені в серійних книгах «Відголоски родинної пам'яті» - історичні нариси, виконують важливу роль у науково-дослідній діяльності та науково-методичній роботі в сучасний час. Основне інформаційне завдання в своїх книгах, наші автори вбачали: надати конкретні відповіді на актуальні питання: «Хто ми і звідки прийшли наші предки на Єлисаветградські терени», зацікавити читачів історичними матеріалами та сприяти формуванню в них бажання пізнавати історію країни, народу та рідного краю.

З початком будівництва фортеці св. Єлисавети на правому березі Інгулу (1752-1754) виникла проблема робочої сили, необхідно було знайти до 10 тисяч будівельників та до 600 їздових людей з кіньми і возами. Таку кількість людей могли постачати тільки козаки та новостворені військові поселення із переселенців. Ось чому Московський уряд змушений був дозволити селянам-втікачам з Лівобережжя та української Польщі селитися на нових землях і «учреждать их казаками», аби власники не могли їх повернути назад. «Покозачених» людей підпорядковували різним полкам, щоб вони ставали військово-службовцями. У переважній більшості населені пункти, засновані за доби Української козацької держави (1648-1780), існують й досі у складі Кіровоградської області. Окремим прикладом можуть слугувати поселення правого і лівого берегів Інгулу (за течією) та люди, які їх засновували і проживали на теренах Єлисаветграду-Кіровограду.

Історичні джерела підтверджують, що протягом другої половини XVII - середини XVIII ст. на землях північної та придніпровської території сучасної Кіровоградської області існували поселення, які належали до Чигиринського, Уманського, Полтавського та Миргородського полків.

Окрім того, протягом 1664-1676 р. тут існував Торговицький полк (центр сучасне село «Торговиця» Новоархангельського району) Української козацької держави. Від 1730-х р. на південні та південно-західні землі сучасної Кірово-

традиції також поширюється адміністративна влада полковників «Кодацької», «Бугогардівської» та «Інгульської» паланок «Війська Запорозького Низового». «Інгульська» паланка - це землі між Дніпром і Південним Бугом - аж до Дніпровського лиману, тобто на південь від кордону, встановленого між Османською та Російською імперіями у 1740-1742 р. Станом на початок ХХІ ст, усього понад 15 з 21 сучасного райцентру Кіровоградської області мають козацьке походження.

Хіба дочка царя Петра-I, імператриця Єлисавета Петрівна, засновуючи «Нову Сербію» (1752-1764) на землях козацької України, враховувала інтереси переселенців та прислухалася до козацької старшини Запорозької Січі? Ні. У Московській владі були власні інтереси, але спочатку треба було добудувати фортецю св. Єлисавети. І вона всіляко почала заохочувати різних переселенців до переїзду на терени майбутнього міста Єлисаветграду. На місцях, військова адміністрація (1752-1754) фортеці св. Єлисавети перенаправляла людей для облаштування на лівий берег Інгулу. Саме генерал Іван Глебов доручив геодезисту Омеляну Гур'єву обрати нове місце для поселення.

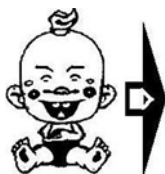
Прикладом можуть слугувати переселенці-розкольників другої хвилі, яких перенаправили на Єлисаветградські терени для поселення в «Безпопівську слободу». Де ж була «Безпопівська слобода»? Якщо стати на сучасний «Великий міст» через Інгул по вулиці Велика Перспективна і дивитись на захід сонця, то побачимо на лівому березі Інгулу, де в майбутньому буде завод імені Таратуги, працюють люди над будівництвом власних осель. То друга хвиля переселенців почала освоювати лівий берег Інгулу і розбудовувати свою власну «Безпопівську слободу».

В 1756 р. навколо фортеці св. Єлисавети налічувалося 27 слобод з населенням 4604 душі. В 1757 р. в розташованій безпосередньо біля фортеці «Пермській слободі» налічувалось 128 дворів (без військових будівель). За даними першого Всеросійського перепису 27 січня 1887 р. у Єлисаветграді проживало 62482 жителів. Через 10 років їх було вже понад 72 тисячі, а на 1 січня 1913 р. стало 76649 чоловік.

Повернувшись на «Великий міст» через Інгул, у північно-східному напрямку на лівому березі Інгулу (майже навпроти), побачили, як інші люди копошаться в землі і зводять перші будиночки, там буде «Міщанська слобода» на сучасній вулиці Преображенській. Першими на цій землі почали селитись переселенці-«викотці», разом з російськими «зведенцями» і старообрядцями з давнього Стародуба. Саме їх зафіксували 1754 р, мабуть це вони придумали назву «Міщанська слобода».

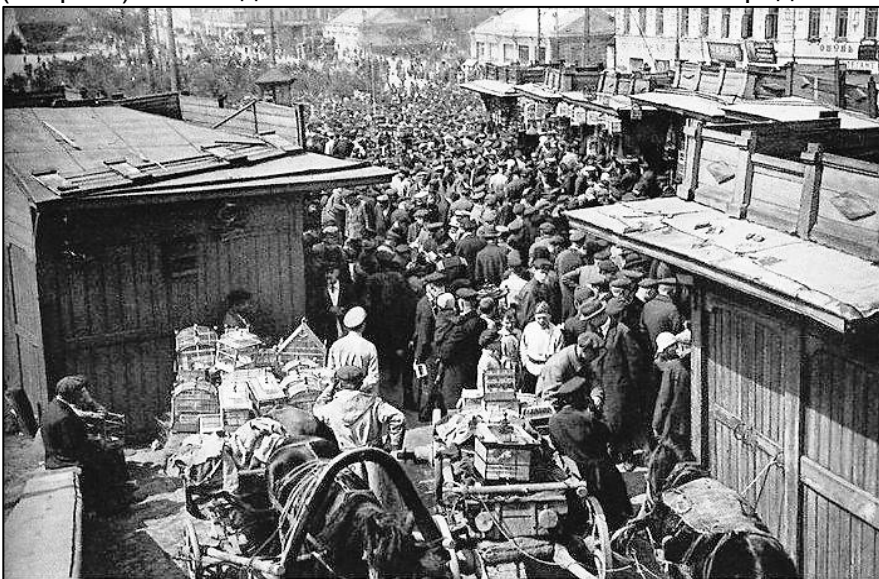
Пізніше вона отримала назву «Поділ», яка зафіксується у першоджерелах, а саме в записках академіка Йогана Гільденштедта, який відвідав терени сучасної Кіровоградської області навесні 1774 р. Маємо три версії самоназви «Поділ», перша версія зазначена вище. Друга версія, назва отримана природним шляхом. Треті – що люди придумали назву не «Міщанській слободі», а майбутньому місту «Міщанськ», бо в архівних документах 1754-1760 роках, «Міщанська слобода» згадується як «Преградська слобода».

«Преградська слобода», як поселення поряд з фортецею, з'явилося 1754 року на лівому березі Інгулу. Сьогодні це фактично центральна частина міста Кропивницького. Раніше місто мало назву Новокозачин до скасування «Нової Сербії»

1764 р. У 1754-1760 роках духовним центром міста Новокозачина була «Успенська церква» на вул. Московська (пізніше Велика) Перспективна. Згодом провели перебудову церкви, від 1800 р. - «Успенський кафедральний собор». Після Другої світової війни, храм зруйнували і збудували будинок обкому КПРС, нині знаходиться міська рада. «Преградська слобода», разом з «Биківською», «Пермською», «Солдатською», «Грецькою» та інші слободами, складали єдине місто «Єлисавет». До речі, саме цю частину міста краєзнавець Максим Сінченко ототожнює з козацьким містом «Єлисавет», на карті француза Роберта де Вагонді «Південна частина європейської Росії... 1754 р» є назва цього міста, і пишеться двома словами «Єлисавет Город». Довоєнний Кіровоград називали «Єлисавет», у ті часи, назви міста змінювались кожні 5 років. За нашими авторами, можливо назву «Єлисавет» вживали в українських, а «Єлисаветград» – в російських документах.

Ми знову умовно стали в центрі «Міщанській» (Преград-ській) слободі на місце, де сьогодні знаходиться «Центральний ринок». Старовір Петро Макеев поселився 1755 року у поселені біля фортеці св. Єлисавети, а 1762 року побудував на лівому березі Інгулу торгові ряди (вище будинку Заславського). Саме ці ряди дали початок «Старому базару» (Центральний ринок). Торгував Макеев переважно тканиною, як «красним товаром». Ще О.Пашутін у «Історичному нарисі м. Єлисаветграда» (1897) називав це місце «Старим базаром». Можливо «Старий базар» (на фото) виник одночасно з назвою міста «Єлисаветград».

"Старий базар" по вул. Преображенській. Єлисаветград-Кіровоград 100 років тому. На початку 2021 року "Центральний ринок".

У кінці XIX ст. «Старий базар» перекинувся на другий, (правий) берег Інгулу і зрісся з новим «Османським базаром», який виріс біля частини «Османського бульвару» (ми вже його згадували). У той час, між «Великим мостом» по вул. Валика Перспективна і «Базарним мостом» (нині це пішохідний місток у Сквер воїнів-інтернаціоналістів), був ще один - «Рибний міст». Якщо ви подивитесь на план міста від 1913 р, то побачите, що «Старий базар» займає по вул. Преображенській 2 квартали на лівому березі і додатково 4 квартали на правому березі Інгулу (навпроти будинку Соколова-Бородкіна). Там торгували моло-

чними, м'ясними, мучними, гончарними виробами тощо.

«Старий базар» ріс дуже швидко, і у кінці XIX ст. зайняв велику площу землі на обох берегах Інгулу. Для прикладу, на лівому березі Інгулу, на вулиці Преображенській біля «Старого базару» залишилась маленька площа розміром 50х150 м. На цій площі з 1787 до 1850 р. знаходилися дерев'яні будівлі Міської думи, управи, магістрату та поліції. Впритул підходили м'ясні лавки та гостинний двір «Старого базару». В 1850 р. для Міської влади було збудоване нове приміщення на сучасній площі «Героїв Майдану», а місце колишньої Міської думи віддали під кам'яні лавки для м'ясної торгівлі «Старого базару».

У цьому дійстві був міфічний негатив, колишнє старе приміщення Міської думи та частина «Старого базару», постійно страждали від якихсь бід. Чи не щороку, по весні базар затоплював Інгул, якщо Інгул не виходив з берегів, то тоді базар вигорав. Як приклад, повністю знищила «Старий базар» та сусідні будівлі велика єлисаветградська пожежа 1798 р, тоді постраждали майже всі приміщення і люди лівого берега Інгулу. Пашутін згадує ще кілька пожеж на території «Старого базару»: 1812, 1813, 1819, 1823, 1833, 1844 та 1871 років. В останню велику пожежу 1871 р. на «Старому базарі» згоріли мучний та олійний ряди, «міський толчок» та кам'яний двоповерховий будинок удови Набокової, який вона заповіла місту з тим, щоб прибутки від нього йшли на рахунок жіночої гімназії. Будинок був застрахований, тож за страхові виплати міська влада побудувала на тому ж місті нові кам'яні лавки для «Старого базару», а дохід від них спрямовувала на утримання жіночої гімназії.

Розглядаючи прилеглі території «Старого базару», ми повинні зробити акцент й на інші вулиці. Сильно страждала від пожеж і повнів вул. «Купецька», яка утворилася одночасно з «Старим базаром». Спочатку тут будували житло переважно купці та ремісники, звідси і назва «Купецька». Більшість купців, які приїхали і оселилися біля фортеці св. Єлисавети, були старообрядці і розкольники, саме вони заснували вул. «Купецьку» і збудували тут дерев'яну старообрядницьку церкву. Під час великої пожежі у 1798 році вона згоріла. Нова кам'яна церква, яка була збудована на її місці, отримала назву «Преображенська». На честь неї перейменовували й вулицю.

Що робила міська влада для боротьби з паводками? Усі історії про те, що колись Інгул у нашому місті був суднохідним, – це звичайно не підтверджено. Маємо міф про турецьку галеру повну золота, що потонула в Інгулі, у першій половині XIX ст. цей міф сприймали серйозно, але з часом – з посмішкою. Відповідно до русла Інгулу, Єлисаветградська міська влада планувала з'єднати Інгул з Дніпром каналами та вирівняти його русло. Проект виявився надто дорогим та складним, тому вона до 1850 р. на місці сучасної площі Б.Хмельницького (Банної), де річка робила петлю – провели вирівнювання русла.

На лівому березі Інгулу, трохи вище «Старого базару» з однієї сторони і «Банної площі» з другої сторони маємо територію біля вулиці Великої Перспективної, де сконцентрувалася основна адміністративна функція міста Єлисаветграда: Міська дума; Міський громадський банк (окремі відділення банку на вул. Гоголя і Успенської); Міська поліцейська управа; Поштово-телеграфна контора; Міщанська управа; Товариство взаємного кредитування; Пашутінська 1-а поліцейська частина; Розшукове відділення; Повітове поліцейське управління та біржа. Тільки Окружний суд був за «Великим мостом» на розі вулиць Велика Перспективна і Верхня Пермська.

Місцем концентрації культурного життя міста були: Театральна площа; Зимовий і літній театри; Офіцерське зібрання; Громадське та Дворянське зібрання; Товариство «Опора», на вул. Дворцовій театри: «Казка»; «Ілюзія»; «Зірка»; бібліотека. Навчальні заклади переважно були зосереджені в районі вул. Петрівської: Жіноча гімназія; Чоловіча гімназія; дві приватні Жіночі гімназії; Кавалерійське училище; Земське реальне училище; Ремісничо-грамотне училище. А ще готелі: «Гранд-Готель»; «Коваленка»; «Північний»; «Росія»; «Петербурзький»; «Європейський» та «Пасаж» на вул. Великій Перспективній.

За даними 1900-1915 р. майже половина єлисаветградських міських юнаків починали своє статеве життя з візиту до повії «пізнавати кохання». Де були будинки розпусти в Єлисаветграді? Найбільша кількість будинків розпусти в Єлисаветграді була по Береславській вулиці (нині Єгорова). Далі йшли Михайлівська (Кірова) та Архангельська (Червоногвардійська) вулиці. З прохання домовласників вулиць Береславської та Михайлівської до Міської думи, від 19 квітня 1912 року, дізнаємося, що

на розі вулиць Береславської та Архангельської на той час знаходилися будинки розпусти, які отримали дозвіл на свою роботу ще тоді, коли ця частина міста *«представляла из себя пустынную окраину»*. Йшли роки, а будинки розпусти не закривали, мирні люди і кожного вечора чули п'яні крики і пісні, тож почалися скарги. Візьмемо іншу частину міста.

У «номерах Радомисльського» на вул. Іванівській був міський таємний бордель (таємна проституція). Щодо верхнього поверху «Дзеркального гастроному» на розі вулиць Великої Перспективної та Московської (Держинського, Чміленка), де ніби був будинок розпусти. Доказ інших дослідників – маскарони у вигляді змій, що сповзають по стінах будинку, який належав купцю Максиму Соловійову. Наші автори мають іншу інформацію і пізніше повернемося до цієї теми.

Де були будинки розпусти у Єлисаветграді? Документи, Державного архіву Кіровоградської області, вказують: *«Об учреждении врачебно-полицейского комитета г. Елисаветграда для надзора за городской полицией»* за 1912 рік. В Єлисаветграді борделі були і ділилися на три категорії: вища - з оплатою до 12 руб, де одна жінка обслуговувала не більше 7 чоловік на добу; середня - до 7 рублів (жінка приймала до 12 осіб на добу), нижча - до 50 коп. (сексуальне навантаження на жінку до 20 клієнтів на добу). Якщо читачам цікаво, ми можемо додатково поставити розділ «Без сексу: і ні туди, і ні сюди».

За дослідженнями наших земляків, у пам'яті кількох поколінь сучасного обласного центру Кропивницького зберігається чимало будинків, магазинів, готелів, клубів та навчальних закладів, які надовго увійшли в історію міста над Інгулом за іменами своїх власників. Тож розглядаючи «Старий базар», ми повинні згадати легендарний дім на палях, який збудував єлисаветградський купець Нахман Заславський за назвою «Торговий дім Н. І. Заславський і Х. Р. Гіршберг». Він знаходився між будівлею сучасного магазину УТО «Кіровоград» (на першому поверсі - супермаркет «Сільпо») та лівим берегом Інгулу, на місці пам'ятника Чорнобильцям. Фасад виходив на вулицю Велику Перспективну (за радянських часів вулиця називалася Карла Маркса). Магазин Заславського стояв посеред базару як велетень, оточений з боків низькими лавочками та крамничками. У радянські часи його двічі підривали більшовики.

БУДИНОК-ЛЕГЕНДА НАД ІНГУЛОМ

Ми з вами з'ясували, ліва сторона річки Інгулу (за течією) має декілька поселень і багато сюрпризів, про них люблять розповідати місцеві краєзнавці. Наприклад, Ю. Матівос полюбляє перекази про легендарний будинок Заславських та Гіршбергів, він знає його історію найкраще за всіх жителів. До речі, бухгалтером «підприємства Заславських та Гіршбергів», був Данііл Матрунецький, це дідусь відомої поетеси і письменниці Олени Надутенко. В 1976 році вона стала свідком знищення чудового будинку Заславських та Гіршбергів (на фото). Від свого дідуся Надутенко О.В. знає багато цікавого про історію міста.

Тогочасних жителів м. Єлисаветграда, «будинок Заславського» - вражав. Розмір будівлі у плані по вул. Карла Маркса 43,5 м, по прилеглому провулку 37,22 м, висота 16 м. Обширні підвали використовувалися у свій час для зберігання продукції, знаходилися нижче рівня землі. Висота підвалу 2,5 м». Будинок займав площу понад 1500 кв. метрів, мав три надземних поверхи, величезні підвали та підземний прохід до «Пасажу». Але близькість до р. Інгул приносила свої мінуси, під час повені всі підземні приміщення опинялись під водою. Від річки, стіну підвалу і першого поверху зацементували, але ґрунтові води упе-

рто пробивались на поверхню. У довгий вік «венеціанського будинку» Заславського в Єлисаветграді – не вірили, а дарма.

Віктор Петраков у книзі «Маленький Париж. Єлисаветград в старой открытке» пише: *«Будинок стояв на сваях з дерева-мордвини, як це робили у Венеції. Будівля мала чудову гідроізоляцію: від фундаменту стіни відділялися свинцевою прокладкою, а від даху – карнизом з білого каменю»*. Вода цьому будинку була не страшна. Чим більше він стояв посеред базару, де його з усіх боків оточували низенькі крамнички та лавочки, в порівнянні з торговою площею інших магазинів, він дійсно здавався монстром. Сам Заславський мав у цьому будинку свій магазин мануфактури (фабричних виробів). Але в першу чергу це був дохідний дім. Перший поверх займали магазини, другий – недорогий готель. Кватири на третьому поверсі здавали під житло, а за радянської влади – контори різних державних установ.

За словами краєзнавця Л. Багацького, будинок був П-образної форми, «ніжки» літери виходили до Інгулу, в ньому продавали все, одяг і шпалери, взуття і напої, гумові та залізні товари, будматеріали і елітні продукти тощо. Мабуть за часів Заславського та Гіршберга це був продтоварний гіпермаркет, причому розрахований не на заможних єлисаветградців (до їхніх послуг були розкішні магазини на вул. Дворцовій), а на тих, хто прийшов, чи приїхав торгувати на базар, тобто - на середній клас. До 1919 року на фасаді будинку була вивіска: «Торговий дім Н.І.Заславський і Х.Р.Гіршберг».

У 1900 році Айзик Заславський просив дозволу у міської управи на цементування кам'яної зовнішньої стіни будинку, яка виходила до Інгулу, а також на проведення стічних труб з підвалу будинку у річку для відведення води з льодовиків та паводкових вод. Розміщення будинку серед базару не додавало комфорту нікому, хіба що торгашам. Залюдненість «Старого базару» була фантастична, особливо в радянські часи, коли кількість міського населення значно збільшилася, а на правому березі Інгулу збудували Автовокзал, який упирався в базар на правому березі Інгулу і через «Великий міст» з'єднувався з базаром лівого берега річки. Юрби селян добиралися сюди спродатися і скупитися не де-небудь, а на базарі. Навколо кишіли численні закусочні, рюмочні, пивні ятки тощо. Жваво

торгувалося з пересувних візків газованою водою і морозивом. Снували гурти циганів і різних пройдисвітів. Тут же діяв фанерний тир, а влітку – прокат човнів на Інгулі. Та що розповідати? Ви дивились фільм «Пёс Барбос и необычный кросс» режисера Леоніда Гайдая із Віциним, Нікуліним та Моргуновим, там є епізод базару: *«Спеши,торопись,покупай живопись»*.

Після Другої світової війни на другому та третьому поверхах будинку Заславського влаштували малогабаритні та комунальні квартири на кілька сімей. А на першому поверсі розмістили кооперативний продуктовий, меблевий, далі овочевий, потім рибний магазин «Океан». В Кіровограді був ще один магазин «Океан», на початку вул. Карла Маркса (Велика Перспективна), біля швейної фабрики «Зорянка».

В подальші радянські часи до 1976 року, для будинку Заславського майже нічого не змінилося. На першому поверсі знов були магазини, на другому і третьому – комунальні квартири. Перший поверх для покупців і далі залишався клондайком: «ринком посеред ринку». Тут можна було купити все! Хіба що мінялися вивіски. Замість «Торговий дім Заславський та Гіршберг» з'явився напис «Елисаветградская трудовая артель», потім «Продовольчі товари», пізніше «Риба». В середині 1970-х років більшовики вирішили збудувати свого «торгового велетня УТО Кіровоград», але подібного красеня - не створили.

На фото 1975 року будинок Н.Заславського в Кіровограді.

Доводилося читати, що будинок Заславського зруйнували для того, щоб побудувати «УТО Кіровоград». Але Валентин Карпов і Сергій Чеботарьов стверджують: - На момент руйнування будинку Заславського, корпус «УТО Кіровоград» вже стояв і це видно на багатьох фотографіях із архівів. Правда поряд з «Торговим домом Н.І.Заславського і Х.Р.Гіршберга», він мав не дуже яскравий вигляд, бо «УТО Кіровоград» типовий непоказний будинок радянської епохи. Вище на фото «Великого моста» на вул. Великий Перспективній видно, справа за мостом стоїть будинок Заславського, саме із-за нього не видно корпусу «УТО Кіровоград».

Люди старшого віку розповідають, що будинок Заславського підривали кілька разів, за першим разом підірвати не змогли. Потім було декілька малих глухих підривів в середині будинку, а за наступним «великим» вибухом, будинок не встояв. Проте, у єдиному знайденому нами документі – звіті інженера управління «Харьков взрывпром» М.Вітта - про це не йдеться. Та маємо свідків про проведені два «великих» підривів, після першого підриву повилітали вікна і двері, будинок немов піднявся угору і став на свій фундамент. Далі пішло кілька малих підривів, а вже після другого підриву – впали стіни і стелі всіх трьох поверхів. Читаємо звіт інженера М.Вітта від 1976 р: «За дорученням кіровоградського виконкому депутатів трудящих у серпні 1976 року Кіровоградською виробничою дільницею управління «Харьков взрывпром» проведені роботи з руйнування підривним способом аварійної будівлі, що знаходиться в Кіровограді по вул. Карла Маркса № 53».

Далі інженер вказує, що під час підготовки до руйнування будинку Заславського з'ясувалося, що «цегляна кладка стін має підвищену міцність, а у конструкції багато стяжок, які забезпечують жорсткість коробки будівлі та ускладнюють умови знесення». За звітом інженера М.Вітта, підривали будівлю один раз – 12 серпня 1976 року. Але до цього проводили три пробні підриви в середині, у різних частинах будівлі, щоб з'ясувати силу заряду. І далі про сам підриг: «Розльоту осколків не спостерігалось, будівля впала на свою основу. Підвали заповнилися обломками стін. Характерно, що стіни майже повністю розвалилися на окремі цеглини. Крупних блоків кладки не було. Залізобетонний «Великий міст», який знаходиться за 1,5 м від

будинку Заславського, ушкоджень не отримав».

Умовно ставши біля будинку Заславського на вул. Велика Перспективна, обличчям до міськвиконкому, по правій стороні вулиці бачимо цілий ряд одноповерхових лавок, за якими й досі стоїть двоповерховий будинок, у радянські часи це був магазин «Турист», (зараз він належить приватній особі). Далі за цим будинком, на розі з вулицею Преображенською, дуже давно стояв один з будинків міського голови Олександра Пашутіна. У 1960-ті роки на його місці звели п'ятиповерховий житловий будинок (на першому поверсі облаштували різні магазини).

На протилежному боці вулиці від будинку Заславського, від річки – вгору по Великій Перспективній, стояли 2 одноповерхових та три двоповерхових будинків. На старих планах міста, складених землеміром П.Рябковим, між «Пасажем» та річкою Інгул, були позначені два готелі за назвою «Московські номери» та «Європейський». Зберігся лише двоповерховий будинок біля «Пасажу Шполянського» (від 1962 р художній музей). «Будинок Шполянського» (вул. Карла Маркса, сьогодні Велика Перспективна) був одним з найкрасивіших і найзагадковіших будинків нашого міста. Нам невідоме прізвище архітектора та дата спорудження цього будинку, (різні джерела вказують дати від 1897 до 1908 року).

Чому будинок назвали «Пасаж»? Адже з точки зору архітектури, Пасаж - це крита галерея, яка з'єднує дві паралельні вулиці, з обох боків такої галереї повинні бути невеликі магазини, кафе, зони відпочинку тощо. Погодьтеся, чотириповерховий «будинок Шполянського» з розкішними залами і величними сходами в середині, цьому визначенню не відповідає. У нас є ще одне запитання, чи може бути єлисаветградський купець - Ізраїль Шполянський, родичем знаменитому поету, уродженцю Єлисаветграда Дону-Амінадо, справжнє прізвище якого Шполянський Амінодав Пейсахович?

З архівів відомо, що в «будинку Шполянського» була: - *«живописно-художественная мастерская под названием «Искусство»*. Окремі дослідники пишуть, «будинок Шполянського» використовували як виставочний зал для показу єлисаветградцям екзотичних тварин, але це помилкова думка. Як приклад, 6-річний Арсен Тарковський вперше побачив живого страуса, не у виставочному залі «будинку Шполянського», а у

дворі іншого (другого) «Пасажу», що належав Пашутіну. Для Арсена, вигляд страуса, було жахливе видовище, воно врізалось у його пам'ять, і через багато років вилилось у «Білий вірш» про самопочуття живої істоти в неволі.

У збірці спогадів та матеріалів з історії революційного руху м. Зінов'євська (Єлисаветграду) «Червоні віхи» (1925 р.) зазначається, що в 1903 р. в крамниці будинку Ізраїля Шполянського був створений «Соціалістичний університет» (або гурток місцевих соціал-демократів). Організував його Євсей Герш Радомисльський (згодом він візьме собі прізвище Григорій Зінов'єв і стане «правою рукою» В. Леніна). Згодом Григорій Зінов'єв, разом з Матвієм Фішером і Самуїлом Любовичем перевели свій «Соцуніверситет» в магазин Ізраїля Шполянського навпроти «Старого базару». Пригадайте, в плані Єлисаветграду 1913 р землеміра Павла Рябкова, ця будівля позначена, як готель «Пасаж» (назвемо його №1). Навіщо в готелі «Пасаж-1» величезні вікна-вітрини? Внутрішнє планування будівлі не схоже ні на магазин, ні на готель (дивись фото). Нажаль первісне оздоблення інтер'єрів «будинку Шполянського», відомого нам як «Пасаж-1» не зберіглося.

Кіровоградський обласний художній музей 2020 р.

Пізніше, поряд з «будинком Шполянського», з'явився ще один «Пасаж», (назвемо №2) власник міський голова О.Пашу-

тін, вхід до другого «Пасажу» з провулку Декабристів. Він представляв собою глибокий двір, де з усіх боків суцільною стіною стояли маленькі магазчики: одяг, капелюхи, галантерея, взуття тощо. Значно пізніше, люди для своєї зручності об'єднали назви першого і другого «Пасажів» - в один. Краєзнавець В. Босько знайшов в архіві цікавий документ за 1919 р. В першому «Пасажі» був «Комітет по боротьбі з безробіттям». Згодом там відкрили (вище згадану) художню майстерню «Мистецтво», вхід до неї з вул. Велика Перспективна. Майстерня приймала всілякі замовлення на вивіски, реклами, плакати, художні портрети вождів, театральні декорації тощо. Від 1919 р. у цьому будинку оселилися художники, багато старих жителів пам'ятають, як на першому поверсі «Пасажу-1» Шполянського були магазини, на другому художньо-виробничі майстерні. У якій працювали відомі художники Кіровоградщини.

Під час Другої світової війни «будинок Шполянського» зазнав руйнувань. У 1950-ті роки між першим і другим ярусом влаштували залізобетонне перекриття. Коли набережну Інгулу забудовували 9-поверхівками, то у 1980-ті роки, знесли всі три-та двоповерхові будинки, які входили до комплексу Шполянського. А у 1998 році облаштували магазини та забудували арочний наскрізний проїзд до другого «Пасажу» Пашутіна.

Де кілька слів про «Пасаж-2» Пашутіна. Із вище зазначеного, ви вже знаєте, що біля «Пасажу Шполянського» був ще один «Пасаж-2», вхід до нього з пров. Декабристів. Він належав міському голові Олександру Пашутіну, трохи пізніше його назвуть «Пасаж Пашутіна». Ця двоповерхова будівля знаходилась в глибині закритого з трьох сторін двору. Спочатку посередині «Пасажу-2» Пашутіна стояв фонтан, по бокам росли невисокі туї в один ряд і між ними квіти. У цьому дворі проводили виставки екзотичних тварин. Внутрішній двір мав два входи-виходи. Один через нижній поверх «будинку Шполянського», другий - виходив у провулок Декабристів. Далі за «Пасажом-2» стояли різні будинки. Сьогодні від «Пасажу-2» Пашутіна залишилася його головна частина - це будинок №15 у провулку Декабристів. Дехто з краєзнавців датує споруди «Пасажу-2» 1904 роком, однак це документально не підтверджено.

Автор проекту «Пасажу Пашутіна» нам невідомий. Спочатку у цьому двоповерховому цегляному будинку на першому поверсі були торгові приміщення, а другий поверх використовували під житло. Після 1917 р. у «Пасажі Пашутіна» квартирували різні установи, зокрема до 1986 року був Народний суд Ленінського району м. Кіровограду. Зараз будівлю використовують під різні офіси, адвокатську контору, юридичну консультацію та під магазини. На старому плані «Пасаж-2» О.Пашутіна накреслено літерою «П» (на фото). Головний фасад декорований цегляною кладкою і виходив на вул. Велику Перспективну біля «будинку Шполянського». вулицю. На вході «Пасажу Пашутіна» привертала увагу аттики на 2-х крилах та по центру - чотирьохгранный купол, покритий металевими «лусками».

На другому поверсі вікна були прикрашені цегляною лиштвою, надвіконними та підвіконними ніжками у вигляді кола та конусів. Поділяв площину фасадів міжповерховий карниз, оздоблений цегляним поребриком змінної висоти. Пілястри на висоту будівлі підкреслювали кути фасадів та парадні сходи. Над фасадами, у зрізаних кутах будівлі були парапетні стовпці, між якими кована огорожа з візерунком, така сама огорожа на парадних сходах. По фасадах йшов ряд інших фігурних аттиків. У середині ХХ ст. з будинку демонтували балкони з головного та бокового фасадів. Під час пізнішого будівництва готелю «Київ» демонтували і одноповерхові добудови, які були подовженням крил будівлі і направлені у бік вулиці Великої Перспективної.

У номері газети «Голос Юга» - 15 липня 1911 р. читаємо: *«Имеем третий пассаж. Местный купец М.Соловьев приобрел дворовое место Трестера на углу Б.Перспективной и Преображенской улиц и решил также устроить пассаж»*. Та щось там не заладилось і третій пасаж не збудували. Його планували збудувати біля колишнього кінотеатру «Сивашець».

Читачі, чия молодість припала на повоєнні часи, можуть пригадати, як вони ходили до кінотеатру «Сивашець». Цей будинок на розі вулиць Карла Маркса (Велика Перспективна) і Карла Лібкнехта (Преображенська), був чи не найпопулярнішим місцем для побачень закоханих. Усі нові фільми можна було подивитися у місті лише тут і молоді парочки обов'язково брали білети на останній ряд.

В архіві головного архітектора і Почесного громадянина Кіровограду - Віталія Кривенка зберіглася показане вище фото, з якого добре видно кінотеатр «Сивашець». У правій частині фотографії видно частину будівлі універмагу «Дитячий світ», згодом там облаштуються інші магазини. Через дорогу, у нижньому лівому кутку видно сквер «Ленінського комсомолу», сьогодні «Центральний сквер».

Хто автор проекту та фундатор будівлі кінотеатру «Сивашець» ми поки не встановили. Деякі дані про кінотеатр, дізналися з публікацій у місцевій пресі. Як повідомляла місцева газета

«Соціалістичний наступ» за 1932 р, у Зінов'ївську відкрився звуковий кінотеатр «Сивашець». Міські жителі збагатилися ще одним важливим огнищем культури». У подальшому місцеві газети в кожному номері анонсували показ фільмів у кінотеатрі «Сивашець». У роки Другої світової війни, німці перейменували «Сивашець» на «Вікторію» і безкоштовно показували фільми. Газета «Українські вісті», орган міського німецького комісаріату Кіровограда, 23 травня 1942 року повідомляла: «З 14 травня у «Вікторії» (бувний «Сивашець») почали демонструвати німецькі фільми». В наступні радянські часи, в «Сивашцю» почали показувати кінофільми за гроші. В 1960-х роках кінотеатр зруйнували, у 1971 році на цьому місці було завершено спорудження готелю «Київ» та відповідного ресторану.

Про людей і наземні споруди в цьому районі, ми коротко визначились, виникла необхідність «зазирнути під землю». Підземні комунікації, які охоплюють місто Єлисаветград-Кіровоград-Кропивницький, почали будувати задовго до XVII ст. Згодом самі переселенці утворювали підземні схрони у своїх поселеннях та з'єднували їх між собою. Одні тунелі були більш прямолінійні, інші радіально розгалужувалися й мали кільцеве з'єднання. Виходи були таємними, далеко за містом.

Старі стіни магазину Заславського на території «Старого базару» і збудованих через дорогу будинків і двох «Пасажів», мають цікаві легенди та історію підземного тунелю і різних ходів. Спершу про легенду написання роману «Брати Карамазови». В єлисаветградській легенді мова йдеться про те, що в готелі «Пасажу» зупинився російський письменник Федір Достоєвський і в Єлисаветграді він почав писати роман «Брати Карамазови». Легенда навіть була опублікована у збірнику «Кіровоградський краєзнавчий вісник». Однак ми думаємо, що це вигадка, замість письменника Федора, в Єлисаветграді кілька років працював його брат Андрій.

Друге – про історію підземного тунелю Шполянського. Перед будівництвом свого будинку-пасажу, купець І.Шполянський, руками найманих робітників вирив великий котлован для власних потреб та майбутніх магазинів і з'єднав його одним підземним ходом до Інгулу, іншим – до підвалів будинку Заславського. Стіни і верх тунелів зробив з цегляної кладки, ходи від «Пасажу» були досить широкі – 2 м., висотою більше 2 м.

Підземний тунель під будинком Заславського був знищений при руйнуванні «Торгового дому Н.І.Заславський і Х.Р.Гіршберг». Саме від нього підземний тунель під «Старим базаром» йшов у бік «Центрального скверу», під яким і досі збереглися великі підвальні приміщення. Згодом їх використовували для закладки річкового льоду, бо влітку він потрібен для збереження продуктів харчування. Від підземних сховищ «Центрального скверу», йшли додаткові підземні ходи (мали обвали і пошкодження) у напрямку Преображенського собору, відгалуження до продовольчих складів фабрики з виготовлення цукерок і шоколаду. Інший хід від підземного сховища під «Центральним сквером», йшов до колишнього Успенського собору (нині Кіровоградський міськвиконком), і далі ціле розгалуження під старою, центральною частиною Єлисаветграда.

У всіх країнах розташування підземних комунікацій - державна таємниця і інформацію про них можна отримати, в основному, лише від дигерів, які їх вивчають неофіційно. Ось чому, з мізерною інформації про підземні споруди завжди важко зрозуміти, де закінчується легенда і починається бувальщина. Є прилади для визначення пустот в землі: геосканер, георадар та глибинний металошукач, відображають неоднорідну структуру досліджуваного середовища. За допомогою георадару «Rover C II New Edition» стає можливим відшукати приховані підземні комунікації на глибині до 35 метрів. Він добре розпізнає в землі порожнини природного та штучного походження, має вагу до 3 кг і напругу 12 вольт.

Зупиніться на автобусній зупинці біля «Центрального скверу» по Великій Перспективній, навпроти вас будуть стояти будинки Головного поштамту та колишнього «Дитячого світу», зліва – «Центральний базар», праворуч – міськвиконком. Придивіться уважно під ноги і ви побачите біля парасюти скверу, закриті отвори (ходи) в землі. Це ходи до підземелля, яке розташоване під «Центральним сквером», забратися туди просто, відсуваєш дерев'яний щит з боку тротуару й спускаєшся в низ. Кажуть, хазяїном тих підземних складів був Заславський.

ЗАГАДКОВИЙ СКВЕР ІМЕНІ ГОГОЛЯ

Продовжуємо розповідь про таємниці загадкового «Центрального скверу». Таких скверів у нашому місті було два, перший розташувався через дорогу від Кіровоградського міськвиконкому та колишнього магазину «Дитячий світ». Навіть у 1950-1960 роки, підвали під першим «Центральним сквером» частково використовувалися як льодовиці. Промислових холодильників у ті роки ще не було. Взимку кіровоградські студенти підробляли тим, що рубали кригу на річці, звозили її сюди і зсипали у люки з боку автобусної зупинки на вул. Великий Перспективній. Влітку навколишні магазини міста, використовували цю кригу для охолодження і зберігання продуктів. Окремі дослідники вважають, що ці підвали належали розташованому через дорогу (колишньому) Успенському собору, бо вони зв'язані між собою підземним тунелем. Людей йшли за адресою: «Ми пішли до магазинів на вулицю Успенську, напроти Собору». На цій вулиці (поруч собору) був зуболікувальний кабінет пана Лине-

цького, де на початку минулого століття виготовляли і вставляли штучні зуби. До речі, Успенський собор у 1943 році підірвала наша радянська льотчиця (більшовики сказали - випадково). Вона здійснювала бомбардування уночі з кукурудзника. Німці її вислідили і збили, тож вона навмання скинула бомби. Коли її спіймали німці й почали докоряти, що зруйнувала божий храм, вона повела себе зухвало, тож німці її повісили на «Базарній площі» (де зараз СДЮШОР «Надія»).

Краєзнавець Юрій Матівос розповідав: - У 1952 чи 1953 в Кіровограді гастролював рижський цирк «Шапіто» з єдиною у СРСР групою білих ведмедів. У ті часи територія біля Успенського собору (сьогодні міськвиконком) і під майбутнім «сквером імені Гоголя» (Центральний) була пустирем, саме на ньому розмістили цирк. Місцеві дітлахи цілими днями стовбичили біля «Шапіто», білі ведмеді на всіх справляли величезне враження, саме на згадку про цю подію, в майбутньому сквері «Центральний», який ще не мав назви, встановили скульптуру ведмедів, але вона простояла недовго.

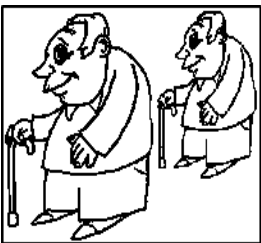
Після відвідин цирку, на місці зруйнованого більшовиками Успенського собору, почали будувати багатопверховий будинок обкому партії. Чому більшовики відмовились відремонтувати Успенський собор, пошкоджений 1943 року, і тільки через 10 років затіяли (1953 р) велике будівництво обкому КПУ? За словами Ю. Матівоса: «Хрущов протягом кількох років звертався до Сталіна, щоб широко відзначити 300-річчя об'єднання України з Росією. Сталін не хотів, але невдовзі Сталін помирає, і Хрущов видає розпорядження готуватися до святкування. На всі підготовки залишився лише рік. Тож в Кіровограді дуже швидко все робили, зруйнували Успенський собор, підвали під ним і частково під сквером засипали будівельним сміттям, забетонували, а зверху заклали плитами. Новому скверу дали назву «сквер ім. Гоголя»), пізніше посадили дерева і становили пам'ятник Богдану Хмельницькому» (фото на початку розділу).

На фотографії пам'ятник виглядає дуже красивим, проте невдовзі його прибрали, ми не знаємо куди його діли. Є припущення, виготовлення пам'ятника, напівлегально замовили опальному художнику і кінорежисеру Івану Кавалерідзе, який займався виготовленням скульптур. Він зробив пам'ятник Б.Хмельницькому, чи то з бетону, чи то просто з гіпсу і покрасив.

Можливо гіпсова скульптура була заготовкою для майбутнього пам'ятника у бронзі, але за браком часу на постамент «тимчасово» встановили її, щоб потім таємно замінити на бронзу. Заміна на бронзу не відбулося, тож «гіпсовий Богдан» простояв у сквері до кінця 1970-х років. Потім його демонтували (офіційна версія: гіпсова скульптура почала руйнуватися), куди він подівся потім, нам невідомо. Натомість у сквері встановили гранітний знак «Ленінська стела» до сторіччя вождя у 1970 році. Деякий час два монументи сусідствовали, «гіпсовий Богдан» знаходився у центрі скверу, «Ленінська стела» ближче до міськвиконкому, через дорогу від Головного поштамту. Між ними були фонтани, скульптури оленів, козликів тощо. «Сквер ім. Гоголя» (Центральний) у ті часи був дуже доглянутим. З часом назву «сквер ім. Гоголя» і гіпсовий пам'ятник Богдана прибрали, затвердили назву «сквер Б. Хмельницького» (без пам'ятника Богдана), потім нова назва «Центральний сквер».

Після зникнення пам'ятника Богдана його сквер почав занепадати. Завідуюча відділом мистецтв обласної бібліотеки імені Чижевського - Світлана Ушакова розповіла, що давно був один проект реконструкції «сквера Богдана», який на жаль не втілили у життя. За її словами, у «сквері імені Гоголя» планували встановити пам'ятник Гоголю та кілька невеличких пам'ятників його книжним персонажам. Навіть замовили ці скульптури кіровоградському скульптору Аркадію Мацієвському. Він розпочав роботу – створив гіпсовий пам'ятник письменнику та накитав проекти персонажів. Але потім міська влада чомусь закрила проект. Сучасники згадують, що в майстерні Мацієвського ще довго в кутку валялася величезна гіпсова голова Гоголя, кажуть з часом митець її розбив.

Від 2007 року «Центральний сквер» віддано в оренду на 49 років. У 2010 році орендар попросив МНС-ників дослідити підвали під сквером на предмет будування великих споруд. Висновок: «Великих капітальних навантажень, підземні підвали не витримують». Орендар у розбудові скверу не зацікавлений. На 2022 р запланували відкрити у сквері ресторан «МакДональдз», ближче до рогу вулиць Велика Перспективна та Преображенська. Місцевим жителям важний самий сквер, як зона відпочинку. Тому влада повинна повернути його громаді і назвати в честь наших земляків.

ХРОНІКА ПЛОЩІ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Від кінотеатру «Сивашець» на розі вулиць Карла Маркса і Карла Лібкнехта (сьогодні Велика Перспективна і Преображенська), направляємось у бік «Банної площі (Богдана Хмельницького)». Не доходячи до сучасного провулку Декабристів і магазину «Мурай», пригадуємо, як саме тут, місцевий купець М. Соловйов купив «дворовое место» у пана Трестера і надумав збудувати «третій пасаж», але у липні 1915 року Соловйов передумав і продав колишній будинок пана Трестера «Торговому дому Шполянський і сім'я» за 150 тисяч рублів.

До 1850 року на місці між вулицею Безопівською (Гоголя) та берегом Інгулу був пустир, бо тут Інгул утворював річкову петлю і мав звичку кожної весни виходити з берегів та зносити мости і затоплювати прилеглі вулиці та будинки. На ліквідацію петлі русла річки, єлисаветградська грошей не пошкодували. Русло Інгулу вирівняли, і від початку 1860-х років, територія отримала назву «Банна площа», бо саме тут побудували міські лазні. «Банна площа», разом з «Базарною площею» була місцем, де міська влада дозволяла заїжджим циркачам встановлювати свої шапіто та проводити заходи. З часом на пустуючій території розбили сквер і назвали «Макеєвський бульвар» на честь колишнього міського голови Івана Макеєва. У радянські часи бульвар перейменували на «Площу декабристів». У роки Незалежності знову зміна назви - «площа Б. Хмельницького» та встановлення бронзового пам'ятника Богдану.

Першими забудовами навколо сучасної площі Б.Хмельницького від 1860-х років стали міські лазні з літніми кабінетами, які займали два квартали – від вулиці Іванівської (або Чорновола) до Миргородської (Шульгиних). Тож територію, що утворилася між лазнями та новим руслом Інгулу, стали називати «Банною площею».

Окрім відомого нам Олександра Пашутіна, в Єлисаветграді шановною людиною був ще один керівник - Іван Микитович Макеєв (або Макеєв), в пам'ять про якого містяни створили новий «Макеєвський бульвар». З цього приводу у 1909 році до міської управи звернулися жителі вулиць Івановської та Інгульської (Декабристів) з пропозицією, створити на «Банній площі»

бульвар та назвати його «Макеєвським». У тому ж році було висаджено чотири рядка дерев на бульварі. Дуже шкода, що ця назва не зберіглася. Адже історія родини купців Макеєвих – невід’ємна частина історії нашого міста.

Подивіться на Банну площу на плані Єлисаветграду 1913 року. Там найбільша будівля під номером 26 - це електростанція, яку у кінці XIX ст. збудував міський інженер Євген Тамм – батько майбутнього лауреата Нобелівської премії Ігоря Тамма. Спочатку вона обслуговувала переважно трамвайні лінії, а потім почала продавати електрику і мешканцям міста. У липні 1941 р. під час відступу радянські війська підірвали електростанцію. Після Другої світової війни її не відбудовували. Зараз на її місці стоїть будинок на 14 поверхів. Більшість старих будівель виходили до «бульвару Макеєва» задніми стінками, вхід у них був з інших вулиць. Наприклад, початкове ремісниче училище Талмуд-тора мав вхід з вулиці Гоголя. Вхід до готелів «Європейський» № 45 та «Пасаж-1» Шполянського № 46 був по вулиці Велика Перспективна, відповідно «Пасаж-2» Пашутіна мав вхід від провулку Декабристів № 15.

Проте на площі-бульварі Макеєва залишалося ще багато місця. Коли там не було шатрів приїжджих артистів цирку, то головний єлисаветградський розважальник Аксенфельд взимку влаштовував на площі ковзанку, а влітку - велосипедний трек. Єдина будівля, яка зберіглася на території «бульвару Макеєва» з середини XIX ст., - відділок поліції № 2. Зараз у ньому знаходиться ляльковий театр м. Кропивницького. Навпроти стоять будівлі «будинку Побуту» та «будинку Профспілок», зведені у 1980-ті роки, дев’ятиповерхівки повністю змінили вигляд території «Банної площі», пізніше «Макеєвського бульвару» - «Площі декабристів», сьогодні «площі Б.Хмельницького».

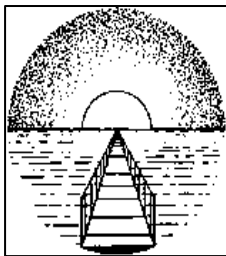

Обласний театр ляльок (колишній відділок поліції №2), розташований по вул. Преображенська № 3 почав свою роботу від 1939 року. З 1949 до 1970 р театр ляльок працював при обласній філармонії, як «Дитяча бригада», пізніше частина колективу організувала театральну студію у «Будинку піонерів» по вул. Дворцовій (Леніна) під керівництвом О.Заболотного. У 1976 р. театр переїхав на площу Б.Хмельницького.

В Єлисаветграді (XVIII ст.) талановиті актори-кріпаки створюють для народу балагани та народні вистави. Маємо свідчення, що їхні вистави і народні театри виникли саме в цей період. Балагани переважно працювали під час великих ярмарків, якими якраз і славився Єлисаветград. Ярмарки, як «маленькі Вавилони», були скупченням різних людей і різного соціального стану та статусу. Багаті та бідні, офіцери та пани, вільні селяни та кріпаки, міщани-ремісники, купці, прислуга, крамарі, вчителі, лікарі тощо. Всім були відкриті двері балагану, на будь-яку кишеню знаходився квиток у касі народного театру в шатрах на «Банній площі». Артисти були переважно приїжджі, що подорожували з Харкова до Одеси, з Полтави до Києва, з Москви до Ромнів, всі вони бажали зупинитись у Єлисаветграді. Мандрівні напівпрофесійні трупи ще не знали великих утисків влади чи докорів високоосвічених пуристів стосовно мови, якою виступали. Українська, російська та суржик звучали на театральній сцені, як жива народна мова, котра несла розвагу людям. За записами О.Пашутіна народні вистави у 1850-1860 роках: *«устраивались не только на Банной площади, но в здании Благородного собрания, на месте которого ныне находится Земское реальное училище»*.

У 1862 році вісімнадцятирічний канцелярист Бобринецької управи Іван Тобілевич йде пішки до Єлисаветграду, щоб побачити гру молодого, чорношкірого актора з Нью-Йорку Айра Фредрік Олдріджа в ролі Отелло у складі мандрівної трупи Л. Млотковського, яка приїхала до Єлисаветграду та дала театралізовану виставу на «Банній площі». Тоді ж І.Тобілевич побачив і «Наталку-Полтавку» у виконанні єлисаветградських аматорів, але вже в приміщенні театру на Дворцовій. Цей юнак ще не знав, що йому судилося стати «першим майстром на полі української драматичної літератури». На той час в Єлисаветградському повітовому училищі навчався парубок Марко Кропивницький, який зв'яже свою долю з українським професійним театром. А в 1854-1856 роках у Бобринці почне діяти перший аматорський театральний гурток під керівництвом М.Дубровинського і Артема Войникова. А у 1865 році повітовий центр із Бобринця перенесуть до Єлисаветграду.

ПІШКИ ВЕЛИКОЮ ПЕРСПЕКТИВНОЮ

Від «Банної площі» (Б. Хмельницького) ми повертаємось до кінотеатру «Сивашець» і «скверу імені Гоголя» (Центральний). Стали на розі вулиць Карла Маркса (Велика Перспективна) - Карла Лібкнехта (Преображенська) і замислись. Відстань до «Банної площі» складає трохи більше 100 метрів і поки йшли пішки, умовно зробили подорож у часі. Уявили собі 1755 рік, перед нами Московська (Велика) Перспективна вулиця, на якій копошаться люди, це різні переселенці облаштовують свої житла. Виникає питання: - Хто дав назву вулиці Московська (пізніше Велика) Перспективна», де був її початок? При складанні межевого плану наприкінці XVIII ст. вулиця мала назву «Московська Перспективна», а під час перебування Єлисаветграду в управлінні військових поселень «Нової Сербії», зміна назви на «Миколаївський проспект». Після повернення міста до цивільного управління з 1860 року, її стали назвати «Великою Перспективною». У радянські часи їй дали ім'я «Карла Маркса». А з 27 жовтня 2011 року вона стала «Великою Перспективною».

Вулиця являла собою умовний «хребет» міста «п'яти імен» Єлисаветграду-Кропивницького, до якого ребрами прив'язали вулиці старих мікрорайонів: на правому березі р. Інгулу - Пермського та Биковського мікрорайонів із своїми історичними поселеннями, а на лівому березі Інгулу – історичний «Подол» (або Преградська, чи Міщанська слобода), куди входить стара частина міста Єлисаветграду-Кіровограда. А далі місто позабудовувалось, утворювало нові, або приєднало старі поселення, які ще раніше були окремими слободами тощо.

На другу частину запитання, про початок і кінець «Великої Перспективної» вулиці, можна коротко відповісти. Починається вулиця від колишньої «Ярмаркової площі» та сучасної гранітної колони зі скульптурним зображенням Ангела-охоронця, поряд сучасна швейна фабрика «Зорянка» і йде вниз по прямій лінії до «Великого мосту» через Інгул. Пройшовши «Великий міст», за ним з лівої сторони «Базарна площа» та будинок Апеляційного суду, праворуч - Володимирська (грецька) церква, вище заїжджий двір Ф. Зеленценка, сьогодні сучасний будинок «Обленерго». Йдемо вище цих об'єктів. Зліва по вулиці стоїть

сучасна лікарня «Ацинус» і готель «Турист», ще вище починається фортеця св. Єлисавети. Навпроти «Ацинуса» і «Туриста» (через дорогу), стоїть сучасний будинок ДОСААФ (вул. Велика Перспективна - 84). Саме тут закінчується вул. «Велика Перспективна», коли приїжджі люди сердилися на місто то казали: «Єлисаветград розташований у суцільній ямі».

Для підтвердження наших слів пропонуємо подивитись «Розмічувальне креслення» навколишніх територій біля фортеці св. Єлисавети за 1762 рік. Креслення свідчать, до будівництва фортеці на правому березі р. Інгулу вже були збудовані окремі поселення. На лівому березі Інгулу, прикладом може слугувати поселення «Подол», яке згодом стало великий житловим районом сучасного Кропивницького. За «Межовим планом» кінця XVIII ст., «Подол» розрізали вулицями по 10-12 сажнів ширини, квадратними і прямокутними кварталами немов сітка. Історична частина «Подолу» стала ядром швидко зростаючого Єлисаветграду. Головними вулицями на «Подолі» стали Велика Перспективна, (або Миколаївський проспект) за радянських часів Карла Маркса; Московська (згодом Дзержинська); Палацова (або Верхньо-Донська, згодом Леніна); Нижньо-Донська (Тімірязєва); Успенська (Гоголя); Преображенська (або Купецька, згодом Карла Лібкнехта); Покровська (Рози Люксембург); Миргородська (Калініна); Інгульська (Декабристів); Невська (або Пашутінська, згодом Компанійця); Олександрівська (Володарського); Михайлівська (Кірова); Архангельська (Червоногвардійська; Карабінерна зберегла свою первісну назву й сьогодні) та інші вулиці. Всі вони потребують уважного розгляду, тому пізніше ми повернемося до них.

Відповівши на питання початку вулиці і її назви, умовно повернемося до кінотеатру «Сивашець» навпроти «Центрального скверу». По цій стороні вулиці, де стояв «Сивашець», вище через дорогу у напрямку Головної пошти (у повоєнні роки) була швейна фабрика, якраз навпроти скверу. З часом фабрику зруйнували, на її місці збудували багато поверхневий універмаг «Кіровоград», коли пізніше збудували новий будинок УТО «Кіровоград» на території «Старого базару», довелося провести заміну першої назви на універмазі «Кіровоград» на назву «Дитячий світ». Будинок й сьогодні стоїть навпроти «Центрального скверу», тільки знову під назвою «Депот».

Вище універмагу «Дитячий світ», від 1893 р. й досі стоїть будинок «Головної пошти». За даними 1913 р, його власником був Заславський, а ім'я фундатора та автора першого проекту - поки що не встановлено. Набагато пізніше його переобладнували Леонід Дворець та Віталій Кривенко.

На розі вулиць Успенської (Гоголя) та Великої Перспективної був будинок купця Давида Барського. Від нього залишився лише підвал, до якого періодично навідуються рятувальники по різним причинам, сам будинок знесли у 1970-х роках. Єлисаветградський купець Давид Барський у 1890 році заповів своє нерухоме майно єврейській громаді міста. Після його смерті у 1894 р. був зачитаний заповіт, але у ньому помилково вказали місцезнаходження будинків та дворового місця – не на розі вул. Великої Перспективної і Успенської, а на розі з вул. Преображенської, але то були інші приміщення. Тож 1894 року міська управа Єлисаветграду просила суд виправити цю помилку у заповітному документі.

У фондах Держархіву області зберіглося креслення двоповерхового цегляного будинку, який мали збудувати на розі Успенської та Великої Перспективної вулиць. На цьому кресленні стоїть віза міського архітектора О.Лишневського. У 1899 році міська управа дала дозвіл на спорудження даного будинку. А 4 липня 1899 року у міську управу надійшло прохання Абрама Барського, який був головою управління майном, що заповів місту його батько Давид. Він просив дозволу на використання тротуару для складання будівельних матеріалів під час спорудження будинку. Пройде 8 років і Абрам Барський 28 серпня 1907 року загине від кулі анархіста Лейби Яріна. З 1929 року у його будинку по вулиці Верхній Донській (нині Архітектора Паученка) облаштується обласний краєзнавчий музей.

Після смерті Абрама завідувати майном батька, яке він заповів місту, став інший син – Саул, він же Шевель. 24 червня 1908 року Саул Барський просив міську управу видати дозвіл на влаштування кам'яної дворницької біля воріт та заміни старого паркану – цегляним. Додатково встановити залізні ковані ворота, для цього треба тимчасово загородити тротуар дошками біля будинку на розі Великої Перспективної та Успенської. До речі, Барським належав також і будинок, у якому нині знаходиться казначейство на площі Героїв Майдану. У ньому до

Жовтневого перевороту 1917 року був «Північний готель».

У 1913 році, після ремонту, в іншому будинку Барських, який вони придбали у купця Межеровського, відкрили «Європейський готель», що утримував Ракітін. Як повідомляла газета «Голос Юга», в готелі були електричне освітлення, телефон та зразкова конюшня. Згідно плану П.Рябкова за 1914 рік, «Європейський готель» знаходився по вулиці Великій Перспективній на березі Інгулу, де зараз бетонна піраміда, що була вилита за часів правління Віктора Ющенка. Відомо також, що Шевель Барський володів будинком по Великій Перспективній вулиці, який спочатку здавав під пошту, а потім під гімназію Єфімовської. Зараз у цьому будинку квартирують поліцейські підрозділи.

На початку ХХ ст. в Єлисаветграді існувало 6 навчальних закладів, що давали класичну освіту. Перша жіноча гімназія, відкрита у 1860 р. (зараз старий корпус педагогічного інституту ім. В.К.Винниченка по вулиці Шевченка; Перша чоловіча державна гімназія, відкрита на вул. Петрівській 1879 р. (сьогодні будинок МЧС вул. Шевченка); Приватна чоловіча гімназія М. Крижановського (1907 р) на вул. Олександрівській (Володарського), зараз один із навчальних корпусів СШ №11; Приватна жіноча гімназія А.Н.Єфімовської заснована 1902 р. на вул. Велика Перспективна (Карла Маркса); Приватна жіноча гімназія М.Госслен на вул. Петрівська (Шевченка); Єврейська приватна гімназія на вулиці Дворцова (колись Леніна).

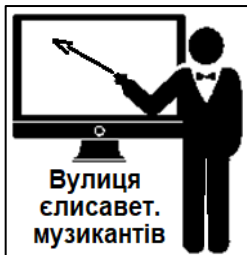
В приватних та громадських гімназіях «благородні дівчата» вивчали Закон Божий, російську, латинську, німецьку та французьку мови, математику, історію, географію, фізику, природознавство, малювання, співи, гімнастика, танці, рукоділля та гігієна жінки. Один із головних недоліків програми, тотальна русифікація навчання. Плата за навчання була досить високою, в 1879-1880 роках вона становила 30 крб, а в 1885 р. досягла 60 крб. на рік. Щоб мати уяву про купівельну спроможність грошей, порівняємо: фунт яловичини (400 гр.) на Єлисаветградському ринку коштував 9 коп., свинини – 9 коп., баранини – 10 коп. У Російській імперії до 1786 р карбували золоті імперіали 10-рублевої гідності з золота 917-ї проби з масою 13,09 грм, де було чистого золота 11,6 грм.

У 1904 році, в приватній жіночій гімназії Олександрі Никифорівни Єфимовської, що заходилась в орендованому у купця Савелія Барського будинку по вулиці Великій Перспективній, навчалось 219 дівчат, з них 93 православного та 99 іудейського вірування. Це були діти дворян, чиновників, батьків з духовним званням, почесних громадян та купців, міщан та цехових, селян та іноземців. Згідно звітів за 1904-1910 роки, у гімназії було два підготовчих класи (молодший та старший), 7 основних та 8-й додатковий педагогічний. Гімназистки користувалися всіма правами учениць державних та громадських гімназій. Отримували атестати за 7 класів, додаткове свідоцтво по закінченню 8 класу, при необхідності - свідоцтва за будь-який клас при виході з гімназії до її закінчення, чи переведенні до іншої гімназії.

До речі, викладачами працювали мати творця «Катюші» Георгія Лангемака - Марія Костянтинівна та сестра Марія Еріхівна. У серпні 1916 року О.Н.Єфимовська заявила опікунській раді про своє бажання передати гімназію у відання міста. Навчальний заклад на той час уже був великим просвітницьким центром у Єлисаветграді, у ньому навчалось 600 дівчат, це змусило відкрити паралельні відділення усіх класів. А от матеріальне становище було недостатнім: те, що гімназія була приватною, позбавляло великих щорічних казенних субсидій. Опікунська рада у листі-зверненні 22 серпня 1916-го пропонувала прийняти міській думі у своє відомство укомплектований заклад, що було набагато дешевше, ніж створювати новий. Маємо документ про передачу - датований 28 жовтня 1916 року.

Хто креслив і будував купцю Барському двоповерховий будинок, у якому квартирував навчальний заклад - поки що не встановлено. У фондах Держархіву області зберігається прохання опікунської ради Єлисаветградської жіночої гімназії О.Єфимовської, датоване 14 січня 1905 року. Опікунська рада просила розширити подвір'я домоволодіння, яке вона орендує у купця Барського, і в якому раніше розміщувалася пошта, віддавши їй в оренду на 8 років земельну ділянку площею до 666 квадратних сажнів (мається на увазі ліквідація пошти, або її переведення в інше місце). Після Жовтневого перевороту 1917 року у приміщенні колишньої гімназії Єфимовської були різні організації, зокрема, механічний технікум, в якому нетривалий час навчався Юрій Яновський, потім була школа № 8.

ВУЛИЦЯ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКИХ МУЗИКАНТІВ

У заяві до міської управи від 7 серпня 1895 року, земський гласний Павло Зелений писав, що у місті є одна вулиця, назву якої треба змінити – «Безпопівська». Так тоді називали частину вулиці Гоголя від вулиці Великої Перспективної (Головна пошта) - у напрямку Ковалівки. *«Такое название улица эта получила, вероятно, от того, что при заселении города на ней жили и имели дома преимущественно сектанты, не приемлющие священства. Но в настоящее время этих сектантов нет на ней, и даже дома принадлежат другим лицам»*, - писав Павло Зелений.

Він просив перейменувати «Безпопівську» вулицю на «Абазівську» – на честь Миколи Савовича Абазі, херсонського губернатора. Однак це клопотання залишили без задоволення. Перейменували «Безпопівську» вулицю лише через 14 років. У номері за 6 січня 1910 року газета «Голос Юга» надрукувала наступну замітку: *«Начальник губернии утвердил постановление городской думы о наименовании Беспоповской улицы и части Успенской улиц до собора – улицей имени Н.В Гоголя»*. Слід сказати, що на цій частині вулиці Гоголя зберіглося більше двох десятків красивих дореволюційних будинків в яких проживали прадіди сучасних кропивничан.

Будинок, у якому нині квартирує Фортечна районна рада, колись належав купцю Івану Бабакіну, що мав магазин церковних предметів. Будинок № 38 по вул. Гогля належав купцю Миколі Іванову, який у 1908-1911 роках був міським головою Єлисаветграда. Будинок № 32 у 1872 році придбала Ксенія Олексіївна Савельєва, прабабуся нинішньої Галини Павлівни Поверенної. Ксенія Савельєва прибула до Єлисаветграду разом з іншими переселенцями дівчатами-старовірами. Їхня община спочатку проживала у гуртожитку, який був приблизно напроти КРЕПу № 1. Багато тих перших переселенців від 1850 року поховано на Преображенському кладовищі. За словами Галини Поверенної, у будинку Гоголя № 40 проживала родина Нейгаузів, видатного вітчизняного піаніста і педагога (уродженця міста Єлисаветграду). Життя і творча діяльність Генріха Нейгауза розпочалися у 1888 році, Єлисаветграду він віддав 44 роки сво-

го життя і творчої діяльності (до 1964 р). На фасаді будинку є пам'ятна дошка, що тут з 1920 по 1962 рік жив художник Володимир Федоров. Його мати була домробітницею у Нейгаузів.

Важливим центром освіти й мультикультурного життя півдня України був Єлисаветград–Кіровоград–Кропивницький, місце народження, дитинства й творчого становлення не тільки Генріха Нейгауза, але й Фелікса Блюменфельда, Кароля Шимановського та співачки Станіслави Корвін-Шимановської. Життєпис родин відомих музичних діячів Єлисаветградщини пов'язаний з Польщею, Росією, Ізраїлем, США, Францією і Великою Британією.

Трішки далі у напрямку вулиці Декабристів був будинок родини Шимановських. На розі з вулицею Миргородською (нині Шульгіних) двоповерховий будинок № 67. Дехто стверджує, що у ніші його фасаду у післявоєнні роки стояв бюст Гоголя. Щоправда інші дослідники переконані, що бюст стояв у вікні, треті наполягають – бюст був прикріплений на будинку, четверті – бюста там взагалі не було. Двоповерховий будинок на розі з вулицею Чорновола побудований у 1955 році. Це один з перших типових будинків післявоєнної побудови. У кварталі між вулицями Декабристів та Чорновола маємо дві двоповерхові будівлі, у яких зараз знаходяться навчальні заклади.

На перехресті з провулком Поліцейським (нині Декабристів) знаходиться будинок, який колись належав нотаріусу Володимиру Григоровичу Шевченку. Відомо, що він був представником автомобільної фірми «Форд» в Єлисаветграді, та що у його нотаріальній конторі працював писарем майбутній корифей українського театру Гнат Петрович Юра. Зовсім поруч, на парній стороні колишньої «Безпопівської» вулиці на розі з вул. Велика Перспективна стояла від 1893 р. і мабуть й далі буде стояти будівля купця Заславського (сьогодні Головна пошта).

До речі, в 1869 році в Єлисаветграді відкрили телеграф, а 1884 року - нову поштову контору. На початок 2020 року в Кіровоградській області функціонують 44 підприємства різних форм власності, які надають різні послуги зв'язку. Наприклад, Кіровоградська філія національного оператора підприємства УДППЗ «Укрпошта», Кіровоградська дирекція ВАТ «Укртелеком», Кіровоградська філія ЗАТ «Утел», Кіровоградська філія українсько-німецького підприємства «Інфоком» та інші.

УСПЕНСЬКИЙ СОБОР НА ВЕЛИКИЙ ПЕРСПЕКТИВНИЙ

Перед розглядом історії «Успенського собору» на вулиці «Велика Перспективна», визначимо окремі моменти Єлисаветградської протопопії. Перша церква в ім'я «Святої Живоначальної Трійці» (Свято-Троїцька церква) була побудована у фортеці св. Єлисавети 1755 року за указом царського Сенату державним коштом «Нової Сербії». Вона призначалася для потреб гарнізону і жителів форштадту (передмість), назвемо її першою церквою Наприкінці 1755 року (на Подолі) вступила в дію друга церква, після перебудови отримала назву «Успенський собор».

З початком своєї дії, перша «Свято-Троїцька церква» отримала статус «Кафедральна», тобто головної в місті. Будівля церкви була дерев'яною, одноярусною і мала вигляд невеликого прямокутного будинку з двома маленькими банями на даху. Першим настоятелем «Свято-Троїцької церкви» був священник «Новослобідського козачого полку» протоієрей Іоанн Орловський, призначений на цю посаду митрополитом Київським - Тимофієм в середині 1755 р. Причет церкви складався з трьох священників, двох дяків, чотирьох дячків, двох паламарів, псаломщика та проскурниці.

Настоятель «Свято-Троїцької церкви» одночасно очолював Єлисаветградську протопопію і отримував чималеньку для того часу платню - 300 рублів на рік, користувався спеціально побудованим дерев'яним будинком та землею під городину. Через 10 років, а саме у 1765 р. протоієрей Іоанн Орловський за невідомих для нас обставин був звільнений, посада Єлисаветградського протопопи 8 років була вакантною. Тільки 1 січня 1773 р. протопопом Єлисаветградської провінції був затверджений настоятель «Свято-Троїцької церкви» священник Павло Базилевич з призначенням щорічної платні у 120 рублів і відведенням землі у 180 десятин.

У 1813 році «Свято-Троїцька церква» за цілковитою руйнацією була закрита. У 1816-1817 роках її повністю розібрали і перенесли у містечко Рівне, де з цього матеріалу побудували «Миколаївську церкву». Сьогодні в Кропивницькому на «Волах» біля 1-ї лікарні стоїть пам'ятний хрест на честь першої

«Свято-Троїцької церкви» та могили вихователя імператора Павла-I, Семена Андрійовича Порошина (1741-1769) який 1768 р. отримав призначення очолити «Старо-Оскольський піхотний полк» та по дорозі захворів і помер у Єлисаветграді. На жаль, з ліквідацією «Свято-Троїцької церкви» зникла і його могила.

Малюнок Успенського храму в Єлисаветграді 1778 р. у 1788 р. він згорів, а у 1800 р. знову відбудований, знищений більшовиками у 1950-х роках, на цьому зараз стоїть Кіровоградський міськвиконком.

Підходив до свого завершення 1755 рік і у Єлисаветграді сталася визначна подія. На лівому березі Інгулу, в поселені «Подол» (на майбутній Великій Перспективній вулиці) старовіри і розкольники збудували свою дерев'яну церкву з пізнішою

назвою «Успенський собор», (давайте позначимо її № 2). Чому цю церкву у 1765 році не поставили очолювати Єлисаветградську провінцію? Тому, що вона належала старовірам. Для боротьби із розкольниками і старовірами, Російська православна церква вирішила у 1880 році заснувати «Єлисаветградський вікаріат» при Херсонській єпархії, першим єпископом якого став Неофіт (Неводчиков). Єлисаветградсько-Зинов'євський вікаріат проіснував до 1931 р., а із зміною назви міста був ліквідований.

Історія «Успенського собору», чи не найкраща ілюстрація до історії Єлисаветграду-Кропивницького взагалі. Перший будинок старовірської церкви на «Подолі» по вул. Великій Перспективній (Карла Маркса) був дерев'яний (1755 р). Архітекторів з будівництва церков у «Дикому полі» знайти було важко, тому мешканці-старовіри «Подолу» скинулися громадою і купили готову дерев'яну церкву. Розібравши її на окремі частини, підводами перевезли до «Подольської слободи» майбутнього Єлисаветграду і почали збирати докупи. У той час православні священики, вигнані з польських земель, стікалися на землі «Нової Сербії» і заробляли на життя тим, що будували окремими частинами отакі дерев'яні конструктори церков, освячували їх на місці, продавали і при необхідності встановлювали за місцем призначення. Виходили пристойні церкви. Так з'явилась у 1755 р. на території «Подолу» дерев'яна «Успенська церква».

10 липня 1798 року у місті сталася величезна пожежа. Олександр Пашутін у «Історичному нарисі» пише, що пожежа почалася від дома купця Морозова на розі вул. Михайлівської та Преображенської і швидко розповсюдилася. Увесь центр Єлисаветграда, від річки Інгул - до вул. Петровської (Шевченка) та навіть передмістя Ковалівка перетворилися на одне величезне згарище. Згоріла і дерев'яна «Успенська церква». Міська влада і заможні городяни доклали усіх зусиль, щоб якнайшвидше відбудувати місто. Тодішній міський голова Іван Пронін отримав кредит з казни на 100 тисяч рублів (на 10 років). Ці кошти були спрямовані насамперед на компенсації мешканцям, відбудову міської думи та житлових будинків.

Купець Іван Красноглазов вирішив власним коштом збудувати на місці згорілої церкви, величезний кам'яний «Успенський собор» на п'ять престолів. І у тому ж 1798 р приступив до будівництва. Згодом Івана Красноглазова за благородство і

меценатство у 1788 р, князь Потьомкін під час перебування у Єлисаветграді - зробив полковником. На фото частково зруйнований «Успенський собор» в роки Другої світової війни.

Кам'яний собор будували на совість, заклали міцний фундамент, зробили капітальні підвали та підземний тунель з кількома ходами. Один із них йшов у бік підвалів під сьогоднішнім «Центральним сквером», інший йшов у бік центру міста. З тильної сторони «Успенського собору» заклали прицерковний цвинтар. За часів незалежності на подвір'ї Кіровоградського міськвиконкому, на задньому подвір'ї проводили земляні роботи і наткнулися на склепи (могили) відомих людей Єлисаветграду, вирішили встановити пам'ятний хрест. Будинок міськвиконкому побудований на цвинтарі Успенського собору.

Красноглазов завершити будівництво не встиг. Він помер у 1800 році і був похований на кладовищі власної церкви. У 1801-му будівництво завершила його донька – вдова капітана Мясникова. Останній, шостий престол у 1856 році добудував єлисаветградський купець Микита Макреєв (Макеев). Більше ста років ця церква залишалися культурним і культовим центром м. Єлисаветаграда. У 1898 році О.Пашутін так описав цей храм: *«Собор во имя Успения Пресвятой Богородицы 6-ти престольный каменный, вместе с колокольнею, под которою*

две палатки и два погреба. При нем: Каменная лавочка для продажи свечь и каменная ограда. Построен в 1798 г. усердием елисаветградскаго жителя полковника Красноглазова, по Высочайше утвержденному плану, взамен ранее сгоревшей деревянной церкви».

Після більшовицького Жовтневого перевороту 1917 р, за словами краєзнавця В.Боська, 28 квітня 1922 року керівна комісія більшовиків приступила до вилучення цінностей із «Успенського собору». Їх виявилось так багато, що пограбування собору тривало майже тиждень. Тільки срібла було вилучено 17 пудів 34 фунти 7 золотників 51 долю. Окрім того: золота – 2 золотники 61 долю, діамантів – 15 штук, алмазів – 64 штуки, діамантів з розетками срібними – 41 штуку» тощо. Більшовики зривали оклади з ікон та палітурки з Євангелій, знищуючи все, що не містило золота, срібла та дорогоцінних каменів. Цінні ікони і книги, придбані колись Іваном Красноглазовим та іншими елисаветградцями для церкви, просто спалювали.

Від 1922 до 1929 років «Успенський собор» будучи пограбований – не працював. У 1929-му його перетворили на будинок фізкультури. Під час Другої світової війни приміщення церкви (тоді будинок фізкультури) відступаючи з Кіровограда радянські війська, не встигли підірвати. «Успенський собор» бомбардували з повітря – двічі. Перший, у 1941 р бомба яка упала на нього - не вибухнула. Другий, в кінці 1943 р, радянська жінка-льотчиця на літаку «кукурудзник», вночі прилетіла бомбувати Кіровоград, німці її підбили і вона скинула свої бомби навмання, одна влучила в «Успенський собор». Ми вже писала як її спіймали німці і потім повісили на «Базарній площі».

Під час німецької окупації релігійне життя Кіровограду трохи пожвавилось. Проте не в «Успенському соборі», який пограбували у 1922 р, дзвони зняли на початку 1930 р, потім його віддали під будинок фізкультури. Священики з цієї церкви, релігійну службу вели в інших храмах. Після Другої світової війни у 1946 році місцеві більшовики розібрали собор: «У нас є тільки один Бог - це Сталін». Цеглу у кількості 500 тисяч штук передали «Маслотрестбуду». А на місті «Успенського собору» та церковного кладовища біля нього, де ховали найвидатніших жителів міста, почали будувати (1955) свій «храм» обком партії. Від 1991 року, в тій будівлі облаштувався міськвиконком.

Старше покоління кіровоградців може пам'ятати прекрасну будівлю «Успенського собору», яка до 1930 року прикрашала місто Єлисаветград-Кіровоград. За свідченням сучасників, своїми розмірами «Успенський собор» не поступався жодному православному храму Херсонської єпархії (виключаючи Одеський кафедральний Собор, нині також зруйнований).

Після руйнування міського «Успенського собору» всі служби були переведені в храм «Володимирської ікони Божої матері», а головний престол нового Собору перейменували і освятили відповідно святу «Різдва Пресвятої Богородиці». Пам'ять про величний «Успенський собор» живе в серцях людей міста.

У 1946-1947 роках на місці зруйнованого «Успенського собору», тимчасово розбили сквер із продовженням на місці сьогодишнього «Центрального скверу». На місці собору спочатку поставили у 1953 р. пам'ятник Богдану Хмельницькому. З початком будівництва приміщення обкому компартії, пам'ятник Богдану 1955 року перенесли у сусідній квартал до «Центрального скверу», тоді він мав назву «сквер імені Гоголя». Запланували дата здачі будинку обкому компартії у 1 кварталі 1959 р. Жодного повідомлення про новосілля у приміщенні обкому компартії на сторінках місцевих газет - не було.

Повертаємось до «Успенського собору» 1860 року, через вул. Велику Перспективну, навпроти собору за проектом архітектора Шиліна почали будувати одноповерховий цегляний будинок для купчихи Тетяни Чернявської. Його креслення зберігається у фондах Держархіву області за 1860 рік по вулиці Велика Перспективна (колись вона мала назву Миколаївський проспект). А от сам будинок не зберігся до наших днів, його перебудували у радянські часи.

У газеті «Голос Юга» (липень 1915 р) було повідомлення, що І.С.Заславський купив за 200 тис руб. будинок Д.І.Купченка по вул. Московській (Великій) Перспективній, навпроти «Успенського собору» (сьогодні міськвиконком). Припускаємо, мова йде саме про колишній будинок Т.Чернявської. На рівні даху були цегляні парапетні стовпці по кутах будівлі, а на них змонтовані масивні монументальні скульптури, що символізують ангелів-охоронців. Праворуч був Бог торгівлі і прибутку Гермес з крилатим жезлом-вісником у руці, ліворуч - Богиня мудрості Афіна у корінфському шоломі на голові та списом у руці.

Праворуч від будинку Т.Чернявської (Д.Купченка), у 1959 році, ближче до вулиці Карпи побудували п'ятиповерховий житловий будинок, який має приєднання до будівлі, а у 1961 році ліворуч з'явився подібний, чотириповерховий будинок.

У будинку Т. Чернявської до Жовтневого перевороту 1917 року був магазин, у якому продавали тульські рушніці, самовари та велосипеди. У радянські часи тут торгували верхнім одягом та головними уборами. Багато хто з наших читачів пам'ятає дерев'яні скрипучі сходи, які вели на другий поверх. Зараз ця будівля також використовується під магазини. У 1998 році реставрували скульптури на даху, а у 2004 році - фасад. Тоді ж по центру на даху зробили надбудову у вигляді мансарди.

По стороні «Успенського собору», у напрямку площі біля міської управи, на розі вулиць Карпи (Тимірязєва) і Великої Перспективної генерал Пилип Екельн збудував красивий будинок приблизно у 1830-х роках (маємо фото за 2019 рік).

Перебудовані конструкції цього прекрасного зразка провінційної архітектури й сьогодні стоять на тому місці від 1830-х років, але у 2020 р. перший поверх віддали під магазин, другий займає школа №6, третій і четвертий - інститут післядипломної педагогічної освіти. Тільки напівкругле вирішення рогу будинку,

яке зберіглося після капітальної перебудови у 1960-х роках, натякає на неординарність і красу будинку Пилипа Екельна.

На думку краєзнавця К.Шляхового, генерал-лейтенант і георгіївський кавалер Пилип Пилипович Екельн був начальником штабу резервного кавалерійського корпусу, який у 1829 р. базувався у Єлисаветграді. Його начальник - командувач корпусу генерал-лейтенант Дмитро Остен-Сакен у Єлисаветграді свого будинку не мав і винаймав квартири. Але його власний будинок у Севастополі, де він у 1855 році командував Севастопольським гарнізоном, дивно нагадував єлисаветградський особняк П.Екельна, щоправда, був розкішнішим. Відомостей про Екельна розшукати вдалося небагато. Ймовірно, він брав участь у наполеонівських війнах, але військовий орден Святого Великомученика Георгія Побєдоносця 4 ступеня отримав 1817 року, уже після закінчення кампанії у чині генерал-майора. Був одружений на Ганні Федорівні і мав з нею сина Пилипа і дочку Вільгельміну. У 1832 році у нього, в Єлисаветграді народився другий син Віктор, який помер немовлям.

У єлисаветградських документах за 1840-ті роки Пилип Екельн уже не згадується. Згодом за його прізвищем почали називати будинок, який на багато років став центром культурного життя міста. Особняк був кам'яною двоповерховою будівлею у класичному стилі, ріг головних фасадів якого був прикрашений напівкруглим шестиколонним портиком тосканського ордеру, розчленованого по лінії розділу поверхів великим галерейним балконом з красивою кованою огорожею. У 1834 році внаслідок пожежі будинок постраждав і його продали міській управі за 12.5 тис. руб. Після значного ремонту у 22 тис. руб., будинок здавали в оренду для потреб міста.

Завдяки свого місцезнаходження, будинок завжди був затребуваний, у 1860-х роках другий поверх будинку знімала під квартиру полковничиха А.І.Некрасова, яка влаштовувала у себе літературно-музичні вечори. У 1865-1867 р. тут знаходились «Громадський банк» і «Казначейство повіту», а у 1870 р «Єлисаветградська жіноча громадська гімназія». У зв'язку з постійним збільшенням учнів, до гімназії були зроблені прибудови, перша 1875 р по вулиці Великій Перспективній, друга у 1882-1883 р по вул. Нижньодонській (Тимірязєва, нині Кирпи). У 1904 р. гімназія переїхала до будівлі на вулицю Петрівську.

НАОДИНЦІ З ВЕЛИКОЮ ПЕРСПЕКТИВНОЮ ВУЛИЦЕЮ

Від будинку генерал-лейтенанта Пилипа Екельна йдемо по Великій Перспективній до вул. Чміленка (Дзержинського). Перед нами «Дзеркальний гастроном» із зміями на фасаді (на фото). Місцеві жителі запитують: «Чому по його стінам сповзають фігури великих змій, може це знак спеціальних кімнат сексуальної розпусти»? Відповідь буде у розділі «Без сексу і ні туди, і не сюди». Власником будинку був елисаветградський купець Максим Терентійович Соловійов. Маємо припущення, що автором проекту був

Яков Паученко, оскільки він раніше будував будинки для купця Соловійова. Чому магазин назвали «Дзеркальний»? В нішах з обох боків центральних кутових дверей магазину були вмонтовані оригінальні дзеркала у вигляді пелюсток квітів. Звідси і назва «Дзеркальний гастроном». В радянський період, на першому поверсі був продуктовий магазин, другий та третій поверхи займали різні державні установи.

У підростаючого покоління кропивничан, щорічно більшає інтерес до власної історії і людей що колись жили у нашому місті. Тих людей вже немає в живих, але є споруди, що ввійшли в історію, зокрема: будинок генерала Екельна; Зимовий театр; будинок лікаря Вайсенберга; Дзеркальний гастроном; Міська лікарня на території фортеці св. Єлисавети; Чоловіча гімназія; Велика єврейська синагога; Будинок з двома скульптурами; Адміністративна будівля поліції тощо. Майже всі споруди перебудували, збільшили добудовами головних фасадів, наростали висоту за рахунок додаткових поверхів і мансард тощо. Як приклад, «площа Героїв Майдану» (колись площа Кірова) по вул. Велика Перспективна (нижче дивись фото від 1900 року).

Ми стоїмо біля будинку «Дзеркальний гастроном», повертаємо голову на схід сонця, і трохи далі по вулиці Чміленко, бачимо міську єврейську синагога та музична школа № 1. Із 24-х елисаветградських навчальних закладів до Жовтневого перевороту 1917 року, 11-ть були єврейськими. Більшість лікарів в місті також були євреями. (Давайте до елисаветградських євреїв та їхніх будинків, повернемося пізніше).

Елисаветград, міська управа на
головній площі до 1900 року

Елисаветградська газета «Голос Юга» у номері за 1914 р повідомила, що *«из частных построек довольно крупными есть дом Харлаба на Дворцовой улице, угол Ингульской, дом Державца на Ивановской, угол Гоголевской, и некоторые другие. Дом Харлаба строится по проекту архитектора Пау-ченко, которому принадлежит постройка домов господина Соловьева»*. Можливо газета мала на увазі будинок на розі вулиць Московської (Держинського) і Великої Перспективної. Але це наше припущення, бо у Максима Соловйова було багато нерухомості у місті. Окрім вищезгаданого, йому належали ще, як мінімум, два будинки на вулиці Дворцовій. Один відомий як «Театр Ілюзія», газета «Голос Юга» 11 квітня 1911 р писала, у будинку Соловйова відкрився «Театр Ілюзія». Нині у ньому школа мистецтв по Дворцовій-7. Інший будинок був на розі вул. Дворцова та Миргородська (Шульгіних), нажаль він не зберігся до наших днів.

У фондах Держархіву області є звернення купця Максима Соловйова до міської управи з проханням дозволити надбудувати другий поверх його будинку на розі вулиць Дворцової та Миргородської, та проект цієї надбудови, підписаний Яковом

Паученком і датований 1901 роком. Але судячи з прив'язки проєкту до місцевості, будинок знаходився в іншому місці, навпроти нинішнього скверу біля ресторану «Весна». Пригадайте як Максим Соловйов мав намір будувати у місті і «Третій пасаж», купивши в 1911 році «дворовое место Трестера на углу Бол. Перспективной и Преображенской улиц» та щось там не запландилось.

Перехрестя вулиць Дворцової та Декабристів - єдине у місті Єлисаветграді-Кропивницькому де маємо 4-и будинка із зрізаними кутами. Три з них споруджені до Жовтневого перевороту 1917 р. – це будинки Долинського, Бардаха та Шатова, а четвертий – будівля Ощадбанку, уже у часи Незалежності України. Ми припускаємо, що двоповерховий будинок (у якому нині бібліотека ім.Є.Маланюка), мав свого фундатора ротмістра Леоніда Долинського та архітектора – О.Лішневський, потім будинок придбав земський гласний Т. Марущак.

Дехто з краєзнавців приписує будівництво «Дзеркального гастроному» Олександру Лішневському, аргументуючи це тим, що він у той час будував сусідню «Велику єврейську синагогу». Але якщо й погодитися з таким твердженням, то завершували будівництво «Дзеркального гастроному» уже під керівництвом іншого архітектора. У Лішневського була скандальна історія, після якої він «добровільно» залишив пост міського архітектора Єлисаветграда і у 1901 році відбув до Санкт-Петербурга, де здобув славу одного з кращих архітекторів цього міста. В історичній записці про будинок М.Соловйова, зазначено, на кутових скульптурах (на еркерах), була вказана дата завершення будівництва - 1903 рік. Архітектори «зрізали» ріг будинку під кутом 45 градусів, що надавало споруді ще більшої пластичності. Як правило у таких зрізах робили вхід до крамниць, розташованих на першому поверсі будівлі. Вважається, що уперше подібна конфігурація споруд з'явилася в іспанській Барселоні.

Від 1910 року у будинку М.Соловйова відкрили Єлисаветградське відділення «Санкт-Петербурзького міжнародного банку», пізніше «Друге Кредитно-ощадне товариство». До речі, керуючий банком Ф. Доннерберг, проживав у цій будівлі. Газета

«Голос Юга» у номері за 1910 р. повідомляла: «В настоящее время пребывает в нашем городе директор одесского отделения Санкт-Петербургского международного коммерческого банка. Его приезд связан с открытием в нашем городе отделения названного банка. Помещение для банка снято в доме М.Т.Соловьева на углу Б.Перспективной и Московской улиц за 5500 рублей в год. Для удобства публики домовладелец устраивает лифт. Помещение должно быть готово к 1 декабря сего года».

Станом на 2 грудня 1910 р. газета «Голос Юга» писала: *«Сегодня состоится технический осмотр подъемной машины, устроенной в местном агентстве Международного банка, в доме М.Соловьева. В комиссии участвуют городской архитектор г.Федоровский, техник г.Шостовский, городской инженер Е.Ф.Тамм и помощник его г. Этьен».*

Пройшло два роки і у вересні 1912 року та ж газета надрукувала повідомлення, що з *«15 сентября 1912 г. отдается в наем магазин с обстановкой, Большая Перспективная улица, рядом с «Проводником» где ныне торгует М.Островский. Об условиях узнать, ул. Дворцовая, собственный дом М.Соловьева».* До речі, у магазині «Проводник» торгували гумовими виробами. Через 4 роки, газета «Голос Юга» за 18 жовтня 1916 року повідомляє, *«присяжный поверенный А.М.Поляновский приобрел за 157 тысяч рублей дом М.Соловьева на углу Большой Перспективной и Московской улиц (около Проводника)».*

Мабуть М.Соловьев щось відчував, бо до Жовтневого перевороту більшовиків 1917 року, він позбувся приватної власності. Відповідно до раніше зазначеного, у 1920-1941 роках у будинку «Дзеркального магазину» були: на 1-му поверсі продуктові магазини, на 2-му і 3-му поверсі – різні радянські установи. Від серпня 1941 і до січня 1944 років Кіровоград перебував під німецькою окупацією. 15 листопада 1941 р. на території Кіровоградщини виник Кіровоградський ґебіт, ґебітскомісаріат, а міська управа німців була в адмінбудівлі на площі ім. Кірова.

Період німецької окупації заслуговує окремого розгляду. Протягом 1225 днів і ночей Україна була ареною жорстоких, кровопролитних боїв з фашисткою ордою. Саме в Україні вирішувалася доля війни в Європі. Саме тут проводились великомасштабні операції 1941-1944 років, які згодом вирішили долю

всієї Другої світової війни.

На світанку 5 січня 1944 року війська Другого Українського фронту розпочали битву за визволення Кіровограду і вранці 8 січня 1944 року кіровоградці вже зустрічали своїх визволителів у складі 5-ї гвардійської армії (командуючий генерал-лейтенант О.С. Жадов), 7-ї гвардійської армії (командуючий генерал-лейтенант М.С. Шумилов) та 5-ї гвардійської танкової армії (командуючий генерал-полковник П.О. Ротмістров). Тисячі воїнів покаяються в нашій політій кров'ю землі, для вшанування пам'яті на території Кіровоградської області було встановлено 606 пам'ятників і 145 обелісків. Гідно вшануємо пам'ять народного подвигу. Час зарівняв окопи, на полях минулих битв колосяться хліба, вирости нові покоління в Кіровоградській області, пам'ять про героїв буде жити до тих пір, поки в наших серцях горять іскри гордості за свій народ.

Війна 1841-1945 років наробила в Кіровограді великого лиха, почався період «масового будівництва», будували не для краси, а для відновлення життєдіяльності міста. На початку 1950-х років, від «Дзеркального гастроному» - через дорогу по вул. Чміленка (Дзержинського) на Великій Перспективній (Карла Маркса) збудували триповерховий будинок під магазин «Дитячий світ», а потім у цій будівлі облаштувався «Будинок взуття». За словами автора проекту Андрія Сидоренка: «Прості виразні форми створюють хороше враження, милує око центральна частина фасаду. Вона особливо красива: має заокруглення внизу і добре оздоблена». У номері за 11 жовтня 1959 року газета «Кіровоградська правда» надрукувала інтерв'ю з начальником облпроекту Іваном Бреусом щодо завершення будівництва архітектурного ансамблю на площі імені Кірова. Бреус розповів про дві новобудови – магазин «Дитячий світ» (пізніше магазин «Будинок взуття») та готель «Україна» (нині Барва), а також про реконструкцію двоповерхового будинку на розі з вул. Леніна (Дворцова). До речі, у Кіровограді було два магазину за назвою «Дитячий світ», про один із них навпроти «Центрального скверу» - ми вже розповідали.

Далі І.Бреус зазначив: - На протилежному боці від «Дитячого світу» скоро виросте чотириповерховий готель «Україна». Ця будівля також буде красивою, цоколь – у червоному граніті, оригінальні карнизи, багато скла, вдало поєднуються з іншими

конструктивними елементами, плоский дах тощо. Проектував готель архітектор Борис Байтін. Для тих, хто захоче помилуватися вечірнім Кіровоградом, архітектор передбачив на даху спеціальний оглядовий майданчик. До послуг постояльців є ресторан, буфет, майстерня побутового обслуговування, перукарня, вантажні та пасажирські ліфти.

Від будинку «Дитячий світ» (Взуття) йдемо нагору Великою Перспективною, навпроти через дорогу від «площі Кірова» (Героїв Майдану), посередині кварталу, стоїть будинок Абрама Барського, ми його знаємо як «готель Північний», згодом вселилось «Єлисаветградське відділення державного банку». Не так давно на його фасаді з'явилася табличка: «Приміщення Єлисаветградського відділення державного банку збудовано за проектом Івана Тупіцина і за сприяння Олександра Лішневського. Будівництво було розпочате в 1899 році». Подібних готелів, за твердженням газети «Ведомости Єлисаветградского городского общественного управления» у 1903 році було більше трьох десятків. Будівля Абрама Барського (або колишній Північний готель) й сьогодні є окрасою нашого міста. Орендував будинок під цей готель - Шахно Маловицький. У ньому було 39 кімнат для постояльців. У 1903 році на першому поверсі були ресторан та службові приміщення чоловічої прислуги і швейцара. Другий поверх відведений під житлові апартаменти. Потім у різні роки на першому поверсі були аптекарська крамниця та перукарня «Гігієна» Полякова.

Абрам Барський не встиг пожити у власних будинках - 28 вересня 1907 року його застрелили прямо на порозі синагоги. Проте сталося це не під час численних єврейських погромів у Єлисаветграді, а в мирний день. Барського застрелили не антисеміти, його застрелили євреї – брати Абрам та Іуда Гроссмани. Брати Гроссмани народилися в Новоукраїнці, і були відомими у всьому світі анархістами. На малій батьківщині, вони діяли як звичайні рекетири. Напередодні у Барського, брати Гроссмани вимагали гроші, він не заплатив і повідомив про це у газету, це й стало смертним вироком А.Барському. У зв'язку з вбивством Барського, поліція з'ясувала, як анархісти обкладали купців-євреїв «податком».

Повторюючись – зазначимо: - готель «Північний» був одним з тридцяти готелів, які нараховувались у Єлисаветграді на початку ХХ ст. Поліцмейстер міста зобов'язував власників готелів друкувати на сторінках газет повідомлення про своїх постояльців. Газета «Ведомости Єлисаветградского городского общественного управления» з 1900 року щомісяця друкувала повідомлення про тих, хто поселявся у готелях міста. Вперше «готель Північний» згадує газета у номері за 25 січня 1903 р. Як приклад, 7-9 вересня 1903 р. у готелі зупинявся дворянин Микола Бенардос, (всесвітньо відомий винахідник, творець дугового електрозварювання), його батько проживав у Новоукраїнці та мав маєток неподалік від містечка. Саме Микола Бенардос запроваджував електроосвітлення в Єлисаветграді.

Щодо «Єлисаветградського відділення державного банку», у липні 1896 року керуючим відділення банку був призначений М. О. Пономарьов, який обіймав аналогічну посаду у місті Кременчуці. Контролером (другою посадовою особою) банку з дня відкриття установи працював Яків Миколайович Шульгин (відомий історик, педагог, батько Олександра Шульгина першого міністра іноземних справ УНР та другого сина Володимира – відомого героя битви під Крутами). Олександр Шульгин згадував в еміграції: «До нового директора (М.Пономарьова), певно афериста, батько ставився з великим застереженням. У 1898-1899 р. він ставав усе більш нервовим, саме тоді банк почав будувати свій власний гарний будинок у центрі Єлисаветграду. Батькові здавалося, що директор і його ближчі урядовці хочуть на цьому «нагріти руки». Чи тільки здавалося, чи як контролер він міг мати на це якісь підстави – не знаю. Але одного дня, за повною згодою мами, він подав у відставку».

Деякі краєзнавці припускають, за основу проекту «Єлисаветградського відділення державного банку» був узятий конкурсний проект повітового відділення Державного банку, розроблений архітектором Антонієм Йосиповичем Томішком у 1881 році, і який отримав першу премію на цьому конкурсі. Прив'язку проекту на місцевості в Єлисаветграді, ймовірно, виконав міський архітектор О. Лишневський.

В одному з номерів за 1899 рік місцева газета «Ведомости» повідомляла: «6 травня 1899, о 1-й годині дня, після здійснення соборним духовенством молебню з водоосвяченням у

присутності всього складу службовців Єлисаветградського відділення Державного банку, на чолі з його керуючим М.Пономарьовим, а також міського громадського управління, закладено будоване приміщення відділення Державного банку».

У фондах Кіровоградського обласного державного архіву збереглися рішення будівельної комісії при відділенні Державного банку, на чолі з М.О.Пономарьовим, 11 квітня 1899 року міський архітектор О. Лишневський обґрунтував необхідність збереження вже існуючого проекту банку, котрий запропонували спростити для здешевлення. 2 липня 1899 р. розглядали питання щодо укладання угод на постачання для спорудження нової будівлі матеріалів та на виконання робіт, починаючи від огороження будівельного майданчика й копання котловану. Тож ймовірно, що приміщення відділення Державного банку були введені в експлуатацію у 1900 році, (на фото верхньої частини площі Кірова видно будинок Абрама Барського).

До 2017 року будівля Абрама Барського (або відділення Державного банку) використовувалася за призначенням. 1922 року будинок націоналізували і деякий час він слугував готелем. У 1930-ті роки у будинку влаштували комунальні квартири.

У 1940-х роках на першому поверсі була міська їдальня, а другий займала держустанова. У 1960-ті роки тут були управління культури, магазин та дієтична їдальня.

Кожна зміна функціонального використання приміщення призводила до його внутрішнього перепланування. Під час реконструкцій були змінена композиція інтер'єрів та фасаду. Розтесані віконні отвори першого поверху, розібрані три циліндричні груби. Втратили ліпний декор приміщень, балкон з ажурними ґратами, ошатні ковані штахети барокового стилю на парапетній частині даху, а також цегляні стовпці парапету. Кожний наступний орендо-користувач бажав внести нові «покращення», що не завжди шли на користь. Будинок втратив високо-професійний зразок зодчества еkleктики ХІХ ст.

«Площа імені Кірова» (нині Героїв Майдану на фото), найстаріша площа Єлисаветграду-Кропивницького розташована якраз навпроти будинку Абрама Барського. Розбито її було на місці, подарованому Єлисаветграду Іваном Івановичем Фундукеєм, сином колишнього міського голови - Івана Юрійовича

Фундуклея, за його заповітом у 1839 році.

До 1839 року на території площі були розташовані цегляні споруди з глибокими підвалами та підземними ходами, окремі із них знищені в період великої пожежі 1834 р, інші потерпли змін внаслідок різних обставин. Деякі збереглися до нашого часу і мають з'єднувальні ходи (правда під окремими будинками - забетоновані). Як приклад, під вулицею Дворцовою проходив підземний тунель із розгалуженнями, (про окремі моменти підземної Кіровоградської матриці центральної частини міста ми викладемо пізніше).

Спершу територію сучасної площі Героїв Майдану обладнали під військовий плац на зразок «Ковалівського» біля Єлисаветградського кавалерійського юнкерського училища (ЄКЮУ) та теперішнього ПКТВ «Ковалівський», потім висадили алеї дерев навколо «Головної площі» та майбутньої міської управи. Згодом відбулася реконструкція «Головної площі», її обнесли залізною огорожею з гранітними колонами, спорудили 2 павільйони: в одному розмістився громадський розважальний клуб, в іншому - буфети. Після появи міського водогону на «Головній площі» було обладнано фонтан та розведені квітники.

У такому стані «Головна площа» лишалась до 1920-х років, потім у 1-му павільйоні відкрили музей ім. Леніна, а 2-ий з буфетом - закрили. У 1930-ті роки «Головну площу» нарекли на честь першого секретаря Ленінградського обкому Компартії - Сергія Кірова (фактично С.Костріков), а в листопаді 1936 р. в центрі площі, йому встановили великий бронзовий пам'ятник. Він простояв до 1941 р, в період окупації, німці його повалили і на місці Кірова-Кострікова встановили дві гармати з фортеці, а між ними закріпили великий портрет А.Гітлера.

У 1941-1942 р. в Кіровоградському гебіті виходила газета «Голос України», редактором до вересня 1941 р. був Василь Пасічник. З травня 1942 р. видання називалося «Українські вісті». Органом Кіровоградського штадткомісаріату у 1941 р. була газета «Український голос» (редактор Шевченко), яка з 31 грудня 1941 змінила назву на «Українські вісті», а згодом на «Кіровоградські вісті» (по 1943 рік). У 1943 р. німцями видавалася газета для біженців та евакуйованих «Хлеб. Убежище. Труд».

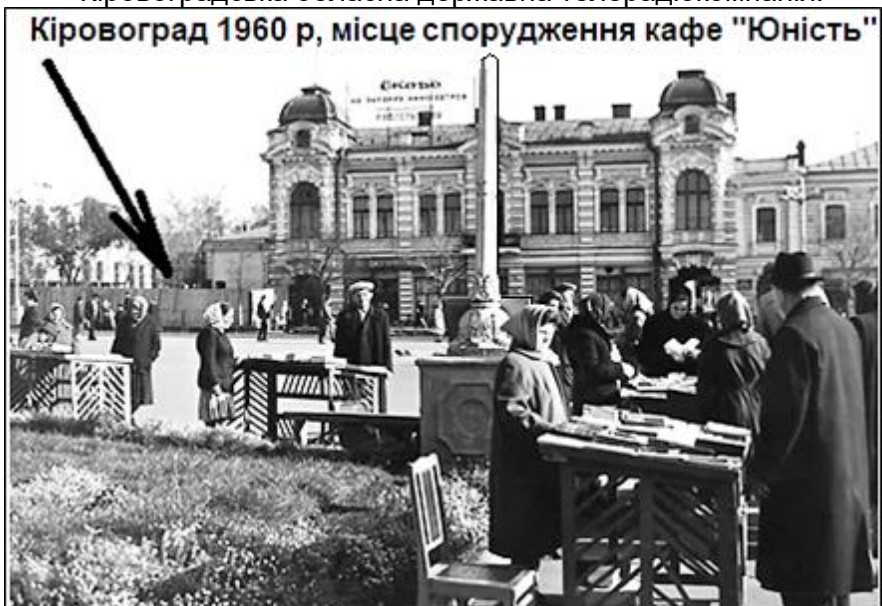
Після визволення Кіровограду 8.01.1944 р від німецької окупації, місцеві більшовики поновили на «Головній площі» пам'ятник С.Кірову-Кострікову, який простояв до початку 2014 року. Війна на Сході України з Російською Федерацією від 2014 року спонукала Кіровоградську міську раду 24 лютого 2014 р. прийняти рішення про перейменування «площі Кірова» на «Героїв Майдану» і пам'ятник Кірову-Кострікову в черговий раз повалили, спочатку вивезли на будівельний майданчик місцевого підприємця Віктора Шмідта, а далі його сліди зникли.

Від 2014 р. «площа Героїв Майдану» традиційно стала міським центром проведення всенародних святкових гулянь, на площі встановлюють головну новорічна ялинка міста, тут проводяться мітинги, концерти, спортивні та інші культурно-масові заходи тощо. Площа з трьох сторін межує з вулицями Велика Перспективна (Карла Маркса) - Дворцова (Леніна) - Чміленка (Дзержинського), з четвертої сторони - будівля Кіровоградської обласної ради. Станом на 2021 р. у центральній будівлі сьогоднішньої «площі Героїв Майдану» розташовані:

Кіровоградська обласна державна адміністрація;

Кіровоградська обласна рада;

Кіровоградська обласна державна телерадіокомпанія.

На фотографії вище, ліворуч від будинку Абрама Барського (Північного готелю) за парканом був до 1960 року сквер, якраз навпроти «площі Кірова». У 1963 р більшовики вирубали сквер і спорудили молодіжне кафе «Юність» (згодом ресторан «Відпочинок»), на розі вул. Дворцова (Леніна, Паученка) і Велика Перспективна (Карла Маркса). На цьому фото, навпроти зазначених об'єктів, ви бачите нижню частину «площі Кірова» (Героїв Майдану. Ліворуч до неї прилягає одна із кращих вулиць нашого міста – Дворцова (Дворянська). Її разом з Великою Перспективною справедливо вважають візитівками нашого міста.

Кажуть, що у Єлисаветграді, на вул. Дворянській була загадка «Червона площа», чи «площа Революції»? Так, це правда. Для пояснення нам треба піти по вул. Дворцовій у напрямку «Ковалівського парку» і умовно поринути у 1850 рік. Ми стали біля початку майбутнього «Ковалівського парку», тут починається вулиця Дворянська, яку пізніше назвуть Дворцова. Місце зустрічі парку і вулиці, в історії міста позначали за різними назвами з урахуванням часу: Плац; Інженерний парк; Червона площа; Площа Революції; парк Леніна і тільки в сучасний час - Ковалівський парк. І тому у різні роки парк і плац мали різне значення для городян.

Біля парку починалась вулиця, яка спочатку не мала назви, на ній у 1848 р. був закладений трьох поверховий «Миколаївський палац» для приїзду високопоставлених гостей 1829-1865 р. Пізніше місцеві жителі прозвали вулицю «Дворянською». У Єлисаветграді в 1842, 1845, 1847, 1850, 1852, 1859, 1874, 1888 роках відбувалися «Військові маневри» за присутності коронованих осіб та генералів. Такі огляди військ проходили в серпні-вересні, коли хліб було зібрано, бо солдати витопували поля.

Імператор Микола-I у 1847 році заклав «Миколаївський палац» біля парку, на самому початку вулиці з народною назвою «Дворянська». Під словом «Палац» нам потрібно розуміти архітектурний ансамбль, який пізніше називали «Військове містечко» (Палацовий комплекс). Згодом навпроти «Палацу», виникла «Площа-плац» (тепер на цьому місці - Ковалівський парк). У 1859 році, у «комплексі Палацу та Військового містечка» розташували Єлисаветградське кавалерійське училище (ЄКУ) з місцем для тренування коней.

На східному боці «Площі-плацу» був штабний корпус, зимовий манеж та училищний корпус. На західному боці «Площі-плацу» була збудована «Покровська церква». Сама «Площа-плац» мала форму правильного квадрату і не була засаджена деревами. Пізніше по її периметру висадили алеї і її назвали «Дворцовим бульваром». Після 1890-х років ця назва поширилась на вул. Дворянську, яка йшла у напрямку «Головної площі» міста. Так вулиця «Дворянська» стала «Дворцовою».

Окремі дослідники заперечують назву «Дворянська», (подивіться інформацію про Дворянський клуб). Мов назва «Дворянська» вулиця – це помилка, бо не було офіційного найменування в історії міста. Ми повинні зазначити, що до сьогодення часу, теж немає офіційного найменування міста Єлисаветграду та вулиці Велика Перспективна. Згадки назви вул. «Дворянська» присутні в багатьох джерелах. Найвідоміші: поштова листівка з зображенням фрагменту вулиці, від Миргородської (Шульгиних) - до Кавалерійської та спогади О. Шульгина.

Навколо «Плацу» та «Дворцового бульвару» влаштовували прогулянки: *«В трехэтажной казарме, известной под именем Дворца»* у 1888 році проживав імператор Олександр-II. Згодом «Палац» було віддано кавалерійському училищу для проживання офіцерських сімей. Пригадайте доньку Пушкіна (Наталю Дубельт) та небожа Т.Шевченка.

План забудови Єлисаветграда, складений у 1845 році, мабуть став найважливішим архітектурним документом для нашого міста. Адже саме в ньому було закладене те планування, яке у центральній частині міста зберіглося й досі. У відповідності до цього плану, у Єлисаветграді, в передмісті Ковалівка вирішили побудувати своєрідне Військове містечко, церкву, палац, бульвар та парк. Коли закладали парк, придумали назву «Ковалівський», за основу взято назву поселення Ковалівка.

У 1861 році при переході Єлисаветграда із військового відомства у цивільне «Ковалівський парк» та бульвар начебто передали місту. Проте наступні 50 років міська дума постійно судилася з військовими, а потім – з інженерною дистанцією, яка опікувалася корпусами «Кавалерійського училища» за цю територію. Хід цих судових справ та їхнє рішення докладно описав Олександр Пашутін у своєму «Історичному нарисі». Військові і

цивільні керівники міста розважалися тим, що постійно шкодили один одному. Військові, наприклад, влаштували у сквері тир для юнкерів, а поряд міська влада дозволила Єлисаветградському товариству охорони народного здоров'я відкрити тут дитячий садок. А коли садок з майданчиками і каруселями було створено, стали вимагати від юнкерів, щоб ті прибрали коней, бо від них багато бруду і пилу, що заважає дітям. Наступного року суд виграло вже військове відомство і заборонило цивільним заходити на територію скверу, який в документах значився як площа-плац. Проте більшість городян від цієї «війни», здається, не страждали, а навіть навпаки. Дуже зручно в сквері: тут тобі і дитячі майданчики, і юнкери на конях, і оркестр, і навіть феєрверки, що влаштовували військові на честь приїзду членів царської родини.

З боку «Дворцового бульвару», у павільйоні, знаходився буфет прохолодних напоїв і морозива Г. Аксенфельда. Саме його ми бачимо на багатьох фото. З 1902 р. у «Ковалівському парку» щороку проходило «Свято деревонасадження» (пригадайте наш опис правого берега Інгулу), в якому брали участь гімназисти та студенти усіх навчальних закладів міста. Спочатку саджали дерева у самому «Ковалівському парку», а після спільного молебну відправлялися у інші райони міста. На одному з таких свят був Великий князь Костянтин Романов.

У 1908 році у Ковалівському парку відкрився циклодром. Власник треку пан Г. Аксенфельд виписав кілька десятків велосипедів для навчання молоді їзди, з оплатою за вхід 10 коп. У 1914 році розпочалася Перша світова війна, у парку почали облаштовуватись військові, Громадянська війна 1917-1921 р. зробила парк «злодійським закутком». Навпроти парку у військових приміщеннях 1918 р облаштували «Українську кінну школу», пізніше «школу імені Будьонного». Того ж 1918 р прямо посеред «Площі-плацу» ховали єлисаветградців, які загинули під час Громадянської війни. Пізніше почали ховати тут жертв єврейських погромів. Більшовики назвали це місце «Червоною площею», потім перейменували у «площу Революції». У 1925 р встановили бронзовий пам'ятник В.Леніну роботи скульптора М.Манізера. Згодом пам'ятник прибрали, площу закатали в асфальт. Ми не знаємо, що сталося з тими могилами за часи радянської влади. Можливо їхні останки лежать під асфальтом.

МІСЬКА ПОЛІЦІЯ ЄЛИСАВЕТГРАДУ

З історії поліції царської Росії відомо, що Петро-I підпорядкував виконавчу поліцію спостереженню воєвод і губернаторів. Для Петербургу в 1718 році був призначений генерал-поліцмейстером Дівієр, йому були підпорядковані канцелярія і поліцмейстери. Нижчий поліцейський персонал становили вибрані жителями: старости, десятники і «караульники» (вартові), озброєні рушницями. У 1721 році в Москві була заснована поліцмейстерська канцелярія під начальством обер-поліцмейстера. Для відлову розбійників, злодіїв і злих людей призивалися і військові команди (інструкція польових і гарнізонних команд офіцерам 24 грудня 1719, Полн. Собр. Зак. № 3477). Губернаторам наказувалося тримати «таємних подсильщиків» для спостереження, щоб «між людьми не було будь-якого хитання». У 1787 р на місцевих старшин і старост було покладено охорону безпеки в казенних селищах.

У 1837 році було видано положення про земську поліцію, головою поліції в повіті (дворянством) стали вибирати – земських справників, їм підпорядковувалися станові пристави, останнім у свою чергу підпорядковувалися десятники, сотники, п'ятисотники і тисячники з селян. У 1862 році була проведена чергова реформа поліції. Звання городничого було скасовано, через 4 роки (1866) в повітах була заснована земська стража та розшукова поліція при канцелярії обер-поліцмейстера. У 1879 році було створено інститут поліцейських урядників у сільській місцевості.

У 1903 році в сільській місцевості, спочатку в 46 губерніях, була введена повітова поліцейська варта, до 1916 р. вона розширилась на 50 губерній. За розпорядженням П. А. Столипіна при «Департаменті поліції» були утворені спеціальні курси для підготовки начальників розшукових відділень. Після Лютневої революції 1917 р. постановою Тимчасового Уряду від 10 березня 1917 Департамент царської поліції був скасований.

Поліцію в Єлисаветграді створили у 1784 році. На її утримання міська казна виділяла щороку 580 рублів, а нижчі поліцейські чини, яких називали «будочниками», утримувалися

за рахунок податку з домовласників. Всього у місті налічувалося 11 поліцейських будок, в кожному з яких наймали по дві особи. Штат міської поліції був Височайше затверджений 14 червня 1841 року. По затвердженому штату склад поліції, крім нижчих чинів, налічував: поліцмейстера, 2 приватних пристава, 4 квартальних наглядача, писаря, його помічника і 8 канцелярських службовців.

Підпорядковувалась поліція міському голові і Херсонському губернському поліцейському управлінню. Перші єлисаветградські поліцейські розмістилися у дерев'яному будинку міської управи на розі вулиць Невської (Пашутінської) та Преображенської, який згодом згорів. Після того, на землі подарованій місту Іваном Фундуклеєм, були збудовані нові приміщення для міської управи, апарат поліції перевели до одного з будинків на Великій Перспективній вулиці. Пізніше Єлисаветградське повітове поліцейське управління орендувало будинок німця Адольфа Ледерера.

Дім на вулиці Олексіївської (Гагаріна) належав німецькому підданому Адольфу Ледереру. По батьковій лінії він родич з відомого австрійського колекціонера, мецената і художника Августа Ледерерама (1857-1936 р), портрет дружини якого (Серени Пулітцер 1867-1943) став одним з найвідоміших творів віденського генія Густава Клімта (1862-1918). Будинок Адольфа Ледерера в Єлисаветграді на розі сучасних вулиць Гагаріна і Пашутіна, орендувала поліція. У будинку лікаря Меєра Додіна (на розі вулиць Шевченка і Пашутіна), на тих же засадах розміщалася 1-ша поліцейська частина міста. Будинок не зберігся, на цьому місті стоїть п'ятиповерхівка. Єлисаветград за поліцейським устроєм був розділений на три частини: 1-ша і 2-га розділялися Великою Перспективною, у напрямку Ковалівки була 2-га частина, 3-тю частину від них відділяв Інгул. А у будинку Йосипа Ходоровського (цей гарний особняк зберігся і знаходиться нижче колишнього двору Меєра Додіна) по вул. Пашутіна, розміщалося відділення карного розшуку. До речі, Йосиф Ходоровський доводиться дідом знаменитому чилійському режисеру Алехандро Ходоровському (1929 р.н.). У своїх мемуарах «По-

тяг на третьому шляху» Дон-Амінадо відзначає, що другою за важливістю персоною в Єлисаветграді після міського голови, вважався поліцмейстер (начальник поліції).

Першим городовим став колезький асесор Стогов. Єлисаветградські будочники в основному відповідали за порядок на вулицях. Інколи домовласники не вчасно сплачували податки, до чого їх зобов'язувала міська дума і саме поліція мала їх збирати. До функцій будочників віднесли: нагляд за міськими ринками, збір податків, охорона порядку на вулицях тощо. Згодом штат поліції, за клопотанням міської думи, був розширений. Додався третій помічник пристава з тими самими повноваженнями. Число ж нижчих поліцейських чинів спочатку налічувало 80, а потім 110 чоловік. Утримання міської поліції того часу в Єлисаветграді обходилося містянам в 32910 рублів на рік.

Багато роботи у поліції було під час пожежі 1798 р, інших стихійних лих. А коли існувала потреба у більшій кількості правоохоронців, їм на допомогу завжди приходили військові частини, юнкерські підрозділи, яких у Єлисаветграді в дорадянський час завжди було чимало. З першого дня існування єлисаветградська поліція почала користуватись «Поліцейським уставом», який ще називали «Уставом благочиння», він був виданий імператрицею Катериною-II в 1782 р. У ньому фактично було синтезовано діяльність поліції, правову сферу та мораль. Згодом документ перетворено на «*Устав предупреждения и пресечения преступлений*», виданий в 1842 році.

Серед перших приватних приставів Єлисаветграда був титулярний радник Йосип Алтев у віці 32 роки, виходець із дворян, турок за національністю, грецької віри, пройшов службу: підканцеляриста, канцеляриста, губернського реєстратора, вахмістра, кадета, корнета, ротмістра та колезького асесора. У Єлисаветградському повіті мав 104 кріпаки. Його колега Петро Калниболтський мав 44 роки від народження, був дворянином, але селян не мав. Служив у піхоті капралом, вахмістром, прапорщиком. Із 1786 року - квартальний наглядач, з 1795 – титулярний радник. Мав двох доньок (Настю і Марію) та двох синів. Третій титулярний радник Пантелеймон Сакільківський був українцем. Прийшов до поліції після служби в армії, мав чотирьох синів Олександра, Павла, Андрія та Федора.

Від 1829 р. замість городових поліцією в місті керували поліцмейстери, це пов'язано із передачею Єлисаветграда до управління військових поселень. На службі в тогочасній поліції були: прем'єр-майор Альвінцев; два секунд-майори Степанов та Лазарев; колезький асесор Алєєв; надвірний радник Стратомирович; штабс-ротмістр гвардії Цветкович; приватний пристав Рожницький й інші. Першим поліцмейстером став майор Тіньков, пізніше його замінили: підполковник Халтурін; майор Іванов; підполковник Тигерстет та інші.

У 1836 році, коли створили будівельний комітет, до нього ввели посаду поліцмейстера, діяв комітет до 1862 року. Серед його рішень було будівництво мостів через річку Інгул, житлових кварталів на Ковалівці, приміщення пожежного обозу 1850 року та інше. Важкими випробуваннями для поліцейських була «Велика повінь» 1841 року в Єлисаветграді. Вони попереджали населення про небезпеку, захищали людське майно від мародерів, слідкували за порядком. Поліцейські врятували багато людей, за що деяких із них було нагороджено. Під час епідемії чуми 1813 р. і холери 1848 року єлисаветградська поліція розшукувала хворих та збирала їхнє майно, яке могло бути зараженим. В особливій обов'язки правоохоронців входила «харчова безпека»: контроль за ринками, за продажом лише свіжих та дозволених продуктів, предметів першої необхідності тощо.

Єлисаветградські газети у кожному номері друкували кримінальні пригоди, називаючи прізвища як потерпілих, так і підозрюваних у злочинах, а також накази по поліції та документи, пов'язані з її діяльністю. Ось повідомлення з газети «Голос Юга» (поліцмейстер І.Янишевский). 1). *Полицмейстер издал приказ по полиции, чтобы приставы задерживали и привлекали к ответственности извозчиков, выезжающих на работу без номеров и по вечерам не зажигающих фонарей у своих экипажей (21.01.1907 г).* 2). *Опровержение. Редакция получила от Елисаветградского полицмейстера барона Н.Э. фон Бринкена опровержение, помещенное в № 184 «Г.Ю.» об избиении городовым Маконова - человека, в которой сообщается, что произведенным дознанием факт избиения человека не подтвердился. (21.08.1907 года).* 3). *От Елисаветградского полицмейстера. Объявление. По параграфам 1 и 3 постановления херсонского губернатора, ношение всякого огнестре-*

льного оружия и стрельба из него запрещается, по параграфу 23 тех же постановлений, лиц, виновных в нарушении этих требований, подвергают в административном порядке штрафу в размере до 3 000 рублей, или тюремному заключению до трех месяцев. На основании этого, извещаю жителей города Елисаветграда, что стрельба из ружей, пистолетов и револьверов накануне и в день «Святого Крещения» безусловно воспрещается и виновные в нарушении сего будут подвергаемы наказанию на основании обязательных постановлений. Полицмейстер Барон Бринкен. (5 січня 1908 року).

У Єлисаветграді від 21 листопада 1907 року засновується розшукове відділення в 10 агентів, і крім того вводиться 4 околоточних наглядача. Внаслідок невиконання биндюжниками правил по проїзду вулицями міста, поліцмейстером бароном Брінкеном 1908 року встановлені нові 4 пости кінних городових по вулицям: Іванівській, Інгульській, Миргородській та Петрівській. У 1910 році, поліцмейстер П.Г.Кузнєв наказав приставам зобов'язати всіх власників собак під загрозою притягнення до відповідальності - надягати собакам намордники. У тому ж 1910 році, поліцмейстер Ф.А.Верішко з помічником С.П.Романовським провели санітарний огляд корівника Радомисльського (батька Григорія Зінов'єва) по Болотній вулиці недалеко від «Старого базару» і за порушення санітарних норм, був складений протокол, який послали до Херсона на розсуд губернатора.

Декілька слів про нашого земляка Григорія Зінов'єва, його справжнє ім'я - Овсій-Гершен (Євсей, або Гершон, Гірш, Герш) Ааронович Радомисльський (по матері Апфельбаум). Народився 1883 р. у Єлисаветграді в заможній єврейській родині власника молочної ферми. Відомий діяч комуністичної партії, у 1934 році в третій раз був заарештований своїми комуністами та засуджений до 10 років ув'язнення у справі «Московського центру». 24 серпня 1936 року – розстріляний. (Реабілітований у 1988 р). До речі, у 2020 році молодшим інспектором відділу охорони Миколаївської державної установи Казанківської виправної колонії № 93 був Зінов'єв Григорій Георгійович (можливо родич єлисаветградського Григорія Зінов'єва).

Надаємо для розгляду список посадових осіб Єлисаветградської міської управи та міської поліції за 1901 рік: Міський голова (почесний громадянин) Олександр Миколайович Пашутін; заступник міського голови купець Сава Савович Рутковський; член міської управи купець Матвій Семенович Макаров.

Міська поліція: Поліцмейстер колезький асесор Клавдій Іннокентьевич Безсонов; помічник поліцмейстера колезький асесор Іван Дмитрович Вірський; секретар Володимир Андрійович Голенбіовський.

Виконавчі чиновники поліції: Пристав 1-ої частини колезький асесор Віктор Мартинович Войцеховський; помічник пристава титулярний радник Лев Олександрович Таранцов; пристав 2-ї частини титулярний радник Павло Васильович Преображенський; помічник пристава губернський секретар Сергій Васильович Дремлюга; пристав 3-ої частини губернський секретар барон Микола Еміль фон-дер-Брінк; помічник пристава титулярний радник Радіон Миколайович Тарнер.

Жандармське управління: Помічник начальника Херсонського губернського жандармського управління (по Єлисаветградському повіті) підполковник Віссаріон Михейович Ламзин.

Тюремний замок: Начальник тюремного замку поручик Іван Гаврилович Сухоруков; помічник начальника поручик Василь Дмитрович Скульський; помічник начальника губернський секретар Олександр Володимирович Скулімовський. Додатково зазначаємо: Городовий лікар (ВД) колезький радник Лазар Мойсейович Бомзе; ветеринарний лікар на скотопрогону тракті колезький радник Сергій Олександрович Зерцалов; лісничий колезький асесор Павло Миколайович Меронвіль-де-Сент-Клер.

Сирітський суд: Голова суду колезький радник Григорій Михайлович Ціцерош; член сирітського суду колезький асесор Андрій Трохимович Карлюгін.

Міщанське управління: Міщанський староста Петро Степанович Белкін; кандидат на посаду старости Іван Іванович Волошинов; член суду міщан Спиридон Андрійович Коломієць.

Реміснича управа: Ремісничий старшина Семен Якович Коваленко; 1-й товариш старшини Іван Федорович Чибісов; 2-й товариш старшини Мойсей Йосипович Каплун. Начальник поштово-телеграфної контори Сигізмунд Пеньковський.

Як святкували день поліції в Єлисаветграді? «День поліції» уперше почали відзначати 5 жовтня 1914 року, на основі рішення імператора Миколи-II від 1913 р. В указі самодержця зазначено: «Встановити загальне для поліції імперії річне свято 5 жовтня в ім'я святителя Олексія, митрополита московського». Додатково зазначимо, що 5 жовтня – день іменин спадкоємця російського престолу цесаревича Олексія Миколайовича. Перше святкування «Дня поліції» 5 жовтня 1914 року проходило у складних соціально-політичних умовах, адже почалася Перша світова війна. Підготовка до свята тривала кілька місяців і розпочалася збором грошей у підрозділах поліції на придбання ікони святого Олексія.

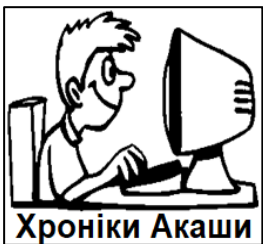
У день свята поліції, у столиці і у всіх губернських і повітових містах відбулися загальні молебні з водосвяченням Ікони святого Олексія, паради з участю чинів поліції, а також загальні збори особового складу поліції, на яких були присутні представники місцевої влади, правоохоронних і судових органів та військового командування. Загальні збори проходили у приміщеннях поліцейських управлінь і дільниць. Про святкування у Єлисаветграді «Дня поліції» місцева преса 1915 р. писала: *«Вчера городская и уездная полиция праздновали годовой полицейский праздник. Чины городской полиции во главе с исполняющим обязанности полицеймейстера С.П.Романовским собрались к часу дня в помещении городской полиции, где отцом П.Колосовым с соборным причтом был отслужен молебен, после которого отец П.Колосов произнес речь, посвященную деятельности полиции. Чины уездной полиции во главе с исправником А.П.Пащенко собрались в казарме стражников, где также был отслужен молебен. По случаю праздника в город съехались много становых приставов уезда».*

Своє професійне свято поліцейські Російської імперії відзначали усього тричі. У березні 1917 року царська поліція була ліквідована. Згадали про нього в Україні через 7 років, коли постановою колегії НКВС УРСР від 14 жовтня 1924 року було прийнято рішення святкувати «День міліції» 5 лютого на ознаменування прийняття Радою Народних Комісарів УРСР декрету «Про організацію міліції» (5 лютого 1919 року). Таким чином, у 1919 році радянські міліціонери одними з перших отримали своє професійне свято.

П'ята глава

*Головні свідки
Великої
Перспективної*

ХРОНІКИ АКАШИ ПЛЕМЕНІ «ОНГОЛ»

На теренах Приінгулля, «сивий» ранок тільки почав прокидатись і десь у верхів'ях річки «Івля», він почне потихеньку зводитись на ноги із свого таємничого закутка. Потім занурить свої промені у річку і над землею полинуть веселі переспіви солов'їв. Аж раптом трапилось незаплановане, над Приінгулл'ям пролунав грім і вслід за ним пішов рясний краплистий дощик, пташки притихли, а листя дерев зашуміли від радості. Вони омивалися дощовою водою, а залишки скидували на землю, додаючи їй вологи.

Згодом дощик притих, навкруги поволі почало розвиднюватись, з'явилися перші промінчики сонця, вони все більше набирали сліпучо-золотистого кольору, посилаючи на землю свої вітання і надаючи сил кожному листочку, кожній травинці і кожній квітці. Ранок додавав їм свої діаманти у вигляді крапельок роси. Старий вождь онгольців Сверкер любив прокидатися рано-вранці і милуватися такою красою. Від життєрадісних промінів довкілля, він немов пив душею й серцем сонячну благодать, що дарувала людям застави «Онгол» щедра природа.

Від самого ранку душа вождя Сверкера була не на місці, він відірвав свій погляд від чарівної картини навколишньої природи й опустився думками на грішну землю Приінгулля. Походячи із роду духовних волхвів-укрів, Сверкер вмів заглядати в майбутнє. Його предки, в дуже старі часи, разом із іншими волхвами прийшов на терени Приінгулля і започаткували «закони Прави», користуючись «Книгою Життя» (Хроніки Акаши). Саме батько вчив молодого Сверкера входити до «Книги Життя», як сховище минулих і майбутніх подій на землі. Там є інформація про кожну людину, яка коли-небудь жила на Землі, про всі її почуття, вчинки, думки і наміри. При бажанні «Хроніки Акаши» можуть бути доступні кожній людині, яка вміє ними користуватися. Уявіть собі Космічний комп'ютер, здатний записувати кожну подію, думку, образ або бажання людей.

Ви скажете: «Такого не може бути». В це повірити важко і звучить неймовірно, але подібний опис досить точно відображає суть «Хроніки Акаши». Подібне описував відомий вчений Вернадський В.І. про біосферу і ноосферу (сферу розуму).

У Володимира Івановича Вернадського є вчення про біосферу і концепції її переходу в ноосферу, як сферу розуму. Не випадково його монографію за цим напрямком тільки в 1990-х роках 4 рази перевидавали в Європі та США. Люди початку XXI ст. є свідками переходу біосфери - в ноосферу. Останню В.Вернадський визначив як «Банк Вселенських даних», де людина своїм інтелектом створює новий життєвий простір, змінює довкілля і майбутнє цього світу залежить від продуктів її інтелектуальної діяльності. Вернадський: «Наш вид втрутився в захисні механізми природи, перешкоджає її саморегулювання і тепер, щоб вижити, ми повинні встановити нові правила гри». Другий приклад – робототехніка та нанотехнології. Штучний інтелект, що дорівнює людському або перевершує його, вчені називають «точкою сингулярності». Найнебезпечніше те, що швидкість цього самовдосконалення може значно випереджати швидкість еволюції. У всі періоди існування людина боролася. На першому етапі – за збереження свого життя. На другому – за життя етнічної групи. Настав третій, у якому ціна питання – існування виду. Вся історія людства – лише секунда порівняно з життєвим часом вірусів, бактерій та деяких рослин, які здатні зберігати життєдіяльність мільйони років. У XXI ст. виникло питання, чи можемо ми зіставити «ноосферу Вернадського» з вченням «Хроніки Акаши»?

Старий вождь онгольців Сверкер, повчаючи молоде покоління застави «Онгол» в розумінні навколишньої природи, казав: - Будь-яке наше зусилля - думка, бажання, дія або вчинок - створюють особливі вібрації. Кожна така вібрація залишає слід в душі людини у вигляді певної енергії і попадає до сфери розуму, яку пізніші люди назвуть «ноосфера». Ця незрима ефірна людська енергія настільки ж очевидна, що природа відчуває її, як друковане слово для зрячого. Але людська думка, або тілесна діяльність кількох людей в певному оточенні, залишає(ють) відбиток і на людських душах. Як цифри і букви пишуться для спілкування між людьми, так і вібраційна енергія робить запис на душі, а остання - завдає запис на сторінках простору і часу в «Книзі Життя» (Хроніках Акаши), за Вернадським - в ноосфері.

Тож не дивно, що окремі дослідники називають «Хроніки Акаши» ще і «Банком Вселенських Даних». У людини в підсвідомості записується практично вся інформація з моменту її народження. А людська підсвідомість з'єднана енергетичними каналами з «Хронікою Акаши».

Історія виникнення слова «Акаша». Це слово було взято новими релігійними напрямками з індуїзму, приблизний переклад *«першооснова з якої виникають першоелементи цього світу»* - землі, води, вогню, вітру або ефіру і простору». Цікаво, що в загальному плані і сама людина складається з цих елементів. Як приклад, елементу землі відповідають наші кістки і м'язи; елементу води – вся рідина тіла; елементу вогню - тепло та температура організму; елементу вітру - енергія, яка тече по нашим духовним каналам; за елементи простору відповідають всі порожнини тіла. До речі, в давньогрецькій мові, замість слова «Акаша», використовують слово «Архе», що означає «першпочаток». У Євангеліє від Іоанна говориться, що *«На початку всього було Слово»*. В індуїзмі «Акаша» - це першооснова і безформна субстанція, яка виступає в якості джерела будь-якої інформації. Пізніше, субстанцію «Хроніки Акаши» назвали Вселенською і універсальною базою даних і знань, де зберігається кожна думка, кожне слово, і всі скоєні дії всіх і кожного.

Відомий американський провісник Едгар Кейсі, що жив в минулому столітті і зробив близько 26 тис пророкувань, залишив після себе розповідь про те, як він користувався «Хроніками Акаши». У своїй розповіді, він порівнював «Акаши» з гігантською бібліотекою. Перед відвідуванням «Акаши» він залишав своє фізичне тіло і потім переміщався в стовпі світла до величезного храму і звідти отримував необхідну інформацію. У нашої планети Земля існує своя розумна енергія і називається «Гайя». Вона альтернативна системі «Акаши», енергія «Гайя» теж знає все про кожну людину і все що робить людина на планеті записується і таким чином впливає на всю енергію Землі. Глибоко в Землі існують багатомірні «печер Творіння», пов'язана з усім тим, що відбувається на поверхні землі і з Космосом (в ній ведеться постійний запис всіх дій), це «Бібліотека записів людства».

По великому рахунку, часткова інформація із «Хроніки Акаши» записана всередині нашої ДНК. Вся земна інформація записана в кристалах «Печери Творіння», там є і наша ДНК від народження. Ось чому наша ДНК пам'ятає всю інформацію про наші минулі життя і реінкарнації. «Хроніки Акаши» в принципі не перебувають десь за межами нас - її місце в нашій душі і нашій ДНК. Можливо Володимир Вернадський знав про «Хроніки Акаши» від свого батька і діда, бо його рід мав глибокі українські коріння і знався на ученнях волхвів. Предок прадіда на прізвище Верна під час Визвольної війни українського народу 1648-1654 років виступав на боці козаків, його діти служили в козацтві старшинами. А дворянство вислужив дід Василь Верна, який відтоді став писатися Вернадським. Тож не дивно, малий хлопчик Володя добре знав історію України, свого роду і згодом став відомим вченим. У 1886 році Володимир Вернадський одружився з Наталією Єгорівною Старицькою, з якою познайомився ще в 1885 році. (Старицькі - український старшинський (згодом дворянський) рід Полтавщини від 1665 р).

Про загадкові захворювання людей, старий вождь Сверкер знав небагато, тому він поринув у свої думки і звернувся до «Хроніки Акаши». Серед інфекційних захворювань, які сягали масштабу 11 пандемії - були: чума, холера, грип, різні коронавіруси тощо. Наприклад, «Афінська моровиця» 430 р. до н.е., - хвороба яка вбила чверть афінського війська і чверть населення міста протягом чотирьох років. «Чума Кипріяна» - пандемія невідомої хвороби, яка прокотилася Римською імперією у 249-262 роках і в Римі щодня помирало 5 000 людей. «Чума Юстиніана» з 541 до 750 року знищила від чверті до половини людського населення відомого світу. Це викликало скорочення населення Європи на 50%. «Чорна смерть» XIV століття знищила у всьому світі 75 млн. людей. Великою проблемою людства починаючи з початку XIX ст. була холера, яка спричинила 7 пандемій, остання з яких не завершиться до початку XXI ст. В межиріччі «Івля» на початку XXI ст. почнеться загадкова пандемія коронавіруса «COVID», але то буде через багато років.

Мозок Сверкера, пригадав моменти, коли від невідомих хвороб вмирали кращі люди сторожової застави «Онгол». Ще його лякали глобальні катастрофи, які завдавали величезної шкоди навколишньому середовищу, людському виду та планеті

Земля. Це прямий шлях до зникнення життя на Землі. Людство в кінцевому підсумку буде витіснене і замінене штучним інтелектом, або іншими формами штучного життя. На думку вождя Сверкера основними загрозами для людської цивілізації є людська дурість та зумовлене нею забруднення навколишнього середовища. Мозок Сверкера, заходячи до «Хроніки Акаши» працює на максимальних обертах, важка робота для мозку - це його ліки. Людський мозок - це загадкова потужна річ, він невіддільний людині. Мозок приймає рішення за 30 секунд до того, як людина це рішення усвідомить. 30 секунд - це величезний період часу для мозкової діяльності. Виникає питання: хто ж в результаті приймає рішення: людина чи її мозок? Хто насправді господар? Ми думаємо, що мозок застосовує одну хитрість: він сам приймає всі рішення, але посилає людині сигнал: «ти не хвилюйся, це було твоє рішення», і людина заспокоюється.

У мозку людини є тільки один розум, але у нього є 2 фази діяльності. Назвемо першу фазу *«свідомим розумом»* - яка зважає, аналізує, критично розбирає, досліджує, робить висновків і приймає рішення. Друга фаза - *«наша підсвідомість»* - яка теж бере участь в процесі оцінки наших думок і дає нам свої відповіді, згідно характеру наших думок і навіювань. Підсвідомість нічого не продумує до кінця, як це робить свідомий розум. Вона не сперечається з нами і нічого не обговорює. Підсвідомість часто називають *«суб'єктивним розумом»*, який сприймає навколишнє середовище, незалежно від наших п'яти почуттів. У підсвідомості зосереджені ваші емоції і сховища пам'яті.

Коли свідомий розум і підсвідомість (суб'єктивний розум) знаходяться в гармонії, результатом буде здоров'я, мир, радість і щастя. Все зло в нашому світі: біль, страждання, злидні, війни, злочини і хвороби відбуваються через негармонійні зв'язки нашого свідомого і підсвідомого розуму. Союз нашого свідомого і підсвідомого розуму, ваші думки і почуття творять нашу долю і впливають на кожну конкретну річ в світі.

Все, чого ми досягаємо, і все, чого нам не вдається домогтися, є прямим результатом наших думок. Від наших думок залежить те, якими ми стаємо. Наші думки належать тільки нам, ми самі творець своєї долі. Єдиний спосіб, за допомогою якого ми можемо духовно вирости, щось завоювати і чогось досягти - це підняти на більш високий рівень своє мислення. І

єдиною причиною, чому ми буваємо слабкими, нікчемними і нещасними, є відмова або небажання піднімати власне мислення на більш високий рівень. Записуйте в своїй підсвідомості правильні ідеї і конструктивні думки, бо «людина стає тим, про що цілими днями думає».

Дух і розум в нас є причиною, а наш зовнішній світ - це наслідок наших думок. Треба постійно пам'ятати, що рішення наших проблем в самій людині. Закон нашого розуму говорить: все, що відбувається у нашому житті, є реакція нашої підсвідомості на ті думки і ідеї, яких ми самі бажаємо. Сверкер догадується, хто господар мозку та людської підсвідомості, але своїм онгольцям він про це розповідати не буде. У нього сьогодні інші проблеми, - в сторожовій заставі почали хворіти люди від невідомої хвороби. Таке вже траплялося за довге життя вождя, 11 вищезазначених пандемій, змінювали хід історії людства: від «чорної смерті - до коронавірусу». Після подібних пандемій навіть оголошували тимчасовий мораторій на військові дії. Старий Сверкер вирішив: - Він сьогодні підніме питання про збереження людей від чергової коронавірусної пандемії.

Подібний інфекційний вірус повернеться до людей межиріччя «Івля» через тисячу років, приблизно у 2020 році за назвою «COVID-19». Напередодні цих подій, лихі люди задумують штучно поєднати старі штами коронавірусів групи «SARS» із штамами вірусу синдрому набутого імунodefіциту «CHІD» для власних забаганок і введуть кажанам. В подальшому новостворений мутований коронавірус «COVID-19» перейде від кажана до людини. Спалах захворювання розпочнеться у місті Ухань, Хубей (Китай). Унаслідок дії ВІЛ-інфекції відбудеться глибоке ушкодження імунної системи і людина стане беззахисною перед збудниками інших інфекцій. А коронавіруси групи «SARS» почнуть уражати дихальну та нервову систему і шлунково-кишковий тракт. Віруси цього штаму будуть уражати людей і тварин, птахів і деяких диких хижих ссавців. Станом на кінець 2020 р. у світі захворіють біля 100 млн. людей на «COVID-19», біля 2-3 млн. – помруть на втіху «імперії Зла». Довгий час люди не будуть мати дієвих ліків від цієї пандемії. В одних випадках буде вбите тіло, у інших - душа. І не відомо, що страшніше. Біда в тому, що справжнє Зло буде ще довго літати над Землею і нищити всіх підряд, немов «генетичний шлак».

ВЕЛИКА ПЕРСПЕКТИВНА: ЗВОРОТНІЙ ВІДЛІК

Наступна зупинка на розі вулиць Велика Перспективна і Паученка, (колишня Дворцова, Леніна). Стоїмо через дорогу від площі Героїв Майдану (Кірова), навпроти ресторану «Відпочинок» (кафе «Юність» 1963 р), біля будинку Н. Сейдера (нижче на фото), його рік спорудження не встановлено. Спочатку в Єлисаветграді це був двоповерховий будинок Нусіма (Усіма) Шмудевича Сейдера, (в місті він володів друкарнею). До 1917 р. на першому поверсі будинку знаходились: два магазини, біржа, центральна аптека пана Шасса, довідкова контора та керосинова лавка. На другому поверсі були: квартира Сейдера та окреме житло, яке він здавав в оренду. Короткий час на 2-му поверсі розміщалися чотири класи «Приватної жіночої гімназії О.Н.Єфімовської», згодом жіночу гімназію облаштували в іншому будинку, (вище по Великій Перспективній, навпроти колишнього кінотеатру «Мир»). Після Жовтневого перевороту більшовиків 1917 р., другий поверх приміщення Н.Сейдера використовували під комунальне житло. А на першому поверсі влаштували перукарню, книжковий магазин «Букініст» та фотоательє. У 1959 р. збиралися добудувати ще три поверхи та до початку 1991 року встигли спорудити лише один, і все стало.

Будинок Н.Сейдера з добудованим III-м поверхом 1959

По непарній стороні вулиці у кварталі від площі Героїв Майдану (Кірова) до вулиці Петрівська (Шевченка, вище будинку Н.Сейдера) знаходиться кінотеатр «Зоряний» (колись «Комсомолец»), ввели в експлуатацію наприкінці грудня 1964 року. Кінотеатр мав велику глядацьку залу на 800 місць. Закрився 1 липня 2014 року через нерентабельність.

На фасаді будинку № 25 по Великій Перспективній з боку вулиці Шевченка встановлена пам'ятна дошка, що на цьому місці був *«больших размеров деревянный театр»*, побудований купцем Плотниковим, і що у цьому театрі у 1847 році виступав Ференц Ліст, напис: «У вересні 1847 р. в літньому театрі, який стояв на цьому місці, виступав видатний угорський композитор і піаніст Ференц Ліст». Нагадаємо, що під час своєї подорожі 1847 року Ференц Ліст дав концерти не тільки в Єлисаветграді, а в 11 містах України: Києві, Житомирі, Бердичеві, Львові, Немирові, Кременці, Чернівцях, Одесі, Миколаєві тощо.

Є припущення, що виступи піаніста слухав навіть Тарас Шевченко, який пізніше згадав Ф.Ліста в повісті *«Музыкант»*. А головне, під час гастролей у лютому 1847 р. Ференц Ліст познайомився також з майбутньою Музою всього життя Кароліною Сайн-Вітгенштейн (Івановською). Згодом, композитор присвятить їй усі свої симфонічні поеми. У листах до матері і друзів Ференц Ліст повідомляв, що перебування царя Миколи-I в Єлисаветграді – це та причина, через яку він погодився на згадані концерти в нашому місті. Ф.Ліст сподівався добитися аудієнції царя, взяти дозвіл на розлучення своєї коханої Кароліни з її чоловіком, щоб самому мати право законно одружитися з нею. Але цього не сталося.

По парній стороні вулиці В.Перспективна через дорогу від площі Героїв Майдану (Кірова) і будинку Н.Сейдера у двоповерховому будинку був готель «Росія». На початку ХХ ст. у Єлисаветграді лише по вул. Великій Перспективній було більше десятка готелів та будинків де здавали мебльовані кімнати. До їх розгляду ми повернемося трохи пізніше. Вище, на розі з вул. з Петрівською (Шевченка), за «Історичним нарисом Єлисаветграда», до пожежі 1850 р. купець Плотников збудував готель на місці літнього театру. Можливо мова йдеться про готель «Петербурзький» (нижче на фото), єдиний з готелів міста, якому була присвячена поштова листівка.

Єлисаветград 1850 р.

«Петербургський» готель на вулиці Петрівській

Далі в «Історичному нарисі м. Єлисаветграда» читаємо: «Невдовзі вистави «трупі Журахівського» та інших перейшли на вулицю Велику Перспективну, відбувалися у тимчасовому дерев'яному балагані, побудованому на місці будинку спадкоємців Штейна, проти міського бульвару. Коли зазначене тимчасове театральне приміщення виявилось замалим і не зручним для великих вистав, тоді: *«місцевий купець Плотников збудував великих розмірів дерев'яний театр на порожньому місці, де колись стояв будинок Штейнів, відведеному йому міською владою на розі вулиць Велика Перспективна і Петрівська (Шевченка), згодом цей будинок перейшов до спадкоємця Пржигодського»*. Театр Плотникова існував недовго, на початку 1850 років згорів дощенту. На місці колишнього готелю «Петербурзький» стоїть будинок № 34, на першому поверсі якого був гастроном, а нині кафе.

Поряд в будинку панів Гревс облаштувався «ресторан Винтергерста», як повідомляла газета «Єлисаветградский вестник» у номері 23 січня 1885 р, *«ресторан Винтергерста в Єлисаветграді на углу Петровской и Большой Перспективной улиц в доме Гревс нанимается или передается на выгодных условиях на срок 5 лет»*. У 1907 році у будинку члена міської думи Зіновія Ксаверійовича Шишковського на розі з Великою Перспективною вулицею та Петрівською (Шевченка)

відкрився перший у місті магазин з продажу грамофонів, через дорогу на будинку встановлена пам'ятна дошка Ф. Лісту. В радянський час на першому поверсі будинок № 25 був книжковий магазин, зараз пункт стільникового зв'язку «Vodafone».

Під час Другої світової війни дореволюційні будинки на цьому перехресті були зруйновані (див. фото). Кажуть це зробили німці, але кіровоградські сторожили заперечують, під час відступу у 1941 році радянські війська підірвали аптечний склад на розі вулиць Шевченка (Петрівська) і Карла Маркса (Велика Перспективна). Надмірно закладена вибухівка зруйнувала будівлі з усіх чотирьох кутів перехрестя. Від 1950-х років на перехресті вулиць Вел. Перспективна та Шевченка почали будувати 4-х та 5-и поверхові житлові будинки. Проектував їх архітектор Борис Байтін, сьогодні будинки на цьому розі вулиць складають цілісний ансамбль забудови центральної частини міста.

Вище вказаного перехрестя (по парній нумерації вулиці Велика Перспективної), якраз навпроти кінотеатру «Мир» була приватна жіноча гімназія Єфімовської, про неї ми вже писали, ця гімназія, разом з іншими навчальними закладами, до яких

ми ще повернемося, давали класичну освіту в Єлисаветграді на початку ХХ ст. Для прикладу, приватна жіноча гімназія Олександрі Никифоровни Єфімовської розміщувалася в орендованому у купця Савелія Барського будинку по вулиці Великій Перспективній. Педагогічний склад училища був на державній службі і мав право на пенсію. Гімназистки користувалися усіма правами учениць державних та громадських гімназій. За радянські часи в будинку була СШК № 8, зараз поліцейський підрозділ. Нижче на фото з правої сторони будинок купця Барського, який орендували під приватну жіночу гімназію О.Єфімовської.

Вище приватної жіночої гімназії О.Єфімовської по Великій Перспективній стояла приватна майстерня соломо плетіння, читаємо газету «Красный путь» за травень 1922 року: *«9 мая открылось отделение мастерской соломоплетения для работ всех местных детских домов. Мастерская помещается на углу Карла Маркса (Большой Перспективной) и Алексеевской улиц в бывшем доме Борткевича»*. Після того, як цей будинок був зруйнований, за радянські часи на його місці спорудили Обласну наукову бібліотеку ім. Чижевського, яка переїхала у це приміщення 1982 року.

Від приватної жіночої гімназії О.Єфімовської та будинку Борткевича (майстерня соломоплетіння), через дорогу Великої Перспективної були різні приватні будинки, частина із них була пошкоджена в період Другої світової війни. Від початку 1950-х років їх почали зносити, а в грудні 1959 р. відкрився кінотеатр «Мир», з денними сеансами для дітей, і вечірніми для дорос-

лих, пізніше між кінотеатром «Мир» та будинком Павловича (у глибині двору) облаштували літній кіномайданчик на вечірні сеанси для дорослих.

Беремо для розгляду ділянку землі під кінотеатром «Мир» і шукаємо «Будинок Павловича». У квітні 1915 р. газета «Голос Юга» надрукувала наступне оголошення: *«Артель шоферов-механиков принимает в ремонт автомобили всех систем. При артели имеются прокатные автомобили для катания по городу и для деловых поездок по уезду, а так же гараж для стоянки автомобилей. Артель берет на себя посредничество на покупку, продаж и оценку автомобилей. При артели организованы курсы шоферов. Артель помещается по улице Большой Перспективной в доме Павлович против женской гимназии Ефимовской».*

В інформації за 1915 рік ми знайшли необхідне, будинок, який знаходиться нижче кінотеатру «Мир», належав Боніфатію Казимировичу Павловичу. У тому ж реєстрі дворян-домовласників за 1916 рік вказано, що Боніфатій Павлович мав окремі будинки по вулиці Великій Перспективній та Пашутінській. Кому належав будинок вище кінотеатру «Мир» на розі вулиць Велика Перспективна і Олексіївська, ми поки не знаємо, бо власники часто змінювали один одного.

Кінотеатр «Мир» на вулиці Велика Перспективна на фото.

Гості Кропивницького не вірять, що цілий ряд великих споруд в місті, такі як міська рада (на місці Успенського собору), кінотеатр «Мир», приміщення партійної школи (нині – філія Донецького медичного університету) та інші, збудували за часів генерального секретаря ЦК КПРС – Хрущова (1953–1964 р). Протягом 1922-1990 р. в СРСР діяла однопартійна система, правда де-юре, у 1934 році скасували посаду генерального секретаря ЦК КПРС, але де-факто вона діяла. Період правління Хрущова часто називають «відлигою», в порівнянні з періодом правління Й.Сталіна (Джугашвілі).

У книзі Володимира Миславського «Кіно в Україні. 1896-1921. Факти. Фільми. Імена», яка була видана у Харкові у 2005 році, наведені кілька цікавих фактів з історії кіно у нашому місті. Зокрема, перший в Єлисаветграді стаціонарний кінотеатр «Біоскоп «Звезда» був відкритий у 1905 р. і знаходився він у будинку Маріані на розі вулиць Дворцової та Миргородської (нині Шульгіних). Будинок цей не зберігся, на його місці встановили пам'ятник елисаветградському трамваю. Далі у книзі сказано, станом на 1909 рік в Єлисаветграді було п'ять кінотеатрів: біограф «Заря», біоскоп «Звезда», біоскоп «Ілюзія», біоскоп «Олімп» М.А.Михайлова та окремих патеграф у будинку по вул. Дворцовій, навпроти «Громадського зібрання». Та навряд чи це повний і точний список усіх елисаветградських кінотеатрів 1896-1922 років.

Чи працювали кінотеатри в Кіровограді в період німецької окупації 1941-1944 років? Зі зміною влади в 1941 р. культурне життя в Кіровограді не зупинилося, як полюбили розповідати кілька десятиліть довірливим громадянам радянські історики. За німецької окупації на території обласного центру та Кіровоградщини працювали: краєзнавчий музей, театр, філармонія, церкви, будинки культури та кінотеатри. Останні пропонували багатьом жителям міст, райцентрів, містечок та віддалених сіл переглянути документальні та художні фільми.

Документалістика була суто пропагандистською із чітко вираженою метою – зацікавити українську молодь, особливо підманюючи високими заробітками, добровільно їхати на роботу до Німеччини. Всі фільми ретельно перевірялися нацистськими службами у справах культури. З художніх віддавали перевагу радянським комедіям та довоєнним мелодрамам. У кіно-

прокаті на початку 1943 року перебувало близько 40 художніх фільмів. Їх кількість постійно зростала за рахунок німецьких кінострічок, які супроводжувалися інтертитрами (коментарями) українською мовою.

Після Другої світової війни, особливу роль для кожного кіровоградця відігравало кіно. «Сивашець» і «Мир» на вулиці Карла Маркса (Велика Перспективна); «Хроніка» на вул. Полтавській; «Вогник» біля «Старого» автовокзалу; «Орбіта» біля телецентру; «Комсомолець» (Зоряний) в самому центрі міста та інші назви кінотеатрів Кіровограду-Кропивницького. Від початку 1960-х років провідними кінотеатрами вважалися: «Комсомолець» (нині Зоряний) вул. Велика Перспективна (Карла Маркса); «Дзержинський» (згодом Інгул) на вул. Леніна (Дворцова), востаннє там було людно під час показу фільму «Фантомас»; «Ятрань» розташований в районі «Критого ринку» та улюбленець дітлахів «Мир» - навпроти Обласної наукової бібліотеки ім. Крупської (зараз Чижевського) на вул. Велика Перспективна (Карла Маркса). Дитячі сеанси о 7.40, 9.20, 11.20, 14.20 завжди збирали найбільшу кількість малих глядачів, ціна білета 10 коп. Вечірні сеанси «Миру» часто відводилися дорослим для перегляду індійського кіно. Подальша доля кінотеатру «Мир», в якому вже десятиліття не показували фільми – місцевим жителям невідома.

Був цікавий кінотеатр «Хроніка» по вул. Полтавській біля будинку № 58, зараз там магазин «АТБ-маркет № 245». Існувало ще декілька «кіношних приміщень» на периферії: «Орбіта», літні кіномайданчики тощо. Іноді кіносеанси влаштовувалися у «Будинку Офіцерів» на вул. Шевченко, в «клубі Калініна», або в Обласній науковій бібліотеці Крупської (Чижевського) і т.д. Прошло небагато часу, і станом на 2020 рік у Кропивницькому давно немає кінотеатрів «Хроніка», «Ятрань», «імені Дзержинського», «Мир», «Ятрань», а ще раніше розваляли «Сивашець» тощо. «Комсомолець» став «Зоряний» і перестав бути кінотеатром. Окремі кінотеатри викупили (приватизували за чесні гроші) колишні народні депутати, І.Шаров, Г. Антоньєва та інші.

Нам сумно писати про кінотеатри, на торги у 2013 р. було виставлено половина дитинства і юності тисяч кіровоградців. Власник продавав кінотеатри «Зоряний», «Мир», готель «Європа» і «Будинок культури імені Компанійця». Правда, бездихан-

не тіло колись головного дитячого кінотеатру «Мир» вже багато років ні у кого не асоціюється з мультфільмами. А «Будинок культури імені Компанійця» вже давно перетворився в свідомості кропивничан в «Будинок комерції» та виставок екзотичних тарганів, про культуру там не згадують. Приміщення було приватизоване на початку літа 2008 р. з гучними скандалами за 1 млн 400 тисяч гривень. У 2013 р. його продавали за 25 млн 172 тисячі, у 18 разів дорожче. Скільки він буде коштувати у 2021 році? І хтось, напевно купить його для розміщення чергового супермаркету. Скільки їх ще потрібно нашому місту?

Що б сьогодні сказав колишній есер Іларіон Компанієць, який перейшов на бік більшовиків і був членом перших єлисаветградських Виконкому та Ревкома 1917 року, а також комісаром залізничної лінії від станції «Шостаківка» до станції «Зна-м'янка», з приводу продажу народного добра? Адже це в його честь був названий «Будинок культури Компанійця» в далекому 1971 р. Слід нагадати, як 6 грудня 1917 року в Єлисаветграді відкрився «Перший повітовий селянський з'їзд», на якому есер Компанієць був секретарем. У 1917 році Іларіон Компанієць почав свою доповідь зі слів: *«Декрет Леніна про землю цілком висловлює селянські ідеали»*. В документі йдеться: *«Перехід конфіскованих земель і маєтків у розпорядження волосних земельних комітетів і повітових Рад селянських депутатів»*. Чи могло наснитися червоному комісару Компанійцю, що через кілька десятиріч після того декрету, земля та маєтки почнуть переходити назад, з рук комітетів і рад депутатів - в руки нових «поміщиків» сучасної України? Навряд, правду кажуть: *«історія рухається по спіралі»*. Прощай культура назавжди, при капіталізмі ти вже не потрібна. Опоненти кажуть: - А ви впевнені, що якби кінотеатр «Мир» залишився в обласній комунальній власності, то він сьогодні показував би фільми для школярів? І чи була б ціна квитків для дітей –10 коп? На ці питання ми чекаємо відповідь від читачів. А зараз анонс:

Потенційним покупцям пропонується готельний комплекс «Європа», діючий кінотеатр «Зоряний», колишній кінотеатр «Мир», а також міський палац культури імені Компанійця. Всі ці приміщення пов'язують із прізвищем колишнього народного депута-

та Ігоря Шарова. Нагадаємо, свого часу значна кількість об'єктів, які перебували у комунальній власності міста, перейшла у приватні руки. Процес «тотальної приватизації» припав на період керівництва Кіровоградом мерами Миколою Чигриним та Володимиром Пузаковим. Окрім знакових приміщень, у ті роки місто також позбулося багатьох земельних ділянок, у тому числі парків, скверів, клумб та навіть тротуарів. Згідно з оголошенням, вартість дев'ятиповерхового готельного комплексу «Європа» загальною прощею більше 7 тис. кв. м. оцінили понад 6 мільйонів доларів. Готельний комплекс має 96 номерів, розрахованих на 165 місць. У підвальному приміщенні на 37 кв. метрів розміщена пральня, додатково є тренажерний зал понад 90 кв. м., масажний кабінет 11,5 кв. м., сауна з басейном – як незавершене будівництво, розміром 90 кв. м.

На першому поверсі комплексу знаходиться магазин, салон-перукарня, насосна станція, бойлерна та склади загальною площею понад 100 кв. метрів. На другому поверсі – харчоблок на 80 кв. метрів, враховуючи ресторан, бар і відкриту терасу. З 2 по 9 поверхи розташовані готельні номери. У комплекті з «Європою» продається земельна ділянка, площею понад три тис. кв. метрів. Продавець уточнює, що з 2004-го вона знаходиться в оренді на 49 років. Також тому, хто збереться придбати «Європу», пропонується й автостоянка на 28 легкових автовок.

Інший об'єкт – двоповерховий діючий кінотеатр «Зоряний» – коштує три млн доларів. Загальна площа будівлі – 1610 кв. метрів. У даному оголошенні продавець уточнює, що земельна ділянка, розміром понад три тисячі кв. метрів, також знаходиться в оренді на 49 років від 2005 року. Будівля колишнього кінотеатру «Мир» оцінена в 1,5 мільйона доларів і потребує ремонту. Продавець вказав, що це приміщення годиться під торгівельний центр, клуб або ресторан. Загальна площа «Миру» 1351,75 кв. м. На землю площею понад дві тис. кв. метрів оформлений акт постійного користування.

А міський палац культури імені Компанійця площею більше трьох тис. кв. м. та землю під будинком 1300 кв. м. пропонують купити під торгівельно-розважальний центр, або під супер-маркет за 3,1 млн доларів. Тож шановні жителі нашого міста подякуємо Миколі Чигрину і Володимирі Пузакову.

ПОЧАТОК ВУЛИЧНОЇ АНАТОМІЇ СЛАВИ

Сьогодні ми будемо завершувати прогулянку Великою Перспективною вулицею і дійдемо до «Ярмаркової площі» (нині Соборна площа), саме тут вулиця бере свій початок. Минулого разу ми від кінотеатру «Мир» дійшли до вулиці Гагаріна (Олексіївська). Якщо цю вулицю розглядати із пізнавального боку, що так важливо для туристів, зазначимо, в Російській імперії від 1721 року було запроваджено увічнення пам'яті самодержців та їхнього оточення в назвах об'єктів.

Пригадайте, у 1750-х роках на березі Інгулу заклали фортецю із 6-ма бастіонами, дали назву св. Єлисавети, пізніше у місті з'явилися подібні назви, наприклад, вулиця Олексіївська. Вона в нашому місті знаходилася в особливому статусі, бо першою одержала ім'я деспотичного царя Олексія Романова, за часів якого Україну приєднали до Росії.

Зміна влади в державі, як правило, приводила до зміни назв різних об'єктів, установ, вулиць тощо. На кінець XVIII ст. у Єлисаветграді, Олександр Пашутін у своїй праці зазначив 14 вулиць: Московська-Перспективна, Мала і Мала Міщанська, Піховська-Донська, Хрестовоздвиженська, Васильківська-Безпопівська, Невська, Олександрівська, Михайлівська, Пермська, Архангельська, Андріївська, Петрівська й Олексіївська які при зміні влади - були перейменовані.

Царські самодержці любили особисто втручатись в зміни назв, для прикладу, цар Павло-I персонально змінив назви 6-х вулиць у Єлисаветграді. Вулицю «Московську» змінив на «Перспективну», через деякий час це не сподобалось царю Миколі-I і вулицю «Перспективну» перейменовували на «Миколаївський проспект». А ось назва вулиці «Олексіївська» проіснувала до квітня 1961 року. Аж поки при новій більшовицькій владі не сталася подія світового значення: у космос вперше полетів громадянин СРСР - Юрій Гагарін. Після цього вулицю Олексіївську перейменовували на вулицю Гагаріна.

На плані міста Єлисаветграду за 1913 рік на розі вулиць Олексіївська (Гагаріна) і Велика Перспективна, вище Обласної наукової бібліотеки ім. Чижевського, під № 91 позначена буди-

вля «Народної бібліотеки та читальні». Вона не зберіглася до наших днів, маємо інший будинок. В газеті «Зінов'євський пролетарій» за 1928 р. надрукували його фото з текстом: «Будинок робітників зв'язку на розі вулиць Карла Маркса (Велика Перспективна) та Олексіївська». Вище були: вулиця Бериславською (Єгорова), «Ярмаркова площа», на якій праворуч водонапірна башта, ліворуч землянки «Кузнів», за площею склади.

Відомий співак (бас-баритон), режисер та народний артист СРСР Володимир Аркадійович Канделаки (1908-1994), чие дитинство пов'язане з нашим містом, проживав у будинку на розі вулиць Олександрівська (нині – Володарського) та Олексіївська (Гагаріна). Малий Володя зачаровано слухав домашні концерти мами Наталії Євстафіївни, яка гарно співала українські пісні, російські та циганські романси. У 6 років він почав брати уроки гри на фортепіано у Софії Мілсант, що мешкала неподалік на вул. Олексіївській. Згодом почав навчатися у приватній гімназії М.Крижанівського. Обдарований хлопчина був непосидючим і завжди знаходився в колі друзів-однолітків. Під час Жовтневого більшовицького перевороту 1917 р. дев'ятирічний Володя став свідком єврейських погромів, грабунків і мародерств у Єлисаветграді. 7 років прожила родина Канделаки у нашому місті. Коли Володі виповнилось 13 років, батько отримав переведення до Батумі. Там юнак знайшов продовження своєму захопленню театром.

На вулиці Олексіївській діяло ремісничо-грамотне училище за підтримки генерала Миколи Федоровського. Хто цей генерал? Історикам його прізвище знайоме. Хоча увагою його не дуже жалують. А тим часом у 1860-1870 роках в Єлисаветграді навряд чи була людина, популярніша за нього. Микола Федоровський (1838-1918) український публіцист і громадський діяч, один з організаторів театрального гуртка в Єлисаветграді. Свояк І. Франка. Багато років тому Микола, молодим офіцером прибув на службу в «Уланський полк» у Єлисаветград. Саме тоді в Україні прогресивна інтелігенція почала створювати недільні школи для простолюду. В 1860-х роках у Єлисаветграді таких шкіл було дві. Микола Федорович на власні кошти прид-

бав дім на розі Олексіївської і Перспективної та організував у 1867 році ремісничо-грамотне училище. Назвемо «училище Федоровського», першою професійною школою в Росії, як прообраз сьогоднішніх СПТУ.

У «школі Федоровського» діти вчилися ремеслу теслярства, шитва, садівництва, городництва, бджолярства - на той час це були надто потрібні для народу спеціальності. А ще благодійник мріяв про відкриття при школі, інтернат для сільської дітвори. Крім цього, згадує одна з учениць М. Федоровського, він намагався розбудити у дітях національну самосвідомість і любов до України й усього українського. «Пам'ятайте, діти, що Україна таки буде вільною», - не раз повторював він. За свою просвітницьку діяльність і пропаганду українського слова Микола Федоровський потрапив до розряду неблагодійних.

Микола Федорович Федоровський (1837-1918) генерал-майор, український освітній діяч, меценат. В 1856 р. закінчив спеціальні класи «Петровського Полтавського кадетського корпусу», потім навчався у офіцерській «Тифліській школі», згодом був направлений служити до Єлисаветграду. У 50 років М.Федоровський одружився в Чернігові на молодій дівчині Олені Хоружинській - старшій сестрі Івана Франка, від неї мав доньку. 1894 року покинув службу в чині генерал-майора. Жив деякий час у Одесі, згодом у Києві. Наприкінці життя з дружиною та донькою опинився у Бердянську, де помер на 81 році життя. 15 жовтня 1867 року ним було засноване безкоштовне ремісничо-грамотне училище в Єлисаветграді з метою підготовки грамотних і кваліфікованих робітників, на приватні кошти придбав два будинки для училища, перший для чоловічого відділення на розі вул. «Перспективна» і «Олексіївська». Другий – для дівчат - на розі вул. «Тюремної» та «Вокзальної». На той час в училищі працювало 12 вчителів, як приклад, дружини офіцерів училища - О. Рязанова, О. Некрасова та інші, вони навчали дівчат шитву, в'язанню, домоводству тощо. В чоловічому відділенні навчали столярній, токарній справі та бджолярству. Всього було 180 учнів у 1870 р. Пізніше, 1874 року «Єлисаветградське товариство розповсюдження грамоти і ремесла» взяло училище під свою опіку і почали приймати

хлопчиків з 11 р., дівчаток з 8 років всіх станів (переважно це були діти міщан, селян та солдатів). Бідні Учні бідних родин зараховувалися до училища з повним утриманням за рахунок товариства. Училище припинило свою діяльність після лютневої буржуазно-демократичної революції. В Єлисаветграді Микола Федоровський подружився з братами Тобілевичами, Марком Кропивницьким, Петром Ніщинським тощо. Друзі створили «Хор любителів української пісні», згодом драмгурток та влаштовували добродійні спектаклі, репетиції проводили в будинку на Олексівській. У 1876 р. генерал М. Федоровський переїхав до Одеси.

М. Федоровський збирав діточок по хатах, випрошуючи у батьків їх для навчання, важче було залучити дівчат. У Єлисаветграді 1860-1870-х років, викладача місцевого юнкерського училища Миколу Федоровича Федоровського називали першим українським громадським діячем. Він був людиною невсипущої енергії, широкої ініціативи і твердої волі. А ще цей офіцер був свідомим українцем, який основою своєї громадської діяльності обрав просвітництво простого народу і сам став найпершим і найактивнішим просвітителем у місті: «Треба народ учити» - таке було його гасло. Коли друге приміщення училища для дівчат на розі вул. «Тюремної» та «Вокзальної» стало тісним, Микола Федорович із однокумцями, купили землю і спорудили під свою школу на Ковалівці цегляне двоповерхове приміщення, воно існує й досі: колись там знаходився «Будинок технічної творчості» управління освіти облдержадміністрації, (в минулому технічна сільськогосподарська станція, обласна станція юних техніків).

Будинок ремісничого «училища Федоровського» на вулиці Олексівській має одну таємницю. В листі Михайла Коцюбинського до мецената Чикаленка є такі рядки: «А зі Львова пишуть мені про І.Франка. Два місяці він просидів у домі генерала Федоровського, шукав там замуrowані рукописи, які мають вернути йому здоров'я. Сумно все це». Нам важко сказати, про які рукописи йде мова і як вони потрапили в дім М.Федоровського. Безумовно, свояк І. Франка не міг приховати від письменника те, що той розшукував тривалий час. Але на той час «замуrowані рукописи» І.Франко так і не знайшов.

Зараз підемо по вул. Великий Перспективній у напрямку колони з Ангелом-охоронцем і розглянемо наступну вулицю Бериславську (Єгорова), або «Вулицю трьох століть». Чому назвали «Вулиця трьох століть»? Окремі дослідники стверджують, що її заснували перші переселенці, які прибули до «Дикого поля» на береги річки «Біянки», одразу після царського указу 1751 року про заселення межиріччя Інгулу. Це були жителі придніпровського містечка Берислав, відомого у писемних згадках ще з XIV ст., і тому нове місце поселення назвали відповідним іменем. На початку 1750-х років вулиця «Бериславська» починалася у ковиловому степу на лівому березі Біянки, і спершу доходила до вулиці Архангельської (Червоногвардійська).

Містечко Берислав до середини XV ст. було «Вітовтовою митницею». Від середини XV ст. по 1784 рік - кримсько-татарський «Казикермен» (або Кизикермен, Таванська переправа), зайняте кримськими татарами, а в кінці XVI ст. османами; у 1695 році фортецю «Казикермен» здобули козацькі полки гетьмана Івана Мазепи і утворили «Таванський Перевоз», (назва від острова Тавань). У 1775-1783 р. «Казикермен» був центром Казикерменського повіту (Росія). Зараз місто, центр Бериславського району Херсонської області.

У XIX ст. «Вулицю трьох століть» (Бериславську) продовжили до Невської (Пашутіна). Такою вона була до кінця 1940-х років. Другою половиною раннього періоду мешканців вулиці «Бериславської» належали до волохів – вихідців із «Молдавського князівства» (або Волошини). Не випадково поблизу вул. «Бериславської» виникли провулки «Тираспольський» і «Перикопський», а весь цей район й досі називають «Молдаванкою». Перші переселенці прийшли з «Молдавського князівства» (сучасної республіки Молдова), вони були етнічно строкатими: волохи і русини, мадяри і печеніги, половці і татари. Довгий час мали тісні культурно-історичні зв'язки із «Валахією» і «Трансільванією». Північним і східним кордоном країни був Дністер, південним - гирло Дунаю і нижня течія річки «Серет», західним - Карпати у районі верхів'їв річок Черемош, Сучава, Бистриця. На південному заході Молдавія мала вихід до Чорного моря.

На перехресті вулиць Вел. Перспективна і Береславська (Єгорова) у 1992 році був введений в експлуатацію, раніше згаданий 9-поверховий готель «Європа». У 1998-2003 р. він займав перші місця у конкурсах на кращі готельні заклади України. У радянській рекламі готелю згадуються «передові» на той час послуги, які він надавав клієнтам: більярд, ресторан, нічне та панорамне кафе, пральня, стоянка для автомобілів, фітнес-центр, магазин, міжнародний телефонний зв'язок, кабельне телебачення тощо.

А в царський період на початку 1900-х років на вулиці Береславській (Єгорова) знаходилось декілька будинків сексуальної розпусти. Номера були відкриті з 2-ї години дня до 10 години наступного ранку. 19 квітня 1912 року із скарги домовласників вулиць Береславської (Єгорова) та Михайлівської (Кірова) до міської думи, дізнаємося, що на розі вулиць Береславської (Єгорова) та Архангельської (Червоногвардійська) на той час знаходилося декілька будинків розпусти, які отримали дозвіл на свою діяльність ще коли ця частина міста *«представляла из себя пустынную окраину»*. Але на початку XX століття вулиця Береславської (Єгорова) вже була забудована мирними горядянами і домовласники почали скаржитись на «п'яні дебоши і скандали» панів офіцерів.

Декілька слів відповідно вул. Михайлівської та Архангельської. Наприкінці XVIII ст. почалася розбудова вул. Михайлівської, від імені першого царя з династії Романових - Михайла Федоровича. Під назвою «Михайлівська» (Зінов'єва) вулиця проіснувала до 1924 року. Саме тоді у СРСР зародилася тенденція масово увічнювати вождів КПСР. Наприклад, ім'я Зінов'єва одержало наше місто, залізнична станція і вулиця Зінов'євська. Але з новою назвою місто і вулиця проіснували недовго. У грудні 1934 в Ленінграді було застрелено першого секретаря обкому партії Сергія Кірова. У вбивстві звинуватили Зінов'єва. Його розстріляли, а місту і вулиці дали назву жертви - Кірова. У 2014 р. в рамках декомунізації, вулиці Кірова повернула колишню назву «Михайлівська». Подібне було з вулицею Архангельською (Молотова, або Червоногвардійська), на самому початку розбудови її облаштували військові «Архангельського 17-того драгун-

ського полку (до 1775 р), теж саме було із сусідніми вулицями: «Карабінерна», «Михайлівська» та інші. В Росії перший драгунський полк був сформований при царі Михайлі Федоровичу у 1631 році із навербованих іноземців-драгунів, потім драгуни стали поповнюватися різними московітами. На кінець царювання Петра-I у російській армії знаходилося понад 13 полків, які комплектувалися рекрутськими наборами із місцевих жителів. Драгуни були озброєні гвинтівками полегшеної ваги з укороченими стволами - карабінами, відсіля пішла назва карабінери. У Росії з 1763 по 1796 рік існувало 19 карабінерних полків. За радянських часів вулицю Архангельську нарекли іменем одного з найближчих соратників Сталіна - В'ячеслава Молотова (справжнє прізвище Скрябін). Його руки були «по лікті в крові» від покарань репресованих однопартійців, він виконував жорстоку місію і в Україні, у голодному 1933 році в Зіновівську силою відбирав хліб у селян. У 1957 р, черговий вождь КПРС – Микита Хрущов усунув послідовників Сталіна від влади, ім'я Молотова було стерто з історії і вулиця «Молотова» стала називатись «Червоногвардійська».

Слід відзначити, що у Російській імперії назви вулиць вперше з'явилися у 1739 році, до цього існували безіменні посади та слободи, які заселялися хаотично, без будь-яких містобудівних планів. Іменні назви використовували лише за згодою генерал-губернатора, якому місто підпорядковувалося. Згодом кожна зміна політичної та адміністративно-територіальної влади приводили до чергової зміни назв міст, вулиць, проспектів, бульварів тощо.

Повертаємось на вул. «Велика Перспективна» і йдемо вище, між вулицею «Бериславською» (Єгорова) та «Ярмарковою площею» (Соборна). За радянських часів створили «проспект Сталіна» (Комуністичний, згодом Студентський бульвар). Правда «проспект Сталіна», як і «вулиця Сталіна» (Прирічна), в Арнаутівському мікрорайоні протримались до 1954 р, а ось «провулок Сталіна» на Новомиколаївці - на 7 років довше, його перейменували у 1961 році.

Вже у 1955 році, на мапах карти Кіровограду, стерли назву «проспект Сталіна», на місці цього проспекту спочатку поставили стару назву «Кінна площа». У переліку вулиць м. Кіро-

вограду за 1958 р, також бачимо «Кінну площу», хоча зміна назви «проспект Сталіна» на «Комуністичний проспект» відбулась наприкінці 1953 року. У 2016 році проспект отримав сучасну назву «Студентський бульвар». На його території розташований «Кіровоградський медичний коледж імені Мухіна» та головний офіс «Кіровоградобленерго».

У повоєнне десятиліття після Першої світової війни на території міста виникло понад 180 нових вулиць і провулків. Злетом перейменування став 1926 рік, коли Комуністична партія готувалася урочисто відзначити 10-ту річницю Жовтневого перевороту 1917 р. Вулиці міняли назви - десятками. Керівники партії і держави, як і їхні великодержавні попередники, не страждали від нестачі скромності, увічнювали себе у чому тільки могли. Теж саме відбулося і після Другої світової війни, тоді використали політику «подрібнення» садиб, коли один квартал розділявся на два, а інколи і три, шляхом прокладання через садиби - нових вулиць. Найбільш відчутними наслідками такої політики були на «Кушівці» та «Новоолексіївці».

Відповідно «Комуністичного проспекту» (Студентського бульвару), тут першим спорудженим будинком стала триповерхівка на перетині з вул. В.Перспективна (Карла Маркса) під номером 5/5. Згодом він започаткував народну назву цілого мікрорайону «Пять-п'ять». Пізніше у цьому кварталі збудували ще 2 будинки: приміщення колишньої «Школи підготовки керівних кадрів сільського господарства» (на фото) біля швейної фабрики та житловий будинок № 3/5. Згодом в будинку «Школи підготовки...» облаштувався Кіровоградський юридичний інститут від Харківського національного університету

тут від Харківського національного університету внутрішніх справ. Після його закриття та початку війни на Сході України, у 2016 р. в це приміщення вселилась філія факультету Донецького національного медичного університету (спеціальності Ме-Медицина та Стоматологія). Настав 2021 р, і вла-

да приймає рішення про його закриття, не враховуючи гостру нестачу медичних кадрів та воєнні дії на Сході України.

Місцеві краєзнавці стверджують, що раніше зазначений кутовий будинок на розі вул. «Береславська» та «Велика Перспективна», мав до кінця 1950-х років номер «5/5», пізніше отримав номер «11/11». І саме цей будинок має «дурну славу», при закладанні його фундаменту використовували старі могильні плити із навколишніх цвинтарів в районі сучасної Некрасівки та Полтавської вулиці. Якщо добре придивитися, то їх і зараз можна побачити вмурованими у фундамент. Негативна енергетика могильних надгробків та кам'яних плит й до сьогодні впливає на людей, що там живуть.

Сьогодні цієї частини міста за назвою колишній «проспект Сталіна», далі «Комуністичний проспект» та «Студентський бульвар» не пізнати. Забудова цього району розпочалася практично після Другої світової війни, зараз уже неможливо уявити район без Швейної фабрики, Будівельного технікуму, Медичного коледжу, ЗОШ № 26, Інституту регіонального управління економікою і Інституту розвитку людини «Україна» тощо. Тут виникли нові квартали з багатоповерховими будинками, промисловими підприємствами, магазинами, ринками, бібліотеками.

І ось ми стоїмо на «Соборній» (Ярмарковій) площі, де починається вул. Велика Перспективна (в своїй історії, вона мала декілька назв). Наші погляди спрямовані у бік фортеці св. Єлисавети. Поряд стоїть унікальна колона Ангелу-охоронцю від 2004 р. (на фото) на честь 2000 р. з дня народження Ісуса Христа, (скульптор Анатолій Гончар, архітектор Віталій Кривенко). Граніт для пам'ятника привозили із Войновського, Капустинського та Крупського родовищ. Стела Ангела-охоронця являє собою бро-

нзову триметрову статую, яка піднімається на дев'ятиметровій колоні з написом «Бережи, Боже, Україну», тож нехай він буде оберегом нашого міста.

Біля Ангела-охоронця збудували соборний храм «Благовіщення Пресвятої Богородиці» (вище на фото). Це другий храм України з автоматичною дзвонарською системою. Соборний храм розділений на дві частини. Верхня частина храму має балкон, на якому розташований клірос, з якого мирянам зручно спостерігати за ходом богослужінь. 21 вересня 2013 року на честь 259-річчя заснування міста відбулося урочисте закладення в фундамент храму капсули з інформацією про дату закладки Храму і підписами осіб, які брали участь в цьому заході. У 2014 році, на свято Благовіщення, «храм Благовіщення Пресвятої Богородиці» освятили і на куполи встановили хрести. 21 вересня 2014 року відбулося офіційне відкриття «Недільної школи» при храмі, а влітку розпочали роботу: дитячий табір «Благовіст» з концепцією впровадження християнських цінностей і українських традицій та клуб для молоді «Живи на повну».

Наші співавтори, перебуваючи біля храму в натовпі людей, почули цікаву розмову молодого сина і старого батька. Син запитав батька: «Як ви жили раніше без доступу до технологій: без Інтернету, без комп'ютерів, без телевізорів, без кондиціонерів та без телефонів»? Батько відповів: «Оскільки ваше покоління незалежної України живе сьогодні без молитви, без співчуття, без честі, без поваги, без сорому, без скромності і не читає книг, то я не знаю кому гірше. Ми люди старшого покоління - благословенні.

Наше життя - це живий доказ цього: граючись та катаючись на велосипедах, ми ніколи не носили шоломів. Ми не боялися ходити самі до школи з першого дня навчання. Після школи ми гралися на вулиці до заходу сонця. Ми ніколи по пів дня, не дивилися телевізор, а другу половину дня ніколи не витрачали на віртуальних друзів в Інтернеті. Ми гралися з справжніми товаришами, і не виставляли свої досягнення напоказ.

Ми були здоровими і спраглими, бо пили воду з-під крана, а не з пластикових пляшок. Ми мало хворіли, хоча часто ділилися однією склянкою соку з чотирма друзями. Ми щодня їли картоплю і багато хліба без ГМО і ніколи не набирали ваги. Ми

самі створювали та майстрували свої іграшки, а гралися ними всією вулицею. Наші батьки не були багатими, але вони приділяли нам багато уваги і дарували свою любов. Навчили нас цінувати духовність, дали нам розуміння справжніх людських цінностей - чесності, вірності, поваги, наполегливої праці тощо.

У нас ніколи не було: мобільних телефонів, DVD, Play-Station, Xbox, відеоігор, ноутбуків, інтернет-чатів тощо. Але у нас були справжні товариші, маса спортивних секцій і кружків! Наші спогади були на фотографіях яскравими та барвистими, ми із задоволенням переглядали сімейні альбоми, та з повагою зберігали портрети наших предків. Ми не викидали книжки в смітник, ми стояли за ними в черзі біля магазинів та бібліотек.

Ми не показували своє особисто-інтимне життя публіці, не хвастились своєю нижньою білизною і не обговорювали інших. Це ви виставляєте все в Instagram та публічно обговорюєте сімейні таємниці. Я думаю, що ми унікальне та розумніше від вас покоління, тому, що ми останнє покоління, яке слухало своїх батьків і перше покоління, яке вчиться слухати своїх дітей. Батько зупинився, подивився сину в очі і сказав: «А тепер сину, подумай і скажи: чий період життя кращий?»

«Соборна площа» має дуже багато своїх таємниць, умовно, мов птаха піднявшись догори і зазирнувши в її історію, ми бачимо як на «Ярмарковій площі» (Соборній) проводять ярмарки, а поряд на «Кінній площі» вихваляють породистих коней, хоча у радянські часи коней на ній вже не продавали. Поглянемо на «Ярмаркову площу» згори 1900-х років обличчям до фортеці св. Єлисавети: зліва стоїть водонапірна башня, бо в місті від 1897 р. була облаштована водопровідна мережа; справа землянки району «Кузні», поруч з 1874 р. стоять корпуси с/г заводу британських підданих братів Роберта і Томаса Ельворті, в майбутньому (1922) «Красная звезда» (Червона зірка 2003).

Від початку свого заснування на «Ярмарковій площі» був відомий на всю губернію, скотопригінний пункт, згодом його переведуть на Кушівку. На цьому місці облаштують іподром, потім аеропорт, а на північному боці площі збудують склади для лісоматеріалів, дошок та інших будівельних напівфабрикатів, які згодом люди прозвуть «Склади Брайченка» (про них – пізніше. На східній частині площі від 1922 р. збудують «Єлисаветградську швейну фабрику» (нині «Зорянка») нижче на фото.

Кіровоградська швейна фабрика 1950-х років на "Ярмарковій площі".

Ви не задумувались, чому дві слободи міста Єлисавет-граду мили майже однакові назви «Ковалівка» і «Кузні»? Назви говорять самі за себе: тут було багато кузень, а поряд жили і працювали ковалі. Район «Кузні» тягнувся від «Ярмаркової площі» до залізничного вокзалу, на маленькій території знаходилось біля 40 кузнів, де працювали неперевершені майстри своєї справи. І від власників тих кузнів пішли понад 140 схожих прізвищ: Коваленки, Ковальчуки, Ковалі, Ковальські, Кузнецови тощо. А нам ще відомі імена майстрів ковальського мистецтва: Осипа Смирнова, працюючих родичів купця Золотарьова та поляка Піковського, організаторів ковальської справи єврея Шаца, турка Наймана та інших. Багато про старе, ковальське, декоративне мистецтво Єлисаветграду знав Вадим Смотренко.

В'їжджаючи в Єлисаветград з боку Кременчука, правоч відкривався ряд численних кузнів (числом 39), постійно зайнятих куванням коней, лагодженням возів та екіпажів. Тут завжди юрмляться хури, які воліють полагодитися у кращих із кращих, елисаветградських ковалів, а не в інших місцях степового «Дикого поля». Тут зроблять краще і візьмуть менше, бо єлисаветградські ковалі, то була візитна картка. Поперед «Кузнів» йшли різні ряди дерев'яних крамничок, критих тесом і залізом. Дивина в тому, що крамниці були маленькі, а вивіски великі і надзвичайно гарні, значить гонористі купці. Одне тільки погано: вулиці міста вузькі і не завжди були охайні в районі «Ярмаркового майдану».

З західної сторони до «Соборної площі» і храму Благовіщення Пресвятої Богородиці» підходить вулиця «Іванівська» 1850-х років забудови, її у 1926 році перейменували на честь наркома Анатолія Луначарського (ми її згадували раніше). Від 1991 року стало актуальним питання про нову назву цієї вулиці: найбільш підтримуваним варіантом була «вулиця В'ячеслава Чорновола». Вона пролягає від вулиці Євгена Чикаленка - до площі Богдана Хмельницького. Перейменування не випадкове: саме тут В'ячеслав Чорновіл читав свою останню лекцію, провівши зустріч із міською громадою Кіровограду. В.Чорновіл ініціатор проголошення «Декларації про державний суверенітет України», загинув 1999 року за нез'ясованих обставин.

Поблизу вище описаної території, знаходились невеликі райони міста: «Млинки» - у напрямку слободи «Велика Балка», як край джерельної води. «Нова Одеса» - за залізницею, що тягнулася з приморського міста Одеси. З інших околиць найбільш значимими були «Велика» та «Озерна» балки, «Кушівка» та «Ковалівка», за ними йшли «Бикова» та «Пермська» слободи, далі «Чечора», «Катранівка», «Завадівка», «Соколівські хутори» за міським садом, «Балашівка» та інші. «Мотузьянка» отримала свою назву від плетених мотузок, які виготовляли місцеві жителі, у 1930-1955 р. – це було селище «Шолохова», а з 1956 р. – селище «Миру» (Некрасівка). Місто разом з околицями у 1910 році нараховувало 68 вулиць та провулків, їхня топонімія є певним маркером нашої національної пам'яті.

МІКРОСВІТ НАВКОЛО «ЯРМАРКОВОЇ ПЛОЩІ»

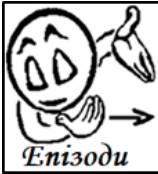

Зробимо короткий огляд і опис окремих об'єктів навколо «Ярмаркової площі» (Соборна). В західній частині дослідженої території знаходиться стадіон «Зірка» Кіровограду-Кропивницького. Це трохи нижче «Ярмаркової площі» на початку вулиці Олексіївська (Гагаріна) №1, стоїть стадіон міста, з яскравою назвою «Зірка». За дослідженнями місцевих істориків

І краєзнавців, футбол потрапив до Єлисаветграда наприкінці XIX ст. завдяки англіцям із заводу «Ельворті» (ПАТ «Ельворті»). Футбольну форму і м'ячі возили англійські фабриканти брати Ельворті Роберт і Томас. Усі міські і цехові матчі в ролі рефері обслуговував керівник заводу Альфред-Джеймс Юнгман. Із 1909 року відбувалися регулярні матчі команд заводу «Ельворті Роберт і Томас» та «Першої чоловічої гімназії». В основному перемагали робітники заводу «Ельворті». Для прикладу, у неділю 16 жовтня 1911 р, на єлисаветградському іподромі, який був на території «Ярмаркової площі» відбувся матч між футбольними командами «Ельворті» і «Першою чоловічої гімназії» м. Єлисаветграда. Ельвортівці перемогли з рахунком 4:1. Цю дату вважають датою заснування футбольного клубу «Зірка». А у 1913 році затвердили Статут Єлисаветградського футбольного гуртка, пізніше команди.

Через 9 років завод «Ельворті» стали називати «Червона зірка», (у 2016 році назва Ельворті знову повернеться заводу). А у тому далекому 1922 р. при центральному робітничо-му клубі заводу, зразу організували дві команди, до яких увійшли робітники двох заводів «Червоної зірки» та місцевого «Червоного профінтерну». І в цьому році вони зіграли з командами: місцевих залізничників «Урал» і «Єлисаветградської кавалерійської школи». У 1924 році Єлисаветград змінить свою назву на Зінов'євськ до 1934 року. А у 1925 році робітники «Червоної зірки» збудували собі футбольний майданчик на Новомиколаївці Зінов'євська, де мешкала більшість робітничої молоді. Це стало поштовхом для розвитку футболу в місті. Із 1927 р. почали проводитися першості міста, де найчастіше переможцями були робітники цеху «Металіст», який захищав честь заводу «Червона зірка», та команда Зінов'євської авіабригади. Слід

наголосити, що від початку утворення СРСР (30 грудня 1922) команда заводу «Червона зірка» неодноразово виступала у чемпіонатах і кубках Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР, а вже пізніше назву змінили на УРСР) серед команд колективів фізкультури.

Футбольний клуб «Зірка» м. Кропивницького заснований 1911 р. Колишні назви команди: футбольний гурток «Ельворті» (1911-1922); «Червона зірка» (1922-1927); «Металіст» (1928-1935); «Сільмаш» (1935 - 1945); «Трактор» (1946 - 1952); «Торпедо» (1953-1957); «Зірка» (1958-1961, 1963-1993); «Динамо» (1962); «Зірка НІБАС» (1994-1997).

Під назвою «Торпедо» кіровоградці (1953-1957) досягли найвидатніших успіхів, завоювавши бронзові медалі чемпіонату УРСР (1955); Кубок центральної ради спортивного товариства «Торпедо» (1953); Кубок Республіканської ради профспілок (1954); а в 1953 - Кубок УРСР. 1958 року команда під назвою «Зірка» дебютувала серед команд майстрів у класі «Б». Перший матч у чемпіонаті команда зіграла в Кіровограді 20 квітня 1958 року проти команди Воронежу, «Зірка» програла 0:1.

Сьогодні вище зазначений стадіон є домашньою ареною футбольного клубу «Зірка», який, на жаль, у 2019 році знявся з Всеукраїнських змагань з футболу серед команд клубів «Професіональної футбольної ліги». Сам стадіон «Зірка» - це майже типовий для України стадіон із біговими доріжками та трибунами, що овалом оточують галявину для гри у м'яч. Фішкою стадіону є досить висока північна трибуна, на якій сидіннями викладено назву арени та місцевого клубу.

У 2014 році стадіон реконструювали для проведення «Всеукраїнського чемпіонату» з легкої атлетики: вдосконалено систему дренажу, підігріву футбольного поля та газону, також зазнало змін легкоатлетичне ядро стадіону. У рамках реконструкції збільшили розміри основного футбольного поля та ввели в експлуатацію тренувальний майданчик зі штучним покриттям. А ще на стадіоні встановили нові потужні освітлювальні щогли та сучасне інформаційне табло. Після реконструкції 2014 року стадіон «Зірка» може вмістити 13 305 глядачів.

Коротко про «склад Брайченка» та вхід до підземного тунелю. Попереду стели із зображенням «Ангела-охоронця» на «Соборній» (Ярмарковій) площі починається вулиця «Велика Перспективна», позаду стели знаходиться 5-ти поверховий будинок колишнього рибного магазину «Океан» на першому поверсі. За ним у радянські часи був склад бази «Укрторгбудматеріалів», народом прозваний «склад Брайченка». Ми знаємо два аналогічних склади у Кіровограді. Один із них був розташований на Новій Балашівці, на території сьогодиншнього «Першого оптового ринку» і мав назву «склад Сагайдака», а пізніше, другий склад люди прозвуть іменем Брайченка і почнуть плутати назви.

Кожне місто чи село має свої «фірмові» підприємства, об'єкти, будинки, яких більше ніде не знайдеш. Як приклад, «Ейфелева вежа», часто вони фігурують не під офіційною назвою, а за іменем їх авторів, керівників чи власників. Для елисаветградців «старого часу» знаковими були машинобудівні заводи Шкловського, Бургардта, Яскульського, Бродського, пивзавод Лайєра та інші. Про братів Ельворті розповсюджуватись не варто – про них існує достатньо джерел. А про «іменну» промисловість в Єлисаветграді, дослідники мають скудну інформацію. Запитайте про тютюнові і цигаркові фабрики pana Рофа; млини Когана і Лохмана, Клаза і Еренштейна, Гіршберга і Рабіновича; хлібопекарні Рубінштейна і Янкелевича, Лейбмана і Меєровича; шкіряні заводи Газельмана і Гольденберга, Гофмана і Гауптмана; макаронну фабрику братів Поволоцьких і ви не завжди отримаєте відповіді.

Хто були ті вищезгадані Брайченко і Сагайдак у Кіровограді радянських часів, сьогодні можна тільки здогадуватись – певно завідуючи базами, що торгували лісом, цементам, склом, шифером тощо. На початку 1960-х років великий попит мали комплекти так званих фінських будиночків. Цеглою склади не торгували, бо в місті залишилося кілька цегельних заводів з імперської епохи, звідки товар вивозився ще гарячим. Приватний сектор підбирав усе, навіть цегляний брак для потреб.

На початку 2020 року про імена завідуючих складів (Брайченко і Сагайдак) ніхто і нічого не пам'ятає. Сьогодні їхні склади обросли легендами і новітніми міфами. Як приклад, про «склад

Брайченка», одна з місцевих газет кілька років тому, переказала замітки кіровоградського дигера по досліджувані підземні тунелі під містом. Той підтвердив інформацію про підземні комунікації в районі згаданої «Соборної» (Ярмаркової) площі, нижче надаємо слова дигера російською мовою.

«Подземный ход возле складов Брайченко мы нашли вдвоем с другом совсем недавно, вход в него со стороны гаражного кооператива – ничем не закрыт, раньше там были решетки, но потом их, видимо «сперли» и сдали на металлолом. Спустившись под землю, нам открылся довольно широкий тоннель, потом он начал разветвляться на два поуже, как будто огибает что-то. Мы пошли на правую сторону, ближе к «Красной звезде», но дойти до конца не получилось, на территории завода тоннели были закрыты решетками, мы вернулись назад. Левый туннель (ближе к магазину «Океан» на площади), имел направление в сторону центра города). После того, как мы вдвоем сходили под землю в районе «склада Брайченка», позднее приятели попросили показать им ход, пришлось идти второй раз. Это очень увлекает – под землей совсем другая энергетика. Сплетения ходов и переходов, коммуникаций и колодцев, они как будто живут собственной жизнью. Жаль, что их планы и чертежи уничтожены, а строителей давно нет в живых, часто о них вообще никто не знает. Под землю чувствуешь себя исследователем и первооткрывателем».

Швидше за все, «сплетение подземных ходов и переходов», про яке розповідав дигер і їхня прив'язка до території заводу «Червона зірка» (Ельворті) – схоже на правду. Візьмемо хроніку радянських газет 1960-х років: «Нечесні на руку робітники «Червоної зірки», отримуючи пристойну заробітну платню, так звані «несуни» крали соціалістичне добро. Вночі, виламавши решітки до підземного ходу під заводом, вкрали демонтовані готові сівалки на багато тисяч крб.» Виникає питання, яких розмірів був той підземний тунель, якщо через нього пролізли сівалки? Старі працівники заводу «Червона зірка» 1960-х років повинні пам'ятати ту гучну крадіжку сівалок,

бо відбувся показовий суд на заводі «Червона зірка» і окремі підземні ходи під заводом - забетонували.

Якщо ми поглянемо на план Єлисаветграду, складений перед Першою світовою війною міським землеміром Рябковим, то там вказано, що частина «складу Брайченка» знаходиться на колишньому великому цвинтарі, який йшов від складу до вулиці «Полтавської» і далі до арочного мосту під залізницею у бік Знам'янки. У старі часи біля арочного «Зам'янського мосту» йшла дорога з Ковалівки до поховань на тих цвинтарях, зовсім поруч протікала річка «Мотузьянка».

У 1868 році в Єлисаветграді з'явилася залізниця. Спочатку лінія «Балта–Єлисаветград», яка з'єднала місто з «Одеським портом». А вже наступного року збудували другу лінію – «Єлисаветград–Кременчук», яка об'єднала південну та східну залізницю. Ця залізниця, як річка, розділила місто на дві нерівні частини. На одній частині залишився казенний кінний завод на «Кінній площі» та вищезазначені кладовища: єврейське, лютеранське, католицьке та магометанське. Треба було будувати дорогу до них, вирішили збудувати кам'яні (цегляні) арки. Тож у залізничний насип вбудували дві арки: одну – в кінці вулиці «Кавалерійської» (вона є і зараз). Другу, як можна побачити на плані Єлисаветграду 1913 року, - в районі кладовищ. Вхід до другої арки (вірніше залишки) є і зараз – його можна знайти в районі «складів Брайченка». Коли завод «Червона зірка» роз-рісся, то «захопив» під свою територію і другу арку - на той час її вже не використовували.

Перша арка між заводом «Ельворті» та вул. «Левитського» є в наявності й сьогодні, люди прозвали її «аркою Райковича». Зараз важко уявити, що колись через цю арку в обидві сторони ходив навіть трамвай. Старожили розповідають, що перед аркою були кармани, в які трамвай міг заїхати, щоб пропустити зустрічний транспорт на цьому відрізку. Сьогодні дістатися через залізницю з однієї частини міста до іншої можна у два способи: або під аркою, або через міст на «Полтавській».

А підземний колектор до вищезгаданої річки Мотузьянки збудували ще самі брати Ельворті. Мовляв, завод спеціально будували біля річечки, щоб зливати у неї відходи. Ймовірно, що перший «водостічний рів», як підземний колектор йшов вдовж «Театрального провулку», який згадується у елисаветградських

документах - це і є підземний колектор річки Матузянка. Роботи по влаштуванню цієї території почалися у 1899 році, адже поряд збиралися побудувати «Єлисаветградську жіночу гімназію». Проте у 1899 році тільки поглибили рівчак і збудували високі тротуари. У 1916 р. міська дума виразила стурбованість щодо потоку стічних вод підземним колектором із заводу Ельворті. Тоді у «Театральному провулку» провели земляні роботи по колектору, ізолювали рів, а зверху поклали бруківку.

(рос.мова). Знаете подвальныйчик на углу музпеда по улице Ленина (Дворцовая) в Кировограде? Когда его реставрировали, то выяснилось, что там начинаются несколько подземных ходов в разные направления. Один вел в соседнее здание, теперешний «Лицей искусств», второй - в противоположную сторону - к военной части. Причем это было не продолжение подвала, а именно подземные ходы - чуть выше человеческого роста в метр шириной, выложенные кирпичом. Со стороны музпеда входы просто заложили, не углубляясь в детали, до противоположных ходов-выходов у них руки не дошли. По одному из таких подземных ходов нам удалось пройти в район «Красной звезды» и под площадью в район «склада Брайченка». Зачем и с какой целью были прорыты эти подземные ходы с кирпичными стенами, мы не знаем.

Після такої інформації у читача виникне дві думки: одна говорить про нісенітницю й абсурдність усього написаного, а друга - змушує задуматися й повірити в імовірність існування підземної мережі, під назвою «Кіровоградська матриця». Автори нашої книги звернулись за поясненням до місцевих дигерів, відповідно підземних тунелів під нашим містом. Вони по черзі почали свої розповіді. Про деякі підземні ходи ми вже знали, коротко передамо окремих переказ дигера Миколи: - Я розповів про напрямок однієї цікавої підземної подорожі під землею в районі Кіровоградського з'їзду вокзалу. Гуляючи на пероні вокзалу, я випадково примітив один цікавий вхід під землю. Раніше мої друзі розповідали, що знають декілька таких підземних спусків в тому районі і більшість із них ведуть на територію заводу «Червона зірка». Це дуже захоплює видовище, під

землею зовсім інша енергетика, яка живе своїм власним життям. Під землею ми відчуваємо себе дослідниками, або першовідкривачами, наприклад, підземний тунель від залізничного вокзалу й до заводу «Червона зірка», має підземну залізну колію і раніше з'єднував завод із залізницею, після того, як він втратив свою транспортну функцію, тунель був розділений на два вузьких канали і налаштований під дренажну систему. Сьогодні там багато нечистот і дуже неприємний запах, теж саме і в більшості підземних комунікаціях нашого міста. Підземні ходи та дренажні системи, їхні плани й креслення, тримають у секреті, багато розробок після Другої світової війни - знищені.

Ми вже декілька разів казали, що історія виникнення більшості підземних тунелів під місто «п'яти назв», майже не відома, лише на основі різних фактів можна припустити, що старі тунелі збудували в епоху «сивої» давнини, можливо більше тисячі років тому. Найдавніші підземні споруди датовані II-I тис. до н.е. Як приклад, в

Україні є такий тунель під Керченською протокою, теж саме в масиві Кримських гір. Пригадайте інформацію про сусідні одеські та миколаївські підземелля, як штучно створені підземні тунелі і ходи. Ще тисячу років тому, територія «Дикого поля» мала свої маловідомі підземні таємниці. При царському режимі, в Єлисаветграді були додатково побудовані тунелі, які йшли від фортеці - до центру міста і далі у різних напрямках, ще тунелі служили підземними комунікаціями між церквами та підземними складам, йшли за межі міста й далі по всій Україні. Продовжили підземне будівництво німці, під час окупації Кіровограда у 1941-1944 р. У самому місті, вермахтом було проведено огляд старих тунелів й складів, вони їх розширювали, бетонували й засекречували. Під землею німці влаштовували секретні цехи по випробуванню нової техніки, зброї, зберігали архіви та інше. Червона армія від 1944 р., продовжила роботу німців, визначила ці тунелі та підземелля стратегічно важливими, поставила собі на службу і засекретила. Навколо історії кожного міста завжди існує чимало легенд. Їхня кількість і ступінь правдивості, напряму залежить від кількості зібраних фактів. Бажаємо успіхів в пошуках.

Коли в'їжджаєш у Єлисаветград з боку Кременчука і потрапляєш до території мікросвіту навколо «Ярмаркової площі», праворуч від неї відкривається низка численних раніше згаданих кузень, постійно зайнятих ковалів - куванням коней, лагодженням возів та екіпажів. Тут завжди товпляться різні обози, тому цю територію подовжили до сучасної вул. Є.Маланюка. Біля кузень облаштували склади сіна і загони для коней і худоби, які приганяють сюди у великій кількості на відомі в краї Єлисаветградські ярмарки. Далі йшли ряди різних дерев'яних лавок в кількості більше 100 штук, ззаду них виднілися 6 кам'яних міських будівель для привезених на ярмарку товарів.

А де ж ділася водонапірна вежа? Вона входила в мікросвіт «Ярмаркової площі». Полковник Шмідт, описуючи Єлисаветградські ярмарки 1850-х років – згадував про неї, на той час вона стояла на території сучасної школи № 34. Існує легенда, що знаменита єлисаветградська водонапірна вежа все ще існує, вона начебто вбудована у приміщення швейної фабрики «Зорянка». Якщо подивитись на фотографії фабрики, то видна деяка схожість, але то не вежа. Талановитий і хитрий архітектор, який будував швейну фабрику в кінці 1950-х років, спроектував ріг будівлі фабрики таким чином, щоб залишити нащадкам згадку про водонапірну вежу у цьому районі. А саму вежу підірвали відступаючи німці у січні 1944 року.

Недалеко від «Ярмаркової площі» знаходилось народне училище імені М. Гоголя, (про народні училища буде окрема тема), згодом у цьому будинку облаштували клуб і початкову школу, а в кінці 1930-х років неподалік збудували нову середню школу № 26. На цей час церкву святих Петра і Павла на «Петропавлівському цвинтарі» (на якому були поховані відомі єлисаветградці) почали руйнувати і вести підготовчі роботи під забудову житлових багатоповерхівок.

Про початок «Студентського бульвару» (проспект Сталіна, згодом Комуністичний), ми вже писали. Зараз підемо в кінець бульвару і завітаємо до «Медичного коледжу імені Мухіна» за адресою: Студентський бульвар №16. Його історія бере свій початок від 1928 року, коли у тодішньому ще Зінов'євську відкрили медичну професійну школу. Сучасні випускники шкіл 9-11 класів міста і області могли здобути спеціальності: фельдшера, медичної сестри, акушера та фармацевта. Поряд

із коледжем знаходяться гуртожитки для своїх студентів.

Недалеко розташувався «Кропивницький будівельний коледж» (державний вищий навчальний заклад II рівня), площа «Дружби народів» № 2. Один з найстаріших навчальних закладів Кіровоградської області, який був заснований у 1930 році на базі художньої школи постановою Єлисаветградської міської ради для забезпечення будівництва регіону керівниками середньої ланки. У 2007 р. навчальний заклад був перейменований із технікуму - на коледж. А у старі часи, завдяки своїм будівельникам і архітекторам, Єлисаветград вважався майже столицею півдня Російської імперії і був найбільшим містом у регіоні до заснування Одеси, Миколаєва та Херсону

Поки що відсутній список будівельних майстрів та зодчих нашого міста, ми навіть не знаємо, що побудували конкретні люди будівельних

професій нашого міста. Архітекторів, інженерів та техніків було багато, але постійно на слуху чомусь лише декілька прізвищ. З жовтня 1849-го по липень 1858-го посаду міського архітектора обіймав Андрій Михайлович Достоевський, брат відомого письменника Федора Достоевського.

Збереглися креслення кількох будинків, які виконав архітектор Ілля Акимович Шилін, зокрема по вулиці В. Пермській 74 та по вулиці Шевченка (Петрівська) 21/27, які датовані 1860 р. У місті працював будівельник Вільгельм Корнеліус Верлон (можливо в кінці «П»). Йому приписують будинок «присутственных мест» (1848-1850) – після кількох реконструкцій це приміщення стало Кіровоградською облдержадміністрацією, а ще будівлю «Юнкерського училища». Що стосується *«присутственных мест»*, то спочатку ними займався архітектор Федір Шохін, а штаб «Кавалерійського училища» проектував академік архітектури Олександр Костянтинович Бруні.

Є також документальні згадки про таких будівничих міста, як Матерхеев (1883), Микола Сушинський (1884), міський технік Костянтин Еразмович Шостовський (1884). Він брав участь у будівництві приміщення «Чоловічої гімназії» на вулиці Петрівській (Шевченка). А разом з інженером Жорневичем споруджував колишній туберкульозний диспансер по вул. Берислав-

ській (нині Єгорова). Костянтин Шостовський був міським архітектором у 1907-1909 роках. У 1893 р. обов'язки міського архітектора виконував головний технік «Першого Будівельного столу» Павло Д'Раго. За ним іде архітектор Іван Миколайович Тупіцин, він займався проведенням міського водогону та інші.

Напевне найкрасивіші будинки у нашому місті спорудив Олександр Львович Лішневський. Він був головним архітектором Єлисаветграду з березня 1895 по травень 1901 р. Після конфлікту з міською владою, якій не сподобалося, що Лішневський через мізерну зарплату міського архітектора береться за «ліві» проекти, він залишив місто. А поки не був запрошений новий міський архітектор, його обов'язки у травні-липні 1901 р. виконував інженер Євгеній Олександрович Тамм.

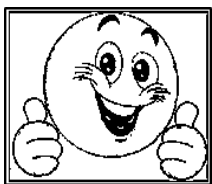
Олександр Петрович Кишкін був міським архітектором у 1901-1904 роках. Збереглися креслення будинку «Пашутінського училища» (ця будівля входить у будинок колишньої «Акустики») маємо ще кілька будинків за його проектами 1899-1906 р. У 1904-1906 роках міським архітектором був Павло Владиславович Барташевич. Він також через непорозуміння з міською управою покинув Єлисаветград. А згодом, як і О.Лішневський, став знаменитим архітектором. У травня 1907 був запрошений з Одеси на посаду міського архітектора Дмитро Петрович Вальтер, в Єлисаветграді він пропрацював більше року, збудував «Катранівське народне училище».

У 1909-1910 роках міським архітектором був Матвій Петрович Морозов. У червні 1910-го його змінив Г.Пещанський, згодом А.Л.Вайсенберг. Менше року (1 лютого 1911-го - 10 січня 1912) обов'язки міського архітектора виконував наш земляк Петро Федорович Федоровський. Як і його попередники О.Лішневський та П.Барташевич, Федоровський мабуть комусь «заважав» працювати в Єлисаветграді, тож завчасно покинув місто. У 1913-му помічником міського архітектора запросили П.Рябушіна. У цей час «Ремісничо-грамотне училище» (1911-1915) по вул. «Вокзальній» чомусь будував Олександр Людвигович Любельський. «Церковно-приходську школу» біля «Грецької церкви» спорудили за проектом одесита Лева Федоровича Прокоповича. Старший технік Г.І.Зусман залишив після себе добру славу, це він будував готель «Рига» на розі вулиць Пашутінської та Преображенської та багато інших бу-

динків. У березні 1914 р. на посаду другого міського архітектора був запрошений Ю.К.Шмідт, чи має він родинне відношення до військового топографа О.Шмідта (1863) та німецького архітектора К. К. Шмідта (1866-1945), ми не з'ясовували.

На посаді будівельних техніків у Єлисаветграді працювали: В.В.Федоров (1904) та М.Бузько, І.Дубовицький та І.Серпинокий, К.Рудьковський та І.Ренуха; архітекторами: І.Харитонов і Г.Межеровський; креслярами: І.Нагорний і П.Кісельов; інженером Можаровський та інші. Для прикладу, на початку 1914 р. доля привела у наше місто відомого київського цивільного інженера Миколу Івановича Яскевича, який зайняв посаду міського інженера, проте наприкінці 1914 року губернатор звільнив його з посади як *«політично неблагонадійного»*. Газета «Голос Юга» у номері за 25 лютого 1917 року повідомляла про міського архітектора П.І.Вінковського та його двох помічників Я.Ф.Берненка та А.Е.Фастовського. У документах після 1917 р. знаходимо архітекторів І.К.Серпинського та Дубровінського.

Після Другої Світової війни міськими архітекторами Кіровограда були Андрій Олексійович Сидоренко, Ізраїль Львович Лернер, Борис Львович Байтін, Станіслав Йосипович Дубицький, Олександр Йосипович Возний, Лідія Федорівна Крейтор, Леонід Єгорович Растрігін, Анатолій Лукьянович Губенко, Леонід Рудьєв, Іван Федорович Помазан, Віталій Єфремович Кривенко, Дмитро Михайлович Путевець, Григорій Миколайович Литвин, Володимир Петрович Черній та інші. Низький уклін всім будівельникам міста Єлисаветграду-Кропивницького.

Мікрорайон «Ярмаркової» (Соборної) площі та його околиці мають досить розвинену інфраструктуру: школа №26, економіко-правовий ліцей «Сучасник» № 34, корпус школи-мистецтв на базі якої функціонує хореографічний ансамбль «Пролісок». Маленькі мешканці мікрорайону мають змогу відвідувати дитячі садочки «Зірочка» та «Краплинка». Тут знаходяться: обласна стоматологія, обласне управління міграційної служби, управління ДСНС в області та обласний центр зайнятості. Для зручності мешканців у мікрорайоні розташовані відділення багатьох банків та пошти. Є затишні кав'ярні та можливість зробити покупки в різних магазинах, але все міняється: об'єкти, назви, наземні і підземні комунікації.

Як приклад, вже давно немає фортеці св. Єлисавети, на території колишньої «Крепостной» (Фортечний) площі стоїть недобудована споруда драматичного театру в якій розмістився торговий центр, а на колишній «Сінній площі» збудували готель «Турист». По середині вул. «Велика Перспективна» від 1839 р. облаштували міський «Городской бульвар», згодом «площа ім. Кірова» (зараз Героїв Майдану). Зникла «Ярмаркова площа» – з'явилась «Соборна», зник «проспект Сталіна» (Комуністичний), з'явився «Студентський бульвар». Паралельні території навколо «Ярмаркової площі» зайняли промислово-господарські будівлі. Деякі церкви в цьому районі були зруйновані, сьогодні їхні назви майже не пам'ятають.

В Єлисаветграді, у дорадянський час була вул. «Петропавлівська» (Полтавська), вона починалася від сучасної вул. «Колодязної» і тягнулася до «Ярмаркової площі» поблизу залізниці, біля неї облаштували площу. Це район сучасної площі «Дружби народів», поряд і навпроти неї було декілька кладовищ (сьогодні це вулиці Полтавська, Васнецова тощо). На християнському кладовищі по вул. «Полтавській» стояла дерев'яна «Петропавлівська церква». Це був один із найстаріших храмів міста, споруджений одночасно із забудовою цієї частини Єлисаветграда. Перша згадка про цей храм датується 1774 р. У 1860 році коштом купця Герасима Романченка поряд зі старою церквою був закладений новий кам'яний храм, освячення якого відбулося у 1870 р. Матеріали старої «Петропавлівської церкви» розібрали і перевезли на Кушівку (вул. Водоп'янова) і збудували нову «Вознесенську церкву». «Петропавлівський храм» і «Вознесенська церква» були знищені кіровоградськими більшовиками в середині 1930-х років. Пізніше напівзруйнований «Петропавлівський храм» використали під клуб і бібліотеку, поряд у 1960-1970-х роках встановили кінотеатр «Хроніку». А у 1970-х роках кладовище на вул. «Полтавській» зрівняли бульдозером, вирили котловани разом з людськими кістками і забудували територію житловими будинками. Негативна енергетика від тих цвинтарів відчувається й сьогодні. Пройшли роки і в травні 2010 р. був укладений договір між Кіровоградською міською радою і

«Управлінням Кіровоградської єпархії УПЦ - КП про оренду земельної ділянки по вул. Євгена Маланюка під будівництво нового «Петропавлівського храму». Тимчасовий храм облаштований по вул. Євгена Маланюка 11 у ньому щонеділі і у свята здійснюються Богослужіння.

Нижче на фото церква Петра і Павла біля «Полтавського цвинтаря» початку 1800-х років. До 1850 р. «Петропавлівський храм» був приписаний до Єлисаветградського Собору, з цього року відокремився і отримав самостійність. А ще через 12 років старанням купця 3-й гільдії Герасима Романченко недалеко від старої дерев'яної церкви, заклали новий кам'яний трьохпрестольний храм. Будівництво його завершилося в 1870 році, вже після смерті Романченко. Храм освятили в ім'я апостолів Петра і Павла. За документами, він знаходився при в'їзді до міста на Олександрійському тракту з сторони Київської і Полтавської губернії. Зруйнований більшовиками у середині 1930-х років.

ЕЛИСАВЕТГРАДСЬКІ ЯРМАРКИ У ЧАСІ І ПРОСТОРИ

Щоб зрозуміти, як змінився мікросвіт «Ярмаркової» (Соборної) площі, нам треба коротко поринути в часовий простір задовго до побудови фортеці св. Єлисавети. В період, коли в наших краях існували перевози через Інгул. І хоча річка неабияк заводнювалася навесні, а влітку майже повністю пересихала, саме тут перетиналися два головних торгових шляха: із Січі – в Польщу та із ханського Перекопу – до Києва. Саме на цих теренах царська Росія порушила всі домовленості із запорозькими козаками.

Першими, хто оживив торгівлю у межиріччі Інгулу, як новозаселеному краю, були арнаутівські переселенці. Ці підприємливі ділки балканського походження, з іншими прагматичним переселенцями із купецької братії, заснували на правому березі Інгулу слободи: «Пермську», «Арнаутівську» та «Грецьку». В тому мікрокліматі навколо фортеці св. Єлисавети, вони побачили вигоду для себе і розраховували на чималі бариші, бо вже існував імперський план подальшого заселення довколишніх територій. Вони одними із перших споруджували лавки та завозили провіант, реманент і худобу, сподіваючись вигідно продати їх будівельникам фортеці св. Єлисавети, козакам та місцевому населенню.

Іншою купецькою силою стали українці та «викотці», які переселялися в ці краї із Чернігівщини, їм теж випало право першими заселяти майбутнє лівобережне поселення «Поділ» та розбудовувати місто. Продивляючи метричні книги церков Єлисаветградського краю, ми звернули увагу на переселення великої кількості євреїв. Окрім демографічної та генеалогічної інформації, ці книги стали цінним джерелом з історії елисаветградського єврейського купецтва, як соціального прошарку населення, представники якого живуть з торгівлі.

Ще за часів спорудження фортеці св. Єлисавети, з'явилося царське розпорядження про обов'язкову організацію щорічного «Петропавлівського ярмарку» в межиріччі Інгулу, оскільки тодішні мешканці та будівничі неабияк потребували всілякого краму та живності. Для цього потрібно було облагородити відповідні площі під ярмарки та базари, спорудити ряди і лавки.

Єлисаветградський ярмарок 1850-1870-х років на "Ярмарковій площі"

Розповідаючи про «Ярмаркову» (Соборну) площу, нам треба визначитись із іншими назвами, і з'ясувати, для чого їх створювали. Чому поряд з «Ярмарковою» площею, облаштували «Кінну» та «Петропавлівську» (район сучасної площі Дружби народів). Де були «Велика», «Сінна», «Скотопрогінна», «Кріпосна», «Фортечна» та «Кавказька» площі. Що означають їхні назви? Де знаходились бульвари: «Міський», «Суворовський», «Студентський», і чому в місті було два «Набережних бульвара»? Чи були в місті назви вулиць організаторів «Добровольчої (білої) армії» А.Денікіна, Л.Корнілова та М.Алексєєва? І наостанок, чи мають відношення названі території до міських ярмарків Єлисаветграду?

З плану розбудови старого Єлисаветграду видно, що вул. «Велика Перспективна» протяглася від фортеці св. Єлисавети - до перехрестя з вулицею Бериславською (Єгорова), пізніше - до колони Ангелу-охоронцю і соборного храму «Благовіщення Пресвятої Богородиці» на «Соборній» (Ярмарковій) площі. Навколо неї протяглися території з власним мікрокліматом і людьми що там проживали. За старих часів на тих територіях проводили ярмарки по 5 разів на рік з продажу різноманітних товарів та будували різні об'єкти для обслуговування.

Поряд з «Ярмарковою» - знаходилась «Кінна площа», від неї у бік «Петропавлівської» (Дружби народів) площі, вулиць

«Петропавлівська» (пізніше Єнгельса) та «Полтавська», йшли провулки: «Кінний», «Колодязний», «Лісний» тощо. Значно пізніше, на частині «Кінної площі» та прилеглий території у напрямку вулиці «Береславської» почнуть закладати «проспект Сталіна» (Комуністичний), сьогодні «Студентський бульвар». По цьому проспекту всі бажаючі ходили на «Петропавлівську площу» до церкви святих Петра і Павла та цвинтаря біля неї. Сьогодні на цьому місті стоять багатоповерхівки та облаштували «Полтавський» ринок.

«Суворовський бульвар» знаходився на протилежному кінці міста на «Ново-Олексіївці». На набережних Інгулу, ми розглядали: «Біанська набережна», а ще «Біанський тупик» в поселенні «Велика Балка; «Інгільська набережна»» в «Ново-Балашівській» слободі. У зв'язку із зміною русла Інгулу, відбулася реконструкція «Набережної паркової зони» в центрі міста, а від 1970-х років маємо сучасну назву «Набережна».

«Велика площа» - «Міський бульвар» - «Центральна площа» та «площа Кірова», це старі назви сьогоднішньої площі «Героїв Майдану» в м. Кропивницький. «Кріпосна площа», як і «Кріпосний» провулок довгий час були облаштовані в «Пермській слободі» м. Єлисаветграду. Відповідно організаторів «Добровольчої (білої) армії», в Єлисаветграді-Кіровограді не було назв вулиць А. Денікіна, Л. Корнілова та М. Алексєєва, зате була вулиця гетьмана України (1687–1709) Івана Мазепи. Мазепа це застаріле слово, що первісно означає «замазура, замаха, неохайна грубувата й простувата людина». Мали стару вулицю «Друзідова» на Новомиколаївці, яка у 1920-1940 роках носила назву «імені Мазепи», у 1950-ті роки вона отримала назву «Мічуріна».

А відповідно міських ярмарків, будемо разом розбиратись. В нашій книжковій серії (1 том «Відголоски родинної пам'яті», у 6 главі «Таємниці родових лабіринтів»), ми згадували про перший (1754 р) бутафорський ярмарок біля фортеці св. Єлисавети, навпроти «Биковського» та «Чечорського поселення». Сьогодні на цьому місці облаштовані: готель «Турист», лікарня «Ацинус» та обласний Апеляційний суд. У ярмаркові дні, весь Єлисаветград ставав *«одним суцільним базаром»*. Ярмарки, то свято праці і спілкування, продажу товарів і придбання гарного настрою, розпродажу одягу і отримання щастя.

Як сучасне місто складно уявити без магазинів і торгових центрів, так само старий Єлисаветград - без ярмарків. І чим більше місто, тим в старі часи більше людей приймало у них участь. Торгівля, як галузь, здавна приваблювала кмітливих, сміливих та ризикованих. Тож, згадаємо про витoki й розвиток торгівлі у нашому краї і які були ярмарки. Бо самий авторитет елисаветградського купецтва неабияк зміцнювався за рахунок потужних міських ярмарків.

З давніх-давен на нашій землі збиралися ці великі торги – ярмарки. Гончарі й ложкарі, ткалі й вишивальниці, бондарі й столярі, стельмахи й кошикарі, кушніри й лимарі, соленики й дьогтярі, бублейниці й кравці продавали на ярмарках свої вироби. Валками стояли на торжищах чумацькі мажі з сіллю та рибою. Великі гурти різних тварин і птиці клекотали і ревли, стогнали з надією на кращу долю. Кожний бажаючи купував те, що не міг зробити сам. У Єлисаветграді купецькі капітали формувалися за рахунок торгівлі хлібом, худобою, продовольством, винним відкупом тощо.

Щодо Лівобережної України, то дослідники нарахували 40 ярмарків які діяли в 1665 році, саме на передодні переселення людей у межириччя Інгулу. Не зважаючи на часті збройні сутички, численні напади татарських орд на Україну, торгові шляхи не заростали бур'янами, а навпаки, все більше населених пунктів охоплювалися ярмарковою торгівлею. Від 17 ст кожному українському місту надавалося право на проведення 1-3 ярмарків на рік, у Єлисаветграді їх було 5-ть. П.Алепський вражений великим розмахом торгівлі в Україні, в період «Визвольної війни 1648-1654», згадував базари в Золотоноші, Черкасах, Єлисаветграді, Прилуках тощо: «В країні козаків ярмарки проходять безперервно цілий рік, в кожне свято. За кількістю ярмарків на рік перше місце посідали Харківська та Полтавська губернії. Найбільші з них: «Іллінський» (20 липня); «Вознесенський» (перша половина травня); «Покровський» (1 жовтня) проводився у Полтаві; «Троїцький» (1 червня) - у Харкові; «Хрестовоздвиженський» (14 вересня) був у Кролевці; «Георгіївський» (21 квітня) - у Єлисаветграді; «Хрещенський» (6 січня) проводився у Києві та інші.

Серед місцевих дореволюційних праць про ярмарки і купецтво Єлисаветграду писали в історичних розвідках: міський голова О. Пашутін і К. Соколов, пізніше кіровоградські краєзнавці Ю.Матівос, Ф.Шепель, С.Шевченко, О.Чуднов, П.Кизименко, К. Шляховий, О. Марченко та інші, вони були переважно публіцистичного характеру і торкалися окремих персоналій, або окремих купецьких династій, наприклад, Макеєвих, Воїнових, Заславських та інших. Відповідно водонапірної башти, то «водогінне питання» міста вперше згадується в документах засідання Думи від 3 червня 1880 року. На цьому зібранні міський голова О. Пашутін вніс на обговорення питання про необхідність спорудження в Єлисаветграді водогону. Творцям елисаветградського водогону довелося розв'язати багато проблем по забезпеченню водою місцевих жителів.

Коли місто розрослося, то ярмарки стали способом постійного заробітку не тільки для купців, але й для місцевих жителів. Заробляли за рахунок оренди житла та стайнь, роздрібної торгівлі, скупки і продажу скота (весною на «Середньопісному» ярмарку купували, відгодовували за літо і в осінню пору продавали на «Петропавлівському» ярмарку).

Окремі дослідники впевненні, що перший ярмарок в майбутньому Єлисаветграді було запропоновано провести 5 вересня 1754 р, у день пам'яті святого пророка Захарія і святої праведної Єлисавети. Саме про це йдеться у листі генерал-майора Глебова до Генеральної військової канцелярії від 19 листопада 1753 року: «Регистер коликое число в какие именно дни в крепости Святыя Елисаветы, в шанцах Новомиргородском и Крыловском ярмаркам и торгам быть положено, значит под сим: В крепости Святыя Елисаветы:

1. Сентября 5 - в день Святого Пророка Захария и Святыя Праведныя Елисаветы;
2. Генваря 1-го - в день Нового года;
3. Апреля 23-го - в день Святого Славного Великомученика и Победоносца Георгия;
4. Июня 29 - в день Святых Славных и Всехвальных верховных апостолов Петра и Павла.

Згодом Олександр Пашутін в «Історичному нарисі Єлисаветграду» напише про проведення 5-ти щорічних ярмарків: «Середньопісний» – на четвертому тижні великого посту; «Георгіївський» – 23 квітня; «Петропавлівський» – 29 червня; «Семенівський» – 1 вересня та «Спиридонівський» 12 грудня. Кожен ярмарок тривав безмитно 4-7 днів.

Першим відкривав щорічний ярмарковий сезон у Єлисаветграді - «Середньопісний» ярмарок, який влаштовували на четвертому тижні «Великого посту». На ньому велася жвава торгівля кіньми, скотом, шкірами та салом, що доправлялися здебільшого до Одеси та Крилова (Новогеоргіївськ) з його потужними шкірообробними та салотопними цехами, а пізніше – й до Варшави. Після нього був другий (популярний) «Георгіївський» ярмарок, що збігався з царськими військовими оглядами. Цьому ярмарку судилося стати найзначнішим за товарообігом і він увійшов у так зване «Ярмаркове коло», де були купці з різних регіонів імперії від березня до вересня місяця, а ще купці їздили з ярмарку на ярмарок. Українське «Ярмаркове коло» починалося з Курська і далі рухалося по маршруту: Полтава – Єлисаветград - Харків – Суми – Прилуки. Прибутки від торгівлі

хлібом, худобою (для відгодівлі), вовною, лісом, виробами із деревини, землеробським знаряддям, кінними екіпажами та колясками поповнювали міську казну. До Єлисаветграду великими партіями доправлялися галантерейні та колоніальні товари із Москви, Московської та Володимирської губерній, Бердичева, Вільни тощо. Дехто із московських купців, одразу після «Хрещенського» ярмарку у Харкові, заздалегідь доправляв рештки свого товару до Єлисаветграду, аби розпродати оптом купцям Херсонської, Таврійської, Подільської, Київської, Катеринославської губерній та Бессарабії, що тут збиралися. Щороку товарообіг настільки зростав, що вже у 1847 році на Єлисаветградському ярмарку працювало 40 лавок на «Ярмарковій площі» із товарами на загальну суму близько 5 млн крб. Тож прибутки міської казни тогоріч склали 3307 крб. сріблом. Тривав «Георгіївський» ярмарок у два етапи: кінний з 22 по 27 квітня, а так званий «краснорядний» (галантерейно-колоніальний) – з 23 квітня по 1 травня. Найбільші прибутки зафіксовано наприкінці 1850, початку 1860-х років, коли на «Ярмарковому майдані» завершили будівництво 6 корпусів цегляних лавок для московських купців. В порівнянні з іншими ярмарками, «Георгіївський» ярмарок був найвідомішим за обсягами продажу.

Полковник Шмідт, описуючи «Георгіївський» ярмарок 1853-1854 р. в Єлисаветграді, повідомляв: «з діячів української ярмаркової торгівлі відвідують його переважно краснорядці (маються на увазі продавці дорогих тканин, одягу), біля 70 чол. з шовковими товарами. «Георгіївський» ярмарок сильний торгівлею рогатого скота і чорних селянських товарів, здебільшого малоросійських: полотна, селянського одягу тощо». Далі Шмідт наводить докладні таблиці, з яких видно, що на «Георгіївському» ярмарку можна було купити все!

Цікаво відмітити, що в Єлисаветграді додатково проходили спеціалізовані ярмарки – кінні. Традиції конярства в нашому місті зародилися перших днів його існування. А оскільки основне населення краю було кінним, то і попит на коней був великим. Перший кінний ярмарок відбувся весною 1788 р. Місцем проведення його була визначена територія у східній частині Єлисаветграду, неподалік від залізниці і «Ярмаркової площі». Тепер це район вулиці Полтавської. Згодом цю територію називали «Кінною площею». Найближча вулиця біля неї теж одер-

жала таку саму назву - «Кінна», а ще був «Кінний провулок». Звичайно, якщо є коні, повинен бути і корм для них. Тож у місті існував базар, який спеціалізувався на продажу сіна, згодом утворилась «Сінна площа», між вул. «Велика Пермська» (Яна Томпа) і «Куроп'ятникова», захвативши землю від «Апеляційного суду» до готелю «Турист». Від неї у південному напрямку паралельно вул. «Великий Пермській» йшла вулиця з подібною назвою - «Сінна». Саме цією вулицею можна було виїхати на «Бобринецьке шосе», а звідти через дерев'яний міст, рухатись на Умансько-Кримський тракт.

Крім коней, які завжди залишалися головним товаром усіх єлисаветградських ярмарків, бо у Єлисаветграді закуповували коней навіть для Австрії, тут можна було придбати товари з срібла та варшавського нейзильберу (мельхіору), парчу, хутро, кришталь і фарфор, мило і книги, найрізноманітніші продукти харчування, включаючи оселедець, червону рибу, ікру, чай, каву, тютюн, ром та інше. Поряд з цими товарами, продавались селянські вози, вівці, воли, свині тощо. Під час «Георгіївського» ярмарку, увесь Єлисаветград на 7 днів перетворювався на один величезний базар.

Третій ярмарок «Петропавлівський» (29 червня) у день апостолів Петра і Павла, проводився на «Петропавлівській площі» (Дружба народів). На ньому переважно продавали товари тваринної переробки, вовну, шкіру, худобу, яку потім відправляли у Варшаву і Австрію. Товарообіг становив біля 300 тис. руб сріблом. Проведення першого «Петропавлівського» ярмарку у 1754 році за назвою «бутафорський» припав на неділю, і проводився на «Сінній площі», біля розпочатого будівництва фортеці св. Єлисавети. Чому ярмарок «бутафорський»? Із попередній розповіді, ви знаєте, що турецький уряд був дуже занепокоєний чутками про побудову фортеці на березі Інгулу. Падишах послав на місце спорудження фортеці свого пашу Алі-Сент-Агу. Сховати будівництво фортеці, на якому працювали тисячі переселенців, козаків та військових, було неможливо. Тож комендант фортеці св. Єлисавети прийняв рішення відволікти увагу турецького паші, за рахунок ярмарку. Йому поміч прийшли представники полкової старшини запорожців Устинович і Робота. На день приїзду паші Алі-Сент-Агу у липні 1754 р. керівництво фортеці і полку призначило проведення «Першого

ярмарку». До нього запросили місцевих жителів, переселенців «викотців» із своїм скарбом, запорожців та кримських татар, вийшла цікава вистава із участю різних людей.

Комендант Глібов «знайшов гроші» для витрат у корчмах та шинках, а організовувати масові заходи зобов'язались козаки. Поважного пашу Алі-Сент-Агу «в дугу п'яного» повели на «оглядини» ярмарку, він такого надивився і додатково наковтався горілки, що його з помічником ледь всадили на коней, призначили козацький супровід і доставили до самого Бахчисарая (по дорозі не минали ні одного шинку), звідки він уже сам з алкогольним отруєнням дістався Константинополя, тому ніякого будівництва фортеці на Інеулі: «побачити не зміг».

До речі, історик, статист і високий чиновник Генерального штабу Росії Олександр Шмідт, який сховався на коні всю Херсонську губернію, повідомив, що «на початку липня 1754 року біля фортеці був проведений ярмарок». Успіх оглядин «відсутньої» фортеці звичайно приписали коменданту Глібову. Російський посол, передаючи йому подяку, писав: «что касается маскарада, который Ваше Превосходительство организовало Али-Сент-Агу и его помощнику, то имею честь без лишней лести передать вам наивысшую похвалу, которую вы заслужили». «Сінна» площа в Кіровограді проіснувала до кінця 1950-х років, старожили міста її пам'ятають. Тепер там розташовані «Апеляційний суд», обл. прокуратура та лікарня «Ацинус», що навпроти «Биковської слободи» і поселення «Чечори».

Четвертий за хронологією елисаветградський ярмарок отримав назву «Семенівський», оскільки проводився з 1 по 4 вересня на «Скотопригонній площі», що в районі Куцівки. Тут продавали відгодовану за літо худобу, сало та шкіру, зерно, муку та сільськогосподарську техніку. Поруч із базаром знаходилися численні міські скотобійні, де нереалізований ярмарковий скот одразу переробляли на м'ясо, сало та шкіри чимшвидше доправляли до Одеси, Крилова та Варшави. Товарообіг цього ярмарку сягав 400 тисяч рублів сріблом.

Єлисаветградські купці користувалися шаном і повагою, бо багато з них були меценатами, благодійниками. Купець 1-ї гільдії Василь Абашев був удостоєний золотої медалі з Аннинською стрічкою для носіння на шиї, Дмитро Купченко – ордена св. Володимира. Купці нашого міста вписали яскраві сторінки в історію інших міст. Багато з них переселилися до Одеси, яка з відкриттям порту, перехопила торгівлю пальму першості у Єлисаветграді. Деякі колишні купці з берегів Інгулу одержали в місті над Чорним морем наділи під забудову житла і лавок. Першим міським головою Одеси у січні 1796 року був обраний єлисаветградський купець Андрій Железцов. Його приятель Євдій Кленов був бургомістром одеського магістрату, але то інша тема.

Завершальним ярмарком вважався найневдаліший щодо рентабельності – «Спиридонівський», заснований 1840 р. Він розпочинався 12 грудня, та згодом, за узгодженням губернатора і міністерства внутрішніх справ, був перенесений на 15 жовтня, отримав другу назву «Юхимівський». Останній теж не отримав жаданої популярності. Щоправда, у 1863 році вдалося організувати ще додатковий шостий ярмарок «Катеринівський», але ми про нього дуже мало знаємо. Наприкінці XIX століття він перестав існувати. На кінець XIX ст. рівень ярмаркової торгівлі у Єлисаветграді падає. Свою роль у цьому відіграв розвиток залізничного транспорту, а також становлення великих міст, портів і промислових центрів. А ще конфлікт між московськими купцями і єлисаветградською владою.

Для багатьох дослідників, незрозуміло, чому стався той конфлікт, Олександр Пашутін дуже обережно пише про конфліктні ситуації. Ми теж не знаємо, у чому там була справа, але в кінці XIX століття московські купці перестали приїздити на ярмарки до Єлисаветграду. Загальне «Ярмаркове коло» поступово втрачало своє українське значення. Проте ярмарки ще залишилися – як торгівельно-розважальні заходи регіонального значення. У 1912 р. газета «Голос Юга» повідомляла: «Увага! Адміністрації театру «Ілюзія» вдалося отримати монопольне право кінематографічної зйомки виставки на ярмарку в Єлисаветграді в неділю 22 квітня від 2 до 6 годин дня. Постарайтеся

бути в цей час на виставці і ви потрапите до нас на екран. Кожен повинен бути веселим і цікавим. Будемо знімати все в найнесподіваніший момент».

Занепад «Георгіївського» ярмарку призвів до того, що у 1869 році в Єлисаветграді скасували «Ярмарковий комітет». Але традиції наших предків – ярмаркувати, знаходять продовження у їхніх нащадків на місцевих та міжнародних агропромислових ярмарках «Агро-Експо», яка входить до ТОП-10 найбільших у Європі.

Пропонуємо згадати тогочасних купців: від 1768 р. купець Семен Сенковський через причорноморський порт Хаджибей, з якого дещо пізніше почалася Одеса, першим у всьому краї відкрив торгівлю із Туреччиною. Купцеві Івану Масленникову дозволили збудувати найпершу в новозаселених краях цукроварню, що зробило його одним із найбагатших купців російської імперії. Купці Кльонов та Желєзцов отримали землю під магазини та лавки у центрі Одеси і захопили там лідерство. Пізніше Андрія Желєзцова, цілком справедливо, було обрано першим міським головою Одеси.

Основним товаром торгівлі ще з часів першого «бутафорського» ярмарку 1754 року - були коні. Тож не дивно, що купці Сапожников із Четверухіним примудрились продати для потреб австрійського цісаря Йозефа-II табун із 250 елисаветградських коней. Аж до самого більшовицького перевороту Єлисаветград разом з Гадячем і Новомиргородом входив до трійки міст України, де проводилися найбільші кінні ярмарки. Слід відзначити високу вартість елисаветградських коней на ярмарках. У різні часи ціна за коня кращої породи доходила до 300 карбованців, у той час як за найкращого вола чи корову давали від 30 до 50 карбованців. Коні стали символом Єлисаветграду, чоловіче населення було безмежно закохане і віддане конярству.

А ще на українських ярмарках народилися нові мистецькі жанри: вертеп і інтермедії; балаган - репертуар якого складався з примітивних п'єс героїчного, сатиричного та побутового характеру; а також пантомім і інтермедій; співів і танців тощо. Аби зібрати якомога більше роззяв, під час ярмарків влаштовували видовища фокусників, акробатів, дресирувальників, ремісників-аматорів, камер-риторів, буфонадів (майстрів), додаткові маріонеткові вистави та виступи дресированих звірів.

ХРАНИТЕЛІ МІСЦЕВИХ ЦВИНТАРІВ

Є така професія «хранителі» (або перевізники душ) на цвинтарях. Переказ йде від кіровоградського «хранителя»: «На посаді «хранителя» цвинтаря на вул. Полтавській я працюю дуже давно, від старих часів, коли тільки збудували церкву Петра і Павла 1774 р, а вул. Полтавську називали Петро-Павлівською. Починалася вона, від сучасної вул. «Колодязної» і тягнулася до «Ярмаркової площі» поблизу залізниці), це район сучасної площі «Дружби народів». «Хранитель» (перевізник) і сторож цвинтаря – це різні посади. На відміну від живих сторожів, ми (хранителі) допомагаємо душам померлих подолати шлях від могили поховання до «Перехрестя» в інший світ, де одні - відправляються в рай, інші - в пекло. Правда, я не завжди веду душі до «Перехрестя». Буває, що окремих доводжу до «Кордону» між світом живих і мертвих, а далі вказую напрямом до «Суду Святої Справедливості».

Кінцевий пункт душі залежить від дій власника тіла в реальному світі та ціни покійного, або його родичів за мій супровід в інший світ. Якщо я веду душу безкоштовно, то доведу її до «Кордону» між світами, якщо отримую щось взамін, то далі - до «Перехрестя». У світі духів багата історія і кожна душа отримує по заслугам. Грішник отримує здатність віри через покавання. Душі, котрій присуджено «Чистилище», ні родина, ні близькі уже нічим, окрім молитви і добрих справ не можуть допомогти. Душа невимовно страждає, бо не може сказати людям, що їхні сльози жодної користі і полегшення їй не дають, лише ускладнюють і без того важкий перехід. Людські страждання - ніщо порівняно з тими муками, які доводиться терпіти душі.

Звідки у мене з'явилась можливість переміщатися між світами живих і мертвих? Існує повір'я, перша похована людина на тільки що обладнаному кладовищі, може стати «хранителем цвинтаря». Тоді дух цієї людини протягом тисячу років буде жити на цвинтарі, охороняючи спокій мертвих, навіть якщо його закрили. Місця енергетичних сил покійних душ залишаються на місці поховання рівно тисячу років. Ось таким «Хранителем» став і я. Мені на колишньому «Петропавлівському» цвинтарі ще жити біля 700 років. За попередні роки, мною було проведено

до «Перехрестя» в інший світ дуже багато різних душ. Подальшу їхню долю я не знаю».

Що до історії «Петропавлівського» цвинтаря на вулиці «Полтавській» в Єлисаветграді, можна сказати наступне. Від другої половини XVIII ст. – цей цвинтар один з найстаріших. Приблизно в той час був облаштований цвинтар біля Успенського собору в центрі міста та «Биковський» цвинтар на Чечорі: *«Православное Быковское кладбище находилось к северо-западу от крепости, в Кладбищенском овраге»*. Трохи пізніше з'явилися: Ковалівське, Некрасівське, два Балашівських, Мотузянське, Куцівське, Завадівське, Лелеківське тощо. Далі читаємо: *«Восточнее рабочей слободки в городе разместилась целая система кладбищ: Ковалевское, лютеранское, еврейское, католическое, магометанское и другие»*. Станом на 1949 рік «Далеко-східного цвинтаря» ще не було, він з'явився на початку 1950-х років. Сторонній людині розібратися з місцевими цвинтарями в Єлисаветграді-Кропивницькому дуже важко.

Опираючись на Кіровоградський обласний архів (далі рос.мова): ДАКО, Р7684 Опись 1 Дело 9, Лист 10, прилагаем список кладбищ г. Кировоград на 7 февраля 1946 года. 1). Быковское кладбище в районе «Быковой слободы» площадью 3 га. Там же - отдельный «Военный угол». 2). Петропавловское - в районе между «Ярмарочной площадью» и «Большой Балкой» площадью 12,06 га. Там же и «Военный угол». 3). Ковалевское - в районе Краснозвездовки площадью 10,40 га. Там же и «Военный угол» летчиков и госпиталя. 4). Некрасовское кладбище в районе Некрасовки площадью 3,48 га, из них: Военного и Партизанского - 1 га. 5). Балашовское - в районе Балашовки площадью в 3,07 га. 6). Куцевское - в районе Куцевки площадью в 6,50 га. Там же и «Военный угол». 7). На «Крепостных валах» - отдельное кладбище военнопленных. 8). В крепости (отдельно), Военно-госпитальное кладбище. 9). В парке Краснозвездовки, Военно-госпитальное кладбище. 10). Еврейское кладбище в районе «Мутузянки». 11). Военное кладбище возле Городского театра в центре города. 12). Целый ряд кладбищ за спец. списком, планируют под закрытия.

Прошло три года и мы смотрим ДАКО, Р7684 Опись 1 Дело 9, Лист 53 по состоянию на 11 ноября 1949 года «Сведения о состоянии одиночных и братских могил павших воинов при освобождении Кировограда и их численность»: 1). Кладбище в сквере им. Воровского: могил всего - 62 (из них: одиночных – 62; братских – нет). 2). Кладбище в парке Краснозвездовском: всего 2 братские могилы. 3). Ковалевское: всего - 37 могил (из них: одиночных 9; братских 28). 4). Военно-партизанское – Некрасовка: 115 могил, где одиночных 110, братских 5 могил. 5). Летчиское – Некрасовка: могил 27 (из них: одиночных 24, братских – 3). 6). Петропавловское кладбище: оставшихся могил 26 (из них: одиночных 21, братских 5). 7). Куцевское: могил всего 7 (одиночных-2, братских-5). 8). В Крепостных валах (военнопленных): могил всего 89 (из них: одиночных – 20, братских – 69). 9). В крепостных валах (отдельное госпитальное) 29 могил, где одиночных 27, братских 2 могилы. 10). Быковское: могил всего 38 (одиночных 37 и братских 1). 11). Балашовское: - могил всего 2 (из них одиночных – 2).

Директор «Похоронной конторы» (подпись) Технорук.

Повертаємося на кінець XVIII ст. Території Єлисаветградських кладовищ поступово упорядковували, відбудовували церкви, де поминали померлих та віддавали їм шану. На цвинтарях з'явилися свої місцеві знаменитості, наприклад, біля Петропавлівського цвинтаря в землянці, що сам собі викопав неподалік від дерев'яної церкви Петра і Павла, жив старець Даниїл, якого пізніше назвали – Єлисаветградським. Старця Даниїла часто бачили на цьому цвинтарі, де він міг упродовж 40 днів молитися на могилах новопреставлених. Мабуть Господь відкривав обранцю Даниїлу те, що звичайно було приховано від людського ока.

Пройшли роки і коли старий Даниїл помер, то юродивого старця поховали на тому ж Петропавлівському цвинтарі неподалік від його землянки. З часом, потихеньку, про нього мабуть забули б, якби не одна обставина. На могилі святого почали відбуватися чудеса зцілення, тому місце поховання старця Даниїла стало об'єктом паломництва не тільки жителів Єлисаветграду й Херсонської губернії, але й сусідніх з нею губерній. На пожертви людей над могилою старця була зведена дере-

в'яна каплиця. Йшли роки і настав радянський період, середина 1930-х років, більшовики зруйнували каплицю Даниїла та інші могили відомих людей. На території цвинтаря збудували багатопверхові житлові будинки.

Пройшли роки, великий СРСР, немов велетень на глиняних ногах обвалився і пішов в небуття. Стараннями духовництва й парафіян Кіровоградської єпархії, святиню Даниїла вдалося відродити. Була зведена каплиця над джерелом води старця Даниїла, облагороджена територія біля того святого місця, зібрані архівні документи щодо його життєпису. І як підсумок - канонізація старця Даниїла в лику місцевих шанованих святих. 25 квітня 2013 р. Священний Синод Української Православної Церкви зарахував до лику святих Єлисаветградського юродивого старця Даниїла.

Старець Даниїл був худорлявий та високий на зріст, носив чорний підрясник, поверх якого був надітий великий металевий хрест на залізному ланцюзі. На березі річки Біянки, Даниїл насадив фруктовий сад, плодами якого і милостинєю від людей він харчувався. До речі, з того, що йому жертвували, собі старець Данило практично нічого не залишав, а все роздавав бідним. За переказами, мешканці теперішнього міського району «Велика Балки», на час життя Даниїла зазнавали труднощів з питною водою, поблизу не було відповідного джерела, і за водою доводилося ходити на велику відстань. З цією проблемою вони звернулися до блаженного Даниїла. Три дні, стоячи на камені, підносив старець свої молитву до Бога, після чого на радість всіх з землі забило джерело цілющої води. Багато людей, вживають цю воду й сьогодні, впевненні, що вона цілює хвороби.

А ще за старих часів, на єлисаветградських кладовищах ховали скарби, їх закопували у свіжу могилу, або замуровували в надгробок. А за допомогою заклинання, похований небіжчик ставав хранителем скарбу. Щоб добути скарби, необхідно звільнити душу, приставлену охороняти багатства. Якщо вірити стародавнім прикметам, шукачі скарбів у своїх пошуках орієнтувались на білі вогні, що з'являються на місці заритих скарбів.

Але треба стерегтися, бо привиди знаходяться в полоні закляття, стережуть скарб і від цього не можуть знайти спокою, тому дають знаки живим - миготінням вогнем, щоб їх звільнили. Обережно, це може привести до втрати власної душі.

Сторожова охорона на елісаветградських кладовищах з'явилася тільки на початку XIX ст. Часто сторожами цвинтарів служили солдати, які несли службу по черзі. Вони також виконували роботу могильників. Як правило, при сторожах на цвинтарях жили собаки, вдень вони були доброзичливі, а вночі - ставали агресивними, сигналом їм слугували білі свічки, які напалювались у сутінках і горіли навіть в проливний дощ. Ось розповідь про одну собаку з «Петропавлівського» цвинтаря.

В середині 1930-х років, зразу після руйнування цвинтаря та церкви Петра і Павла на сучасній Полтавській вулиці, вночі, немов нізвідки, почала з'являтися величезна собака. В темну пору року, місцеві жителі не виходили з домівок. Кажуть величезний пес, досягав росту 1,5 м. в холці, з кудлатою шерстю і здоровенними білими іклами, стояв біля сучасного «Полтавського» ринку в очікуванні. Він охороняв останки похованих тіл на «Петропавлівському» цвинтарі. Одні казали, що пес схожий на чорного демонічного вовка, інші - на ведмедя.

Запримітивши жертву, страшний пес підіймався на задніх м'язистих лапах вгору і ставав більше зросту людини. Це було щось нереальним, його помаранчеві очі з вугільно-чорними зіницями, пильно дивилися на людину. Далі демонічна істота починала своє полювання і кидалась до своєї жертви. Вона рухалась дуже плавно і моторошно, в якийсь момент опускалась на 4 лапи і мчалась немов ракета. Жодна жива істота не вміє так рухатись. Як тільки людина приготувалась до нападу і вже прощалася з життям, пес немов розчинявся в повітрі, залишаючи після себе фантомну сутність і сморід.

За словами «хранителя» (перевізника душ) на цвинтарі, часто таким істотам доручали охороняти вхід у світ мертвих, або виконання інших обов'язків, пов'язаних з потойбічним, або надприродним світом, такі як полювання на заблудлі душі, охорона надприродних речей, або помста людям за порушений спокій. З подібним стикалися люди південної Мексики і Центральної Америки і, вони звали свою пекельну собаку «Кадехо». Згодом кіровоградці зрозуміли, що їхній «Кіровоградський пеке-

льний пес», це «Цербер» (страж Аїда) з потойбічного світу. Мститься їм за спаплюжений цвинтар і церкву Петра і Павла. Так пройшло більше 5 років і в перші роки Другої світової війни «Кіровоградський Цербер» - зник. А за час німецької окупації, жителі цієї частини міста, ще 4 роки чули ночами страшне виття собаки, можливо то був той же фантом пекельного пса. Ніхто не бачив звідки він з'являвся вночі, і куди дівався в день, тоді люди звернулись до пророка Самуся із села Самусівка, Кременчуцького району Полтавської області.

Призупинимось трохи та послухаємо розповідь старця Самуся із Кременчука, якого звали місцевим пророком. Кіровоградці старшого покоління, коли вивчали в школі творчість видатного українського філософа-містика, богослова, поета і педагога Георгія Сковороди (1722-1794), якого українці прозвали «Сократом», пам'ятають, як окремі вчителі порівнювали Г.Сковороду з місцевим старцем Самусем. Царська Росія за життя Г.Сковороди не надрукувала жодного його твору.

У Полтавській області, Кременчуцького району, що поряд з Кіровоградською областю було село Самусіївка, нині затоплене «Кременчуцьким водосховищем». Назва села походить від роду першого жителя Самуся, який на лівому березі Дніпра вище за течією на відстані 4 км від майбутньої греблі «Кременчуцького водосховища», збудував землянку. Згодом розбудувалось село Самусіївка, нижче за течією на відстані 1,5 км розташовувалось інше село Кривуші. За переказами, пророк Самусь похований у селі Ревівка, яке пізніше (1974) увійшло до складу м. Світловодська (Кремгес). Для жителів Світловодська (колись Крилів-Новогеоргіївськ-Хрущов-Кремгес) вивчення історії життя місцевого пророка Самуся має велике значення.

На питання звідки в Єлисаветграді-Кіровограді з'явився міфічний пес «Цербер» на вул. Полтавській, старець Самусь відповів так: - Хто такий «Цербер» (або Карбер), ви знаєте, це міфічний багатоголовий пес-охоронець брами Аїду (Еребу), син Тіфона та Єхидни (за Гесіодом). Міфічний пес карав порушників законів потойбічного світу Аїда. Зруйнувавши в середині 1930-х років «Петропавлівську церкву» і цвинтар біля неї по вул. Полтавській в Кіровограді, люди порушили закони царства Аїда і Цербер прийшов помститись. Як довго він буде мстити людям, я не знаю. Все залежить від покаяння кіровоградців.

Приходить він підземними тунелями, які мають сполучення з потойбічними та паралельними світами. Єлисаветградські підземні тунелі, ходи й переходи входять в стару систему українських підземних комунікацій і тісно пов'язані з сусідніми областями та з різними монастирями, наприклад, Жаботинсько-Онуфріївським; Мотронинським Свято-Троїцьким; Виноградсько-Успенським тощо. Система підземних ходів від Єлисаветградсько-Кіровоградського краю тягнеться до «Старого монастирища» на «Грековій Горі» біля села «Мале Старосілля»; окремий підземний хід веде в урочище «Гупалівщини» села «Будище» Звенигородського району. В останні роки виявлені підземні ходи до печер між Лебедином і Лебединським монастирем (Шполянський район) та до «Кам'яної гори» в Чигирині. Окремої розповіді заслуговують Єлисаветградські підземні ходи, які пов'язані переходами з іншими старими тунелями в містах Корсунь-Шевченківський, Сміла, Умань, підземелля Жашківщини, Маньківщини, Золотоніщини та зруйнованими за радянської епохи фортецями і монастирями.

Цікаву історію має підземний тунель з території Єлисаветградщини до Жаботинсько-Онуфріївського монастиря. Точно можна сказати, що в кінці XVII ст. цей підземний тунель із боковими ходами вже існував. У 1706 р. Київський митрополит Варлаам Ясинський просив заступництва для зазначеного монастиря і ремонту підземного тунелю у гетьмана І. Мазепи, а у 1752 році релігійна обитель була відновлена чигиринським старостою Яном Яблонівським. І тоді було проведені ремонтні роботи по підземному тунелю, на відстані від Жаботинсько-Онуфріївського монастиря до фортеці св. Єлисавети. Архівні матеріали монастиря говорять про існування обителі і підземних тунелів під ним у різні нап'ямки України за 600 років раніше (1100-1150 р).

Пригадайте, як протягом майже 20 років (1768-1787 р.), тобто від початку російсько-турецької війни 1768-1774 років до початку наступної війни між двома імперіями у 1787 році, українці поновлювали старі підземні комунікації та розбудовувати нові. З початку російсько-турецької війни 1768 р. вістря удару

кримських татар та їх союзників турків в «Дикому полі» було спрямоване проти фортеці св. Єлисавети. Тут були: опорна база російського війська, склади зброї та продовольства задніпровських військ і формувалися різні резерви. Відразу від Нового 1769 року, 70 тис. війська кримського хана Керим-Гірея, скориставшись сильними морозами, які скували річки, перейшли льодом Буг та Мертву воду і якраз на Різдво підійшли до Інгулу та взяли в на півкільце (облогу) фортецю св.Єлисавети.

Проте прорватися до фортеці св. Єлисавети - нападники не змогли, бо головний вал фортеці у висоту досягав 19 футів, у товщину 18 футів, висота знижених флангів 7-9 футів, висота равелінів 16 футів, глибина ровів 18-21 фут. Артилерійське озброєння фортеці в той час складалося з 120 гармат, 12 мортир, 6 фальконетів, 12 гаубиць та 6 мортирець. (*Примітка 1 фут = 0,3048 м*). З фортечних валів орду нападників зустрів сильний перехресний артилерійський вогонь, тому зразу захопити фортецю не вдалося. За наказом хана, татари стали табором на прилеглій території: від аеропорту і сучасної вулиці Полтавській, у напрямку поселення «Велика Балка», і далі до сьогоднішньої Аджамки.

Керим-Гірей звелів своїм воякам чекати зручного моменту для нападу, палити всі навколишні поселення, відбирати врожай та скотину, захоплювати в полон жителів. Лише з Єлисаветградської території було вигнано у полон близько 20 тисяч чоловік, знищено десятки сіл. Йшов час, татари дізналися від своєї розвідки про наближення з-за Дніпра війська Рум'янцева. Татари занервували і відійшли від Єлисаветграда, не завдавши фортеці значної шкоди. Але татарська орда пограбувала, спалила і потопила в крові Аджамку, Лелеківку, Велику Балку, Цибулеве, Гончарську слободи та велику кількість зимівників.

На час протистояння, у фортеці св. Єлисавети було біля 5 тис. захисників, які у відкритому бою не могли битися проти 70 тис. нападників, але робили вдалі вилазки кінними загонами під керівництвом І. В. Багратіона. У темну пору року, по підземним тунелям від фортеці св. Єлисавети пробирались у тил ворога, виходили на поверхню і добре рубали нападників. А потім по тим же тунелями повертались до фортеці. Про ці події описано в «Записках барона Тотта про татарський набіг 1769 року на Зеландську Сербію». Київ. Том VII. 1883 р.)

Зима 1769 року була особливо сурова, холоди досягали неймовірної мінусової температури. Свідок тих події й учасник походу, барон Тотт - французький резидент при кримському дворі, описував момент, коли татарське військо зупинилося на нічліг в Аджамці, температура була -35 грд. Мілкі крижинки при сильному вітрі різали обличчя, з носу йшла кров, подих замерзав на вусах, утворюючи шматки льоду. Один такий день коштував татарській армії більше 3.000 людей й 30.000 коней, що загинули від холоду. Вітер і мороз, вогонь і лід, дим і сніг, трупи тварин і людей - ось жахлива картина Єлисаветградської місцевості, по якій безчинствували нападники.

Тоді ворог усю свою лють направив на мирне поселення Аджамку. Далі читаємо у барона Тотта: - Аджамка мала від 8 до 9 сотен будинків, розташоване на березі невеликої ріки тієї назви. Аджамські жителі, кинувши хати поховалися у скиртах хліба й сіна, але цей притулок не врятував нещасних. Незабаром хан віддав наказ підпалити поселення, вогонь охопив Аджамку з різних сторін і солом'яні хати спалахнули як самоскипи. Повітря, наповнене попелом і парами від снігу, затьмарило сонце на час пожарища, а потім ця суміш перетворилася сірий сніг, що хрумтів на зубах. Жителі, які ховалися від лиха в скиртах, почали вибігати і зразу потрапляли в полон. Але ворог не задовольнявся цими жертвами: біля 150 інших сіл розділили долю Аджамки, в полон забрали біля 20 тисяч бранців.

Коли Керим-Гірей дізнався про наближення з-за Дніпра військ на чолі з Румянцевим, він відступив від фортеці та залишив прилеглі території. Фортеця св. Єлисавети витримала напад ворога, проте, майже всі околиці були потоплені у крові.

Місцевий пророк Самусь задумався і скупі сльози потекли з його сірих очей. У всі часи сутінковий світ підземель вабив людей безліччю таємниць і загадок. І навіть на початку ХХІ ст. під кожним великим містом є ціла система підземних ходів, підвалів та рукотворних печер, що зберігають історію і міські легенди. Частина з них вивчено і відкрито для відвідування, але багато ще належить вивчити. Підземних ходів під Кіровоградом досліджено лише на 3%. У княжі часи єдиним порятунком для українського населення від ворогів, були підземелля, тунелі та ходи у різні сторони. Із фортеці св. Єлисавети йшли підземні тунелі в чотирьох напрямках, (вони й сьогодні є в ная-

вності, але в аварійному стані). За словами пророка Самуся, саме ці підземні тунелі і ходи виручали людей у часи небезпеки. Саме по ним захисники фортеці св. Єлисавети проходили в тил війська Керим-Гірея і нищили нападників. В реальному часі по ним можуть приходити у міфічні істоти із потойбіч, або паралельних світів.

Сучасні дослідники кажуть: - Світ мертвих і світ живих в народній свідомості мають свої постійні ознаки. Це не просто два різних світи - вони протилежні одна одній, як протилежні життя і смерть, світло і темрява, день і ніч, космос і хаос, біле і чорне, праве і ліве. У народних описах потойбічного світу видно сліди дуже древніх уявлень наших предків. У повір'ях і міфах світ живих людей завжди пов'язаний з правою стороною, сходом або півднем, тобто з сонячними сторонами світла. Протилежним є світ мертвих, який зазвичай пов'язаний з лівою стороною і знаходиться на заході або півночі, де сонце заходить або де його не буває.

Старі діди повчали: - Світ живих - це світ світла і сонця, загробний - світ ночі й темряви. Світ живих - це світ порядку. У ньому є час і календар, який ділить життя на рівні, повторюючи відрізки: хвилини, години, добу, роки, століття. У потойбічному світі немає ні часу, ні календаря, ні світла, ні життя. Там душі померлих перебувають в очікуванні. За народним повір'ям, до «Страшного суду» всі душі живуть в одному місці, назовемо її «тимчасова територія» між раєм і пеклом. Вони не терплять там мук, але не бачать світла і радощів, вони очікують на свою подальшу участь.

Є слов'янське (язичницьке) та християнське поняття гріха. За цим поняттям, слово «гріх» має значення кривизни, неправильності, відступу від норми. З цієї точки зору, грішний - це не той, хто винен перед Богом, а той, хто неправильно поводить себе, живе не так, як слід. Порушення обрядових і побутових правил поведінки призводить до порушення гармонії між людиною і силами природи, а це загрожує нещастям не тільки самому порушнику, але і суспільству, в якому він живе.

З слов'янської точки зору, смерть в результаті самогубства і смерть в результаті нещасного випадку - це однаково «неправильна смерть», тому що і в першому, і в другому випадках людина не прожила відведений їй термін життя, а значить

не може перейти в інший світ, вона стає «заложенником і небезпечним небіжчиком» в світі живих. Найдавніші слов'янські уявлення про потойбічний світ збереглися в повір'ях про «Ірій» куди відлітають птахи і душі померлих. Перша згадка про «Ірій» міститься в «Повчанні» Володимира Мономаха (1096): *«І оце ми дивуємося, як птиці небесні із Ір'я йдуть»*.

Християнське поняття гріха - це особиста відповідальність людини за всі свої вчинки, тому караються, або винагороджуються тільки ті його дії, за які він може і повинен відповідати. Наприклад, християнська церква суворо засуджує самовбивць і позбавляє їх належного поховання, оскільки вони по своїй волі позбавили себе дарованої Богом життя. Але церква не вважає винним того, хто загинув в результаті нещасного випадку, або на полі бою. Його душа відлітає в потойбічний світ до «Страшного суду», проходячи різні митарства, наприклад, сходження по небесних сходах, які мають дев'ять, або дванадцять, в окремих випадках - сорок щаблів.

Ми знаємо, що померлу людину треба поховати на третій день. А чому саме на третій день? Що відбувається з тілом і душею після похорону? Спочатку звернемося до науковців. Зараз відкрито польові форми життя, невидимі для людського ока. Вони живуть у ефірних формах під назвою «мислячий ефір» і це не просто не відомий нам «Вищий Розум», а це незнайома протоцивілізація. Вона старша за нашу, білковонуклеїнову форму життя. А тому сутності з протоцивілізації - мудріші за нас, бо вони знають більше за нас, адже володіють найдосконалішою технологією, такою, що з нашої точки є фантастичною і неймовірною. Джерело їхньої енергії нам невідоме.

Питання про посмертне буття, чи не буття, рано чи пізно, невмодно і неминуче постає перед кожною людиною. Це, по суті, центральна проблема людського існування, притаманна всім традиційним культурам, і сучасним цивілізаціям, які не втратили спадковості духовних цінностей. Парадоксальність нашої розповіді про «хранителів» (перевізників душ) міститься в тому, що ми говоримо про речі ніби фантастичні, але разом з тим, вони древні як сам світ. Вони були відомі нашим предкам багато тисяч років, але в історичні 1700-1900 роки, пройшло масове нищення інформації про попередні цивілізації, множинність світів тощо. Часто з розвитком цивілізації відбувається не

тільки розквіт знань, але і їх втрата. І зараз прості речі наших предків, спливають перед нащадками ХХІ ст., як фантастичні, неправдоподібні розповіді.

Наукове дослідження проблеми множинності світів почалося в 1957 році, коли американський фізик Х'ю Еверетт-III (1930–1982) опублікував тези своєї докторської дисертації «Формулювання квантової механіки через відносність станів». Вважається, що паралельний світ може мати різні розміри: від невеликої географічної області до цілого Всесвіту. В тому світі події відбуваються по-своєму, він може відрізнятися від нашого світу як в окремих деталях, так і кардинально у всьому. Фізика паралельного світу не обов'язково аналогічна фізиці нашого світу, зокрема, іноді допускається існування в паралельних світах таких явищ, як магія, надприродні сили, чари, дива, співіснування людських душ тощо. Душі померлих відлітають до «Вирію», мешкають за далекими ріками (рахмани), згодом втілюються в дерева, тварин, предмети, або знову повертаються на Землю в іншому тілі.

Жодна людина не прийшла у цей світ просто так, кожен має свою місію. І пам'ятайте, у нас є тільки один шанс виправити якусь одну помилку, скільки б життів ми не проживали. На відміну від багатьох інших народів, українці вважали, що людина має одну душу, яку Бог дає їй при народженні. Будь-який вчений рано чи пізно стикається з питанням, звідки взялася душа людини, як енергетична сутність і чи існує Бог. Щось далеко в Космосі дійсно існує, дехто називає його «Вищим Розумом», інші «Космічною матрицею», треті – «Паралельними світами» тощо. Сьогодні ми поки можемо стверджувати: - Ніяка темна сила не може створити людську душу. Те, що потім люди стають на інший шлях – це вже інше питання. Якщо людина не виконала свого призначення, щось обов'язково станеться з нею – чи то нещасний випадок, чи ще щось. Якщо жінка прийшла сюди народити дитину, то має це зробити. Якщо чоловік повинен написати вірші чи картини – то має це робити. Бо невиконання своєї місії приведе до летальних наслідків у вашому генетичному роді.

Смерть цілком може бути об'єктом наукового дослідження. Тож автори книги звернулись за тлумаченням до релігійних фахівців. Вони кажуть, візьміть за основу перший день смерті людини. Коли смерть у вигляді «чорного ангела» прийшла за померлим тілом, зразу з'являються «світлі ангели», які забирають душу із тіла, і вони разом летять до неба. На шляху душі виникнуть певні перешкоди у вигляді «митарства небесними сходами», де злі духи будуть її зупиняти і промовляти всі її земні гріхи. В залежності від тих земних гріхів, це митарство може тривати від 1 години - до двох днів. Виникає питання, які бувають митарства за християнською релігією?

► Перше митарство - гріхи марно-, пусто- і лихослів'я, насмішки, блюзнірство, виконання пристрасних пісень і гімнів, сміх і регіт...

► Друге - всяка брехня, клятвопереступництво, зайве призивання імені Божого та невиконання даних Йому обітниць, затаювання гріхів під час сповіді.

► Третє - намовляння на свого ближнього, його судження, знищення і знеславлення, лайки, насмішки з одночасним забуттям власних прогрішень та недоліків при неувазі до них.

► Четверте - черевоугодництво через ненажерство, пиятику, споживання страви без молитви, порушення постів, сластолюбство, перенасичення, бенкетування та інші спокуси.

► П'яте - лінощі і небажання служіння Богові, полишення молитви, дармоїдство, невиконання своїх обов'язків.

► Шосте - злодійство явне і таємне.

► Сьоме - срібллюбство і скупість.

► Восьме - лихоїмство і присвоєння чужого багатства.

► Дев'яте - неправда: суд, міра, вага тощо.

► Десяте - заздрість.

► Одинадцять - гордість, марнославство, самозвеличування, недостатня честь родичам, духовній і цивільній владі, непокора та непослух щодо них.

► Дванадцять - лютість і гнів.

► Тринадцять - злопам'ятство.

► Чотирнадцять - вбивство.

► П'ятнадцять - чародійство, спокуса, створення отрут, обмови і нашіптування, пародійне закликання темних сил.

► Шістнадцять - блуд помислами, побажаннями і самими

ділами, а також не пов'язаних шлюбом осіб, насолоджування гріхом, гріховні споглядання і доторки.

► Сімнадцяте - перелюбство через недотримання подружньої вірності, сексуальне блудіння осіб.

► Вісімнадцяте - содомські, тобто протиприродні гріхи та кровозмішування родичів.

► Дев'ятнадцяте - неправдиві мудрування про віру чи сумнів у ній, відступництво та богохульство.

► Двадцяте митарство - немилосердя та жорстокість.

То ж в перші два дні, душа перебуває між двома світами. На третій день християнська душа возноситься на небеса для поклоніння Богові - ось чому св. Церква приймає приношення і править молитву (панахиду) за померлу людину на третій день і потім відбувається поховання тіла на цвинтарі.

Для підтримки душі, родичі на 4 день зранку йдуть на цвинтар і несуть покійному сніданок. На могилі говорять про хороші дії людини в реальному світі. Дозволяють їй за бажанням, до 12 днів приходити в будинок, де жила померла особа. Родичі ставлять в хаті на підвіконні стакан води для душі, який кожний день міняють, залишки виливають під стіл або в куточок. Душа напившись води, буде повертатись до тіла на цвинтарі, це так звана «посмертна метушня душі». Після дев'ятого дня душа за бажанням може полетить у ті місця, де вона була за життя, цей період називають: «душа по муках ходить».

Але треба врахувати те, що на третій день поховання, ангели ведуть душу на поклоніння Богу і він дозволяє показати їй різні обителі святих і красу Раю. Цей період триває впродовж шести днів. Здивована душа прославляє Бога-Творця, забуває власні земні скорботи. Тому не спішить в дозволений термін часу повертатись на землю для «ходіння по мукам». Бо побачене в Раю, може визвати у неї докори за свої земні гріхи, за власну безпечність впродовж життя і погане служіння Богові.

На дев'ятий день душа знову возноситься для поклоніння Богові. Дуже важливою в цей період є молитва Церкви для вимолювання ласки Вседержителя про зарахування її до дев'яти ангельських ликів. Від цього дня, за велінням Владики, душу на 30 днів посилають до Пекла, щоб вона бачила і відчувала пекельні муки грішників. Ці дії називають «виховним процесом», бо її теж можуть осудити на тамтешнє перебування.

На 40-й день душу втретє приводять для поклоніння Богу і тільки тепер він, як праведний Суддя визначає належне земній душі - місце перебування. Звідси й намагання родичів молитвою і відправою в храмах випросити ласку в Творця для новопреставленої душі і місце де вона перебуватиме до часу «Страшного загального суду». Цей загробний стан душі за її моральним (або аморальним) життям на землі не остаточний і може змінитися. Панахиди служать у дні народження, іменин, кончини померлих. Доречними є молитви «сорокоусти».

Цифрі «сорок» надають сакральне значення в релігії. Справа в тому, що цифра 40 досить часто зустрічається в священному писанні. Наприклад, пророк Мойсей за переказами саме 40 років водив іудеїв по пустелі. Ісус саме стільки днів навчав апостолів таємниці Царства

Божого. Славнозвісний старець Зосима говорив всім, що «сєдьмїни і сороковини» проходять крізь всю історію існування людства. А перші апостоли стали родоначальниками звичаю оплакувати померлих протягом 40 днів, що також описується в Біблії. Однак молитися прийнято, як за мертвих, так і за живих. В цьому випадку цифра 40 грає ключову роль. Тож «сорокоустом» прийнято називати таїнство, або молебень, який відбувається щодня протягом сорока днів.

Після 40 днів душа остаточно залишається в потойбічному світі за призначення Бога: «міра нагороди і міра покарання – різні». За словами кіровоградського «хранителя» цвинтаря, у «Великодню ніч» можна побачитись з душами померлих. Для цього потрібно заховатися в храмі із «страсною» свічкою, коли там нема нікого. Душі покійників збираються в храмі, щоб помолитися. Але розмовляти з ними не можна: для цього є інше місце - цвинтар. Коли руйнують цвинтарі, родичі померлих людей втрачають енергетичний зв'язок з їх душами. Це страшно коли руйнують церкви. Земля приймає у своє лоно тіла померлих, а Небо повертає їх назад душами новонародженими дітьми. Звідси вкоренився звичай, сина називай за дідом, а дочку за бабусею, з вшануванням смерті та народження. Це людський «кругообіг» душі і тіла. Наша душа створена для вічного життя.

Шоста глава

*Балади
центральної
частини міста*

ЄЛИСАВЕТГРАД: ПЕТРІВСЬКА ВУЛИЦЯ

Переміщення різних етносів зумовлюють зміни в розміщенні народів, саме тому Єлисаветград з однієї сторони, і землі Кіровоградщини з другої, мали свої приливи та відливи населення. Більш виразно це відчувалось до 1775-1780 р. Міграція населення - складний суспільний процес, який впливає на різні сторони соціально-економічного життя. Відомий астролог Павло Глоба, під час гастрольних відвідин Кіровограду у 1991-1992 роках назвав нашу місцевість «благаю», де постійно змішувались різні народи. Між людьми виробились особливі звичаї в спілкуванні та використання слів-термінів, це немов своєрідний «Єлисаветградський ритуал».

Місто росло у часі і просторі, при цьому було добре захищене фортифікаціями. Росту кварталів сприяла хороша циркуляція повітря, інсоляція, швидкий рух транспорту та чітке розділення на цитадель-фортецю і адміністративний центр, житлові і промислові райони, місця розташування лікарень та кладовищ. В центрі розмістилась Міська дума, банки, навчальні заклади, навколо – приватне житло. Трохи далі - військовий комплекс на Ковалівці, а ще заводи Ельворті і Шкловського, цегельні і продуктові підприємства, млини тощо. Поряд зони рекреації, міський сад, далі сад «Альгамбра» і сад Лайєра, вокзал, базари та заїжджі двори. 1869 року у місті було відкрито телеграф, а у 1884 році - нову поштову контору. Всі об'єкти з'єднані з центром та житловими околицями, де мешкали дрібний торговий люд, міщани та робітники, за допомогою трамвайних ліній вони швидко добирались до необхідного місця.

З 1829 р. Єлисаветград стає центром військових поселень на півдні Росії. У 1820 роках у місті тричі бував О. Пушкін. У жовтні 1823 року батько Т.Шевченка - Григорій вдруге оженився на вдові, яка мала своїх дітей. У багатодітній родині почалися незгоди і сварки, Тарасові перепало найбільше. Наступного 1824 року, Григорій Шевченко, прагнучи захистити Тараса від мачухи, бере його з чумаками до Єлисаветграду продавати яблука з панського саду. Пізніше в місті з'явиться вулиця імені Шевченка. Із Єлисаветградом пов'язані імена цілої плеяди діячів культури і режисури, письменників і поетів, фізиків і архітекторів. Прізвища багатьох із них - вам відомі.

Назви вулиць – це неписемний архів історії кожного населеного пункту, більшість вулиць Єлисаветграду своїми назвами зобов'язані певним історичним подіям, видатним діячам, які залишили помітний слід у житті та історії нашого краю й нашої країни. Навіть за своїми неширокими вулицями, Єлисаветград відрізнявся зручним благоустроєм, як приклад, готель «Петербургський» на розі вул. «Велика Перспективна» і «Петрівська».

Ми з вами в попередній главі розглядали центральну вул. «Велика Перспективна» і дійшли висновку: «вона заслуговує на історичну повагу». Поряд з нею в місті є достатньо й інших вулиць з такою значимістю, наприклад, раніше згадана «Петрівська» (нині Шевченка). Її цілком справедливо називають однією з найважливіших і найкрасивіших вулиць Єлисаветграда. Довга, пряма і доволі широка, густо засаджена деревами, особливо приваблива влітку, коли наливаються білим цвітом красені-каштани, а ще колишні дбайливі господарі висадили липи та акації. П'яний духмянний запах наповнює повітря божественним нектаром. Придивіться до нижнього фото.

Ймовірно історію виникнення вулиці треба віднести до 1755 р. Саме тоді по всій Росії вшановували пам'ять 30 років тому «почившого у Бозі» государя імператора Петра-I (Романова). Немає нічого дивного у тому, що одну вулицю в Єлисаветграді назвали «Петрівською». Таку назву вона носила до 1926

Року. У зв'язку з 65-річчям від дня смерті Тараса Шевченка вулицю перейменували на його ім'я. На фото, сучасний будинок на розі вулиць «Велика Перспективна» і Шевченка (Петрівська), де колись стояв «Петербурзький готель».

На вулиці Шевченка (Петрівська) є кілька цікавих пам'яток історії, культури, архітектури та згадок про видатних людей, і про багатьох із них ми вже писали в нашій книзі. Наприклад, в приміщенні на перехресті вулиць «Велика Перспективна» і «Петрівська», у 1847 року виступав угорський композитор і піаніст Ференц Ліст, якраз навпроти літнього театру, де потім на його місці збудували «Петербурзький» готель, а сьогодні житловий будинок. А ще ми розповідали, як під час Другої світової війни, це перехрестя було вщент зруйноване.

Давайте разом пройдемося по вулиці Шевченка (Петрівська). Вона містить три гімназії та одне народне училище. Почнемо від будинку № 1 (початок будівництва 1860 р), де сьогодні знаходиться відомий усім кіровоградцям навчальний заклад, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка. 2020 року він має шість навчальних корпусів, три гуртожитки, сучасні комп'ютерні класи, їдальні, спорткомплекс, бібліотеку тощо. А починався педагогічний напрямок у 1881 році коли при громадській жіночій гімназії Єлисаветграду був відкритий VIII додатковий педагогі-

чний клас. Його випускниці стали вчительками початкових шкіл. У 1919 році Директорія УНР прийняла рішення про створення у Єлисаветграді закладу з підготовки вчителів у «Театральному» провулку, (нині центральний корпус держ.пед.університету ім. В.Винниченка) на фото, де біля паркану жіночої гімназії молоді хлопці чекають своїх обранок, майбутніх вчителів.

Як повідомляла газета «Ведомости Єлисаветградского городского общественного управления» у номері за 4 квітня 1904 р, *«освящение нового здания женской гимназии попечительским советом назначено на 11 апреля сего года»*. Так закінчувалася шестирічна епопея будівництва. Детально її описав Сергій Шевченко у книзі «Старі стіни: Єлисаветградська жіноча гімназія 1860-1920 р».

До речі, у вересні 1901 року міська дума дійшла висновку, що найзручнішими для новобудови жіночої гімназії є перехрестя «Іванівської» (Чорновола) та «Петрівської» вулиць (у районі пам'ятника Т. Шевченку), або пересічення «Театрального» провулку (вул. Нейгауза) і «Петрівської» вулиці. Бо будівництво на першому місці було дорогим, оскільки вимагало знесення старих і побудови нових сараїв для московських казарм, водопровідної будки, м'ясних лавок, трактиру тощо.

Жаркі суперечки членів міської думи привели до того, що урочисте закладення приміщення жіночої гімназії відбулося у квітні 1902 р, а офіційне відкриття у неділю 11 квітня 1904 року. У 2010 році перед будинком колишньої жіночої гімназії встановили пам'ятник В. Винниченку.

Ми повинні зазначити, що у кварталі між «Театральним» провулком і «Миргородською» вулицею (навпроти жіночої гімназії), були домоволодіння Соколових-Бородкіних, Ніколаєва, Яскульського, Торговицького, міського техника Шостовського. А на самому розі вулиць Миргородська – Карнарукова, (по інший бік «Миргородської» вулиці у напрямку вул. «Інгульської») були домоволодіння Коренка та Каца. Згодом на місці будинку Каца (вул. Шевченка № 8) збудують літній майданчик-кафе.

На непарній нумерації будинків по вулиці Петрівській № 3 (Шевченко), там де сьогодні стоїть військова казарма і пам'ятний знак загиблим солдатам, є дошка жертвам табору-шталагу № 305. Тут в період Другої світової війни, з вересня 1941 по лютий 1943 року був облаштований спеціальний табір для військових полонених. Внаслідок поступового виснаження та розстрілів у березні 1942 року, у таборі з 30 000 військовополонених залишилось близько 600 осіб. У воєнні роки від голоду, холоду, мордувань, знущань та розстрілів у цьому таборі загинуло 54 000 радянських бранців війни. Така офіційна статистика спецтаборів, про які ми декілька разів згадували.

Трохи далі по цій стороні вулиці Петрівській, від 1879 року стоїть будівля чоловічої класичної гімназії, за радянських часів «Будинок офіцерів», сьогодні ГУ МНС в області. Приміщення з'явилося внаслідок перебудови кам'яних «московських лавок». Історія виникнення цих лавок описана в «Історичному нарисі м. Єлисаветграду». У 1839 році, шість корпусів міських кам'яних лавок для московських торговців почали поетапно будувати, останню лавку закінчили у 1862 році. З цього приводу зазначимо, що від самого початку передбачалося будівництво московських лавок на «Базарній площі» (нині Центральний ринок). Планували захватити частини вулиць «Велика Перспективна», «Преображенська» і «Невська» (Пашутінська). Для цього мали скупити приватні лавки, а також відчужити кілька дворових садиб. Але цей проект був занадто дорогий і тоді влада звернула свої погляди на «Фундукліївську» площу.

Московські лавки вирішили будувати в центрі міста на «Фундукліївській площі» (пізніше Міський бульвар, сьогодні площа Героїв Майдану). Але для цього також були потрібні додаткові затрати – треба було перенести «Присутні місця». Тож вибрали найдешевше місце – «Базарну площу» по вулиці «Петрівській» (Шевченко). Одну частину площі віддали під московські ряди, на другій частині – продовжував діяти базар. Підрядником одного з корпусів московських лавок виступав кременчуцький купець Членов, а підрядником решти п'яти корпусів - був ротмістр Потоцький. На їхнє будівництво витратили 103 тис рублів. Згодом московські лавки були перебудовані під казарми для військ у 1878, 1883, 1889 та 1890 роках, пізніше на цьому місці збудували класичну чоловічу гімназію (на фото вище), витративши на це облаштування 22 тисячі рублів.

Урочисте відкриття чотирикласної Єлисаветградської чоловічої прогімназії відбулося 8 вересня 1879, а з 2 червня 1881 року прогімназія була перетворена у шестикласну. Від 5 березня 1885 р, вона стала повною гімназією. У 1887 р. зробили надбудову другого поверху з актовюю залюю і квартирами для директора, інспектора та помічників класних наставників. У 1895 р. влаштували залізний паркан-решітку вартістю 2576 руб 29 коп.

Повторюємо, за радянську владу у будівлі гімназії був «Будинок офіцерів», (тепер служби ГУ МНС). Через 11 років (1890) при гімназії облаштували «Домову церкву». На місці другої частини «Базарної площі» по вул. Петрівській посадили добротний «Гімназійний сквер» (сьогодні парк Т.Шевченка). Випускниками чоловічої гімназії було багато відомих в усьому світі людей, про що нагадують встановлені на стіні меморіальні дошки. З гімназії вийшли: видатний фізик, лауреат Нобелівської премії, академік І.Тамм; винахідник реактивної техніки Г. Лангемак; письменник В. Винниченко та інші. Біля приміщення встановлено пам'ятний знак - протипіхотну гармату, поряд Стела з назвами військових частин, які відзначилися у боях за Кіровоград у 1944 році та пам'ятник «Невідомому солдату».

Єлисаветград був серед передових міст Російської імперії щодо розвитку інфраструктури та культурного життя. А от стаціонарного приміщення цирку у місті не було. Перші циркові балагани облаштовували на «Базарній площі», на розі вулиць «Петрівській» і «Іванівській» (Чорновола), дивись фото. Порівняйте старе фото цього місця, з сучасним сквером біля обласної дитячої бібліотеки ім. Шевченка. У 1961 р. на відзнаку 100-річчя від дня смерті Тараса Шевченка, у сквері встановили пам'ятник поету. На початку серпня 1905 року на «Базарній площі» по вул. Петрівській працювала «Народна виставка картин». В її експозиції, зокрема, були дві картини Іллі Рєпіна. *«Виставка усердно посещается публикой. Плата за вход – кто сколько может»*, - писала газета «Голос Юга».

Навпроти московських лавок та другої половини «Базарної площі» на Петрівській, недалеко від вулиці Миргородської (Шульгиних) був двоповерховий будинок Олександра Акінцієвича Бредюкова, який мав землі у селі Витязівка (нині Бобринецького району). Припускають, що будинок № 8 на початку ХХ ст. був збудований на кошти Роберта Ельворті для головного інженера заводу «Ельворті». За іншою версією, будинок належав міському техніку Шостовському.

Ви вже кілька разів чули про «Кіровоградську (або Єлисаветградську) підземну матрицю», це підземне «господарство» нашого міста, це має неабияке практичне значення. Адже старі тунелі і ходи тримають на собі сучасне місто, яке має п'ять назв.

Можливо у деяких місцях не виключена загроза обвалів під багатоповверховими будинками. Однак варварське знищення «підземного господарства» - це теж не вихід. Руйнувати «Кіровоградську підземну матрицю» - небажано, а залишати їх на призволяще - небезпечно.

Призупинимось на хвилинку і подивимось, які у вище описаному районі є підземні комунікації. У пам'яті кількох поколінь сучасного обласного центру зберігається чимало спогадів про будинки, магазини, готелі, клуби та навчальні заклади, які мали свою «підземну» історію. Раніше ми писали, як підземні входи йшли від Успенської церкви, (сьогодні міськвиконком) у напрямку центральної частини місті, і один хід мав направлення до старої будівлі класичної чоловічої гімназії по вул. «Петрівській» (колись Будинок офіцерів, зараз - ГУ МНС). Місцями підземний тунель обвалений, а виходи до будинків замуровані.

Якщо спуститись до підземного ходу під будівлею чоловічої гімназії на вул. «Петрівській», то подальший напрямок руху буде йти до старого корпусу Єлисаветградської жіночої гімназії (нині педагогічний університет ім. Винниченка), далі до Кавалерійсько-юнкерського училища по вул. Кавалерійській (біля «Ковалівського парку»). Училище виконувало підготовку кавалерійського і козачого командного складу. Нині у будівлі по вул. Кавалерійській дислокується 3-й окремий полк спеціального призначення. Від цього училища, підземний тунель йде одним

ходом до «Ковалівського парку» й далі в район Ковалівки, другий напрямок йде в бік заводу «Ельворті». Для нас цікавим є підземний перехід за назвою «тунель закоханих» між Кавалерійсько-юнкерським училищем і жіночою гімназією (педуніверситет) з однієї сторони і будівлею класичної чоловічої гімназії з другої сторони. Саме по підземному «тунелю закоханих», молоді елісаветградці цих навчальних закладів таємно ходили у гості один – до одного. Кохання ніхто не зміг відмінити.

Для психологічного аналізу, кохання – це складний об'єкт. Його пізнання вимагає міждисциплінарного дослідження, яке поєднує психологію і літературознавство, соціологію і біологію, етнографію і історію, мистецтвознавство та багато інших дисциплін. В різні часи та в різних регіонах України поняття «кохання» та «любов» тлумачилися по-різному. Розвиток цього почуття нагадує крутий підйом на вершину, потім спуск до підніжжя, знову підйом і знову спуск. У коханні між чоловіком і жінкою протягом довготривалого часу провідна роль належала статевому інстинкту, який постійно підтримує романтичні уявлення про кохання.

Йдемо далі «Петрівською» (Шевченка), на нас чекає розгляд будинку № 9 капітана Баумгартена, точніше його вдови Анастасії Петрівни, який й досі стоїть на розі вул. «Іванівська» (Луначарського, Чорновола). Саме в ньому від 1895 р. знаходилась «Земська управа». Будинок 26 січня 1895 року, за постановою земської управи Херсонської губернії, було викуплено у пані Баумгартен під «Єлісаветградську земську управу». В радянські часи (до 1969 р) тут був старий корпус середньої школи № 5 (згодом гімназії). До речі, СШК № 5 (нині гімназію) у 1967 році закінчив співавтор цієї книги Валентин Карпов.

Поряд з будинком вдови капітана Баумгартена (у напрямку до вул. «Велика Перспективна»), стоїть стара будівля, її від 11 серпня 1906 р. орендувала приватна жіноча гімназія Марії Дезірівни Гослен. За радянських часів цей будинок стане старим корпусом СШК (згодом гімназії) № 5. Надаємо для ознайомлення перелік випускниць гімназії Марії Гослен за 1912 рік: Бонфельд Олена, Вольська Ліза, Гольденберг Шпринця (мала

золоту медаль), Губерман Рахиль, Жибкова Олена (мала золоту медаль), Заславська Софія, Корсунська Гінда, Ленська Іда, Лисянська Хиня. Литвиненко Гликерія, Львівська Адель, Метт Ксенія, Мокк Іуманія, Рудницька Марія, Уманська Бейла, Харитон Ревека, Шистер Ревека (мала срібну медаль), Еммануель Анастасія, Ялович Соня та Яновська Люба.

Якщо заглянути до історії земства в Єлисаветграді, то воно бере початок від 2 березня 1865 року, коли відбулися перші «Повітові земські збори» Єлисаветграду в будинку на по вулиці «Петрівська» (колись СШК № 5 на фото). Спершу земська установа знаходилися у колишньому будинку «Повітового дворянства» на Ковалівці, на місці якого згодом збудували приміщення «Єлисаветградського земського реального училища». Трохи пізніше «Повітова земська управа» почала орендувати, а згодом викупила вище згаданий будинок дружини капітана Баумгартена на розі вулиць «Петрівська»-«Іванівська» (Чорновола). У 1914 році єлисаветградське земство вирішило перебудувати зазначену будівлю і добудувати до неї новий поверх. Земство хотіло бачити свою будівлю «монументальної архітектури, спокійного, але суворого характеру».

Вхід до будівлі повинно було бути кілька, а головний вхід повинен вести людей до великої зали земських зібрань і мати вестибюль з гардеробною. У будівлі не повинно бути про-

хідних кабінетів. На кожному поверсі - туалетні кімнати, у прибудові – ліфт. Кімнати повинні бути висотою два сажні (2,13 м. $X2=4,26$ м), за виключенням зали для земського зібрання. Коридори шириною до чотирьох аршинів (71,12 см. $X4=2,84$ м). Опалення водяне, загальне на обидві будівлі. Але цим планам завадила Перша світова війна, потім Громадянська війна в Україні та зміна політичного устрою в державі після більшовицького перевороту 1917 року. Після 1917 року у будівлі колишньої повітової земської управи розміщувалися різні громадські організації, а ж поки не передали будинок під СШК № 5.

В радянські часи (1968 р) вище будівлі колишньої «Земської управи» (СШК № 5), по вулиці «Іванівської» (Луначарського, Чорновола), спорудили нову триповерхову будівлю гімназії (СШК) № 5. А у 1995 році, з дворового фасаду на рівні другого поверху між новими та старими будівлями влаштували теплий перехід для учнів.

На протилежному боці від старого корпусу СШК № 5 по вул. «Петрівській» № 16 і ріг вул. «Інгульська» (Декабристів) маємо від 1890 р. будинок Івана Єрмолайовича Потапова. Окремі дослідники кажуть, що це був готель «Франція». Поряд у № 18 різні банківські установи та зараз відділення № 5 «Нова пошта». По цій стороні вул. «Петрівській» маємо старий будинок пана Очесальського, пізніше в ньому проживав рідний дядько письменника Юрія Карловича Олеші – Мамерт Антонович Олеша, старший контролер акцизного окружного управління. Хлопчик Юрій Олеша народився у нашому місті у 1899 році, а коли йому було три роки сім'я переїхала до Одеси. Не виключено, що під час відвідування Єлисаветграда у 1918 році у складі товариства молодих одеських поетів «Зелена лампа» Юрій Олеша зупинявся у квартирі дядька. Недавно на будинку № 20 по вулиці Шевченка (Петрівська) встановили пам'ятну дошку, що письменник Ю.Олеша народився на цій вулиці.

Вул. Шевченка (Петрівська до 1926 року) бере свій початок від вулиці Медведєва, біля Центральноукраїнського державного педуніверситету ім. Винниченка і тягнеться через усе місто на «Велику Балку» до вул. Світлої. На вул. Шевченка була зосереджена найбільша кількість навчальних закладів міста.

Про перехрестя вулиць «Петрівська (Шевченко) і «Велика Перспективна» (Карла Маркса) на фото ми вже розповідали, зверніть увагу на фотографію, зліва видно готель «Петербургський», а справа у 1907 р. в будинку члена міської думи Зіновія Ксаверійовича Шишковського відкрився перший у місті магазин з продажу грамофонів. Окремі дослідники вважають, що на цьому фото зліва вказано не готель «Петербургський», а готель, пана Коваленка. Ми заперечуємо і вказуємо, що готель Коваленка після 1911 р. був у будинку Волохіна по вул. «Дворцовій». Більш вірогідно, що цей будинок належав пані Камінській, а готель «Петербургський» у ньому орендувала пані Потапова, що проживала у сусідньому одноповерховому будинку.

Посилаємось на О.О. Бабенка, В.П. Колєчкіна із держ. архіву Кіровоградської області про історію міста Єлисаветграда 1917–1921 років: «23 листопада 1918 р. прибічник УНР сотник Михайло Вербицький здійснив переворот у місті і оголосив владу Директорії УНР. 16 квітня 1919 р. у місті відбулася спроба єврейського погрому. На вул. Петрівській біля «Петербургського» готелю натовп почав громити тютюнову крамницю, що належала місцевому єврею. Міліціонерів притисли до стіни, а їхнього начальника В. Волкодава били револьвером».

Нам необхідно сказати декілька слів про «Благородне зібрання» Савелія Остроухова на вул. «Петрівській» там, де зараз знаходиться міська стоматологічна поліклініка № 1. Якщо заглянути в історію будинків на перехресті вулиць «Велика Перспективна» і «Петрівська» (Шевченко), то у 1860-х роках всіх сьогоднішніх будівель не було. До Жовтневого перевороту більшовиків 1917 року тут розміщувалися інші житлові будинки, споруджені і подаровані Єлисаветграду однією людиною Савелієм Кириловичем Остроуховим. Савелій Кирилович залишив по собі добрий слід у місті, в якому прожив усе життя. В 1881 р. за його духовним заповітом, у розпорядження міського громадського управління передано два цегляних будинки з різними службами, у тому числі й безплатною бібліотекою на розі вул. «Петрівська» і «Вел. Перспективна». Крім того, до будинків прилягало майже півтора гектара землі. Їх Остроухов передав під майбутні забудови для цілей громадськості. Прибутки від усієї нерухомості благодійник заповів використовувати для допомоги студентам із найбідніших сімей.

У третій главі нашої книги ми писали, як у 1859 році новостворене «Дворянське зібрання» спочатку квартирувало у будинку Самофалова на «Дворцовій» вулиці (за радянської влади там була міліція, пізніше - Головне управління юстиції в області). Менш ніж через рік це зібрання переїхало у будинок дружини капітана Баумгартена на вул. «Петрівську» (пізніше СШК № 5). Від 1865 року цей будинок став власністю «Повітової земської управи», а «Повітове дворянство» почало будівництво власного приміщення по вул. «Петрівській», і в 1875 р. перебралось до нього. Цей будинок стояв до Другої світової війни на місці сучасного скверу перед міською стоматологічною поліклінікою № 1.

На нашу думку, спочатку у двоповерховому «будинку Дворянства» жили різні очільники Єлисаветградського повітового дворянства, зокрема у 1911-1913 р. титулярний радник Сергій Іполітович Келеповський та останній предводитель дворянства 1914-1917 років - титулярний радник барон Михайло Петрович Медем.

Пройшло небагато часу від 1875 р. і «Повітове зібрання дворян» святкує новосілля. З ініціативи і на кошти членів цієї організації Л.О.Штенберга, С.К.Турчанова, С.К.Остроухова та

архітектора В.П.Верлопа, в кінці 1890-х років, біля нового «будинку Дворянства» на вул. «Петрівській» почали будувати приміщення «Єлисаветградського громадського зібрання» на фото, яке простояло до 1950-х років. Коли в середині кварталу за сучасною будівлею міської стоматполіклініки № 1 та кінотеатром «Зоряний» почали будувати велике приміщення сучасної дитячої поліклініки, старий будинок дворянства – знесли.

За словами місцевого краєзнавця Юрія Матівоса, у Єлисаветграді від 1859 року вже були перші громадські організації у вигляді «благородних зібрань». Сама назва свідчить про їхнє спрямування. До них входили вищі офіцерські чини, викладачі навчальних закладів, медики та вчені прогресивних поглядів.

Підемо далі вулицею «Петрівською» до вулиці Невської (Пашутінська-Компанійця і знову Пашутінська). Це теж одна з найстаріших вулиць міста, яка отримала свою назву від бастіону фортеці св. Єлисавети - Олександра Невського. У номері за 9 жовтня 1909 року газета «Голос Юга» надрукувала наступне повідомлення: *«Переименование Невской улицы. Со вчера вступило в силу переименование Невской улицы. Теперь эта улица носит название Пашутинской. Вчера уже прибывались на домах новые таблички с этим названием».*

Будинку № 21 на «Пашутінській» належав Ганні Самохваловій. Датується він 1860 р, архітектор Ілля Акимович Шилін. Трохи далі стоїть будівля пані Кошкіної за старим № 29 від 1900 року, за радянських часів цей «обкомівський будинок»

мав новий № 46. В старі часи на першому поверсі будинку Кошкіної була *«Контора городского водопровода в доме Кошкиной на Петровской улице»*. А на другому поверсі проживала сім'я Євгена Федоровича Тамма, який у 1898 р. переїхав до Єлисаветграду і поселився на вулиці «Петрівській». Батько (Євген Тамм), залишив помітний слід в історії розвитку міста Єлисаветграду і його часто згадують інші дослідники. Тож коротка мова про його сина Ігоря - «Нобелівського лауреата».

8 липня 1895 р. у Владивостокі народився Ігор Тамма, син інженера-будівельника Євгена Тамма, що працював на будівництві Транссибірської залізничної магістралі. Походив з німецької родини, що переїхала до Російської імперії у середині XIX ст., а у 1898 році родина переселилася до Єлисаветграду. У 1913 році він закінчив Єлисаветградську чоловічу гімназію і поїхав навчатися за кордон. У 1958 р. йому та ще двом радянським фізикам - Франку і Черенкову, була присуджена *«Нобелівська премія»* з фізики за дослідження теорії випромінювання Черенкова-Вавілова. Начальник спецсектора бюро «Арзамас-1» - І. Тамм, розробляв термоядерну (водневу) бомбу. Він доктор фізико-математичних наук, академік, Герой Соціалістичної Праці.

Далі, трохи вище перетину вулиць «Петрівська» - «Олександрівська» (Володарського, Арсенія Тарковського), маємо приватну чоловічу гімназію Крижановського. За радянські часи, це був старий навчальний корпус загальноосвітньої школи № 11. Саме на вулиці «Олександрівській» народився Арсеній Тарковський. У гімназії Крижановського він навчався у 1916-1923 р. (на фото нижче). На цій вул. знаходився костел Святого Духа, Спасо-Преображенський собор та церква святого Володимира. Надаємо список випускників цієї чоловічої гімназії 1915 року (рос. мова): *Аптекман Григорій, Бершадский Лазарь, Гольдштейн Моисей, Винарев Эйвиш, Гальперин Борис, Кац Давид, Державец Даниил, Зиньков Иосиф, В.Красновский, Мексин Иосиф та Соломон, Кульницький Борис, Рубин Иосиф; А.Сидненко, Тростанецкий Исомор, Фунберштейн Лев; Талмуд Яков та В.Шиндеров*, (бачимо багато українських осіб).

*Єлисаветград 1907, приватна чоловіча гімназія
М.К. Крижановського по вул. Олександрівська.*

Де кілька слів про Крижановського Мелетія Карповича (1850-1933), він 20 років викладав у Єлисаветградській чоловічій гімназії. Автор багатьох статей про удосконалення шкільної справи, які друкувалися у всеросійських педагогічних виданнях. У вересні 1907 року заснував власну приватну 4-класну гімназію, у 1911 році вона отримала статус повної, 7-класної гімназії. У 1914 році в навчальному закладі було 130 учнів і 13 педагогів. Помер Мелетій Карпович Крижановський у 1850 році.

На розі «Петрівської» та «Михайлівської» (Кірова) вулиць й до сьогодні знаходить будинок пана Сюненберга, там у 1910 року була відкрита «Земська Пастерівська станція» на 40 ліжок проти сказу. Це спеціальна медична установа для проведення щеплень проти сказу. До цього часу, усіх жителів Єлисаветграду та Єлисаветградського повіту, яких покусали тварини, возили для щеплення до Одеси. Полковник Костянтин Карлович Сюненберг у 1872-1878 р. командував «7-м уланським Ольвіопольським полком», який у 1865-1875 роках квартирував в Єлисаветграді. Помер Костянтин Карлович в Єлисаветграді у 1882 році. А у 1880-1894 роках його дружина Єлизавета Григорівна Сюненберг володіла землями у селі Фурманівка Єлисаветградського повіту (нині у Новоукраїнському районі).

У номері за 19 березня 1910 р. читаємо, що *«городовой первой части Л.Третьяков, стоя на посту по Михайловской улице, был укушен бешеной собакой. Его отправили в Одессу на бактериологическую станцию»*. В наступному номері: *«У домовладельца Ш.Полонского, живущего по ул. Клинцовой, третьего дня взбесилась комнатная собака. Вечером 27 января собака внезапно набросившись на самого Полонского искусала его, жену, троих детей и их прислугу Е.Петрусенко. Искусанные подняли крик, на который сбежались соседи, из коих собака искусала: М.Шнадштейн и ее двух детей, П.Завадовскую 13 лет, и А.Писковенко 75 лет. Общими усилиями собака была убита и доставлена ветеринару, который установил, что собака взбесилась»*.

Нині це одна з будівель зі шведськими коронами по вул. «Петрівська» № 68, належить хлібзаводу. Відповідно до планування, можна припустити, що «Пастерівська станція» була прибутковою і мала багате оформлення фасаду. Відповідно до шведського прізвища Сьонненберг, то воно не дуже поширене в Єлисаветграді. Відомих людей, які його носили, можна перерахувати на пальцях однієї руки. Зокрема, один з них - теоретик мистецтва та поет-символіст Костянтин Олександрович Сьонненберг (1871-1942), відомий під псевдонімом «Костянтин Ерберг». Але чи мав він відношення до будинку Сьонненбергів на вул. «Петрівській», ми не досліджували.

На дворі стоїть сонячна погода, ми підходимо до перехрестя вулиць «Петрівська» і «Карабінерна», на парній стороні стоїть цікавий, двоповерховий будинок № 68 купця Юхима Васильовича Бороди. Старожили називають його «будинком Бороди», чи за прізвищем власника, чи за зовнішнім виглядом людини, яка мала дуже чорну бороду. Цей будинок має свої легенди відповідно «чорної бороди», про них Валентин Карпов писав у іншій книзі «Подорож у часі» 2015 року.

На протилежному боці вул. «Петрівській», якраз на розі вул. «Карабінерна» стоїть будинок № 51, який належав Петру Анатолійовичу Фірсову. Припускають, що приміщення збудоване у 1899 році. У ньому було одне із народних училищ міста Єлисаветграду, яке засноване у 1901 році (нижче на фото). В училищі було чотири відділення, одне з них малярне. У 1912 р було 224 учня: з яких 68 – діти селян; 56 - чиновників і дворян.

Після 1920 р. найбільш відомими учнями «Фірсівського народного училища» (згодом трудова школа № 9) були письменник Юрій Яновський, художник Амшей Нюренберг та скульптор Ісидор Золотаревський.

За даними 1913 р. завідувала «Фірсівським училищем» Серафима Савівна Котляревська, яка проживала на вул. «Петрівська» (Шевченка), у квартирі при училищі. Закону Божому навчав святий отець Володимир Станкевич. Учителями працювали: Антоніна Адріанівна Власова, Олена Павлівна Ковалевська, Єлизавета Іванівна Белявська, Олена Ільвівна Коссюро, Людмила Силівна Добровольська. Учителькою рукоділля була Наталія Василівна Синиціна. Живописно-малярними класами завідував Авксентій Родіонович Глиняний, малярним майстром був Олександр Гаврилович Кріпак. Щороку Глиняний А.Р. брав дозвіл у завідуючої училищем і їхав розписувати церкви. Наприклад, у 1909 році у селі «Сербулівці» Єланецького повіту, у 1910 р – у селі «Салганне» Єлисаветградського повіту, у 1911 р. – церкву у селі «Головківка» Олександрійського повіту.

Багач Петро Олександрович Фірсів був гласним міської думи, проживав у власному будинку по вул. «Московській» (нині Чміленка). Згідно «Алфавитного списка землевладельцев Александрійского уезда на 1896 г», у повіті було 4 Фірсових, усі потомствених почесних громадян. Це Олександр Осипович та три його сини Петро, Григорій та Микола. Згідно такого «Списка на 1915 год», Петро Олександрович Фірсів володів

землями «Пустошь Аннендорф – 1770 десятин, Васильевка – 513 дес. и 2240 сажень, дополнительно 2283 дес. и 2240 саж». Перше поселення Аннендорф знаходилося у нинішньому Новгородківському районі між райцентром і с. Інгуло-Кам'янкою, а друге – це село Василівка в Онуфріївському районі.

У жовтні 1920 р. «Фірсовське народне училище» на розі вул. «Петрівська» (Шевченка) і «Карабінерна» № 48 закріплюють за районом «Велика Балка» і перейменовують у «Трудову школу № 9» окружної інспектури Зінов'євського округу. Завідувачем школи № 9 був В.Л.Косовський, який викладав в школі з 1902 р. Згодом його замінив Г.М.Ігнатенко. У 1935 році в зв'язку із зміною назви міста, було змінено назву школи на «Кіровська школа № 9». Велика кількість педагогічного персоналу звільнилася. За радянських часів в школі № 9 не вистачало парт, учні сиділи по троє за партою, адміністрація неодноразово зверталася до відділу «Народної освіти» за допомогою. І в кінцевому підсумку (1968 р.) старий будинок школи № 9 віддали під школу для розумово-відсталих учнів. А назву «школа № 9» реорганізували в гімназію № 9 і перевели в новий будинок по вулиці Академіка Корольова 27/21.

Далі по цій стороні, зразу за старим будинком колишнього «Фірсовського народного училища» на розі вулиць «Шевченка» і «Кропивницького» знаходиться новий корпус медичної міської поліклініки № 3 для дорослих. До речі на вул. Шевченко знаходяться: дитяча поліклініка № 1; міська стоматологічна поліклініка № 1 та обласний лікарсько-фізкультурний диспансер.

За міською поліклінікою № 3 почались суцільні приватні сектори жителів міста. В одному із них по вул. Шевченко № 63 в період 1957-1967 р проживав співавтор нашої книги Валентин Карпов. Станом на 1957 рік його родина складалась із вітчима Карпова Євгена Петровича, матері Магро (Карпова) Людмили Ігнатівни та молодшої сестри по матері – Світлани.

Далі вулиця «Петрівська» (Шевченко) поволі спускається до річки «Біянки», лівої притоки річки Інгул (басейну Південного Бугу), у XVIII ст. її звали «Балка». Перетнувши «Біянку» ми потрапляємо до мікрорайону «Велика Балка». Там вул. Шевченка перетинають інші вулиці: Олександра Матросова, Далекосхідна, Чайковського, Галушкіна, Воронцовська, Сєдова тощо.

НАРОДНІ УЧИЛИЩА ЄЛИСАВЕТГРАДУ

Особливості суспільного життя Єлисаветграду-Кропивницького відображені в різноманітних назвах, деякі з яких збереглися й дотепер, наприклад, вулиця «Пашутінська» (на честь колишнього міського голови О.М. Пашутіна); вул. «Дворцова» (на ній був розташований палац для царських осіб); «Городський (міський) бульвар» (знаходився у центрі міста); «Межевий бульвар» (був на межі міста); вул. «Вокзальна» (знаходилася поблизу залізничного вокзалу); назви інших вулиць вказували на приналежність: «Кузнецька», «Колодязна», «Полтавська», «Київська», «Бобринецька», «Олександрійська», «Харківська» та інші. Багато старих назв зникли разом з об'єктами при перебудові, переплануванні та зміні влади. Зараз ми поведемо мову про окремі народні училища м. Єлисаветграду-Кіровограду та їхню роль в освіті місцевих жителів.

Після проведення реформ 1860-1870-х років у Російській імперії відчутно загострилася потреба в поширенні народної грамотності, царський уряд вимушений був вдаватися до ряду демократичних поступок. У міру соціально-економічного розвитку Єлисаветграду серед місцевого населення невпинно зростала потреба в освіті. При цьому вирішальним фактором розбудови освітянської мережі виступала приватна та громадська ініціатива. У 1792 р. «Єлисаветградська міська дума» отримала копію наказу імператриці Катерини-II про необхідність створення «народних училищ». (Нижче є таблиця Єлисаветградських початкових навчальних закладів на 1861 рік).

Кожен міщанин намагався просвітити своїх дітей, внаслідок чого відчувався неабиякий порядок і чемність звертання. Гімназії і училища, спеціальні середні заклади і народні школи, малювальні класи і музичні школи підіймали загальний рівень грамотності того часу, за твердженням інших дослідників складав біля 55%. В той же час, жоден навчальний заклад не був гарантований від закриття через конкуренцію. Як приклад, відкриті у 1860-х роках жіночі пансіони пані Хрущової, п. Титаренкова і п. Фортвенглер, незабаром були змушені закрити свої школи. А пансіон Хрущової закrywся зразу після відкриття «Громадської жіночої гімназії», бо не витримав конкуренції.

Єлисаветградські початкові навчальні заклади на 1861 рік.

Навчальні заклади	Рік	Вчителі	Учні
Повітове й парафіяльне училище	1811 р.	10	138
Пансіон Гумберта	1860 р.	4	16
Чоловіче училище Шрейтеля	1859 р.	2	14
Пансіон Титаренкової	1820 р.	7	44
Пансіон Фортвенглер	1855 р.	4	32
Міське двокласне училище	1860 р.	3	12
Школа Володимирівної	1847 р.	2	38
Школа Рогге	1859 р.	2	17
2 чоловічі безплатні недільні школи	1860 р.	2	50
Казенне єврейське училище	1851 р.	3	58
Талмуд-тора	1858 р.	3	105
Початкові єврейські хедери	-	21	281
Разом - 33 школи	-	63	805

В Єлисаветграді була видана книга «Азбука» для початкового навчання грамоти. Якщо 1756 р. навколо фортеці св. Єлисавети налічувалося 27 слобід з населенням 4604 душі, то за даними першого Всеросійського перепису 27 січня 1887 р. в Єлисаветграді проживало 62482 чол. Через 10 років (1897) їх було вже понад 72 тисячі, а на 1 січня 1913 р. - 76649 чоловік. Після запровадження 1871 р. в Єлисаветграді нового міського положення, органи самоврядування міста налагодили розбудову мережі міських народних училищ. Більшість новостворених закладів мали почесних піклувальників, на пожертви яких будувалися школи, організовувалися гаряче харчування, дитячі свята, екскурсії тощо. Так у чому ж феномен Єлисаветграду-Кропивницького?

Фірсівське народне училище (про нього писали в попередньому розділі), засноване у 1901 році. Училище названо за прізвищем попечителя та власника будівлі Петра Анатолійовича Фірсова у якому й квартирувало. Будинок збудували 1899 р, він зберігся до наших днів на розі вул. «Шевченка» № 51 (Петрівська) та «Карабінерна». За радянських часів тут була «Трудова школа», а згодом восьмирічна школа № 9. Фірсів П.А. будучи гласним міської думи, проживав у власному будинку по вул. «Московська» (нині Чміленка).

Про **«Балківське народне училище»** ми знаємо дуже мало, його початковий будинок не зберігся. На плані міста за 1913 рік училище позначене біля Петропавлівського кладовища під старим номером 82. Приблизно на цьому місці, від 1936-1938 років стоїть колишнє триповерхове приміщення школи № 26 на площі «Дружби народів». На кладку стін школи пішла цегла із зруйнованої «Петропавлівської церкви». Пізніше в будинку був Кіровоградський інститут регіонального управління та економіки (КІРУЕ), зараз інститут розвитку людини «Україна». Дехто із дослідників помилково вважають будівлю школи № 26 «Балківським народним училищем ім. Гоголя». Не звертаючи увагу на щорічник газети «Голос Юга» за 1913 р, де вказано, що «Балківське народне училище ім. Гоголя» на «Ярмарковій площі» приймає бажаючих на навчання».

Нам відомо, що у 1895 році земський гласний Павло Зелений пропонував дати «Балківському народному училищу» ім'я Херсонського губернатора Миколи Абази. Однак ця пропозиція не була підтримана. У номері за 12 січня 1903 року газета «Ведомости Елисаветградского городского общественного управления» повідомляла: *«Вследствие предложения господина Херсонского губернатора о разрешении господина управляющего министерства народного образования присвоить, согласно ходатайства городской думы, городским народным училищам наименования: Балковскому - Николая Васильевича Гоголя; Быковскому - Василия Андреевича Жуковского. Просит господ попечителей упомянутых училищ сделать распоряжение об изготовлении с соответствующими надписями вывесок для этих училищ».*

Як бачимо, у 1895 році училище вже працювало і в ньому навчалися діти робітників, селян, ремісників і дрібних торговців. Найбільш обдаровані учні після закінчення училища, мали право вступу до земського реального училища, або до гімназій. Ім'я видатного письменника закладу присвоїли у 1909 р. у зв'язку зі сторіччям від дня народження Миколи Гоголя. Це була велика честь для викладачів і учнів закладу, адже твори письменника у ті часи були дуже популярні. До сторіччя від дня його народження в Москві видали двотомник вибраних творів Гоголя. Міська дума виділила кошти для придбання 1690 книжок.

На 1909 р. у всіх училищах міста навчалось 1200 учнів, у «Гоголівському» було 107 хлопців та 24 дівчини. Кожна особа одержала по двотомнику, так само як і викладачі. Решту накладу передали громадським бібліотекам міста. Слід відзначити, що успішному розвитку навчального процесу сприяла дієва допомога міського голови Миколи Іванова. Міська дума обрала його головою «Опікунської ради» всіх училищ міста.

Великою шанувальницею творчості Миколи Гоголя була завідувачка училища Лідія Федорівна Никифорова. Вона з відзнакою закінчила місцеву жіночу громадську гімназію 1891 року (тепер Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Винниченка), мала звання «домашньої вчительки». Її дочка Євгенія, теж випускниця названої гімназії, після педагогічної практики, викладала в «Балківському народному училищі».

Законовчителем (завучем), був призначений священик Антоній Заплатін, а опікуном на засіданні міської думи обрали надвірного радника Олександра Коренка. Як бачимо, влада Єлисаветграду надавала великого значення навчанню дітей простого люду. І не тому, що вона була дуже гуманна. Життя вимагало. Капіталістична економіка, що бурхливо розвивалася у всіх галузях та технічний прогрес потребували кваліфікованих кадрів. Ось чому в народних училищах вивчалися арифметика, читання, чистописання, співи, а також рукоділля, столярна, слюсарна, живописно-малярна справи і закон Божий. Цей предмет вивчали учні і студенти всіх навчальних закладів, до того ж він вважався найголовнішим. Як бачимо, тодішні народні училища за обсягом навчальної програми, чимось нагадують сучасні професійні училища (без закону Божого), а за рівнем професіоналізму навіть - перевищували.

Про **Завадівське народне училище** маємо скудну інформацію відповідно його заснування. Можливо училище бере свій початок від 1889 року на честь роковин відвідання Єлисаветграду царем Олександром-III разом з родиною. Але чому кошторис побудови затвердили 1 квітня 1891 року на суму 5649 рублів. Можливо будинок загально-освітньої школи I-II ступенів № 12 на «Завадовці», є колишнім «Завадівським народним училищем» (на фото нижче). Загалом до 1899 року Єлисаветград мав 7 початкових народних шкіл та

*Вхід до колишнього Завадівського нар. училища,
сьогодні ЗОШ I-III ступенів № 12.*

1037 учнів. Всі малозабезпечені діти звільнялися від плати за навчання, їх утримання щороку обходилося у 17 300 рублів.

Згадку про заснування «Завадівського народного училища» знаходимо у короткому історичному описі Чинченка В.І. під назвою «Завадівка»: «У 1874 році була збудована школа. Ініціаторами її будівництва були майстри, жителі Завадівки: Біліченко Степан Михайлович і Ситник Андрій Омелянович. Фінансувала будівництва школи земська повітова управа Єлисаветграду». У розділі «Инвентарь Городских Общественных зданий и сооружений на 1 января 1897 года» згадується: «*Деревянное одноэтажное здание под железной крышей занимаемое Завадовским народным училищем в предместье Завадовка. Построено в 1891 году на городской земле попечителем училища Михаилом Кондратьевичем Парфеновым, город сплотил 4794 рубля. В 1892 году был достроен сарай для пожарного брандсбоя и других надобностей, который обошелся 265 руб. 45 коп.*».

Спочатку в училищі було три, а з 1913 року - 4 відділення, після закінчення учні здавали екзамени і отримували свідоцтва про закінчення народного училища. На початок 1915 р, у ньому навчалось 148 дітей. У радянські часи термін навчання

для здобуття базової загальної освіти становив 8 років у школах III ступеня; у школі II ступеня – 5 р; у школі I ступеня – 4 р.

Дослідники пропонують офіційну дату відліку заснування «Завадівського народного училища» вважати на підставі архівних першоджерел Державного архіву Кіровоградської області. У звіті про стан Єлисаветградських міських народних училищ за 1904 рік (Ф.78. – оп.7. – spr.19. – арк.125) згадуються: «Училища відкриті (...) Завадівське у 1889 році». Вартість будівництва «Завадівського народного училища» – 4793 рублів. Для порівняння, «Пушкінське народне училище» на Масляниківці обійшлося місту у 24000 руб.

Опікунська рада «Завадівського народного училища»: Голова Пашутін О.М; опікуни протоієрей отець М.К. Параснов (1901-1904), Макаров Матвій Семенович (1904-1910), Шев'яков Федір Федорович (1911-1914). Відомо, що на засіданні Єлисаветградської міської управи від 2 травня 1918 р. обговорювалося питання про викладання українською мовою в міських початкових школах. Поставили питання: «хто з учителів міг би викладати предмети українською мовою»? Відповідь приголомшила всіх: «Із 9-и Єлисаветградських училищ, лише у «Кушівському початковому училищі», знайшли 2-х вчителів, які посередньо змогли викладати предмети українською мовою».

Про **«Пушкінське народне училище»** ми розповідали в третій главі нашої книги, сьогодні це приміщення відоме як ЗОШ № 7 міста Кропивницького. 17 травня 1899 року на засіданні Єлисаветградської міської думи було прийнято постанову про вшанування 100-річчя Олександра Пушкіна (читаємо без виправлення): «Согласно порученія Городской

Думы, комиссия обсудивъ въ отдельности вопросъ чѣмъ ознаменоватъ со стороны Городского Управления предстоящее 26-го мая 1899 года, столетіе со дня рожденія поэта Пушкина и желая наиболѣе запечатлѣть въ подростающемъ поколеніи города память о знаменитомъ русскомъ поэтѣ, пришла къ заключенію построить в предѣлѣхъ Пермскихъ двух-этажное зданіе для народнаго училища на 300 учащихся, съ квартирой для заведующаго училищемъ и наименоватъ это училище Пушкинскимъ. Планъ и приблизительная смѣта, на сумму до 24. 000 руб. – присемъ прилагаются».

«Народне училище на Соколівських хуторах»

біля Єлисаветграда. Починаючи його досліджувати, не хочеться обійти увагою й інші навчальні заклади на теренах сучасної Соколівської сільської ради з кінця XVIII ст. Питанням освіти своїх селян на «Соколівських хуторах» під Єлисаветградом приділяв увагу Іван, син полковника Соколова Олександра Лаврентійовича (коменданта фортеці св. Єлисавети 1774-1778 р). Іван Олександрович Соколов успадкував від батька не лише землі з селянами, а й добре ставлення до них та їх освіченості. Найперша і найдавніша письмова згадка про училище (школу) в тому населеному пункті міститься у «Результатах подворной переписи Єлисаветградского уезда 1883-1885 г», де зазначено: *«за результатами ревізії за 1859 рік... в с. Черняховка имеется здание школы, но оно пустоует»*. В той же час, за результатами перепису 1885 р, є запис: «грамотного населення у «Соколовці» було 73%».

До «Соколівських хуторів» відносили: село «Соколівське», село «Черняхівка», село «Олександрівка» (сучасне Липове) та село «Нова-Павлівка». У фондах Держархіву області ми ознайомились із документами будівництва «Єлисаветградського народного училища (школи) на Соколівських хуторах». Креслення будинку училища виконав міський технік Іван Рохуха. У приміщенні були три класні кімнати, учительська, квартира завідуючого та кухня. Кошторис будівництва на суму 4850 руб. у квітні 1904 року склав Іван Кишкін. А затвердив проект міський архітектор Барташевич разом з міською думою. Почали будувати приміщення у 1905 році. На жаль, цей будинок не зберігся до наших днів.

Перші кроки по створенню «Соколівського училища» були зроблені у 1897 році, маємо «прошення» селян: *«Земля села Соколівського від каменоломень до Крутого яру належить міській управі Єлисаветграду. Єлисаветградские мешчане, жители Соколовских хуторов 1897 г. направляют «прошение» у якому значится «...далёкое расстояние нашего посёлка до города не даёт нашим детям посещать городские начальные школы, и наши дети обречены на все невыгоды и тяжести невежества. Как городские жители, мы платим налоги, но избавлены от городских выгод. Не имеем права ожидать*

от земства ничего, ведомства для нас стороннего. По исчислению переписи 1897 года у нас 320 детей, из них около половины школьного возраста. Просим создать школу по типу городских в наёмном помещении». Нижче 73 підписа.

Перше приміщення "Соколівського народного училища 1903 р. біля Єлисаветграда

Міський голова Пашутін О.М. особистим розпорядженням попросив міську управу затвердити рішення про заснування «Народного училища на Соколівських хуторах» і сам виділив зі свого власного бюджету 480 руб на утримання училища у 1897 році тому, що міський бюджет був вже затверджений. На той час «Соколівське народне училище» майже рік не мало свого приміщення, до 1903 р. знаходилося у простій сільській хаті на фото. Згодом для училища розпочали будувати власне приміщення з допомогою місцевої мешканки, дружини Єлисаветградського купця й мецената Макеєва. З документів Кіровоградського обл. державного архіву бачимо, у 1899 р. в «Соколівському народному училищі» навчалось 36 учнів, а у 1917 році – 119 осіб. У 1906-1910 р. в училищі працювали вчителі: Швець Павло, Гусєв Іван і Гусєва Анастасія, Заводова Антоніна і священник Заводов Іоан та інші.

В 1917-1921 роках, з приходом австро-німецьких військ у «Соколівських хуторах» квартирувала «Гуцульська сотня Січових Стрільців», які утворили «Хату-читальню», організовували театральні вечори та вечорниці. Всіляко намагалися сприяти національному вихованню у школі. До просвітницької діяльно-

сті долучався і сам командувач легіону УСС Вільгелм Габсбург (Василь Вишиваний), про якого ми згадували раніше, він квартирував в поселенні Масляниківка (передмістя Єлисаветграду).

Серед перших лекторів з агрономії у «Соколівській трудовій школі» (так пізніше назвали училище), був Юрій Тобілевич, син Івана Карпенка-Карого. Він мав вищу політехнічну й агрономічну освіту, приятелював з Іваном Франком, був закоханий у видатну українську оперну співачку Соломію Крушельницьку. Йому пропонували посаду міністра сільського господарства УНР, але він відмовився. У 1918 р. став комісаром освіти Єлисаветградського повіту. Від 1920 року очолив «Просвіту» у Єлисаветграді, а в 1921 р. червоні бійці-будьоновці на декілька місяців запроторили його у концтабір. В кінці 1921 р. Юрій Іванович стає секретарем ради трирічних педагогічних курсів при Єлисаветградській педагогічній школі та викладає природознавство.

У період Другої світової війни «Соколівська трудова школа» (училище) була перетворена німцями на військовий госпіталь, стайні для коней та складські приміщення. Діти шкільного віку, під наглядом німців працювали разом з дорослими на колгоспних полях. Після Другої світової війни, поновилася радянська влада. У 1979 році колишнє «Соколівське народне училище» стає десятирічною школою, і в 1981 році випускає перших учнів з повною середньою освітою.

«Духовне училище» відкрилося в Єлисаветграді у 1820 році - це теж, мабуть один із перших середніх навчальних закладів нашого міста. На початку 1870-х років за кошт духовенства для «Духовного училища» збудували новий двоповерховий будинок у провулку «Духовному» (після 1930 р. Тракторний, зараз ріг вул. Вокзальної та Київської). Це двоповерхове на мурованому цегляному фундаменті з напівпідвалом, просторими кімнатами і спортзалом. При училищі була власна «домова» церква, лікарня та навіть баня! Пашутін у довіднику «Історичний нарис м. Єлисаветграда» писав: *«Церква при Єлисаветградському духовному училищі на честь святого сповідника Василя Парійського збудована і освячена у 1884 році. Збудовано за рахунок колишнього почесного охоронця купця Василя Йосиповича Куцина».*

Зараз у цьому приміщенні знаходиться ЗОШ № 14 - фото. Відомо про цей заклад, на жаль, небагато. Після Жовтневого перевороту більшовиків 1917 року «Духовне училище» було закрите, архів училища не зберігся. Серед будівельних споруд Єлисаветграду-Кропивницького, які віднесені до пам'яток архітектури, приміщення ЗОШ I-III ступенів №14 не значиться. На сайті «Кропивницький час-Тіме» є тривожна публікація Алли Шумейко «Навчання як знущання» – хто відповість за руйнацію старовинної школи № 14, колишнього «Духовного училища»? Це болісний крик душі не тільки авторки.

Історія училища дуже цікава, за словам вчителя історії школи № 14 Надії Феденко, яка багато років разом з учнями досліджувала історію закладу - здається, що духовне училище - це навчальний заклад, у якому готували винятково майбутніх священників. Проте у XIX ст. духовна і світська освіта за структурою майже не відрізнялися. Світська освіта складалася з народних училищ (які фактично відповідали рівню сучасної початкової школи), спеціалізованих училищ – реальних, ремісничих, комерційних і т.п. (4-9 кл. за сучасними мірками) та гімназій (4-11 клас). Майже така сама система була і в духовній освіті – церковно-приходська школа, духовне училище (4-9 клас), духовна семінарія. Випускники гімназій могли продовжити освіту у духовній академії, а випускники семінарій – в університетах. Часто випускники духовних училищ вступали до 5-6 класу класичної гімназії. Для прикладу, професійний педагог і композитор-аматор Данило Якович Крижанівський, навча-

вся у «Єлисаветградському духовному училищі». У подальшому прізвище окремих осіб Крижанівських фіксується серед служителів «Єлисаветградської єпархії», так Степан (1891 р.н), був протоієреєм Кафедрального собору Єлисаветграду-Кіровограду до 1954 року, (можливо він дід Данила). Серед видатних випускників духовного училища були два священника—краєзнавця початку ХХ ст., Гаврило Сорокін та Василь Нікіфоров.

Програма духовного училища майже не відрізнялася від гімназійної. Крім закону Божого, тут викладали російську, церковнослов'янську, грецьку мови, латинь, арифметику, природознавство, церковні співи, чистописання, малювання та креслення. Училище було створене для безкоштовного навчання дітей священнослужителів і приймали до нього тільки православних. Проте скоро почали за плату приймати дітей дворян, міщан та селян. Плата була великою у ХІХ ст. – від 60 рублів за рік, у ХХ ст. - до 140 рублів. Але для батьків хлопчиків це було зручніше, ніж реальне училище чи гімназія. Наталя Зеленська пише, що учнів забезпечували житлом у гуртожитку при училищі та повним пансіоном.

За тодішніми мірками, «Духовне училище» було величезне. Полковник А. Шмідт у «Матеріалах для географії та статистики по Херсонській губернії» зазначав, що 1846 року в училищі було 83 учні, у 1852-му – 110 осіб, а у 1915 році – 169 учнів.

За словами Надії Феденко 12 жовтня 1882 року на посаду директора училища призначили Василя Антоновича Флоровського, майбутнього ректора Одеської духовної академії. Саме тут, у Єлисаветграді народився Георгій Флоровський, майбутній філософ і історик. За спогадами доньки Василя Антоновича - Клавдії Флоровської: *«Вони жили поряд, у власному будинку в Духовному (Тракторному) провулку. (Далі рос. мова). Первые мои воспоминания - дом, где мы жили. Он стоял на углу Вокзальной улицы (шедшей от вокзала до реки) и Духовного переулка. Переулок был короткий и упирался в берег реки Ингул, притока Буга. Летом в Елисаветграде курица переходит Ингул вброд. Недалеко от берега, вправо от Духовного переулка - обрывистый подъем, на котором расположена деревенька (или скорее предместье города) — Солодкая балка. Низенькие хатки с глинобитными крышами, на которых растет трава. Ни деревца, ни кустика, зато много со-*

бак. На противоположном углу Вокзальной улицы и Духовного переулка помещалась земская больница, небольшое одноэтажное здание, около которого постоянно стояли лошади и повозки приезжавших в больницу крестьян. Духовный переулок упирался в Вокзальную улицу. Немного выше по Вокзальной улице на противоположной ее стороне, тоже на углу какой-то другой улицы, находилось здание самого Духовного училища, довольно большое, не то в два, не то в три этажа, с большим двором».

У 1883 році Василь Антонович Флоровський був посвячений у сан та став священником «домової» церкви зазначеного училища. Пізніше він викладав також у реальному училищі та у чоловічій гімназії Єлисаветграду.

Нам не вдалося знайти інформацію, коли і як припинило існування духовне училище. Проте відомо, що вже на початку 1920-х р. у цій будівлі знаходилася «радянська бурса» (чергова трудова школа), потім ЗОШ № 14. У 1990-х р. фасад будинку колишнього училища обклали плиткою, це зіпсувало його вигляд. А от у середині все зберіглося чудово – сходи, колони, арки, ковані решітки, навіть двері до колишньої домової церкви (сьогодні актовий зал). Звичайно, замість вітваря зробили сцену, але коли заходиш в зал, то відразу розумієш – ти в церкві. І мимоволі підводиш очі до куполу, на якому хіба що розпис не зберігся, а на вулиці замість хреста - тепер тризуб.

«Ювілейне народне училище на Катранівці».

Витоки «Катранівського народного училища» треба брати від 19 грудня 1907 року, саме тоді відбулося засідання «Єлисаветградської міської думи», яка вирішила: 1). Пожертвувати 5000 руб. для будівництва будівлі училища на честь «25-річчя існування товариства взаємодопомоги від вогню»; 2). Дати доручення міській управі скласти необхідні для будівництва училища матеріали; 3). Присвоїти новому училищу назву товариства; 4). Будівництво народного училища здійснити в передмісті району Катранівки; 5). Училищу розпочати свою діяльність у 1909 році; 6). Затвердити назву училища «В пам'ять 25-річчя Єлисаветградського товариства взаємного страхування майна від вогню». На розгляд надійшло два проекти: міського архітектора Вальтера та техніка Шостовського.

Міська дума зробила свій вибір на першому проекті (Вальтера). І в 1908 році газета «Голос Юга» надрукувала більше 2-х десятків різної інформації щодо ходу будівництва, починаючи від повідомлення у кілька речень, і закінчуючи інтерв'ю - головою товариства взаємного страхування Ф.Ф. Шрейтелем та членом наглядової комісії за будівництвом А.І. Добровольським, відносно помилок самого проекту.

У жовтні 1908 р, коли ще зводили стіни будівлі, училище оглянули члени контрольної комісії. Її голова Р.Е. Дериченко доповів міській владі, що *«здание не будет пригодно для помещения (училища) школы», потому, что построено не по правилам гигиены»*. В публікації у номері за 5 серпня 1909 р. гласний М.С. Макаров заявив, що уже нічого не можна змінити, оскільки приміщення побудоване. Газета також повідомляла, що очолити нове училище доручили вчительці «Пушкінського училища» Катерині Петрівні Пузенкіній.

Минув час, у червні 1909-го кореспондент «Голос Юга» побував на будівництві і зазначив, що *«здание изящное и красивое»*, в кінці червня 1909 р. Єлисаветградська міська управа довела до відома жителів м. Єлисаветграда, що з вересня 1909 року відкривається міське народне училище на Катранівці. Набір дітей буде здійснювати завідувача училищем Пузенкін К.П.

Як і планували, навчання у «Катранівському народному училищі» розпочалося 1 вересня 1909 р. Та розмови навколо його приміщення ще довго не вщухали. Наглядовий комітет навіть просив правління «Страхового товариства» порушити клопотання перед міською владою про внесення у кошторис на 1910 рік певної суми грошей на виправлення недоліків у приміщенні училища та будівництва квартири для завідуючого училищем. Але міська управа залишила це клопотання без уваги.

До 1913 року склад учительського колективу училища поповнився багатьма вчителями, серед яких: вчитель співів Сергій Пузенкін, законоучитель Федір Скворцов (диякон Знаменської церкви) та інші вчителі: Олександра Стюпіна, Анфіса Коломієць-Клинцівська, Марія Сахарова. Газета «Голос Юга» за 1913 рік вже по іншому описувала училище: *«... просторі класи з високою стелею у 5,5 аршина (майже 4 метри). У класах дерев'яна підлога, у коридорах постелена плитка. Печі з теракотовим покриттям: «Единственное неудобство то, что*

квартира для учителя находится в подвальном этаже»

За період подальших подій, а це Перша світова війна 1914 р, жовтневий переворот більшовиків 1917 р, Громадянська війна та колективізація, «Катранівське народне училище» (згодом Реальне професійно-технічне училище з терміном навчання 7 років, пізніше – трудова політехнічна школа), працювало та навчало дітей розумному, доброму і вічному. З розширенням мережі навчальних закладів в кінці 1980-х років, які готували спеціалістів робітничих професій, потреба саме в таких школах - відпала. Оскільки у мікрорайоні «Катранівка» не було звичайної школи, то цей заклад почав функціонувати як восьмирічна (пізніше неповна середня) школа № 2 по вулиці «Новгородська». З 1995 року в результаті реорганізації вона набула статусу загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2.

«Куцівське народне училище». Слід наголосити: «Мікрорайон Куцівка – одна з найперших і найбільших околиць Єлисаветграду-Кропивницького, розташована в південно-східній частині міста. На півночі вона межує з «Катранівкою», на півдні – з річкою Інгул, на південному сході проходить дорога до «Завадівськи», а в межах району протікає річка

«Біянка». Після запровадження 1871 р. в Єлисаветграді нового міського положення (затвердженого 16 червня 1870 р) органи самоврядування міста налагодили розбудову мережі міських народних училищ.

У 1873 році на розі вулиці «Таврійської» та «Середнього» провулку було відкрито «Куцівське міське народне училище ім. Графа Коцеби». Тепер у цьому приміщенні опановують знання місцеві школярі, адже тут розташована НВО ЗНЗ №1 на фото.

Нижче теж саме училище, вигляд з «Середнього» провулку.

Більшість тогочасних, новостворених навчальних закладів мали почесних піклувальників, на пожертви яких будували школи та училища, організовували гаряче харчування, дитячі свята, екскурсії тощо. Міським початковим народним училищем у «Середньому» провулку на «Кущівці», опікувався потомствений почесний громадянин Олександр Йосипович Волохін. Ми припускаємо, що можливо його відкрили у 1873 р. і зразу назвали ім'я генерала від інфантерії Павла Євстафійовича Коцеби, який з 1862 по 1874 рік займав посаду генерал-губернатора Новоросійського краю.

В «Историческом очерке г. Елисаветграда» станом на 1 січня 1897 року згадується *«деревянное одноэтажное здание под железной крышей со службами, занимаемое Кущовским народным училищем. Приобретено покупкой у строителей кущовской церкви за 2000 руб. в 1875 году»*. Через деякий час, а саме 5 березня 1899 р. почесний піклувальник «Кущівського народного училища» Олександр Волохін звернувся з заявою до міського голови Пашутіна. Він висловив стурбованість аварійним станом приміщення та його перевантаженістю, та ініціював будівництво нового приміщення.

За словами Волохіна, старе приміщення училища, *«как по своим размерам, так и по своему благоустройству, далеко не соответствует тем необходимым требованиям, в помещении тесно и сыро, мало света и воздуха»*, також були відсутні надвірні споруди. Олександр Волохін просив дозволу на будівництво нового приміщення училища поряд зі старим, а також виділити з міської казни на будівництво 5000 рублів, а решту вартості він обіцяв оплатити з власних коштів. Якщо ж місто не знайде такої суми, О. Волохін погоджувався внести її

сам, з розрахунком, що потім місто поверне йому цей борг.

Через тиждень після вищезгаданої заяви О.Волохіна міський архітектор Олександр Лишневський склав проект цегляного одноповерхового будинку та кошторис на його спорудження на суму 11 500 рублів. Фасад мав бути у цегляному стилі, планування – класичне. Сам будинок мав форму літери «С», симетричний з фасаду, з входом по центру (вище фото). Зліва від входу згідно проекту мала бути гардеробна, справа – кімната для учителів та бібліотека. У будинку були 4 класи на 170 учнів, а також кімната для сторожа. Тильна сторона виходила на стару будівлю училища.

Міська влада дала дозвіл Олександрові Волохину на будівництво нового приміщення «Кущівського народного училища». Щоправда, майже рік тривали дискусії щодо місця його спорудження. Спочатку приміщення училища збиралися будувати по вул. «Херсонській», у кварталі між провулками «Богадельним» та «Середнім». Але зупинились на розі вул. «Таврійській» та «Середнім» провулком. 5 вересня 1900 р, Олександр Волохін звертається до міської управи, про завершення будівництва нового корпусу народного училища і просить прийняти його в експлуатацію. Цей будинок від 1900 року й досі стоїть у «Середньому» провулку, там сьогодні один з корпусів школи №1.

«Пашутінське народне училище». У Єлисаветграді-Кропивницькому є кілька будинків, які цікаві не лише тим, що мають багату історію, а й тим, що вони були добудовані чи перебудовані від більш старих будівель, і з часом змінили своє первісне призначення. Зараз піде мова про одне з найменш досліджених народних училищ міста за назвою «Пашутінське». Його стіни з двору вбудовані в приміщення колишнього підприємства «Акустика» по вул. «Ельворті» № 5. Перша згадка про «Пашутінське народне училище» датується 16 квітня 1903 р. У цей день Єлисаветградська міська дума затвердила програму відзначення 25-річчя перебування на посаді міського голови Олександра Миколайовича Пашутіна.

У документі, зокрема, було зазначено: *«Открыть городское народное училище на Ковалевке с присвоением ему имени А. Н. Пашутина с тем, чтобы открытие могло последовать с августа месяца сего года, для чего необходимый кре-*

дит в размере 1115 руб. отнести на сверхсметные прибыли городского общественного банка за 1902 год и внести его в дополнительную смету, а на будущее время, необходимую сумму для содержания этого училища в комплекте первоначально на 80 учащихся, ежегодно вносить в смету городских расходов, и теперь же возбудить в установленном порядке надлежащее ходатайство о присвоении вновь предполагаемому народному училищу имени А.Н. Пашутина».

До речі, перебуваючи на відомчій службі Міністерств народної освіти та юстиції Росії, Олександр Пашутін дослужився до чину «надвірного радника» (7 клас). Це означає, що наступний чин (8-й клас), якщо б він його отримав, надав би йому право на спадкове дворянство. А його монографія з історії міста не дала комуністам замовчати Пашутіна О.М. в народній пам'яті елисаветградців.

Проект та кошторис будинку склав головний архітектор міста Олександр Петрович Кишкін. Дума затвердила кошторис 12 січня 1904 року на суму 24 800 рублів, з яких 16 000 рублів виділив Роберт Ельворті, а решту мали взяти з бюджету міста за 1905 рік. Будинок збудували буквою «Г» на розі вул. «Кавалерійська» і «Київська», на 1478 квадратних сажень (1 сажень 216 см) землі, навпроти будинку Лішиних (на фото). Оскільки, неподалік були залізничний вокзал та завод Ельворті, а по вул.

йшов інтенсивний рух транспорту, приміщення віднесли від проїзної частини дороги на 10 сажнів (21,6 м) і огородили.

Так сталося, що добудовувати приміщення у 1905 році довелося новому головному архітектору міста П.В. Барташевичу. Заради здешевлення кошторису, він прибрав з фасаду будинку маскерони та іншу ліпнину, а також спростив другий поверх. Облицювальну плитку замовляли у Харкові на керамічному заводі Е. Бергенгейма (вона сьогодні зберіглася у приміщенні «Акустики»), додатково брали плитку у Слов'янську на «заводі Дзевульського та Лянге».

11 серпня 1905 року контрольна комісія оглянула збудоване «Пашутінське народне училище» і визнала будівельні роботи *«удовлетворительными и целесообразными»*. Газета «Голос Юга» за 10 вересня 1905 року повідомила: *«На днях закончена постройка здания Пашутинского училища, производившаяся под наблюдением члена управы М.С. Макарова. Принято в училище около 250 детей и с 3 сентября начались занятия. При училище имеется громадний роскошный актовый зал, помещение для библиотеки, в которой находится один шкаф с десятком тощих книжонок, и просторная рукодельная комната»*.

У «Пашутінському народному училищі» чотири роки, до 1913-го, навчався наш земляк, Заслужений залізничник СРСР, Герой Соціалістичної праці Семен Фокович Тютюшкін. А перед Другою світовою війною це приміщення стало «Політехнічною середньою школою № 4», в ній навчався видатний учений-географ, міністр освіти УРСР 1971-1979 років, Олександр Мефодійович Маринич, родом з Суботців Знам'янського району.

У радянські часи (1962 р) «Політехнічну школу № 4» тимчасово перевели до машинобудівного технікуму, а будівлю колишнього «Пашутінського народного училища» передали заводу «Червона зірка». Пізніше в ньому розмістили один із корпусів інституту сільськогосподарського машинобудування, а потім на його місці побудували інженерний корпус заводу «Червона зірка». У 1967 році «Політехнічна середня школа № 4» переїхала у нове приміщення по проспекту Винниченка.

Слід додати, що нині «Пашутінське народне училище» не функціонує. Частина споруди зруйнована, а інша частина входить до складу заводу «Акустика».

«П'яте народне училище» по вулиці «Успенській» (Гоголя). В «Историческом очерке Елисаветграда от 1897 г», Олександр Пашутін писав, що з 1871 р. в Єлисаветграді поступово були відкриті 6 міських народних училищ. У от у якій послідовності - поки що невідомо. Дослідники називали училища за мікрорайоном міста, де вони знаходилися, або ж за іменем, яке було присвоєно навчальному закладу. Та такої назви чомусь не знайшли для «5-го міського народного училища» на вул. «Успенській» (Гоголя). Оскільки воно увійшло в історію під такою назвою, можна припустити, що саме таким за порядком й було засноване. Виділялося серед інших воно тим, що тут було ремісниче відділення з слюсарною, столярною та швейною майстернями. У газеті *«Ведомости Елисаветградского городского общественного управления»* листопада 1902 р. надрукована доповідь, яка була адресована міській думі.

Доповідач - опікувач «5-го міського народного училища» з ремісничим відділенням Іполит Іванович Макєєв. Його батька (почесного громадянина) Івана Микитовича Макєєва, який був міським головою Єлисаветграду в 1864-1865 роках, вважають засновником цього училища. Після його смерті у 1887 році опікувачем училища став Аполлінарій Афанасійович Островський. А з 1888 року, коли й Островський помер, то опікувачем став вищезазначений Іполит Макєєв, аж до своєї смерті у 1908 році.

Як писав Іполит Макєєв, спершу в одному приміщенні «5 народного училища» уживалися навчальні класи і майстерні, з яких постійно доносився стук та грук, що заважало учбовому процесу. В училищі було чотири класи, один з яких рукодільний. Учням викладали креслення (геометричне, проекційне та технічне), малювання, арифметику, фізику, геометрію та механіку. Щоб уникнути шуму, у 1890 році збудували для майстерень нове приміщення. Оскільки головний корпус перебував в аварійному стані, то у 1894 р. добудували дерев'яний флігель.

За даними 1913 року, завідувала училищем Олександра Чайковська. Предмети викладали: Євдокія Синицина, Софія Павловська, Пелагея Бухвостова та Єлизавета Завротинська. Кілька разів на тиждень були уроки співу під керівництвом учителя Семена Підпригори, а по суботах займалися хористи. Відомо також, що з 1 листопада 1895 року завідувачем майс-

терень став Яків Цуканов. У 1913 році ремісничими класами завідував Мефодій Пелипенко, столярної справи навчав Ілля Акименко, слюсарної - Сергій Бурда, ковальської - Савелій Кременецький, рукоділля - Олена Данилова та інші.

Від інших дослідників дізнаємося, що «5-те народне училище» у 1902 році знаходилося у старому дерев'яному будинку, який фасадом виходив на «Успенську» вулицю. (Сьогодні на його місці по вулиці Гоголя № 86 в середині кварталу стоїть будинок на фото), чи перебудований він із старої будівлі, ми ще не з'ясували. За радянської влади - була станція юних техніків, сьогодні у ньому - музей міліції Кіровоградської області.

У 1902 році в «5-му народному училищі» навчалися 105 учнів, з яких 56 хлопчиків та 49 дівчаток. Єлисаветградська преса у червні 1903 року повідомляла, що в «5-му народному училищі» з 25 травня по 1 червня 1903 щоденно відкрита річна виставка робіт учнів ремісничих та рукодільних класів. А Іполит Макєєв писав: «...ремесленные классы дают практические знания своим питомцам» і щорічно у травні проходила перевірка знань. До тогочасної комісії входили фабричний інспектор місцевої дільниці, завідуючий міським водопроводом, міський архітектор, представники єлисаветградських заводів та фабрик і завідуючий майстернями училища.

У 1896-1901 роках іспити в «5-му народному училищі» склали 38 випускників, 14 - з яких потім працювали на міських підприємствах столярами та модельниками, 7 - на залізниці телеграфістами, 58 - помічниками машиністів та слюсарями, троє - у креслярських бюро, 1 - на телеграфі та 1 став майстром в училищі. Учні, які успішно здали іспити, отримували свідоцтва, що давали право на пільгу з військової повинності.

РЕАЛІЇ НАЙСТАРІШОЇ ВУЛИЦІ МІСТА

Яка вулиця в Єлисаветграді найстаріша? З цього приводу дослідники сперечаються й досі. Трохи вище ми згадували вулицю декількох назв: Невська-Пашутінська-Компанійця і знову Пашутінська, на нашу думку, саме вона є однією з найстаріших вулиць міста і можливо, отримала свою назву від бастіону фортеці св. Єлисавети - Олександра Невського. Пригадаймо номер газети «Голос Юга» за 9 жовтня 1909 року, де було наступне повідомлення: *«...Со вчера вступило в силу переименование Невской улицы. Теперь она носит название Пашутинской».*

Це була друга вулиця нашого міста, названа на честь міського голови Олександра Пашутіна. Першою у 1909 році перейменували вулицю «Безпопівську» - на «Гоголівську» з нагоди сторіччя письменника. Але обидві назви прижилися не відразу. Тоді багатьом це здавалося дикістю. Адже в старі часи міста і вулиці не заведено було називати на честь звичайних людей, тільки святих. Навіть равеліни фортеці св. Єлисавети мали назви на честь святих. Тож для перших вулиць міста запозичили назви равелінів, іноді назви ділили на дві сусідні вулиці. Як приклад, равелін Архангела Михаїла - дав назву вулицям «Архангельській» та «Михайлівській». А равелін Олександра Невського – вулицям «Олександрівській» (нині Тарковського) та «Невській».

Ми впевненні, що на початку 1750-х років, вулиці «Велика Перспективна» не було в проекті, а «Невська» - була, і в 1754-1755 роках її вважали центральною вулицею поселення, яке розбудовувалось на лівому березі Інгулу. І саме на вул. «Невській», де зараз «Центральний ринок» і на розі вул. «Преображенській» стоїть будинок кафе «Максим» (колись готель Рига), поряд торговий центр «Лісова пісня», саме тут знаходилися приміщення «Першої міської думи» та поліції. А на початку вул «Невської», де сьогодні стоїть пожежна частина, була водонапірна вежа (про неї трохи нижче). До 1815 р. пожежники не мали своїх коней, їх наймали вже під час самої пожежі і вони прибували в пожежну частину за бочками, після цього їхали до річки Інгул за водою і тільки тоді вирушали на місце пожежі.

В кінці XIX ст. штат пожежної команди був в складі 1-го фельдфебеля і 10 пожежних служителів, налічував 22 коней, 6 брандтів, 2 лінійки, 5 парних пожежних бочок і 2 однокінних. З 1850 р. пожежна частина розміщується в одному з приміщень міських публічних місць на вул. «Вел. Перспективна» поруч з «Міським бульваром» (нині - площа Героїв Майдану). Тут було побудовано каланчу (вишку) для огляду міста., але згодом змінили її місце знаходження.

Дон-Амінадо, у своїх знаменитих мемуарах «Поезд на третьем пути» відзначав, що після міського голови Олександра Пашутіна, другою за важливістю особою в Єлисаветграді вважався поліцеймейстер (начальник поліції). В «Памятной книге Єлисаветграда на 1901 год», зазначені всі посадові особи міста, там є «полицеймейстер и коллежский асессор» Клавдій Інокентійович Безсонов, про міську поліцію ви читали в IV главі цієї книги.

Повертаємось до старого будинку на розі вул. «Невська» (Пашутіна) і «Преображенська» (Карла Лібкнехта 1919-1994 р), на ньому висить назва «кафе Максим». Цю ділянку землі почали заселяти старообрядці з Чернігівщини ще 1752 року. Спочатку вони називали вулицю «Преображенську» - «Купецькою», але згодом змінили назву, бо на розі з вул. «Олександрівською» (Володарського, Тарковського) - збудували Преображенську церкву. У 1899-1941 р. по вулиці «Преображенська» була облаштована трамвайна колія, *«лінії № 2 для перевозу громадян»*.

У 1910 році пан Ф. Зільбер відкрив у будинку на розі вул. «Невська» (Пашутіна) і «Преображенська» (Карла Лібкнехта) першокласний готель «Рига» з комфортабельними номерами, у яких були ванні кімнати (сьогодні кафе Максим). На внутрішньому подвір'ї готелю «Рига» знаходилися приміщення для зберігання карет і коней постояльців. Після більшовицького перевороту 1917 р., пан Озерянський організував «ночліжку» для різних малозабезпечених людей. Трохи пізніше на другому поверсі влаштували комунальні квартири, за радянських часів провели перебудову і на першому розмістили «Кулінарний технікум», їдальню для приїжджих на «Центральний ринок» та різні дрібні магазини. З роками фасад будинку - змінився.

В старі часи, свій початок вул. «Невська» брала від фортеці св. Єлисавети на правому березі Інгулу, і проходила уздовж «Сінної площі» через «Османський бульвар» (тепер – Молодіжний, за радянських часів – сквер ВЛКСМ) і пішохідним мостом з'єднувалася з лівобережною частиною. Схожий пішохідний місток є в наявності й сьогодні. Далі, біля «Центрального ринку», вулиця «Невська» підіймалась вгору до сьогоднішньої пожежної частини. На цьому місці в Єлисаветграді 1893 р, урочисто відкрили водогін з першою Водонапірною вежею з баком на 300 кубометрів води. Вже в радянські часи на даху башти влаштували оглядовий майданчик, з якого відкривалася панорама міста. Ця башта існувала до січня 1944 року, відступаючи німці її підірвали у Другу світову війну.

Довгий час вул. «Невська» залишалася найпрестижнішою у місті, і мала різні народні назви. Чого тут тільки не було: пекарня, молочарня, пральня, хімчистка, контора та склад «Постачальника Двора Його Величності С.-Петербурзького пивоварного заводу товариства «Калінкін». Далі «1-я Єлисаветградская паровая вулканизация автомобильных и велосипедных шин и камер Березовенко». Поряд - «Убежище для беременных и рожениц акушерки Е.Дайно». А ще були численні магазини, адже вул. проходила вздовж базару. На розі з вулицею «Покровською», була «Конфетна фабрика Вінерова», далі на розі з вул. «Болотяною» - стояв «Заїжджий двір Мордка Дайна». Кожен квадратний сантиметр нерухомості на «Невській» (Пашутінський) вулиці використовувався і приносив прибуток. Важко навіть уявити, як все це вміщалося на ній.

У статті «Вулиця Невська-Пашутінська на зламі віків», краєзнавець К. Шляховий зазначає, що на цій вулиці були розташовані різноманітні торгові заклади, а в яких жили відомі єлисаветградські купці. Ті, хто будував тут житло, планували жити при своєму підприємстві. Приклад, будинок лікаря з нервових захворювань Ісака Абрамовича Гольденберга. Він ухитився біля житлових приміщень водолікарні на вул. «Невській» (Пашутінській), додатково відкрити погріб вин. Дружина лікаря Іда Яківна Гольденберг мала власний бізнес – торгувала вином у тому самому будинку, де її чоловік лікував пацієнтів.

Були протилежні приклади, коли купці з вул. «Невської» не торгували біля своїх будинків, а мали бізнес на інших вулицях.

цях міста, або в інших населених пунктах. Наприклад, Айзик Йосифович Заславський, мав житловий будинок на «Невській», а «Торговий дім Заславського» - на вулиці «Велика Перспективна» біля «Великого мосту». Або Бен'ямін Хаїмович Слобідський, жив на «Невській», а власний млин був на «Московській». Цаль Гершевич Камінський мав власний бізнес на правому березі Інгулу по «Верхній Пермській», сьогодні там розміщується фізкультурний факультет державного педуніверситету. Одним із найвідоміших жителів вулиці «Невської» був купець Дмитро Фомич Лошкар'єв, у його будинку орендували кімнати дрібніші купці: Лазарь Котляров (бакалія), Ель Лінецький (аптечні товари), Олександр Ревебцов (трактир) та інші. Сам Дмитро Фомич вже не займався торгівлею, а служив у Єлисаветградському міському громадському банку заступником директора.

Коли у 1842 році розпочали заощення вулиць Єлисаветграда «диким» камінням, то першою почали заощувати вул. «Невську» (Пашутіна), другою була вул. «Михайлівська» (Кірова): *«Невская улица против бывших зданий городских присутственных мест, от Преображенской до Болотной улицы, а Михайловская от Болотной до реки Ингула. Заощение этих участков было произведено с подряда отставным подполковником Штральбертом и квадратная сажень мостовой обошлась по 1 р. 24 коп. серебром»*. У 1876 році була заощена уся вулиця Невська (без влаштування тротуарів).

Ви вже знаєте, що перша міська установа (управа) Єлисаветграду розміщувалася у будівлях по вулиці «Невській», біля «Преображенської церкви» у кварталі між вул. «Покровською» та «Преображенською». Читаємо «Исторический очерк Елисаветграда» (без виправлення): *«Прежняя городския присутственные места как то: Городская дума, магистрат, сиротский и словесный суд, квартирная комиссия и городская полиция помещались в принадлежавших городу деревянных домах, находившихся на углу Невской и Купеческой (ныне Преображенской) улицах»*. (Далі рос. мова)

На этом месте (возле Преображенской церкви) в настоящее время городским управлением, построен каменный корпус лавок, а также производится торговля жизненными продуктами. Когда был организован «Пожарный обоз» с командой, он помещался в городских деревянных постройках, находив-

шихся на месте, занимаемом в настоящее время общественным двором, между гостинными рядами каменных лавок на Бол. Перспективной улице и рядом односкатных, каменных лавок, выходящих на «Базарную площадь».

Рядом с «Пожарным обозом», на месте существующего в настоящее время каменного 2-х этажного дома А. Пашутина, впоследствии находилась гаубтвахта. А впереди нее к Невской улице был Плац-парад, ныне эта площадка присоединена к базару и занята лавочками с молочной торговле. Все городские присутственные места, городская полиция и «Пожарный обоз» в 1850 году были переведены в вновь отстроенные для них каменные здания на Большой Перспективной улице, где находятся и ныне», (конец ссылки).

Йдучи в кінці 1750-х років вул. «Невською» вниз від фортеці св. Єлисавети, необхідно було пройти територіями, які на початку ХХ ст. зайняли: «Османський провулок», колишня єврейська синагога на В. Пермській (у радянський час хліб-завод) та стадіон факультету фізвиховання державного педагогічного університету, і спуститись до пішохідного містка через Інгул. До річч, 18 грудня 1903 року елисаветградська міська дума відхилила клопотання торговців «Старого базару» (Центральний ринок), про побудова нового мосту через Інгул по вул. «Невській», замість пішохідного містка. Дума мотивувала своє рішення тим, що тут велике скупчення людей та торгових при-

міщень. Далі дума визнала за необхідне замінити існуючий пішохідний місток через Інгул та дала доручення головному архітектору міста розробити проект і виділила на будівництво 920 рублів. На фото вище ви вибачите металевий міст через Інгул на «Невській» (Компанійця) вулиці у радянські часи. Поряд на лівому березі річки Інгул, біля цього пішохідного містка була «Станція з прокату човнів».

Продовжимо розгляд родин на вул. «Невській» (Пашутіна) до більшовицького перевороту 1917 р. Великою маєтністю уздовж вулиці «Безпопівська-Василівська» (згодом Успенська-Гоголя), починаючи від вул. «Невської» (Пашутіна) до вулиці «Олександрівська (Володарського, Арсенія Тарковського), володів купець Абрам Давидович Барський, власник особняка, який нині займає обл. краєзнавчий музей. Після його вбивства у 1907 р, спадкоємці здавали нерухомість в оренду. Наприклад під «трактир Семенова». Родичі Абрама Барського, подружжя Шльома і Цирля Барські жили у будинку № 72 на розі вул. «Невська» та «Московська» (Дзержинського, Чміленка).

Двоюрідні брати знаменитого елісаветградського міського голови Олександра Миколайовича Пашутіна - Микола та Іван, теж жили на вулиці «Невській». Їх дім знаходився біля «Базарної площі» (нині Центральний ринок). Недалеко від них жили потомствені почесні громадяни, брати Яковичі. Правда брати вже не займалися торгівлею (Іван Якович був лікарем). А ще вони здавали приміщення іншим, в їх будинку знаходилися лавки двох купців: Єрусалимського та Ломовицького. А сам міський голова Олександр Пашутін на той час мав двоповерховий будинок на вул. «Велика Перспективна».

Власні будинки на вул. «Невській» (Пашутіна) мали купці Тимофій Тимофійович Акімов, Арон Абрамович Бельський (шорна майстерня), Сахар Лейбович Броун (мануфактура), Файвіш Мойсейович Дубінський (хутро), Хаскель Давидович і Бенціон Лейбович Камінські (мануфактура), Мойсей Абрамович Кац мав двоповерховий дім на розі з вул. «Преображенською», брати Василь і Семен Маричеви (займалися іконами, книгами, шпалерами тощо), Герш Шльомович Мексін і Мойсей Наумович Осовецький - винна торгівля. Далі на вул. «Невській» жили Олена Селеванова, Яків Торговицький, Хаїм Черняхівський, брати Меєровичі та інші заможні підприємці.

Вулиця «Невська» не обмежувала свої функції тільки торгівлею. На ній знаходилися дві синагоги «Велика» на розі з вул. «Московською» та «синагога Бесгамедріш» (на фото) на розі з вул. «Нижедонецькою» (від 1923 Тимірязєва, а від 2016 Карпи). Вулиця «Нижедонецька» отримала назву від одного з Донських полків, який дислокувався в Єлисаветграді. На нижньому фото «Велика юдейська синагога» на розі вул. «Невська» (Пашутіна) і В.Чміленка. Попередні назви «Московська» 1853-1923 р., далі Держинського до 2014 р; зараз В.Чміленка від 2026 р.

Медицина на розі вул. «Невська» і «Верхнедонська» представлена водолікарнею І.А. Гольденберга (тепер 3-тя міська лікарня). На фото праворуч видно вхід до цієї лікарні.

У 2016 р. колишня вул. «Верхнедонська» змінила назву на «Архітектора Паученка» і являється продовження вулиці «Дворцової». Історія останньої розпочалась у вересні 1847 р, коли імператор Микола-І заклав перший камінь під будинок-палац для прийому «найвищих осіб» біля майбутнього «Ковалівського парку», саме від Палацу - до вулиці «Велика Перспективна» йшла вул. «Дворцова». Далі її продовжувала вул. «Верхнедонська» до «Великої Балки». Після 1919 р. більшовицька влада об'єднала і перейменувала на вул. «Леніна».

На вул. «Невській» жили й практикували різні лікарі, наприклад, М.Г. Додін у власному будинку на розі «Петрівська» (Шевченка); лікар Р.Р. Шаліт працював у орендованому будинку Кучерсько на розі «Петрівської»; лікар В.Ш. Кенесберг вів прийом у домі А.М. Розенштейна на розі «Невської» і «Нижнедонської» навпроти синагоги Бесгамедріша, зараз знаходиться аптека «Ліки Плюс» (на фото вище).

Йдемо далі і на розі вул. «Невська» (Пашутіна) і «Петрівська» (Шевченка) в старі часи звертав на себе увагу будинок вдови дійсного статського радника Анастасії Володимирівни Малаєвої (колишньої Самохвалової), тепер у ньому «Педагогічна академія». На розі з вул. «Успенською» маємо двоповерховий дім Григорія Миколайовича Орди. Саме він був родичом білоруського художника і композитора, татарського походження Наполеона Михайловича (Матеуша) Орди (1807-1883 р). У царській Росії він вважався неблагонадійним. Поряд жив геніальний художник нез'ясованого походження Ізраїль Ізрайлевич Мексін (1896), можливо у будинку Герша Шльомовича Мексіна, пригадайте попередню розповідь, коли у його будівлі знаходилась «Конфетна (цукерки) фабрика Вінерова».

Дім на розі вул. «Олексіївська» (Гагаріна) і вул. «Невська» належав німцю Адольфу Августовичу Ледереру. Є схожість з відомим австрійським колекціонером, меценатом і художником Августом Ледерером (1857-1936). Можливо вони родичі, але ми не досліджували. Що стосується будинка А.А.Ледерера, то він зберігся на тому місці, пізніше його орендувало «Єлисаветградське повітове поліцейське управління» (на фото № 1).

*Фото №1
будинок А.Ледерера*

Доречно пригадати будинок лікаря Меєра Гершовича Додіна на розі вулиць «Петрівська» (Шевченка) - «Невська» (Пашутіна), який теж орендувала поліція (його знесли в радянські часи і збудували сучасну п'ятиповерхівку). Дивина в тому, що будинок Додіна частинами орендували: поліція, «винна лавка» та «Акцизне управління». Як вони співробітничали один з одним - можна лише здогадуватись.

В будинку Й.І. Ходоровського (цей особняк зберігся і знаходиться нижче колишнього дому М.Г. Додіна по вул. «Невській»), розміщалося поліцейське відділення карного розшуку (на фото № 2). До речі, Йосиф Ходоровський доводиться дідом знаменитому чилійському режисеру Алехандро Ходоровському (1929 р.н.). На вулиці «Невській» був будинок колезького асесора Г.П. Кисильова, який поліція теж орендувала для своїх відділень.

У нас на черзі навчальний заклад «2-ге єврейське училище» на розі вул. «Верхня Донська» (Паученка) і «Пашутіна», навпроти «водолікарні Гольденберга». Тут стояв дім міщанки Хаї-Рівки Айзиківни Зайденварг, його орендувало училище. У неї було 2 дочки Циля і Маня, які пішли працювати до міського Народного суду, щоб звільнитись від сплати податків. Пізніше їхній будинок знесли, за радянських часів збудували багатоповерховий «Будинок політосвіти» (1972 р), зараз у Кропивницькому на цьому місці «Прозорий офіс» адміністративних послуг ЦНАП (вулиця Архітектора Паученка - 41/26).

БЕЗ СЕКСУ І НІ ТУДИ, І НІ СЮДИ

На питання, що таке «нормальне» сексуальне життя елісаветградців, ми відповіді не отримали. Різноманітність у цій галузі настільки значна, що жодна статистика ніколи не зможе відобразити правдиву картину того, що відчувають люди, бо людська сексуальність, дуже заплутана сфера. Примх у сексі існує не менше, ніж смаків у їжі та кулінарії. А ще треба враховувати різні табу на розмови про секс, далі існує певна кількість людей, які повністю позбавлені сексуального бажання, хоча це і не

означає, що вони ніколи не були у сексуальних стосунках. Секс молодих людей, часто пов'язаний з порушеннями певних норм.

Повіями можуть бути жінки, чоловіки або трансгендери. Проституція може мати гетеросексуальний, або гомосексуальний характер, проте історично склалося так, що в більшості випадків повіями були жінки, а їх клієнтами були чоловіки. За даними 1900-1915 р. майже половина елісаветградських міських юнаків починали своє статеве життя з візиту до повій. Елісаветградські повії були різні, взагалі їх можна поділити на дві категорії - вуличних і тих, що обслуговували у будинках розпусти. Як правило, на вулиці «працювали» 2 категорії: новачки, що не освоїлися зі своїм новим життям; старі та хворі повії із колишніх професіоналів з «цілим букетом венеричних хвороб», які відпрацювали свій кращий час в публічних будинках і поступово опускалися усе нижче і нижче.

Більш везучими повіями вважалися ті, кому вдавалося потрапити у легальні будинки розпусти, які також ділилися на дорогих і фешенебельних, могли задовольнити найрізноманітніші забаганки і фантазії відвідувачів. Фешенебельні не працювали в мерзенних брудних притонах, які відвідували представники кримінального світу. Розцінки за сексуальні послуги повій були різні, комерційний секс (як тіньовий бізнес в Україні), завжди мав попит. Також завжди знаходились жінки, які ставали повіями. Хтось платив за секс, а хтось на цьому заробляв гроші. Якщо чоловік, або жінка надавали специфічні інтимні послуги, то це оплачувалось окремо.

В старі часи основним джерелом поповнення мешканок будинків розпусти були нижчі соціальні версти, неосвічені селянки і міщанки, які нічого не вміли і не знали, крім своєї основної професії – «бути жінкою». Повії були релігійними лише у побутовому сенсі слова - вони намагалися не приймати «гостей для сексу» на «Великдень», інколи запитували, чи є хрест тощо. Зрідка траплялися і представниці дворянства або просто інтелігентні, освічені жінки, які займалися проституцією з певною ціллю, але то були винятки. Саме тому ціни на сексуальне володіння «інтелігентною повією» були більшими.

У нашій книзі вже була попередня коротка примітка про елісаветградські публічні будинки в районі вулиць «Михайлівська» (Кірова) – «Береславська» (Єгорова). До таких будинків пред'являли цілий ряд серйозних вимог, вони не повинні мати ніяких вивісок, відстань від них до церков, шкіл і училищ мала бути «досить великою». Всередині «будинку для сексу» дозволялося мати піаніно і грати на ньому, інші ігри були заборонені, особливо акцент робили на гру в шахи. Також було заборонено мати в таких будинках портрети царствених осіб.

Резиновые изделия.

Настоящие парижские и американские резиновые предохранители без швов самой тончайшей выделки для мужчин.

Виды	дюж.	руб.	коп.
Красные	1	80	—
„Охоты“ с резиновыми	1	20	—
„Грин-Грин“ „Пегги-Стеак“	2	50	—
„Микадо“	2	60	—
„Микадо“ с резин.	3	—	—
Американские „Нов-йр“	2	50	—
„Нов-йр“ (пеллук.)	2	50	—
„Кейп“ со шпорою	5	—	—
Тоже лучшего сорта	6	—	—

Парижские и американские изделия изготовлены из самой тонкой резины, благодаря чему не рвутся и не ломаются.

Парижские и американские предохранители из рыбьего пузыря для мужчин.

Виды	дюж.	2 руб.	50 коп.
„Секунда“	1	—	—
„Перфект“	1	—	—
„Риваль“	1	—	—
„3-й-3-й“	1	—	—

Предохранители из рыбьего пузыря — это отборный сорт пузыря из самых и других благородных рыб.

Шпоро (без презерватива) дюж. 3 руб.
Шпоро-пеллук (для ладьями на пеллук) дюж. 5 руб.

Искусственные резиновые органы.

Мужские:

- Твердый** с яйцами. Устроены для ладьями жидкостью и выпускают ее из соответствующий момент. Служат для ладьями жидкостью собственного.
- Футляр** для ладьями жидкостью на собственный, с яйцами (суперсорт) для ладьями. Они совершенно упруги и ладьями. Собственный, если последний не ладьями.
- Надувающийся** посредством, выходящего при пом. пинки, с яйцами. Также как № 1, устроены для ладьями жидкостью и выпускают из соответствующий момент.

Вся с ладьями для ладьями жидкостью, в роду ладьями.

— 12 —
— 13 —

Прейскурант «резиновых изделий» в Елисаветграді.

Клас будинку розпусти залежав від рівня сервісу: число дам «у соку» (від 18 до 22 років), наявність «соціальної екзотики» («грузинських князівн», «маркіз часів Людовика XIV», «туркенів» і т.п.), а також мазохістських сексуальних витребеньок. Само собою, відрізнялися і меблі, і жіночі вбрання, вина і закуски. У борделях першої категорії кімнати тонули в шовках, а на повіях виблискували персти і браслети. Друга категорія – середній достаток. В будинках третього розряду на ліжках були лише солом'яні матраци, жорсткі подушки і заправні ковдри.

Оплата в елісаветградських борделях залежала від категорії, їх було три: вища оплата до 12 руб, («навантаження» на жінку не більше 7 чоловік на добу). Середня категорія - оплата до 7 руб («навантаження» до 12 осіб). Нижча оплата до 50 коп. у третій категорії, («навантаження» до 20 клієнтів на добу). При такому «навантаженні», повія могла мати 1 годину на особисті справи і три години на сон. Проституція вважалася офіційною професією, тому елісаветградська влада оподатковувала ці будинки розпусти. 75% зароблених повією грошей йшло господині будинку розпусти, а 25% – повії.

Окремі виписки із *«Правил борделів»*, затверджених міністром внутрішніх справ Російської імперії від 29 травня 1844 року: 1. Борделі можна відкривати не інакше як з дозволу поліції;

2. Дозвіл на відкриття борделю може отримати тільки благонадійна жінка від 30 до 60 років;

3-8. (...);

9. У борделі для секс послуг не брати молодших 16 років;

10. Боргові претензії перед борделями, або незаплачені секс послуги повіям, не повинні служити перешкодою до залишення останніми будинку розпусти;

11-14. (...);

15. Ліжка для секс послуг повинні бути відділені одне від одного, або за легкими перегородками (чи ширмами), щоб не заважати іншим;

16-19. (...);

20. Власницю можуть притягнути до суворої відповідальності за доведення повій до крайнього виснаження непомірними секс послугами;

21. Забороняється у недільні і святкові дні приймати від-

відувачів для сексу до закінчення служби Божої, а також в «Страсний тиждень»;

23. Неповнолітніх чоловіків, та вихованців навчальних закладів ні в якому разі не допускати в борделі.

Повії були не просто «жертвами громадського темпераменту», вони становили особливий розряд суспільства - так званих «розрядних жінок». Хочеш займатися найдавнішою професією (проституцією) - на здоров'я, але будь люб'язна стати на облік в поліції, здати паспорт, а замість нього отримати знаменитий «жовтий квиток» - офіційне свідоцтво того, що ця жінка більше не належить до «порядних», скотившись в категорію знедолених суспільством, і що поліція не тільки може, але навіть зобов'язана регулярно організовувати медичні огляди. Повіям пропонувалося відвідувати баню напередодні та не ухилятися від мед. огляду, і не використовувати косметики. У кабінеті для огляду дозволяли приходити під вуаллю, медогляд проводився за спеціальною інструкцією Міністерства внутрішніх справ Росії від 1888 р, перевиданому у 1910 році.

«Жовтий квиток» (мед.карта) був основним документом зареєстрованої повії. Як правило, такі жінки знімали кімнату, куди і приводила клієнтів. Іноді жінки кооперувалися з візниками, як зараз з таксистами, які за певну плату шукали їм клієнтів. Але приховати свою професію від оточуючих (наприклад, від квартирної хазяйки при прописці) було неможливо. Тому багато повій «індивідуалок» намагалися уникнути зазначеної реєстрації. Промисел «самодіяльних» повій міг контролюватися сутенерами, яких називали «*котами*».

Принизливість примусових оглядів, які проходили повії прямо в поліцейських дільницях, обурювала прогресивну громадськість, особливо окремих жінок, тому в 1909 році вони були скасовані. Можна було святкувати перемогу, проте самі повії не поділяли загальної радості. Деякі із них навіть намагалися боротися за відновлення медичних оглядів, оскільки страх заразитися відлякував багатьох клієнтів і у них падали доходи, а вони (доходи) були досить високими. На початку ХХ століття недорога повія отримувала в середньому до 40 руб. на місяць, в той час як працівниця текстильної фабрики 15-20 руб. Щомісячний дохід дорогої повії міг становити 500-600 рублів.

Ще повій ділили на «*бланкових*» і «*квиткових*», останні жили у будинку мадам-завідуючої на пансіоні, двічі на тиждень перевірялися у лікаря. «Бланкові» знімали квартиру та могли пересуватися по місту під контролем свого сутенера. Всім повіям був практично заборонений вихід у місто, вони могли три рази на рік переміщалися з одного секс закладу до іншого. Їм дозволялося надавати секс послуги під вигаданим ім'ям, тож переважна більшість повій вигадували собі ім'я Лулу, Анжеліка або інше

Є цікава історія (можливо міф), як керівництво Єлисаветградського училища юнкерів піклувалося про своїх вихованців. Розглядаючи фотокопію сторінок газети «*Русский Врачъ*» за 1903 рік № 46 під рубрикою «*Отчеты изъ врачебныхъ и другихъ ученыхъ обществъ*», побачили надрукований звіт з засідання «*Русского сифили-дерматологического общества*» від 27.09. 1903 року про піклування здоров'я юнкерів Єлисаветградського училища: «Профессор А.Г.Полетебнов для наглядного представления о том, до чего может доходить заботливость об упорядочении внебрачныхъ половых сношений, в период половой

зрелости под знаменем сохранения здоровья, предложил прочесть доставленный ему документ, как нельзя лучше обрисовывающий общественное воззрение на этот счет. Секретарь Л.П. Шафир прочёл следующий «Приказ по Училищу от 18.02. февраля 1890 года».

Дабы обезопасить елисаветградских юнкеров от заразы сифилисом при половых контактах устанавливается следующее: 1. Для посещения юнкерами мною избран дом терпимости;

2. Дни посещения дома терпимости назначаются: понедельник, вторник и четверг;

3. В эти дни устанавливается взводная очередь, во вторник очередь 1-го взвода 1-го эскадрона, в четверг 1-го взвода 2-го эскадр., в понедельник 2-ой взвод 1-го эскадр., во вторник 2-ой взвод 2-го эскадр. и т.д. Если желающих во взводе слишком много, то взводный унтер-офицер обязан установить между ними очередь. Если же желающих от данного взвода окажется меньше возможного для посещения, то вызываются очередные из следующего взвода своего эскадрона, а если и там не хватит, то из следующего взвода. За очередь между взводами наблюдают вахмистры.

4. В указанные для посещения дни, от 3 до 5 час. по полудни, врач Училища предварительно осматривает женщин выбранного дома терпимости, затем оставляет там фельдшера, который обязан наблюдать: а) чтобы после осмотра врача до 7 час. вечера никто посторонний сексуально не употреблял этих женщин; б) чтобы юнкера не употребляли других, не осмотренных женщин или признанных нездоровыми; в) осматривать половые члены юнкеров до сношения с женщинами и не допускать к этому делу больных юнкеров.

5. Вместе с врачом к выбранному дому терпимости отправляется взводный унтер-офицер очередного взвода. По окончании осмотра проституток врачом, он возвращается в Училище и докладывает дежурному офицеру, сколько юнкеров могут сегодня посетить дом терпимости. Отводит туда необходимое количество юнкеров, по окончании секс процедур - возвращает их в Училище.

В газеті «Русский врачъ» делікатно не вказали прізвище начальника Училища, але зазначили то було кавалерійське училище. У 1890-му в Російській імперії було три кавалерійських училища: у Твері, Петербурзі та Єлисаветграді. Начальником Єлисаветградського кавалерійського училища з квітня 1886 по січень 1891 р. був полковник, у подальшому генерал-майор, Володимир Вікторович Сахаров. Тож є припущення, що саме він підписав цей наказ. Звісно, у декого можуть виникнути сумніви щодо достовірності цього наказу. Разом з тим дехто стверджує, що такий наказ міг бути. Адже солідна газета «Русский врачъ» підлягала цензурі, і не могла опублікувати не перевірений матеріал, тим паче, що його надав сам професор Полетебнов – один із основоположників російської дерматології.

Організація нагляду за проституцією в Єлисаветграді обговорювалося в засіданні міської думи 19 травня 1905 року за пропозицією херсонського губернатора. Зважаючи на складність питання і необхідність значних витрат з міських коштів, питання «Про проституцію» залишено єлисаветградською думою відкритим. (Газета «Голос Юга» 21 травня 1905 року).

За вітчизняним законодавством, користувачі секс послуг та повії - відповідальності майже не несуть. Максимальне покарання - штраф у розмірі до 15 неоподатковуваних мінімумів. Дедалі більшого розмаху в Україні набуває інтернет-проституція, коли дівчата «обслуговують» клієнтів віртуально в режимі он-лайн. За даними фахівців ООН, в сучасних борделях країн Євросоюзу, сексуальні послуги клієнтам надають до 1 млн українок.

Газета «Голос Юга», от 16 января 1907 года «О тайном притоне» в Єлисаветграді. 1). У номерах Радомисльського на Івановской вулиці була тайная проституція; 2). Помощником пристава второй части Д.П.Колосовым в гостинице «Италия», содержимой Розенбергом, обнаружен тайный притон, вследствие чего против него возбуждено преследование; 3). Чинами первой полицейской части третьего дня обнаружено, что в домах терпимости, содержимых Куниным и Яковичем, производится беспатентная продажа водки, пива и других напитков по

баснословной цене.

Газета «Голос Юга» за 1908 год. 1). Борьба с проституцией. Елисаветградский полицеймейстер П.Г.Кузнецов в приказе по полиции предписал чиновникам принять самые строгие меры к прекращению появления проституток на улицах города и в гостиницах. Независимо от сего, некоторые из существующих гостиниц города, в которых были случаи обнаружения проституток, будут закрыты. 2). Объявление. Мужчины, приобретайте карманный предохранитель от венерических заболеваний «Проба». Цена с пересылкой 1 руб. 50 коп, (наложенным платежом на 25 коп дороже). Высылаем с подробным описанием способа употребления. Торговый Дом Ф.Ф. Александров и И.М.Симков в Петербурге. Троицкая, 20.

Газета «Голос Юга» за 1909 год. 1). Притоны тайной проституции в Елисаветграде. 11 декабря в камере городского судьи второго участка будет рассмотрено дело по обвинению содержателей некоторых местных второстепенных гостиниц Елисаветграда в доступе в гостиницы проституции. 2). За допущение тайной проституции в Елисаветграде. Содержательница гостиницы «Германия» в «Полицейском» переулке Б.Кунина, за допущение в гостинице тайной проституции приговорена городским судьей третьего участка к аресту на один месяц. 3). За допущение в своей гостинице по Ивановской улице тайной проституции Ш.Гомберг приговорен городским судьей второго участка штрафа - 10 рублей. 4). Тайный притон (повторно). Помощником пристава второй части Д.П.Колосовым в гостинице «Италия», содержимой Розенбергом, повторно обнаружен тайный секс притон, вследствие чего против него возбуждено повторное преследование. 5). Притон разврата. В доме Гречнюкова на Сугоклеевской улице, в квартире Л.Бродской, обнаружен тайный притон разврата, который обслуживали две проститутки.

Борьба с проституцией в 1910 г. И. о. полицеймейстера С.П.Романовский обратил внимание на развивающуюся у нас городе тайную проституцию, гнездящуюся большей частью в «меблированных» номерах, и предложил приставу 2-й части обратить на это строгое внимание. Приставом И.М.Розовым в течении последних дней были произведены внезапные обыски в номерах небезызвестных: Кунина, Розенберга, Палая, Родо-

мысльского и других. Так в номерах Розенберга были задержаны три девицы. Все они привлечены к ответственности по 44 ст. уст. «О наказаниях».

Газета «Голос Юга» за 1911 и 1913 год. Елисаветградской сыскной полицией были произведены облавы в гостиницах Богуславского и Радомысльского на Ивановской улице, в тех гостиницах обнаружено пять проституток. Содержатели гостиниц привлекаются к ответственности за допущение разврата (1911). В 1913 году привлекался за кражу в доме терпимости «гость», некий И. Гольштейн. Воспользовавшись временным отсутствием «проститутки», он похитил у нее из комода кошелек с деньгами.

Більшість будинків розпусти в Єлисаветграді були по вул. «Бериславській» (Єгорова) та «Михайлівській» (Кірова). Часто буває, що місцеві краєзнавці керуються у своїх розвідках не архівними документами, а недостовірною інформацією, яку потім використовують інші шанувальники історії міста, і таким чином ця, м'яко кажучи, брехня набуває статусу достовірної.

Наприклад, щодо «Дзеркального гастроному» на розі вул. і «Велика Перспективна» і «Московська» (Чміленка), на верхньому поверсі ніби був будинок розпусти. Як доказ - маскарон у вигляді змія, який сповзає по двох стінах будинку на фото. Як відомо, будинок належав купцю Максиму Соловйову. А от хто був автором проекту і чому на стінах змії з яблуками – ми не знаємо. Можливо мали на увазі спокусу грошей, збагачення?

До 1917 року у великих містах Росії, як Єлисаветград, було дозволено мати сексуальні борделі. У місті було багато військових і юнкерів, а ще різні училища, такі заклади приносили не поганий заробіток за секс послуги. Ходили легенди про сексуальний бордель у центрі Єлисаветграду, це останній поверх колишнього магазину «Дзеркальний». По фасаду будівлі цього магазину вниз спускалися змії, які тримали в роті по яблуку. В християнських легендах яблуко і змії символізують гріхопадіння Адама і Єви і вигнанням їх з раю.

У старі часи на I-му поверсі будинку «Дзеркальний» був магазин «Провідник», на II-му поверсі було «Єлисаветградське відділення Міжнародного комерційного банку», а на III-му поверсі мешкав управитель цього відділення, а до нього жив власник будинку Максим Терентійович Соловійов. Чи займалися там таємною проституцією, ми не з'ясували. Незважаючи на заборони, в Російській імперії було достатньо таємних борделів.

А от де насправді були в Єлисаветграді легальні будинки розпусти, вказують документи фонду Державного архіву Кіровоградської області у справі *«Об учреждении врачебно-полицейского комитета Елисаветграда для надзора за городской полицией»*, що датована 1912 роком. У цій справі є Інструкція затверджена Херсонським губернатором. Ще існували Правила для власників «Номерів побачень», які також затверджував губернатор. Першим їх пунктом було те, номери побачень не можна відкривати на головних вулицях міста. Вони повинні розміщуватись на першому-другому поверхах і мати парадний вхід з вулиці. Вивіска «номерів» виготовлялася на білому фоні золотими літерами і висіти над парадним входом, біля ліхтаря з номером на склі. У кожному номері на стіні висіли ці Правила. Пари із номерів повинні виходити одночасно. Час роботи повій: з 2 год. дня - до 10 год. наступного ранку.

Від скарг домовласників до міської думи у 1912 році дізнались, що на вулицях «Береславська» (Єгорова), «Михайлівська» та «Архангельська» (Молотова, Червоногвардійська) і нижче знаходилися будинки розпусти, які отримали дозвіл на свою роботу ще тоді, коли ця частина міста *«представляла из себя пустынную окраину»*. Але на початку XX ст. прилеглі вулиці були забудовані, а секс послуги не припинили. Домовласники почали скаржитись: *«В продолжение целой ночи из указанных домов раздаются пьяные крики, скандалы, извозчики беспрепятственно подвозят посетителей, которые иногда по ошибке, попадают в частные квартиры, где заводят буйство с привлечением полиции»*.

Тому мешканці прилеглих вулиць просять перенести ці будинки розпусти: *«куда либо на незаселённую окраину города, как это сделано в других городах»*. Під цим проханням стояли десятки підписів, нижче віза міського голови Г.Волохіна. Яким було його рішення – невідомо.

Сьома глава

*Територія
небайдужих людей*

СВОЇМ ХОДОМ МИНУЛИМИ ПЕРЕДМІСТЯМИ

В цій главі ми коротко будемо описувати передмістя Єлисаветграду: «Катранівка», «Кущівка», «Завадівка», «Велика Балка», «Новомиколаївка» та «Лелеківка». І почнемо з кінця XVI ст., коли землі сучасної Кіровоградщини були ареною збройної боротьби між повсталими козаками і польсько-шляхетськими каральними військовими формуваннями. Прикладом може слугувати козацьке

повстання 1591–1593 років проти руської шляхти й уряду «Речі Посполитої» на ґрунті майнового конфлікту Криштофа Косинського (1545-1593 р) з князями Острозькими. Трохи пізніше (1594-1596) у «Речі Посполитій» це повстання назвуть за ім'ям Северина Наливайка.

Криштоф Косинський був одружений з Марушкою Ружинською, дочкою гетьмана низових козаків князя Остафія Ружинського, і першу половину свого життя він служив князям Острозьким. 1586 року через втрату родового маєтку Косинський подався на Запорожжя - козакувати. У 1590 році уряд «Речі Посполитої» призначив К. Косинського реєстровим полковником Війська Запорозького і дарував землі в пустині Рокитній і Ольшанці, які дуже швидко відібрав білоцерківський староста Януш Острозький. Це обурило К. Косинського, тому він зібрав біля 5000 реєстрових та нереєстрових козаків, і 29 грудня 1591 року штурмом взяв «Білу Церкву». Подальші військові сутички привели до поразки козаків К. Косинського, (він сам загинув, а козаки розбіглися у пошуках кращої долі). Частина козаків оселилася на теренах майбутньої Кіровоградської області.

Наступні заворушення українського козацтва на сучасній Кіровоградщині мали місце у 1637-1638 роках, відоме як «повстання Якова Острянина». Згідно з «Літописом Величка» у березні 1638 року напередодні походу, Острянина обрали гетьманом і він звернувся з універсалом до українців, закликаючи населення приставати до повстанців, щойно вони з'являться на території тих, чи інших староств. «Повстання Острянина» нам відоме як «Жовнинська битва 1638 р», бо трохи пізніше була ще одна «Жовнинська битва», але 1662 р. між українськими та російськими військами. «Повстання Острянина» стало іскрою «Визвольної війни» українського народу 1648-1654 років.

До 1733 року землі сучасної Кіровоградської області не належали до Московської імперії, в подальшому ми звертаємо увагу на 5-ть етапів російської експансії:

► 1). 1734 р. - перехід запорожців з своїми землями під Росій-ський протекторат;

► 2). 1751-1752. Заснування на споконвічних запорозьких землях військових поселень під назвою «Нова Сербія»;

► 3). 1752-1754 р. Заснування фортеці св. Єлисавети на правому березі Інгулу, біля вже існуючих козацьких зимівників і місцевих поселень. Згодом фортеця стає адміністративним центром «Новосербського поселення» (Нової Сербії та Новослобідського козацького полку);

► 4). У 1793 році приєднали Правобережну Україну;

► 5). Від 1794 року сучасні терени Кіровоградщини почали належати царській Росії. (Якось Вільгельм Швебель сказав: «Перемоги не вершать історію, а переписують її по-своєму»).

Дивимось на стару карту 1554 р, ще за 200 років до побудови фортеці св. Єлисавети, сьогоднішні території Кіровоградського краю були суцільним «Диким полем», і вже заселене людьми. Теж саме бачимо на картах Гійома Сансена від 1674 р. та Гійома де Левассера Боплана - 17 ст. Карта Дніпро-Бузького межиріччя, складена у 1754 р. та Карта Федора Шуберта 1868 р. показують, навколо фортеці св. Єлисавети закладені поселення: Арнаутовка, Масляниківка, Никонорівка, Мамайка (Підгайці), Балашівка, Балка, Катранівка, Кущівка, Лелеківка, Черняхівка, Соколівка, Завадівка. Ще додатково позначені: Інгульська (можливо хутір) приблизно в районі нинішньої Катранівки та Писарівка орієнтовно біля Савинівки.

За часів «Нової Січі» (1734-1775) більшу частину земель сучасної Кіровоградщини охоплювали вже відомі вам козацькі паланки: «Бугогардівська», «Інгульська» та «Кодацька». На цих теренах проживав нескорений, вільний і працьовитий народ. Землі «Бугогардівської» паланки розкинулися поміж Південним Бугом і верхів'ями Інгулу, «Кодацької» паланки - у верхів'ях Інгульця та його лівих притоків, «Інгульської» паланки - у середній течії Інгульця. Навколо майбутньої фортеці св. Єлисавети,

на самому кордоні «Бугогардівської» та «Інгульської» паланок розташувалися зимівники козаків, умовно назвемо їх «кіровоградськими». Чіткого, тогочасного розмежування козацьких зимівників за приналежністю до паланок не існувало, тому ми пишемо: «генетичну основу майбутнього міста Єлисаветграду-Кропивницького від часів «Нової Січі», закладали козаки разом із різними переселенцями-викотцями і зведенцями.

Задовго до Указу імператриці Єлисавети від 11 січня 1752 року «Про переселення ...», на землях сучасних передмість (поселень) «Катранівка», «Кушівка» і «Завадівка» вже стояли перші глино-мазанні хати козаків і переселенців. Як приклад, роман сербського письменника Милоша Црнянского: (рос.мова) *«Переселение» - отображает время массовых переселений сербов из Австрии в Россию и Украину в 1750-1753 г. Автор использует много исторических документов нашего края. Отрывки произведения печатались в журнале «Слово и время»(1993, №9) удивительно, что в Украине произведения Црнянского никогда не печатались. Интересный материал, найден в журнале «Башня» за 1995-1997 г. Это рассказ Наталии Полонской-Василенко «Заселение Южной Украины в 18 веке» о Єлисаветградском крае».*

Протягом викладання матеріалів в наших книгах, ми акцентуємо, що чужоземне засилля сербів, греків, болгар, валахів, молдован, чорногорців, албанців, угорців тощо - важкою ношею лягло на місцеве населення майбутньої Єлисаветградщини.

Тож шановні, поважайте свою історію: *«Каждый пишет свою летопись сам и достоин той жизни, которую выбирает».* Серед районів міста і приміських сіл, зазначених в «Історическому очерку Єлисаветграда» О.Пашутіна, значне місце відводилось «Катранівці», «Кушівці», «Завадівці» та згадувалась «Велика Балка», як найбільші передмістя за розміром і кількістю жителів. Уже тоді у південно-східній частині міста існували стара і нова «Кушівка» й «Катранівка».

Зручне розташування території межиріччя Інгулу (дорога на Хаджибей, Крим та з Січі до Польщі) визначило долю майбутнього міста Єлисаветграду. Що саме спонукало Іванова Глебова вказати на місце побудови фортеці св. Єлисавети за межами «Нової Сербії», на правому березі Інгулу - до впадіння Сугоклеї, ми поки не можемо відповісти.

За часів останнього кошового отамана Запорозької Січі - Петра Калнишевського (1690–1803) у майбутньому Кіровоградському краї вже було 45 сіл та близько 4 тисяч хуторів-зимівників. Деякі з них увійшли до складу міста, наприклад, Катранівка, Кущівка, Завадівка тощо. Перші достеменні згадки про Петра Калнишевського з'являються у джерелах 1750-х років: він належав до «Кущівського куреня Війська Запорозького Низового», з 1752 р. згадується, як похідний полковник, з 1754 р. – як військовий осавул, пізніше – військовий суддя, а від 1762 р. кошовий отаман, замінивши на цій посаді Григорія Федорова (Лантуха). Калнишевський, який сам потрапив на січ маленьким хлопчиком, вважав, що запорожці мають не лише воювати, але й одружуватися, заводити дітей, займатися хліборобством і торгівлею.

«Катранівка» - таку назву має мікрорайон, що лежить між «Великою Балкою» і «Кущівкою» в Єлисаветграді (Кропивницький). Межею між ними в сучасний час є вул. генерала Родимцева. В межах району «Катранівка» протікає річка «Біянка», на берегах якої оселявся різний люд. В XVII ст. там була достатня кількість козацьких зимівників, які до 1730-х років заклали перш початок «Катранівки». Назва «Катранівка» має декілька варіантів походження, можливо одна із них пішла від рослини з красивими квітами «катран» (їх багато росло у тих місцях). За «Катранівкою» є маловідомий мікрорайон «Собача балка», про який зараз ніхто не згадує, там є свої таємниці.

На розі вул. «Новгородська» та вул. «Галушкіна» у 1907 р. почали будувати «Катранівське народне училище» (тепер ЗОШ № 2). Навчання в цьому училищі розпочалося 1 вересня 1909 р. Та розмови навколо його приміщення ще довго не припинялися в елисаветградській пресі. Більш детально - в попередньому розділі, де є опис про народні училища.

Основна частина забудови «Катранівки» є приватною і належить до періоду після Другої світової війни, але має свої легенди. Про одну із них ви зараз прочитаєте. Фортеця св. Єлисавети кінця 1750-х років. В штаб фортеці (нині це один із медичних корпусів лікарні на «Валах»), вбігає солдат: - Ваше благородіє! У гарнізоні надзвичайна подія! З розташування на-

шої фортеці зникло кілька солдатів.

Комендант: - Негайно оголосити розшук. Начальника варті під домашній арешт, всіх часових - на гауптвахту. Розпустилися, мерзотники, пильність втратили. Обіцяли, що муха не вилетять з фортеці непоміченою, а півтора десятка солдатів втекло. За таку службу, колишнього прапорщика відправлять на шибеницю. А вас мерзотники, - повів рукою перед строєм комендант, всіх під шпіцрутени, а потім в штрафний батальйон. Будете заготовлювати ліс для кораблів. Не хотіли вартувати інших, будуть тепер інші доглядати за вами.

Комендант повернувся в штаб, хлюпнувся в шкіряне крісло і схопився руками за голову. «Все, кінець кар'єри. Генерал Дашков тільки й чекає, щоб нашкодити мені. Ніяк не може забути зневажливе ставлення до нього. Напевно, вже послав посильного в Петербург. На другий день, ще тільки світало, а ад'ютант доповів: - вночі кого мали покарати на чолі з прапорщиком Вишняковим, «міфічно» зникли з фортеці в невідомому напрямку. Комендант зі злістю схопив револьвер і застрелився.

Через 2 неділі у фортецю прибув новий комендант і почав приймати справи. На третій день йому довели, знову втекла група солдат. Як вони тікають? Адже обстежений кожен куточок фортеці, перевірені всі закутки. Через ворота - виключено, вони пильно охороняються, новий комендант наказав сідлати коня і поїхав до інженера - полковнику Менцеліусу, під керівництвом якого будувалася фортеця св. Єлисавети. Той і розповів таємницю підземних тунелів фортеці, яку до цього знали всі попередні коменданти.

Інженер Менцеліус, будуючи фортецю св. Єлисавети, розумів, що гарнізону, можливо, доведеться витримувати облогу і виникне необхідність в доставці провіанту, води і непомітно-го переміщення військових за межі фортеці. Він і побудував таємні, підземні тунелі, які починалися в одному з підвальних приміщень на території штабу, вели в різні сторони за межі фортеці і закінчувались на берегах річок Інгулу, Сугоклеї та Біянки, в «Злодійській», «Собачій» та «Великій» балках, а ще далеко в степу, де були глибокі яри. Один із таких підземних тунелів з'єднував казарми «Семенівського полку», які були облаштовані на березі річці по сучасному «Семенівському» провулку навпроти «шпагатно-мотузкової фабрики» (1937 р) на

Кушівці. Від тогочасних солдатів фортеці, місцеві жителі знали про таємні підземні ходи, але мовчали. Всі підземні проходи були ретельно замасковані і за призначенням були використані у 1769 р. при нападі хана Керим-Гірея. Інженер Менцеліус передавав ключі від підземних тунелів тогочасному коменданту фортеці, які зберігалися в штабі у металевому ящику.

Приміщення штабу вражало своєю величчю та прихованою могутністю, адже там, всередині дерев'яної, але міцної будівлі, знаходився головний «мозок» гарнізону. Саме у ньому планувалась та готувалась стратегія і тактика військової справи, а також керування гарнізоном. Комендантський будинок був трохи меншим за штаб, але майже рівний за значенням, у ньому були розміщені «очі» гарнізону, які вправно стежили за порядком і управляли внутрішнім життям фортеці. Ще однією головною будівлею була церква «Святої Трійці», яка розміщувалась у самому центрі фортеці. Саме церква була «душею» гарнізону, до неї приходили не тільки на свята, а й по-потребі - попросити Божого благословення.

Після веселих новорічних свят 1769 року, 70-тисячне військо кримського хана Керим-Гірея, відомого своїми руйнівними походами, перейшло льодом р. Буг та Мертвоводу і на Різдво впритул наблизилось до фортеці св. Єлисавети. Нападники хотіли захопити всю територію сучасної Кіровоградської області, спалити у нашому краї всі села, знищити всі запаси зерна і врожаю, полонити мешканців і погнати у неволю. Мов ненажерлива сарана, котра з'їдає всю рослинність на своєму шляху, ординці лютували на наших землях.

Гарнізон фортеці (біля 5 тис. солдат) на чолі з генералом Ісаковим готувалися до тривалої облоги і можливих штурмів. Сили були нерівні. І саме в той час генерал Ісаков, запанікував і втратив один ключ від дверей підземного тунелю. Його випадково підібрав один з солдатів, але приховав на майбутнє. На ключі була викарбувана лінія-схема підземного ходу. Пройшли роки і таємний ключ від підземного ходу, солдати передавали один – одному під великим секретом. Через кілька років, цим ключем скористалися солдати-біженці. Таким чином чимало солдатів залишили фортецю по підземним ходам, де панувала жорстока муштра, знущання офіцерів, які з ненавистю ставились до вчорашніх селян і козаків.

Фортеця св. Єлисавети – це наш історичний спадок. Ми повинні її зберегти – це безумовно. Але при цьому не треба перебільшувати значення фортеці, вона виконувала роль військової бази. Оборонної ролі в повному обсязі так і не виконала. Місто утворюючої ролі вона теж не мала, її використовують - як символ. Прикро, але ми маємо свідчення інженера фортеці, який у 1760-х роках писав, пройшло 10 років від забудови фортеці святої Єлисавети і вона вже не може називатися фортецею, тому що ворота згнили, паркану нема, а земляні вали розсипаються. У 1784 року, коли прийшли документи про ліквідацію фортеці, магістрат починає приєднувати її до міста разом з форштадтами, і згодом фортеця стає маленькою часткою міста п'яти назв (Єлисаветград-Кропивницький).

► Кущівка. Долі багатьох видатних людей пов'язані з мікрорайоном «Кущівка». Ми звикли, що дослідники Кіровоградського краю починають розповідати свої історії з фортеці св. Єлисавети, при цьому забувають, що первинними тут були розрізнені зимівники запорізьких козаків, слободи, хутори і головне - люди, які будували фортецю св. Єлисавети. А в період 1752-1775 роки територія сучасного міста Кропивницький взагалі не мала власної назви, пізніше назви колишніх слобод стали носити мікрорайони міста. А дослідники домовились: «Роком заснування міста Єлисаветграду вважати 1754 р», коли почали закладати елизаветинську фортецю, вона стала поштовхом для розвитку інфраструктури міста з урахуванням українського історичного підґрунтя.

На початку ХХІ ст., якщо їхати з центру міста повз обласну дитячу лікарню, ми потрапимо до мікрорайону «Кущівка», яка «Кримською» вулицею ділиться на стару і нову «Кущівку». Починаючи від річки «Біянки» та «Інгульської» набережної, вул. «Новгородська», провулок «Семенівський» тощо, ми потрапляємо до соснового бору та провулку «Експериментальний». На південному сході буде проходити дорога до мікрорайону «Завадівка», на півночі через вул. «Родимцева» - межує з «Катранівкою», на півдні річка Інгул, а на південному заході з центральною частиною міста.

Походження назви району «Кушівка» оточена легендами й переказами, існує кілька версій, ми виділили три основні:

1). Версія: Опоненти стверджують, що назва «Кушівка» пішла від того, що жителі слободи займалися вирощуванням цибулі-кушівки, а потім продавали на базарах і з цього жили. А що люди робили взимку, і з чого жили, - відповіді немає.

2). Версія: Назва «Кушівка» походить від слова «кущ», що за старих часів означало намет. Таку версію можна розглядати серйозно, оскільки намети та землянки за давніх часів служили житлом для багатьох переселенців на нових місцях.

3). Найпоширеніша версія, яку найбільше підтримують старожили цієї місцевості, назва «Кушівка» виникла від прізвища козака Куца, який можливо жив біля сьогодиньного соснового бору, (навпроти колишнього недільного базару «Толчок»), на вулиці «Кримській». На 2-х малюнках (за народними переказами) маємо приблизний вигляд глино-мазаної хати (1674 р) та старого козака Гаврила Куца.

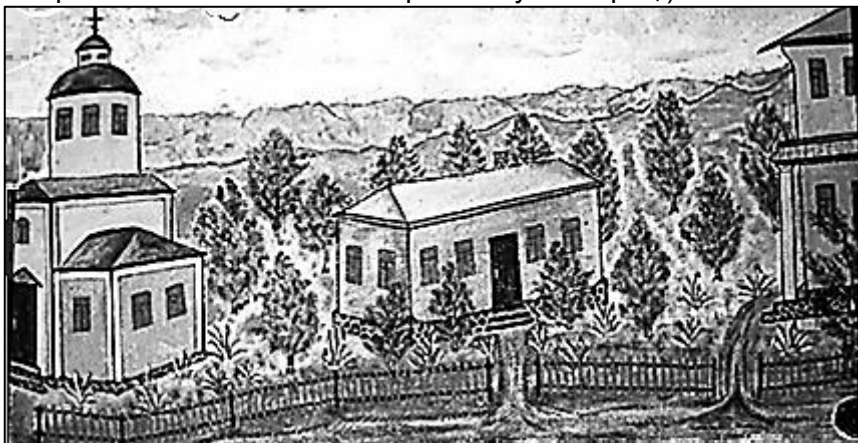
Окремі дослідники стверджують, хата козака Куца стояла на березі злиття двох р. Біянки і Інгулу. Легенда має під собою основу, бо вулиця «Кримська» була старим відгалуженням «Чумацького шляху», що проходив повз майбутній Єлисаветград, з Польщі - до Криму і торгівля на цьому багатолюдному місці приносила досить велику вигоду. Згодом біля своєї хати козак Куц, побудував корчму, народ назвав її «Кушівська».

Терени «Кушівки» мають власні таємниці, звичаї та традиції. Тут зароджувався такий промисел, як коноплярство, тому саме на «Кушівці» існувала єдина в місті й одна з більших у губернії канатна фабрика по «Семенівському» провулку. Додатково з насіння конопель робили харчове й промислове масло

(олію). Чого тільки була варта «Скотопрогінна площа» та скотобійні на ній, площа була розташована на границі злиття центра міста й «Кущівки», на перетині вул. «Покровська» і «Олександрійська», біля маленького містка, вздовж річки «Біянки».

На «Кущівці» був відкритий один з перших цегельних заводів, що забезпечував будівельним матеріалом новобудови міста. Широкою популярністю користувалися дерев'яні колеса для гужового транспорту завод «Обозний», металево-панцерні ліжки та шезлонги заводу «Червоний Жовтень». В 1873 році на розі «Таврійської» вулиці та «Середнього» провулку було відкрито «Кущівське міське народне початкове училище імені графа та генерала від інфантерії П.Є.Коцеби, який у 1862-1874 році займав посаду генерал-губернатора Новоросійського краю (зараз у цьому будинку НВО ЗНЗ № 1).

Історія загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 30 починається з далекого 1939 року. При школі є власний музей історії, який по рокам розповідає як вирувало власне шкільне життя. Власне, школу № 30 почали будувати на території між вулицями «Вознесенською» і «Херсонською», де 1877-1935 р стояла перенесена з «Полтавської» вулиці дерев'яна «Петропавлівська церква», яка отримала назву «Петропавлівська – Вознесенська» церква. З іншого боку цю церковну територію обмежував нині існуючий «Середній» провулок. Відзначимо, що в церкві, крім головного престолу, 1873 року був влаштований ще один престол – з боку «В ім'я всіх Святих». (Малюнок церкви зроблений Валентином Карповим у 2018 році).

Служби в церкві робили єдиновірські священики, тому що на Кущівці проживало багато родин одновірців. Поряд стояв будинок священика, в якому щонеділі проводила заняття початкова церковноприходська школа для малозабезпечених кущівських дітей. До речі, в цій школі навчалась бабуся співробітниці бібліотеки-філії № 5 Соколової В.В. Значно пізніше, у 1948 році весь будинок священика облаштували під бібліотеку ім. Островського, на початку XXI ст. це бібліотека № 5 міської бібліотечної системи міста Кропивницького. А «Вознесенську» церкву в 1935-1936 році зруйнували більшовики, заявляючи: «У нас є тільки один Бог і ім'я його Ленін, а Сталін його продовжувач». Жителі Кущівки вийшли боронити свою церкву, міська влада Зінов'євська –Кірова (1934) викликала війська, людей почали залякувати і розганяти, жінки і діти плакали. Між людей пішов поговор, що загибель церкви є передвісником великого лиха. Так воно згодом і сталося, настали 1937-1938 роки репресій, а згодом Друга світова війна (1939 р). До речі, у січні 1939 року назву міста змінили на Кіровоград. А будинок священика біля «Вознесенської» церкви зберігся до наших днів.

Спогади кущівських людей похилого віку: - Купол «Вознесенської» церкви було видно з будь-якого місця «Кущівки». Чи під темними хмарами, чи під сліпучим сонцем він блищав мов золото; понад зеленню садів чи над засніженими вулицями – сяйво того куполу залишилося одним з найяскравіших спогадів дитинства багатьох людей «Кущівки». У 1999 році на маленькому майданчику біля школи № 30, де стояла «Вознесенська» церква, встановили пам'ятний уклінний хрест. Кожен рік на свято «Вознесіння Господнього» після Божественної літургії, збираються священники міста Єлисаветграда–Кропивницького та прочани «Кущівки», щоб відслужити святковий молебен та віддати шану тим людям, які будували храми в нашому місті та несли людям позитивне Боже слово.

Станом на 2021 рік мало хто пам'ятає стару «Вознесенську» церкву в районі «Кущівки», тим паче її початок забудови. Ще мало хто знає про її «попереднє життя» і її першу назву. Про цю справу розповів протоієрей Микола Шутяк, коли в місті почали відбудовувати православні церкви, жителі «Кущівки» та «Завадівки» на прохання настоятеля Єлисаветградського Собору протоієрея Феодосія Бершацького отримали дозвіл на

будівництво храму у своєму районі. На початку 1870-х років вирішили перевести розібрану дерев'яну церкву з вул. «Полтавської» від цвинтаря, на «Кущівку» і встановити її на вулиці «Вознесенській» (Свердлова). Необхідний матеріал для реставрації старої церкви закупили кущівські меценати Фалалеев, Журавський і Семенченко. Зведену 1877 року церкву, освятили на честь «Піднесення Господнє», а народ назвав її «Вознесенська». І простояла церква на «Кущівці» з 1871 по 1936 р.

Декілька слів про «Кущівський шовковичний сад». Десь приблизно у 1760-х роках на території, де зараз знаходиться школа № 30 та прилеглих землях у напрямку колишньої вулиці Свердлова (Вознесенська) знаходився «Кущівський шовковичний сад» з вирощування тутових шовкопрядів і виготовлення шовку. Під цим садом до 1871 року була і територія майбутньої «Вознесенської» церкви.

Крли у 1762 року російська імператриця Катерина-II видала Указ: - розкольникам, що селилися поблизу фортеці св. Єлисавети, було дозволено займатися торгівлею і зватися купцями. Цим правом скористався Олексій Володимиров, який прибув на береги Інгулу на початку XVIII ст. У липні 1798 р Єлисаветград охопила сильна пожежа, вигоріли цілі квартали, постраждало багато людей. Царський уряд надав погорільцям пільгову безвідсоткову позику, купець О.Володимиров на початку XVIII ст. бере позику і викупляє у громади Єлисаветграда територію кущівської землі, на якій зараз стоїть школа № 30, ріг вулиць «Вознесенська» (Свердлова) та «Водоп'янова». Ціль купівлі землі: посадити шовковичний сад. Починаючи з 1820-1830-х років приватний сад купця О.Володимирова вражав своєю величчю і люди називали його «Володимировським садом». Після смерті господаря, «сад Володимирова» перейшов у власність громади Єлисаветграда. В цей період в моду увійшла шовкова тканина, завозити шовк з Індії та Китаю стало дуже дорого, розпочався бум на вирощування тутових шовкопрядів.

За розпорядженням військового начальства фортеці св. Єлисавети, територія «Володимирівського саду» була збільшена за рахунок прилеглих вільних земель. На новому місці були посаджені додаткові шовковичні (тутові) дерева для розведення шовкопряду. У саду збудовані спеціальні приміщення для роботи з шовковичною гусінню. Життєвий цикл гусениці

триває близько 40 днів, за цей час вона збільшується в розмірах більш ніж у 30 разів. Потім формуються кокони, от вони і є цінними, бо з них отримують шовкову нитку.

Кілька військових з фортеці св. Єлисавети пройшли в Одесі навчання у школі шовківництва. З 1851 року в «саду Володимирова» розпочалося промислове шовківництво, яке давало непоганий прибуток. Одразу ж тут була заснована своя «Єлисаветградська школа шовківництва», для того, щоб навчити всіх бажаючих розведенню шовкопрядів і виробленню натуральної шовкової нитки. Зауважте, що військове керівництво фортеці св. Єлисавети і управа міста не намагалися бути монополістами у своєму бізнесі, навпаки, вони давали можливість навчитися цій прибутковій справі іншим. Тому і розквітав тогочасний Єлисаветград, бо його керівництво розуміло: чим більше буде заможних людей у місті, – тим міцніша економіка всієї міської громади. Так тривало до 1871 року, коли частину території саду віддали під будівництво «Вознесенської» церкви.

Поряд з цими територіями з 1884 р. починає діяти «міська християнська богадільня» для людей похилого віку, яка була заснована в 1794 р. Спонсорами й благодійниками були відомі в місті люди, які жертвували значні суми грошей. Читаючи список внесків грошей у XVIII ст., зустрічаємо знайомі прізвища мешканців «Кушівки»: Журавський, Семененко, Куцов, Рижигов, Акімов та інші. На 9 га площі (богадільні), сьогоднішня назва «Геріатричне відділення Кіровоградського обласного психоневрологічного інтернату», за брамою на перехресті вул. «Водоп'янова-Чернишевського» можна побачити кілька житлових корпусів, розділених між собою алеями просторого парку, пральню, лазню, котельню, ангари для зберігання с/г техніки і грядки присадибного городу, де життя йде своєю ходюю.

За нагодою, ми пере скажемо вам маленьку історію про «Палату Шевякова» у інтернаті-богадільні. На «Кушівці», по вул. Чернишевського–36 у вищезазначеній установі є окрема «палата Шевякова». Існує легенда, Федір Шевяков походив з кушівської бідноти і розбагатів, знайшовши в районі «Завадівського звалища» захований козацький скарб, можливо його закопали відвідувачі корчми першого козака Куца. У Єлисаветграді тих часів не було закону, який змушував би знайдені скарби віддавати державі, але існував неписаний закон: - знайшов

любий скарб, віддай частину церкві, або поділися з убогими. Але жадний Шевяков використав весь скарб на свої власні потреби і розбагатів. З часом він одружився, жили вони з дружиною матеріально - чудово, але Бог не дав їм дітей. Не було спадкоємців. Вважаючи, що бездітність для нього є карою Божою за колишню свою жадібність, Ф. Шевяков перед смертю у 1907 р. збудував за свій кошт окремих корпус для престарілих людей у інтернаті-богадільні, про що свідчить меморіальна дошка на цій будівлі, (на території комплексу - зліва є одноповерхова цегляна будівля).

Наприкінці розповіді про «Кушівку», ми хочемо повернути вас до останньої версії походження «Кушівки», до старого козака Куща та його нащадка Гаврила Кушівського. Народився він у слободі «Кушівка» поблизу майбутнього Єлисаветграда, приблизно 1730-1732 р. і почав свою службу в «Плотнірівському курені Низового Війська Запорозького» в 1751 р. Гаврило, певно мав добру на той час освіту, як записано у характеристиці, виданій йому козацьким осередком: (рос.мова) *«по усмотрению его годности определен был от Войска полковым писарем в Кальмиус и как тамо все жительство свое проводил честно, добropорядочно, обходительно, без малейшего порока»*.

На той час у Запорозькій Січі існувало 38 куренів, назви їхні походили від перших отаманів-засновників, або міст (місцевості) звідки прийшли перші запорожці, чи то від прізвищ більшості козаків, які створили курінь. Дослідник Запорозької Січі Дмитро Яворницький склав список усіх 38 куренів і розмістив їх за часом виникнення. У списку № 2 значиться «Кушівський» курінь, названий за першими козаками. Слід додати, що козак тільки один раз і назавжди записувався до певного куреня і значився при ньому. Хоча протягом служби міг перебувати в інших куренях, полках, чи зимівниках.

Відслуживши десять років у козацькому війську, Гаврило Кушівський повернувся у батьківський край на терени Єлисаветградщини. «Кушівка» розрослася до слободи і входила до поселення «Новослобідського козацького полку», а згодом до

м. Єлисаветграду. Гаврило із роду Кущів оселився недалеко від батьківської хати, бо «Кущівка» як слобода, на початку 1800 років була щільно заселена різним народом. Згодом він оженився на місцевій дівчині, а для своїх дітей прикупив трохи земля вище майбутнього «Кущівського» цвинтаря та інтернату-багательні для старих і хворих людей, який збудували у 1884 р. На своїй землі Гаврило збудував дві хати для підростаючих дітей.

Ось так від Гаврили Кущівського пішов далі розростатися козацький рід Кущів, які селилися у тому закутку. Один його нащадок на ім'я Федір, проживав біля річки «Біанки», там де були солдатські казарми роти «Семенівського полку» (сьогодні це провулок Семенівський). Від казарми (під річкою) проходить підземний тунель у напрямку фортеці св. Єлисавети, і багато кущівських дітей після Громадянської війни 1917-1920-х років гралися «у війну» у тому тунелі. Згодом тунель частково почав обвалюватись, але ще за період німецької окупації 1941-1944 р місцеві жителі використовували підземний тунель, як сховище.

Нам варто коротко розповісти про людей, які були записані до козацького «Кущівського куреня». Це, насамперед, останній кошовий отаман Січі - Петро Калнишевський. Як засвідчує документ за 1755 рік, у той час курінним отаманом був Григорій Холодний. Відомо, що запорожці піклувалися про освіту для молоді і створювали школи. З ініціативи «Кущівського» кошового отамана Яким Гнатовича у 1754 року на Січі було утворено першу школу. Проіснувала вона 15 років до початку російсько-турецької війни 1768-1774 років. Керував школою помічник курінного «Кущівського куреня» Андрій Крячок.

Майстром-ювеліром у козацькому коші служив козак «Кущівського куреня» Іван Филімонів. У 1740-1750 роках козаками «Кущівського куреня» були три брати Кишенські: Андрій, Василь та Іван. Середній Василь - кілька років обирався полковником «Кальміуської паланки». Відомі прізвища козаків «Кущівського куреня» Петра Браславця, Петра Гаркуші, Лавріна Горба, Григорія Крепака, Михайла Лозовського, Марка Мамая, Василя Перехреста, Андрія Ніздри, Давида Бородавки, Тимофія Губи, Данила Лагоденка, Федора Сьомки, Данила Щербини тощо. Ми назвали тільки частину козаків, прізвища яких увійшли до перших двох томів видання «Архіву коша Нової Запорозької Січі», які мають відношення до «Кущівського куреня».

Варто згадати ще одного приписаного козака «Кушівського куреня» – найсвітлішого князя Григорія Потьомкіна, генерал-фельдмаршала, начальника Новоросійської губернії. Він увійшов у довір'я Петра Калнишевського і той записав його у козаки до «Кушівського куреня» під прізвиськом Грицька Нечоси, бо тоді Потьомкін носив довгу кучеряву перуку. Ця подія сталася 1772 року, а через три роки з ініціативи «козака Нечоси» була знищена Запорозька Січ. Григорій Потьомкін наказав командуючому військами генералу Текелію, які громили козацьку Січ, будь-що віднайти і передати йому особисто, архів Січі. Князь хотів знищити сліди свого перебування в «Кушівському курені» та особисті листи, писані ним до Калнишевському, у яких він називав старого козака «щирим другом і вірним товаришем». Свої листи підписував: «Ваш покорний слуга». Найсвітлішому князю дуже не хотілося, щоб про його підступність і підлість довідалося українське суспільство, яке сприймало його як святого. Забув Г.Потьомкін, що: «Добрі діла йдуть поруч з людиною, а лиха слава – біжить попереду».

На сеймах і в сенаті, польські шляхтичі лементували: «Лотри, розбійники». Скаженіючи від ненависті, вони вимагали знищити Запорозьку Січ. «Славне Запорожжя», казали селяни про Січ. Вони тікали туди від феодалів, там шукали порятунку від тяжкого, нестерпного гніту. «Гнездо своевольства», писала цариця Катерина-II у своєму маніфесті 1775 р. та вимагала скасувати Запорозьку Січ. А от Карл Маркс назвав Запорозьку Січ «козацькою християнською республікою». Вольтер захоплювався героїзмом козаків і намагався знайти паралелі в історії.

Запорозька Січ - це один з світових феноменів, над яким замислювались і який намагались з'ясувати дослідники багатьох поколінь. Козаки – це гримуча суміш войовничості й волелюбності. Секрет їхнього успіху тримається на трьох китах: фізична досконалість, кодекс честі та доблесне керівництво. Якби не козаки, то ще не відомо, що могло б бути замість України та українців. Прикладом може слугувати Кіровоградський край, який в усі часи був надто привабливим для численних ворогів. Таким він лишився навіть на початку ХХІ ст.

КРАЙ ДЖЕРЕЛЬНОЇ ВОДИ

(Фото, можливо так виглядали кращі хати перших переселенців на теренах слободи «Велика Балка» від 1750 років).

Люди в усі часи обирали для поселення місця, які найбільше відповідали вимогам їх життя. Середовище - це ключова річ у виживанні, де люди довіряють одне одному. Саме такою виявилася місцевість «Велика балка», що починалася за 5-6 км. на схід від Інгулу, де згодом утворилось маленьке с. «Криничуваті хутори», пізніше отримала іншу назву «Велика Балка». Місцевість вкрита ярами і балками, по дну однієї такої балки протікала невелика річка «Балка», згодом назвали «Біянка» з чистою, як сльоза, холодною водою. Береги її були вкриті щедрими степовими травами, де водилася незліченна кількість представників тваринного світу і птаства. З роками психологія людей змінювалась, вони почали нищили природу цього краю, а річку перетворили на смердючий струмок.

Підемо балкою вздовж р. «Біянки» 5 км. в східному напрямку до Інгулу, і спробуємо пригадати історію цього краю у часі і просторі. Указ цариці Єлизавети від 1752 року, а пізніше маніфест Катерини-II, закликав людей «усіх націй» заселяти відвоювані південні землі «Дикого поля», визвав позитивний відгук у шукачів пригод, переселенців, розкольників і «вільних людей». Вони йшли в Приінгульські степи по різних шляхам-дорогам з Росії і Польщі, Криму і Західної Європи та й місцеві українці шукали кращої долі у цьому краї. Мабуть не всі мешканці Єлисаветграду-Кропивницького знають про походження одного з найбільших мікрорайонів нашого міста - «Великої Балки».

Місцевість, звідки прибували різні переселенці 1700 років, позначена в назвах вулиць: «Харківська», «Полтавська», «Запорізька», «Січова» та інші. Ці вулиці існують і досі, перейменувати їх не наважилися ні московські чиновники Росії, ні пізніші радянські ідеологи. «Велика Балка» від 1750 року славилась смачною і живильною водою. Криниць було багато, вони розташовувалися від витoku річки «Балки-Біянки» до впадіння її в р. Інгул. Вода була з тих криниць чистими джерелами і відобразилась в першій назві цієї території «Криничка» (або Криничуватими хуторами). Друга назва пішла від території - балки і яри, тож не дивно, що пізніше люди змінили назву слободи на «Велику Балку».

Вода хутора «Кринички» привернула увагу міської влади Єлисаветграда, і в середині XIX століття у верхній течії «Балки-Біянки» почали копати колодязі, стіни обкладали дубовими дошками, бо в літній період місту вже не хватало води. Криничуваті колодязі стали настільки популярним у жителів міста, що до них щодня тягнулися великі групи людей, щоб набрати води для приготування їжі. Це створило зручності для місцевих жителів. За рішенням міської думи, до окремих колодязів проклали вулиці і провулки. Одну таку вулицю назвали «Колодязною» і спуск до неї 1872 року замостили каменем. Водою з цієї криниці користуються й сучасні жителі Кропивницького.

Є на р. «Біянці» ще одна відома криниця з «мінеральною» водою. Розташована вона у верхів'ї річки «Балка-Біянка» неподалік від садово-городніх ділянок, які називають «Дачами Пісецького», за власником купця М.Пісецького. Цей купець придбав ділянку землі не випадково: люди любили відпочивати і працювати на дачах і їм потрібна вода. Пізніше з'ясувалось, що вода у тих криницях має мінеральні властивості. Одне із таких джерел від р. «Біянки» обгородили бетонним кільцем, щоб люди могли «черпати» воду відрами. Цінність води у маленькій своєрідній криниці та, що вона не стояча, як у більшості колодязів, а протікала, тому завжди була чиста і свіжа. На цю особливість і зважили «Івановці» (прихильники народної медицини за методом відомого проповідника Іванова). Вони обладнали біля криниці капличку, будь-якої пори року, бажаючи люди приходили до неї, обливалися холодною водою та слухали проповіді про здоровий спосіб життя. Ця криниця є в наявності й сьогодні.

За радянський період, садовий кооператив заводу «Червона зірка» називали «Дачами Пісецького». Пояснення цієї назви знаходимо у «Систематичному збірнику постанов Єлисаветградської міської думи за 1871-1903 роки», укладеному Л.Брейєром і виданому у 1905 р. єлисаветградською друкарнею М.А.Гольденберга. Зокрема, 5 травня 1893 року, мова йдеться про те, що «міська дума відмовила у клопотанні міщанина М.Пісецького про передачу йому у власність землю на Великій Балці, що знаходиться під його левадою, і постановила залишити це місце за М.Пісецьким у тимчасове користування з існуючою платою». Та уже через рік (1894) міська дума задовольнила клопотання М.Пісецького про купівлю орендованої ним левади. 13 червня 1894 року на засіданні думи було «повідомлено прохання міщанина М.Пісецького про відступлення йому у власність міської землі в кількості 2212 квадратних сажнів (9,6 га), що знаходиться під його левадою на Великій Балці, неподалік полотна Харківсько-Миколаївської залізниці, за плату 200 рублів. Коли ж за радянської влади на місці колишньої левади М.Пісецького створили садовий кооператив і роздали ділянки робітникам заводу «Червона зірка», у місті стали називати цей кооператив «Дачами Пісецького».

Територіально та адміністративно «Велика Балка» належить до міста Єлисаветграду-Кропивницького та підпорядковується міській раді. Розміщується по обидва боки річки «Балка Біянка», від її початку в районі «Дач Песецького» - до впадіння «Біанки» в Інгул зі сходу на захід та від вулиці «Запорізької» до Кропивницького з півночі на південь, як південно-східна околиця лівобережної частини міста. Перші споруди, як засвідчують документи, зокрема металевий знак товариства «Взаємне страхування», знайдений на вул. «Харківській» будинок № 29 виникли від 1753 р. Вчений-природознавець академік петербурзької Академії Наук Йоган-Антон Гільденштедт, який відвідав Єлисаветградську провінцію у 1774 році, відзначив, що у верхів'ї «Біанки» лежать «Криничуватий хутір» із 50 будинків, що належали місцевим купцям.

Назва річки «Біянка» походить від тюркської складної

основи «бі-ян», тобто від «бий, голова племені, вождь» та «ян» - як «сторона, оточуюча місцевість», що разом складає значення «місцевість правителя».

Як зазначаються в краєзнавчій розвідці Г. Лугової, розміщених на сторінках газети «21-й канал» (№15, 2004 р), ще до заснування фортеці св. Єлисавети на березі річки «Біянки», ближче до житлового масиву біля вулиці «Полтавська», у глинистому обриві вирили собі печери-келії і почали жити грецькі монахи. Ці печери з'єднали ходами-тунелями, вони збереглися й до наших днів. Споруджували їх монахи у вигляді арок, якщо заглянути всередину, то на стінах можна побачити православні хрести з випаленої глини. Перші такі скити (печери-келії), датуються приблизно кінцем XVII ст. і вони десь під землею, окремими тунелями з'єднуються з таємничою підземною мережею, яка проходить під усією Україною.

Таємничий світ підземель вабить людей безліччю містичних загадок. Під кожним великим містом є ціла система підземних ходів, підвалів і рукотворних печер, що зберігають історію і міські легенди. Частина з них вивчено і відкрито для відвідування, але багато ще належить вивчити. Це і легендарні Одеські катакомби, і підземелля Луцька, і Вінницькі катакомби, і підземелля Києво-Печерської Лаври, і різні монастирські тунелі під церковними спорудами та фортецями і замками по всій Україні.

Поступово «Єлисаветградський скит» (печери-келії) грецьких монахів на березі «Біянки», в середині XIX ст. припинив своє існування. Хазяйновиті власники домоволодінь на теренах «Великої Балки», із тих печер і підземних ходів облаштували собі погребі та схрони і мовчать. Маємо цікаву інформацію, трохи пізніше, в тих місцях вирив собі печеру-землянку чоловік на ім'я Даниїл, якого у народі називали «блаженним старцем», або «юродивим Даниїлом», (ми раніше про нього вели мову). Після його смерті залишилось «Джерело св. Даниїла», розташоване на вулиці Криничуватій. Це відгороджена територія з каплицею й двома купелями, вода за переказом приносить зцілення, її температура близько +10°C. У майбутньому тут

планують будівництво монастиря. Приватний сектор «Великої Балки» - це ніби «місто в місті», де всі знають один одного, є свій шарм та маленькі приємні особливості, де у всіх одні проблеми та спільні шляхи їх вирішення.

Як мінус, можна відзначити, що «Велика Балка» погано пристосована до соціальних потреб, тут навіть немає власної школи. «Ювілейне народне училище» вул. «Новгородська» № 41 (сьогодні загальноосвітня школа I-III ступенів № 2), відноситься до «Катранівки». Найближчий до «Великої Балки» медич. заклад – поліклініка № 3, знаходиться на вул. Кропивницького-22. А багатопрофільна лікувальна установа «Кіровоградська дитяча обласна лікарня» на вул. Преображенська № 79/35. Поблизу «Великої Балки» знаходиться осередок культурного життя «Центральна міська бібліотека» міста Кропивницького (пл. Дружби народів, 6). Її книжковий фонд складає майже 40 тисяч екземплярів різних книг. Недалеко знаходиться «Міський центр зайнятості» вул. Євгена Маланюка 15, він надає кваліфіковані послуги з працевлаштування населення.

► «Завадівка». Район розташований у південній частині міста. З півдня він межує з кільцевою дорогою навколо міста. На заході впирається в Інгул, на півночі межує з територіями, які планують віддати під міські забудови. «Завадівку» включили до складу міста Кіровограду в 1967 році. До цього вона була звичайнісіньким селом. Проте, за словами краєзнавця Костянтина Шляхового, «Завадівка» як хутір, виник у старі часи з ку-

рення запорожця Завади, задовго до Єлисаветграда. На малюнку, приблизно такий вигляд мав завадівський зимівник. В обл. державному архіві є особистий фонд елисаветградського землеміра Павла Рябова, в якому ми знайшли підтвердження власних досліджень. Кущівський

житель, вчитель з вулиці Байкальська - Володимир Панченко, досліджував історію рідного краю, ознайомився з цікавими архівними документами про «Гаврилівську кручу» де жив козак Завада, це район «Завадівки». В.Панченко добре знає де знахо-

дяться залишки кам'яної огорожі - колишньої козацької стайні, про інше йому розповідали старші люди. Поруч було 5-ть круч (одна є й донині) і два паралельних земляних вали на випадок осади. Усні билини пов'язують їх з захистом козаків від турок та інших нападників. Великого лиха хутору Завади надав зимовий напад хана Керим-Гірея у 1769 р, тоді майже всі будинки були зруйновані, а людей забрали в неволю. Теж саме відбулося із сусідніми селами «Первозванівкою», «Попівкою», «Неопалимівкою» та іншими. Неволя і насильницька смерть, пошкодили навколишнє генетичне коріння різних місцевих родів.

Ми звертаємо увагу на назви сіл поблизу «Завадівки», як правило в Україні є немало подібних назв в інших населених пунктах. Це пов'язано з міграцією населення. Нерідко люди переселяючись на нові землі, переносили туди назву своєї малої батьківщини. Як приклад, Клинці і Калинівка, Полтавка і Попівка, Первозванівка та інші. Трохи пізніше хутір Завади почав заселятись іншими козаками і чумаками. Ми маємо в «Завадівці» пращурів Кошугіних, Мельниченків, Чинченків, Панченків, Ситників тощо, які поселились тут в кінці XVII, початку XVIII ст.

Це є підтвердженням того, що «Завадівка» існує більше 300 років. На «Завадівському цвинтарі» є камінь з вибитою датою біля 300 р тому. В роду Мельниченків з «Завадівки», в XVII ст. був гайдамака Мартин на Правобережній Україні. В колишньому «Завадівському народному училищі» (1874 р) нині місцева школа № 12, збирають матеріали з історії мікрорайону та проводять виставки «Ми нащадки козака Завади».

Велика увага відведена сумісній діяльності з партнерами, наприклад з бібліотекою-філією № 10. Зв'язок школи і бібліотеки дає позитивні результати у багатьох проектах. У жовтні 1967 року «Завадівка» увійшла до території м. Кіровограду, а у 1977 р. утворилася філія № 10 Кіровоградської міської централізованої бібліотечної системи. Кожна зустріч з місцевими жителями – це відкриття чогось нового. На сьогодні згадано імена 650 осіб, зібрано 590 документів, фотографій тощо.

А ще цьому районі розташована відома траса «Завадівка» від 1962 року. Спочатку це були мотокроси, пізніше змагання з автокросу найвищого рангу та міжнародного рівня. Попри всілякі негаразди, життя в мікрорайоні «Завадівка» вирує в повну силу завдяки працьовитим людям.

МИКОЛАЇВКА, ЯК РОБОЧА СЛОБОДА

«Миколаївка» (або Новомиколаївка), розташована у північній частині міста. На півдні вона межує з залізницею, «Ковалівкою» та «Солодкою Балкою». На сході з «Некрасівкою», на заході з «Старою Балашівкою», на північному заході з «Лелеківкою». На півночі мікрорайону розташовані авіамістечко та споруди аеродрому. Основна частина мікрорайону, це «Робоча слобода», яка складається з приватного сектора, збудованого в радянські часи. До жовтневого перевороту більшовиків 1917 р. «Миколаївка», теж носила статус «робітничої слободи», але заводу «Ельворті». Багатоповерхівки в мікрорайоні почали з'являтися в радянські часи після Другої світової війни. Історію виникнення окремих частин «Миколаївки» ми будемо викладати відповідно до подій у часі і просторі.

За посиланням на газету «Голось Юга», робоча слобода «Миколаївка» в Єлисаветграді виникла на початку 1900-х років, коли власник найбільшого єлисаветградського машинобудівного заводу Роберт Ельворті зробив робітникам свого підприємства щедрі пропозиції – запропонував усім бажаючим безпроцентні позики на побудову власного житла. Бажаючих виявилось більше 600 осіб, бо робітники не мали статків, щоб купити землю в місті. Ми зробимо маленьке пояснення, Роберт Ельворті з дружиною Марією двічі на рік – весною та восени – приїздили із Шотландії (де мешкали), до Єлисаветграду, щоб тут відзначити разом із керівниками і робітниками заводу Великдень та Різдво. Їм вкрай була потрібна стабільна робота на заводі, а для цього треба «прив'язати» робітників до підприємства. Тому Марія Ельворті придумала «геніальний план прив'язки робітників» через побудову житла.

Роберт Ельворті, як власник заводу звернувся до міської думи Єлисаветграду з клопотанням про створення нового «робітничого району» на околиці міста. І у 1909 р. місце для облаштування «Робочої слободи» було знайдено. Міська комісія оглянула запропоновані місця і зупинила свій погляд на ділянці землі від полотна залізниці - до цвинтарної церкви «Всіх Скорботних Радість». На початку XX ст. ця церква знаходилася в

районі «Миколаївки» біля кладовища (приблизно це територія школи № 29), її зруйнували більшовики в 1930-х роках. Навколо була майже рівна місцевість з невеликим ухилом у бік залізниці. З ініціативи Р.Ельворті й почалося будівництво робітничої слобідки весною 1912 року. А оскільки того року в імперії відзначалося 20-річчя «восшествия на престол» царя Миколи II, поселення нарекли його іменем «Миколаївка». Офіційно це відбулося у 1914 р, проте в архівних документах ми зустріли назву «Миколаївка» за 1909 рік (від 1941 – «Новомиколаївка»).

У 1910-1911 р. між охочими будувати житло в зазначеній слободі довелося проводити жеребкування, і на початку 1912 року розпочали будівництво. Навіть сьогодні помітно, що більшість будинків «Робочої слободи» зводили за одним типовим проектом. Будували дуже швидко, на плані 1913 року ми вже бачимо доволі великий мікрорайон, окреслений тодішніми вулицями «Військовою», «Торговою», «Севастопольською» та «Лагерною». Всього планувалося збудувати до 30 вулиць з Парком відпочинку і Будинком культури - з просторим глядацьким залом, бібліотекою та гральними кімнатами. За наполяганням Р.Ельворті, тогочасний парк був облаштований до національної приналежності сім'ї Ельворті - Великої Британії. Парк відпочинку заклали у формі прапору цієї держави. Значно пізніше (за радянських часів), Парк відпочинку отримав ім'я директора заводу «Червоної зірки» Якіма Крюкова. На фото «Будинок культури в Парку імені Крюкова».

До речі, планування «парку імені Крючкова» зберіглося до наших днів. У центрі парку було влаштовано фонтан. Точну дату його спорудження встановити не вдалося, але 1913 р. фонтан уже функціонував, оскільки на мапі було позначено вулицю «Фонтанну». На сьогодні там збудували храм «Успіння Пресвятої Богородиці», який створили в 2014 році.

Біля заводу Ельворті (колись Червона зірка), через шляхову «Арку» на території «Новомиколаївки», були розміщені слюсарно-механічні майстерні від заводу Ельворті, які з роками переросли в потужний завод «Гідросила» із розробки та виробництва гідравлічних силових машин і компонентів гідросистем. Історія «Гідросили» як самостійного підприємства починається із 1930 року. Станом на кінець 2000-х років входить до групи компаній «Ельворті Груп».

На «Новомиколаївці» між двома заводами розташований відомий шляховий тунель «Арка». За словами краєзнавця Юрія Матівоса, історія «Арки» невід'ємна від будівництва залізничної гілки «Бірзула-Знам'янка», будівництва залізничної «станції Єлисаветград» та залізничного мосту. Першу «Арку» збудували за 50 років до заснування слободи «Миколаївка». І транспортна розв'язка через «Арку» тривалий час була досить ускладненою через її низьку пропускну спроможність. Тому 2019 року, об'єкт «Арка» по вулиці «Ельворті» був реконструйований.

В V главі ми згадували про другу «Арку», її можна побачити на плані Єлисаветграда 1913 року в районі кладовищ біля складів «Брайченка» та швейної фабрики. Там існують її залишки, коли завод «Червона зірка» (Ельворті) розрісся, то захопив другу арку, згодом її розвалили.

Зі східного боку до слободи «Миколаївка» прилягає інше поселення, яке почало забудовуватися практично одночасно з нею. Це так зване спеціальне авіамістечко. Тут із розвитком авіації жили сім'ї повітроплавців, пізніше мешкали викладачі та курсанти військового авіаучилища, яке діяло впродовж 1951–1960 р., готуючи кадри для Військово-Повітряних Сил Радянської армії. У 1960 році тодішній радянський лідер М. Хрущов задумав скоротити Радянську армію і льотне військоve училище в Кіровограді перепрофілювалося на цивільне. На його базі рішенням уряду, була створена «Кіровоградська школа вищої льотної підготовки цивільної авіації». У 1993 році постановою

Кабінету Міністрів України навчальному закладу було присвоєно статус «Державної льотної академії України». Сьогодні «Льотна академія» Національного авіаційного університету продовжує вчити людей літати. Заснований в 1951 р. навчальний заклад, пройшов гідний шлях розвитку і реформування.

Поринаючи в історію авіамістечка 1930-х років, ми з'ясували, що у 1931 р. на території військового аеродрому в Єлисаветграді-Зінов'євську було розпочато будівництво спец. ангарів, службових і житлових споруд, місць стоянок, руліжних доріжок, та інших об'єктів. У 1932 р. на аеродромі з широко розгорнутим будівництвом інфраструктури було розпочато формування 15-ї важкої авіаційної бригади на літаках ТБ-3. У середині 1930-х р. територія авіамістечка розширилася за рахунок аеродрому.

Авіамістечко на «Новомиколаївці» мало власний будинок авіаторів у селі «Бережинка» Кропивницького району і люди їздили на роботу за кілька кілометрів до льотного училища. Час спорудження спеціального будинку авіаторів - 1930-ті роки (сьогодні це пам'ятка історії та архітектури). Ви скажете: «Які ще авіатори у «Бережинці»? Аеродрому там нема, у доступних джерелах згадки про нього відсутні. Однак двоповерхова будівля з червоної «вічної» цегли по провулку «Степовому» в селі «Бережинка» дійсно є. Місцеві жителі розповіли, що до Другої світової війни тут були казарми, під час гітлерівської окупації – тимчасовий аеродром німців та

їхній шпиталь. У післявоєнні роки тут жили радянські військові авіатори та викладачі Кіровоградського військового льотного училища. А недалеко, між городами та полем, довгий час стояла точка наведення – аеродромні локатори для обслуги, чи то «Канатовського», чи «Кропивницького», чи обидва разом аеродроми. Тепер там руїни, залишки фруктового саду і підступний колючий дріт, що причаївся в бур'янах.

Сьогодні мікрорайон «Новомиколаївки», відрізняється розгалуженою та зручною інфраструктурою. Не дивлячись на чималу площу майже з усіх її куточків є доступ до супермаркетів, крамниць, різноманітних фірмових магазинів того чи іншого підприємства. Крім того є свій ринок «Новомиколаївський», де можна знайти як продуктові товари, так і одяг та побутові речі. На «Новомиколаївці» розміщений ТДВ м'ясокомбінат «Ятрань», а ще стадіон «Ікар», який став одним із найулюбленіших місць для відпочинку місцевих мешканців, як дорослих, так і дітей.

Тут розташовані найбільші у місті тенісні корти. За свідченнями жителів району, раніше вони належали до «Авіаремонтного заводу» (АРЗ). На сьогодні вони вже в приватній власності, проте міська влада обіцяє там облаштувати мультіплекс. Ще «Новомиколаївка» має власні дитячі дошкільні навчальні заклади; школу-інтернат; ліцей «Сокіл»; навчально-виховне об'єднання № 25; міську лікарню швидкої медичної допомоги; обласний клінічний госпіталь ветеранів війни; Центр медико-психологічної реабілітації «Компас»; міський пологовий будинок з функціями перинатального центру II рівня тощо. Звичайно ж, як і в кожному мікрорайоні міста, «Новомиколаївка» теж не обходиться без проблем, але то інша тема.

Кожний мікрорайон нашого міста має свої легенди і таємниці. В V главі книги, ми розповідали про підземний тунель під вулицею, між філармонією та спорудами старих казарм, і зупинились в тому місці. Зараз продовжимо підземну подорож у бік заводу «Червона зірка» (Ельворті) і далі до «Миколаївки». Нагадуємо, під вулицею, в цьому місці є підземний колектор «зниклої» річки «Мотузянки», який будували ще брати Ельворті, для таємного зливу виробничих відходів з заводу. Колектор йшов під землею від заводу вниз, вдовж «Театрального провулку» до

Інгулу. У 1916 році міська дума висловила стурбованість щодо витоку стічних вод підземного колектору з заводу Ельворті. Тоді у «Театральному» провулку провели земляні роботи по ремонту колектора, ізолювали рів та зверху поклали бруківку.

Цей брудний підземний тунель нерівномірної висоти, знову постає перед вашим поглядом і шлях від вищевказаного району пролягає під землею до заводу «Червона зірка» (Ельворті). В тунелі ми бачимо переплетення старої й нової кладки й труб самої різної товщини й давнини. А в стінах багато закладених ходів із нової цегляної кладки. Мабуть хтось дуже сильно піклувався, щоб кіровоградці нічого не знали про міські підземні тунелі. Виглянули у верхній отвір тунелю на території заводу і побачили, як праворуч височіє покрита іржею стіна якогось цеху. А ліворуч, за густими кущами й деревами, стоїть столярний цех. Ми під землею пройшли на територію заводу «Ельворті».

Далі перелізли через ґрати в отворі стіни і опинилися під іншим цехом, тунель розширюється й робить кілька петель. Для чого такі петлі, ми не знаємо, десь тут впливаються відходи в тунель, але побачити це не можна через суцільну темряву. Ми робимо свій висновок, можливо над нами ливарний цех, на півночі, за заводом повинна буди вулиця з «Аркою» і залізницею зверху неї. Знову підземний прохід закритий металевими ґратами, пролізли вже в існуючу дірку і опинилися за «Аркою». Далі обвал, за ним повинна бути дорога до «Миколаївки». Цегляна кладка підземного тунелю в цьому місці, можливо збудована за царських часів, до 1917 року.

Пробиратись обваленим підземним тунелем – важко, тим паче в абсолютній темряві. У світлі наших ліхтарів шлях йшов догори і ліворуч мав окреме відгалуження, мабуть на територію заводу «Гідросила». По звукам згори, догадуємось, що над нами автомобільна дорога, яка виходить на «Колгоспну» вулицю, ми зморилися і сіли біля цегляної стіни відпочити. Провели нараду і вирішили піти боковим ходом ліворуч, у бік заводу «Гідросила». Нашу увагу привернув колір цегляної кладки стін, схожий на цеглу радянського періоду.

Трохи пройшовши підземним ходом під територією заводу «Гідросила», зразу впираємось в два великих резервуари з відпрацьованою рідиною, кожен розміром із плавальний басейн і глибиною більше 3-4 метрів. Диво в тому, що час від часу

рідина з цих резервуарів кудись зникає, при цьому бетонна труба, що йде прямо від них, залишається сухою. З етичних міркувань описувати далі нашу екскурсію під заводом «Гідросила», ми не будемо. Вона схожа на ту підземну подорож під заводом «Ельворті» (Червона зірка).

За свідченням інших дигерів, підземним ходом через завод «Гідросила», можна пройти на територію військової частини А-1840, що межує з заводом. Ми туди не ходили. Увага, військова частина знаходиться під охороною. Ми запитали у дигерів: «Чи можна під землею з території заводу «Гідросила» вийти до залізничного вокзалу, або до м'ясокомбінату «Ятрань»? На територію залізничного вокзалу із заводу «Гідросила» можна пройти, а до м'ясокомбінату «Ятрань» вони ще не пробували ходити. Підземний світ м'ясокомбінату «Ятрань» - стоїть у них на черзі.

Новомиколаївські старожили розповіли нам міську легенду. У 1847-1865 р., на початку вул. «Дворянської» (це перша назва вулиці Дворцової) збудували «Миколаївський палац», а під ним, підземний тунель в північному напрямку до «Миколаївської» слободи та початку «Лелеківки», (сьогодні Лісопаркова), для фосмажорної втечі московського царя і його родини. У старі часи, над тунелем у «Лелеківці» був будинок з 2-3 черговими військовими з верховими кінями для втечі царя. Сьогодні на цьому місці стоїть «Пам'ятний знак на честь звільнення м. Кіровограду від

фашистських загарбників» (зупинка Лісопаркова). У 1888 р. Єлисаветград відвідав московський цар Олександр-III з імператрицею Марією Федорівною (на фото). І ось однієї ночі царя раптово розбудили і попросили забрати дружину. Швидко одяглися і по підземному тунелю, при світлі ліхтаря повели до згаданого «казенного будинку» біля «Лелеківки». Ідучі підземним ходом, весь в павутині, цар від злості скрипів зубами, а його дружина сварилася, посилаючи грім і блискавки на голови заколотників, запевняючи, що її більше в Єлисаветград - духу не буде.

РОЗГЛЯДАЄМО ЛЕЛЕКІВСЬКІ КУРЙОЗИ

Перші лелеківські зимівники козаків

Видатний дослідник історії козацтва Дмитро Яворницький писав: «В урочищі при впадінні річки Грузька у річку Інгул, дуже давно жив запорожець Лелека (тепер на пагорбах правого берега Грузької стало село Лелеківка)». Чому жителі «Лелеківки» від 1758 р. відзначають свій ювілей, як північний мікрорайон Єлисаветграда-Кропивницького, коли перші козацькі зимівники на зазначених теренах виникли значно раніше?

Приміське село «Лелеківка» належить до старих населених пунктів колишньої «Інгульської паланки Запорозької Січі» від початку 1700-х років. Роблячи невеликий відступ, зазначаємо, «Інгульська паланка» адміністративно-територіальна одиниця «Війська Запорозького низового» часів «Нової Січі» 1734-1775 р. Вона складалася з раніше розбудованих поселень, центр паланки розташовувався в гирлі річок Інгулу і Кам'янки на місці сучасного села «Інгуло-Кам'янка».

Полковники паланки: 1746 - Панас Недійд (Недонків); 1747-1749 - Петро Іванов; 1750 - Марко Великий; 1753 - Василь Топчій; 1754 -Дмитро Стягайло та Степан Чорний; 1757-Павло Кирилів; 1760 -Дем'ян Могила; 1766 - Тарас Кравець. Полкові осавули: Андрій Третяк (1751) і Омелько Коропець (1756) та полковий писар Данило Малиновський (1756). Ці люди в указані роки заїжджали до с. «Лелеківка» напередодні побудови

фортеці св. Єлисавети. Можливо в 1750-1760 р. «Інгульська паланка» мала 2 центри: в «Інгулі» і в «Перевізьку». Остання на правому березі Дніпра, на 2 верстви нижче гирла Інгульця, й на 2,5 версти нижче садиби Комстадіуса в с. «Фаліївка». Пізніше «Інгульську паланку» поділили на «Інгульську» і «Перевізьку».

За усними оповіданнями старих лелеківчан село «Інгульська Слобода» (згодом Лелеківка) засноване ще за часів Запорозької Січі козаком Якимом Лелекою (підпрапорним Миргородського полку з Цибулівської сотні) на місці, де старий «Донський» шлях перетинав річку Інгул біля «турецького» кам'яного мосту (до наших часів не зберігся). Що таке «Донський шлях»?

З Єлисаветграду, повз село Клинци йшов «Чумацький шлях» на «Іnguло-Кам'янку». Одне відгалуження «Чумацького шляху», підходило до м. Новомиргорода, а другим кінцем «тікало дале-ко в степ» за Дон, тому прозвали цей напрямок «Донським».

За іншою версією село заснував запорожець Степан Лелека, як військове поселення на березі Іnguлу, де жили птахи лелеки. Коли чумаки під'їздили до броду через Іnguл, це полохало птахів й вони з криком починали літати над очеретами, піднімаючи тривогу. З цього повстала назва «Лелеків брід», а козацький зимовик біля самого броду, назвали «Лелеківка». Кіровоградські історики П. Босий та П. Кизименко пишуть: «Саме від зимівника запорожця Степана Лелеки веде свій родовід передмістя «Лелеківка». В «Історичному нарисі Єлисаветграду» Олександр Пашутін стверджував, що фортеця св. Єлисавети збудована «поблизу кордону запорозьких зимівників».

Існують і інші версії, наприклад, велике село «Лелеківка», з українським населенням існувало ще до татарського погрому хана Керим-Гірея 1769 року. Пройшло 100 років, в слободу «Лелеківка» входили поселення: «Піски»; «Димурівка»; «Бесарабія»; «Руський Край»; «Матня»; «Ближні Байраки»; «Крем'янечє»; «Маніжжя» (назване за верховим вишколом-навчанням козаків у 1730 року, як перша хвиля «Гайдамаччини»). До річі, в «Маніжжі» знаходилась дерев'яна церква, до її церковного приходу відносили села: «Високі Байраки», «Обознівка», «Северинка» та «Мамайка». Станом на 1886 рік в слободі «Лелеківка» мешкало 1982 особи, налічувалось 418 дворів, існували 2-і православні церкви, одна школа та одна лавка.

Звертаємо увагу на цікаву подробицю з історії, про яку ми зазначали в І-й главі. У вересні 1755 р, на базі села «Лелеківка», біля фортеці св. Єлисавети, яка тільки будувалась, була заснована «Інгульська слобода». Фортеця визивала невдоволення козаків, тож вони приймають рішення: - На базі «Інгульської» слободи почати будівництво міста «Інгульськ», (за 6 км. від фортеці). Задумка створення козацького міста «Інгульськ» біля імперської фортеці св. Єлисавети, московітам не подобається, вони вже запланували створити власне місто і чекають слушної нагоди розправитись з козаками. Як ми вже писали, весною 1755 р. на теренах села «Лелеківка» поселився козак Степан, син осадчого Миргородського полку- Якіма Лелеки. Він прикупляє сусідній хутір, приєднує до «Лелеківки» і стає засновником «Інгульської» слободи. На той період в межиріччі Інгулу розпочалася третя хвиля народного повстання «Коліївщина». Тодішні околиці фортеці св. Єлисавети були переповнені повсталим народом. Архівні документи фіксують стоянки гайдамаків побіля «міського казенного саду», в селі «Лелеківка», у «Злодійській» та «Великій» балках.

Січневий перепис 1756 р. вказує на 27 дворів в с. «Лелеківка» і зміну назви на «Інгульську» слободу. Через рік (1757) маємо 36, а на перше січня 1759 р. - 54 двора. На передодні 1763 р. в «Інгульську» (колишня Лелеківка) відбувся демографічний сплеск, зафіксовано 714 дворів, більшість із них належать козакам, які свою слободу назвали «місто Інгульськ». На противагу козацькому м. «Інгульську», московські представники влади 1757 року, на базі «Грецької» та «Міщанської» слобод лівого берега Інгулу, запровадили свою назву «місто Єлисавет». На той час поряд фортеці існувало 2 міста. До ліквідації Запорізької Січі залишалось 12 років. Настав 1775 р, московіти ліквідували козацьку Січ, і приступили до ліквідації міста «Інгульськ». Його землі передали 3-м повітам «Слов'янської провінції», а її включили в розбухлу губернію «Новоросія». Через 8 років (1783) місто «Інгульськ» перетворили в «приписной город», а замість нього повітовим центром призначили м. «Кривий Ріг». Від 1775 р. на мапах появляється м. Єлисаветград, але офіційного документа цієї назви немає й сьогодні. З часом про місто «Інгульськ» забувають.

Перейдемо до опису сакральних споруд на прикладі «Лелеківської церкви Святої Трійці» яка має дві офіційні дати народження 1756 (або 1766) і 1785 р. Церковне свято «Свята Трійця» (або П'ятидесятниця) в нашій країні є державним заходом. У місті Єлисаветград-Кропивницький, свято «Трійці» завжди шанували і навіть мали дві церкви на її ім'я. Зробимо порівняння в будівництві церковних споруд і зазначимо: перша церква в ім'я «Святої Живоначальної Трійці» була побудована посередині площі фортеці св. Єлисавети у 1755 р. за указом «*Правительствующего Сенату*» державним коштом з рахунку «Нової Сербії». Її настоятель очолював Єлисаветградську протопопію і отримував чималеньку для того часу платню в 300 руб на рік.

Опираючись на українського історика Дмитра Яворницького і його «Історію запорізьких козаків» стверджуємо, що друга церква на ім'я «Святої Трійці» була збудована в поселенні «Лелеківка», але тут маємо дві дати: 1756 (або 1766) роки, про що свідчать дати, вирізані на дубових дверях церкви. Проте деякі сучасні краєзнавці вважають, що Лелеківська церква була зведена раніше за фортечну церкву «Святої Живоначальної Трійці». За усним переказом дерев'яна «Лелеківська церква Святої Трійці» була збудована за власні кошти Степана, сина осадчого «Миргородського полку» Якимом Лелеки.

Відомо, що перша дерев'яна Лелеківська церква згоріла у 1769 р. при нападі кримського хана Керима-Гірея, який спалив чимало сіл навколо фортеці св. Єлисавети, в тому числі і село Лелеківку, яке входило в «Інгульську слободу». За усним переказом, від дерев'яної Лелеківської церкви залишилися дубові двері, які пізніше вставили в новозбудовану 1785 року кам'яну «Лелеківську церкву Святої Трійці» з датою на них 1756 (1766) рік. Можливо пізніше Д.Яворницький бачив саме ці двері, згодом «Лелеківська кам'яна церква Святої Трійці» пережила багато негараздів, Першу світову (1914) і Громадянську війни, більшовицький жовтневий переворот 1917 і голодомор 1933 р. В 1935-1936 роках, ще добротну кам'яну «Лелеківську церкву Святої Трійці» підірвали місцеві комуністи з гаслами: «У світі має бути тільки один Бог і ім'я йому Ленін».

На малюнку нижче Карпов В.Є. зобразив власне бачення цегляної «Лелеківської церкви Святої Трійці» від 1785 р. із дубовими одвірками від попередньої старої дерев'яної церкви.

Настоятелем нової цегляної церкви став Іван Левицький, переведений з парафії села Дмитрівка Переяславської єпархії до с. Лелеківка Інгульської єпархії, брат вікарія Кирилівської протопопії Данила Левитського. Кажуть у цій церкві зберігалося «Євангеліє» надруковане у друкарні Києво-Печерської лаври 1733 року. Неподалік від будинку священика, була – церковно-парафіяльна школа для селянської дітвори та лікарня, які утримувались на кошти Степана Лелеки. На місці старої школи збудували нову цегляну (1904 р), вона є і зараз.

До 1775 року всі церкви Єлисаветграду, крім фортечної Свято-Троїцької (відома з 1755 р) та кладовищенської Петро-Павлівської (відома з 1773 р), Успенська (відома з 1773 р), Знам'янська (відома з 1759 р), Володимирська (відома з 1759 р) - вважалися форштатдтськими, тобто передміськими, бо ще не існувало Єлисаветградського повіту з його цивільним управлінням, а тодішня канцелярія Єлисаветградської провінції знаходилася у фортеці св. Єлисавети. До речі, за всю історію Єлиса-

ветраду в місті не було жодної церкви, навіть каплички Святої Єлисавети та не проводились «хресні ходи» на честь цієї святої. В Україні та Росії, не було культу святої Єлисавети, тому не зводили церков на її честь. Досить дивно вшанування московітами святої покровительки Єлисавети. Можливо, якби не було козацьких поселень в межиріччі Інгулу- зокрема, «Інгульської слободи», інше місто тут ніколи б не розвинулося і фортецю св. Єлисавети російська влада не будувала б.

Повторюємо в котрий раз, колись с. «Лелеківка» мала такі назви: «Інгульська слобода»; «Димурівка»; «Бесарабка»; «Матня»; «Маніжжя»; «Піски» тощо. У травня - липні 1774 року (за новим стилем), землі розташовані у межиріччі Дніпра і Синюхи, вивчала наукова експедиція вченого-природознавця, академіка Петербурзької Академії наук (німця за походженням) Йогана – Антона Гільденштедта (1745–1781). Метою поїздки науковця було вивчення тогочасних поселень на теренах сучасної Кіровоградської області. 19 червня 1774 р. Гільденштедт з своїми помічниками прибув у «Лелеківку». На той час вона називалася «Шостою ротою Молдавського полку», (шанець «Інгульський»). Якщо в геральдиці є лелека з каменем у лапі, це означає пильність у боротьбі з ворогами, що чудово відображає як історію міста, так і його сучасність.

В старі часи «Інгульська слобода» відіграла значну економічну роль в майбутньому розвитку Єлисаветграду. Річ у тім, що 23 жовтня 1759 року наказом коменданта фортеці Єлисавети в «Інгульську» була відкрита перша митниця для контролю за товарами, що перевозилися з Польщі на Запоріжжя. Пріснувала вона до 1766 р, коли змінилися кордони Російської імперії. Опираючись на дослідника Херсонщини - А. Шмідта від 1880-х років, зазначаємо офіційну версію заселення «Лелеківки» (рос.мова): *«В конце XVIII века заселено молдаванами, позднее (1811 г.) - великороссами, теперь малороссами. Вокруг крепости св. Елисаветы, за чертою «Новой Сербии», образовалось значительное число слобод из русских раскольников и выходцев из Малороссии и с берегов Дуная, так что, по проекту бригадира Муравьева, из поселенцев при крепости св. Елисаветы с 1756 по 1759 год был составлен отдельный поселенный полк, названный «Ново-Казачьим», к которо-*

му был и присоединён. Выведены на поселение из Малороссии, «Слободской Малороссийский полк», вместо занимавших форпосты малороссийских казаков, которые постоянно разбегались. В 1756 году в состав этого полка вошли слободы: «Пригородская» (или Мещанская) с приписанными к ней слободами крепости св. Елисаветы, Аджамка, Вершинно-Камянка и другие. Слободы эти подразделялись на мещанские и солдатские, и было домов 155, семейств 3538 из 4604 душ.

Станом на 1886 рік у селі «Лелеківка», Обознівської волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії мешкало 1982 особи, налічувалось 418 дворів господарств, існували 2 православні церкви, школа і одна лавка. До початку 1960-х років «Лелеківка» була приміським селом, мала власний центр сільської ради. У 1963 році її приєднали до міста Кіровограда й тоді було з'єднано дві частини «Лелеківки» – Правобережну й Лівобережну, яку здавна у народі називали «Піски». Вони дещо різняться в економічному й топонімічному відношеннях, наприклад, в старій Правобережній «Лелеківці» (яка в народі зветься Старою Балашівкою) головна вулиця носить назву «Богдана Хмельницького», а Лівобережна - «Піски» має головну вулицю «Холодноярську» (колись Московська).

Лівобережною частиною «Лелеківки», «Холодноярською» (Московською) вулицею можна виїхати на об'їзна трасу навколо Кропивницького та на київську дорогу. З правобережної частини «Лелеківки» на об'їзний шлях навколо Кропивницького можна потрапити вулицею «Богдана Хмельницького», що йшла берегом р. «Грузької» (притоки Інгулу). Лівобережна «Лелеківка» переважно забудована невеликими приватними садибами, має чимало проблем та приносить дискомфорт місцевим жителям. Одна з таких - відсутність соціальних закладів. На цій частині «Лелеківці» немає ні шкіл, ні садочків, ні бібліотек. То ж дітей возять у навчальні заклади до інших мікрорайонів міста.

Цікавим об'єктом, який полюбився місцевим жителям й туристам, є старовинний залізничний міст через Інгул – архітектурний шедевр в північно-західній частині міста. Це пам'ятник архітектури XIX століття з арками висотою 36 м. А висота самого мосту - 90 метрів над рівнем

води. Під час будівництва залізничної лінії Балта-Єлисаветград-Крюків треба було здійснити переходи через річки Південний Буг, Інгул та Плетений Ташлик. У січні 1869 р. два красені-мости через річки Інгул у Єлисаветграді та через Плетений Ташлик у Новоукраїнському районі, були здані в експлуатацію. Ми з повним правом можемо назвати ці два мости – близнюками за однакову конструкцію.

На території «Лелеківського» мікрорайону є три закриті цвинтаря. Проте, за словами депутата, поховання тут продовжують проводити. Далі маємо «Лісопаркову зону», одну з найбільших рекреаційних зон Кропивницького. Вона йде від «стадіону АРЗ» й до села «Велика Северинка». Це улюблене місце відпочинку місцевих жителів. Раніше, до приєднання селища «Лелеківки» до Кропивницького, «Лісопаркова» знаходилася на кордоні міста. Зараз вона розміщується між двох мікрорайонів: «Миколаївки» та «Лелеківки», має відмінне транспортне сполучення. *«Лісопаркова – є зеленою зоною і будь-яке будівництво там – це порушення Закону. Згідно рішень міської та обласної ради Кропивницького, будівництво в районі «Лісопаркової» заборонене. Як зазначає коаліція «Рада Експертів», сучасна забудова «Лісопаркової» має всі ознаки корупційності, непрозорості та лобіювання приватних інтересів».* З цього приводу скандали навколо «Лісопаркової» не припиняються й досі.

Як пише журналіст Андрій Флоренко, раніше це було прекрасне місце для відпочинку дітей. Тут розміщувалися піонерські табори. Це було непоганим рішенням для батьків, які хотіли відпочити від своїх чад, і не відпускати їх далеко від себе. З часом піонерські табори закрилися, бо «великі» дяді забрали їх у дітей. Поруч на березі Інгулу був один із найбільших пляжів у місті, де можна було не тільки покупатися, а й скористатися послугами «Човникової станції». Згодом вона прийшла в непридатність, стежити за пляжем міська влада не захотіла.

В чудовому місці на «Лісопарковій» маємо озеро «Котяче око», яке з трьох боків оточене соснами, з четвертого боку - високими добротними котеджами різних дядьків при владі. Краєвиди тут дійсно вражають, проте саме озеро недоглянуте, кажуть, що у ньому водяться хижі риби, а на його березі – рідкісні породи птахів. На березі озера «Котяче око» місцеві жите-

лі самоорганізувалися й власними силами збудували затишний майданчик для малечі. Аби захистити його від вандалів, навіть зробили огороження.

Ще нам необхідно сказати декілька слів про «з'їзд станцію Лелеківка» Одесько-Кишинівської залізниці. Яка довгий час була простим роз'їздом в кількох кілометрах від «Лелеківського» мікрорайону. Станція служила одним з ланцюгів, що з'єднав хліборобський степ із Одесою – найбільшим на той час портом Російської імперії на Чорному морі. Часопис: «У серпні 1868 р купці Єлисаветграда завантажили на своїй станції «Лелеківка» перший вагон пшениці. Так відзначила відкриття головна з'їзд станція Єлисаветград». Щодня на станції-роз'їзді оброблялось 2-3 вагони з різними вантажами – хлібом, медом, олією та інше. На станцію завозили зерно до потягів, що рухались до Єлисаветграду і в зворотній бік. У Другу світову війну роз'їзд працював, особливо активізувалась його робота у після воєнні роки.

З 1946 року станція «Лелеківка» стає дійсною офіційною, залізничною станцією, з робітниками до 40 чоловік по обслуговуванню ділянки дороги від Кіровограда до станції «Шостаківка». На цих роботах працювали кіровоградські земляки – перші поселенці на землях, які прилягала до цієї станції. Це були жителі «Лелеківки», «Катеринівки» та навколишніх хуторів. Спочатку по 5-10 років їхні сім'ї проживали в пристосованих бараках та землянках на перших двох вулицях з назвами «Плозунова» (Котовського) та «Лебедева».

Згідно рішення Кіровоградського райвиконкому від 27.06.1957 року «Про надання земельних ділянок робітникам та службовцям ст. Лелеківка під індивідуальну забудову» маємо 14 прізвищ. Назвемо декого із них: Бабанський І.О. – вулиця «Котовського» (Плозунова) № 2; Волощенко В.М. – вул. «Котовського» (Плозунова) № 4; Пономаренко Г.О. – вул. «Котовського» (Плозунова) № 6 та інші.

Спогади та джерела засвідчують, що ті, хто дорослішали після Другої світової війни, були унікальним поколінням людей, чий сукупний досвід неможливо повторити. Вони замолоду жили дуже скромно (більшість у злиднях), але весело. Перші жителі з'їзду станції «Лелеківка» виживали тому, що працювали на землях підсобного господарства самої станції «Лелеківка» та психіатричної колонії-лікарні біля Єлисаветграду-Кіровограда.

АЛТАЙСЬКИЙ ТЕЗКО КРОПИВНИЦЬКОГО

Виявляється сусідня Росія давно вже має власний Єлизаветград (через букву «З»), названий на честь нашого Єлисаветграда (через букву «С»). Правда це не місто, а невеличке німецьке село Лебединської сільради в Табунському районі Алтайського краю Російської Федерації. У селі Єлизаветград сьогодні є три вулиці (Інтернаціональна, Молодіжна та Степова), близько 30 будинків, у яких мешкало 157 чоловік. Ще маємо ЄлиЗаветівка - село Бородінської селищної громади, у Болградському районі Одеської області та село ЄлиЗаветівка в Дніпропетровській області.

Володимир Босько в своєму «Історичному календарі Кіровоградщини» розповів, як утворилося німецьке село ЄлиЗаветград, серед населених пунктів Алтайського краю в Росії. Він казав, назва міста Єлисаветград унікальна, і вона єдина у світі, але згодом з'явився алтайський тезко. Сьогоднішній Кропивницький, теж унікальне місто, в якого є свій дуже складний і драматичний, великий і епічний роман з власним іменем.

Переглядаючи Інтернет, ми за багато тисяч кілометрів від України, раптово знайшли на Алтаї назву села ЄлиЗаветград, якого на відміну від нашого, у радянські часи не перейменовували. Звісно, коли села називають на честь міст, особливо великих і знаменитих, це сприймається з іронічною посмішкою. Приміром, на честь Парижа названі села в Челябінській (Росія) та Одеській областях (Україна), село «Париж» звучить доволі дивно, і сприймається як жарт. В Кіровоградській області є подібні населені пункти: селище «Нова Прага» в Олександрійському районі, або село «Маріуполь» у Бобринецькому районі і вже зовсім з екзотичною назвою село «Бельведери» (на честь знаменитого палацового комплексу в столиці Австрії - Відні), яке на жаль, перейменовували. Нині це село «Синюха» у Новоархангельському районі. Ще є населені пункти «Наливайка» і «Сугоклівка», «Куцеволівка» і «Нехвороша», «Тютькі» і «Жабоскричі», «Бабаї» і «Братолюбівка», «Сатанівка» і «Курозвани», «Педоси» і «Кізя», «Холодець» та інші.

В українського міста Єлисаветград-Кропивницький є тезка, алтайське село «Єлизаветград» засноване у 1907-1910 р. переселенцями з Північного Причорномор'я. До 1917 р. католицько-лютеранський селище Златополінської волості Барнаульського повіту Томської губернії. Довгий час це село називалося «Прісноводне», так як знаходиться на березі озера з прісною водою, згодом українські переселенці запропонували назву «ЄлиЗаветград». В село приїжджав пастор з «Славгорода», литовець за національністю, і вів службу в місцевій церкві літературною німецькою мовою. У 1926 році в селі «ЄлиЗаветград» утворили власну сільраду, а у роки колективізації було організовано колгосп «Промінь» (російською Луч). До 1929 р. багато жителів села виїхало до Америки. В 1937-1942 роках багатьох селян «Єлизаветграда» мобілізували до трудової армії під Ульяновськ та на шахти в Підмосков'я.

Тож давайте разом з'ясувати історію алтайського села «ЄлиЗаветград». Інформацію доводилося збирати буквально по крихтах, і вона виявилася доволі несподіваною. З історичної довідки на сайті «Немцы на Алтае: Этническая история и культура» та матеріалів міжнародної науково-практичної конференції 1960-х років. Дальше рус. язык, «немцы Сибири: история и культура гор. Омськ» (2010), читаем: «Село ЕлиЗаветград было основано в 1907 г. немцами, католиками и лютеранами, выходцами с Украины. К примеру, родители И.И.Кельбаха приехали из колонии «Годельберг» Мелитопольского уезда Таврической губернии. Исследователь Л.В.Пусь считает, что основная часть переселенцев ЕлиЗаветграда происходила с Украины, из Полтавской и Елисаветградской губернии. Первые немецкие переселенцы семей Кельбах, Пфунт и Клюмп приехали осенью 1907 года, выкопали землянки на берегу «Лебединского озера» и перезимовали. Весной ушли на территорию современной деревни ЕлиЗаветград, здесь нашли колодец с хорошей водой. Также здесь были хорошие сенокосные угодья. Некоторое время деревня называлась «Пресноводной», потому, что находилась на берегу пресноводного озера. Сначала жители села строили пластинные, или луговые дома, которые

назывались «визхаус». В 1930-х годов начали строить саманные, позднее деревянные дома, за деревом ездили в «Бор» за 150 километров. До октябрьского переворота большевиков 1917 г. здесь была своя национальная школа. Как мы уже писали, в деревню приезжал пастор из «Славгорода» и вел службу на немецком языке. В голодные 1933-1937 годы половина жителей деревни была репрессирована. Позднее в 1942 году, всех взрослых елизаветинцев забрали в «Трудовую армию». Через три года (в 1945) насильно «для возрождения села», были привезены репатрианты и политические ЗЕКи. Со временем они одними из первых уехали в Германию. На этом информация с Интернета – заканчивается.

У нас виникає питання, якщо вищезазначене алтайське село заснували переселенці з Полтавської і Таврійської губерній, як мовиться в історичній довідці, то звідки взялася назва ЄлиЗаветград? Часто переселенці називають свої населені пункти, як згадку про малу батьківщину, на пам'ять про рідні місця. Так, зокрема вчинили вихідці з Балкан на території Єлисаветградського краю, коли створювали «Нову Сербію», внаслідок чого й дотепер маємо сербські назви сіл в Кіровоградській області: «Панчево, Кانیж, Турія і Мартоноша у Новомірогородському районі; Кальніболота і Надлак у Ново-архангельському р-ні; Суботці та Мошорине у Знам'янському р-ні; Павлиш в Онуфріївському р-ні; Букварка-Вуковар в Олександрівському районі» та інші. Значить серед засновників алтайського села ЄлиЗаветград, більшість була з Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, (сьогодні Кропивницький).

Не забувайте, село ЄлиЗаветград входить до складу «Німецького національного району», розташованого у північно-західній частині Алтайського краю (адміністративний центр села «Гальбштадт»).

Є історична довідка про його виникнення, де зазначено: *«В начале 1907 г. в меннонитской колонии «Тиге» Заградовской волости Херсонской губернии состоялся волостной сход граждан, на котором была избрана комиссия из трёх ходяков, представителей 180 семей общим числом 882 чел., желающих переселиться в Сибирь. Один из них, Я. А. Реймер, встретился с премьер-министром России - П.Столыпиным и обговорил с ним вопросы переселения немцев-меннонитов».*

Меноніти послідовники однієї з найстаріших раних протестантських церков, що утворилися в епоху Реформації XVI ст. на території Нідерландів, Північної Німеччини та Західної Швейцарії. Назва «меноніти» придумав нідерландський священик Менно Сіммонса (1461 р), який об'єднав навколо себе розрізнені релігійні групи німецького етносу. Меноніти вважають себе обраними громадянами, де кожен віруючий несе відповідальність перед Богом не тільки за власну моральність, але і за чистоту душ всіх своїх одновірців. Всім менонітам властива місіонерська активність. За 150 років перебування на наших землях, ці вихідці з Голландії, Німеччини та Швейцарії внесли величезний внесок в історію України.

Меноніти були інноваторами в сільському господарстві, машинобудуванні, авіації, легкій промисловості, будівництві, медицині, освіті. Меноніти на заздрість місцевим жителям вміли майстерно прясти шовк, будувати водяні і вітряні млини, конструювати сівалки, обпалювати цеглу і черепицю. Завдяки їм в Україні з'явилися нові породи коней, корів, овець та птахів. Будучи глибокими гуманістами і пацифістами, меноніти ще в XIX ст відкрили школи, в яких вчителі змушені були рахуватися з думкою і бажаннями учнів. Вони одними з перших будували притулки і лікарні для душевнохворих, керуючись тим, що кожна людина в цьому світі гідна допомоги і співчуття. Мабуть це про них Т. Шевченко писав: «І на Січі мудрий німець картопельку садить».

Ми знаємо «Хортицю» як колиску запорізького козацтва, символ волелюбності та військової доблесті наших предків. Після знищення у 1775 році Запорозької Січі, імператриця Катерина-II через своїх васалів запропонувала менонітам саме ці землі для поселення. За словами наукового співробітника «Національного заповідника Хортиця» Максима Цивільного, територія «Верхня Хортиця» стала першим місцем поселення менонітів на берегах Дніпра, сюди переїхали перші 228 сімей: «Вирушили в дорогу на Великдень 1788 року на запорізькі землі. Згодом почали освоювати й інші території, так опинились

біля Єлисаветграду» (Кропивницький). Мали декілька великих округ: «Хортицьку», «Молочанську», «Олександрівську», «Маріупольську» та декілька змішаних поселень під Єлисаветградом. Менонітські колонії почали ліквідовувати наприкінці 1930 років. Якщо 1939 року в УСРР налічувалося 546 тисяч німців-менонітів, то на початку 1990-х років – їх лишилось біля 38 тисяч осіб.

Німецький національний район на Алтаї, який складався із 16 населених пунктів. Найбільшу чисельність населення (22 тис.) мав у 1998 році, бо меноніти почали від'їжджати з Росії. Тим хто залишився, значну допомогу у розвитку економіки та соціальної сфери - надавала Федеративна Республіка Німеччини. Вони з 1991 по 2006 рік в німецькому районі побудували 168 квартир, спорудили потужний м'ясопереробний комбінат, додатково комбінат молочної переробки тощо.

Ми припускаємо, меноніт який запропонував алтайським поселенцям назвати засноване село ЄлиЗаветградом, міг бути вихідцем з «Альт-Данцига» (Старого Данцига) поблизу Єлисаветграда, заснованого німцями-менонітами у 1787 році. Нині це село «Крупське» Кропивницького району, яке й досі називають батьківщиною «українського баптизму». Часто менонітів з села «Крупське» називали «анабаптистами» (перехрещеними).

Якщо говорити про сучасність, то алтайське село ЄлиЗаветград не можна назвати приреченим допоки в ньому існує *«Муниципальное Бюджетное Общеобразовательное Учреждение «Елизаветградская Основная Общеобразовательная Школа» Табунского Района Алтайского Края»*. Директором 9-ти річної школи є Анна Михайлівна Петер. Сьогодні у ній навчають до 30 дітей. Причому, 8 учителів і третина учнів мають німецькі прізвища. Єдиний учитель з українським прізвищем, Валентина Олександрівна Абраменко у 2009 році стала переможцем «Всеросійського конкурсу вчителів фізики і математики», отримала грант Фонду підтримки науки та освіти Дмитра Зіміна «Династія» у номінації «Молодий учитель».

Крихітне с. ЄлиЗаветград, засноване в 1907 році на Алтаї німцями із українського «Альт-Данцига» (Крупське) із під Єлисаветграда, немов подовжило історію існування нашого Кропивницького. Щоб там не казали, але нам приємно, що десь далеко є назва ЄлиЗаветград, і ми не пред'являємо претензії, що назва села пишеться через букву «З». Тут варто нагадати, що

й стара назва Кіровограду, теж має свого тезку. Це місто у Свердловській області - Кіровград за 73 км від Єкатеринбурга з населенням трохи більше 20 тисяч. У цій назві відсутня буква «О», тому стаття у Вікіпедії застерігає: *«Не следует путать Свердловский Кировград, с областным центром Кировоград в Украине»*. Кіровград мав свою первинну назву місто «Калата» (тюркське Кала-Ата «батьківське поселення»). Які були попередні назви в українського Кіровограда, ми не будемо повторювати. Звісно, в Росії ніхто не збирається повертати Кіровграду його первісну назву «Калата», а от назва українського Кіровограду - приречена на зникнення.

Довгий час в алтайському селі ЄлиЗаветград, після жовтневого перевороту більшовиків 1917 р. діяв «сидром чорного воронка», це трагедія менонітів в СРСР. Візьмемо за приклад історію сім'ї Іни Вигель, у неї й досі зберігається стара Біблія, на титульному аркуші написані 4 дати: 1) День народження її діда Якоба Тіссена - 3 червня 1908 р; 2) День народження його дружини Катарини - 15 листопада 1905 р; 3) День їхнього весілля - 26 серпня 1931 р; 4) День арешту Якоба - 31 жовтня 1937 р. Немає ще однією дати - 6 грудня 1937 року, коли 29-річного Якоба Тіссена з села «Фюрстенвердер» Запорізької області Української РСР, було розстріляно «за контрреволюційну пропаганду», більшовики не могли написати: «розстріляли тому, що він виходець з України». Про розстріл Якоба Тіссена сім'я дізналася лише в 2019 році. Мати Іни Вигель була четвертою дитиною в сім'ї: «Зараз їй 81 рік і вона все життя тужила за зниклим батьком Якобом Тіссеном».

Наступна розповідь професора Арнольда Нойфельдт-Фаста: «Мої предки виїхали з Пруссії в Росію на терени «Дикого поля» після 1789 р. З Інною Вигель я познайомився в Фейсбучі на форумі «Менонітська генеалогія та історія». Згодом його родичі перебрались до алтайського села ЄлиЗаветграду, мого діда Франца Брейль заарештували 30 листопада 1937 р. і трійкою НКВД засудили до розстрілу. Вирок було виконано 11 грудня 1937 р., через п'ять днів після вбивства Якоба Тіссена. Професор Нойфельдт-Фаст знає ім'я людини, яка підписала вирок його діду, це лейтенант держбезпеки Наум Турбовський. Мабуть це він вбив діда Франца Брейля, бо далі є його припис «вирок виконано 30.11.1937 року».

Архівні джерела

1. Архив Юго–Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. – Ч. III. Т. IV. – К., 1908. 419 с.
2. Адрес-календарь и справочная книга «Елисаветград» 1888 год. Издание под ред. М.Голденберга. - Елисаветград, 1887 г.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Опис справ. 1713-1776 / упорядники: Л. З. Гісцова та Л. Я. Демченко.
4. Бабенко В.А. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края. - Екатеринослав, Тип. губ. Земства. 1905.
5. Ведомости Елисаветградского городского общественного управления (Ведомости.). - 1895. - 5 ноября.
6. Теж саме: Ведомости. - 1896. - 27 июня.
7. Теж саме: Ведомости. - 1898. - 11 августа.
8. Теж саме: Ведомости. - 1898. - 13 августа.
9. Теж саме: Ведомости. - 1899. - 27 апреля.
10. Теж саме: Ведомости. - 1899. - 30 мая.
11. Теж саме: Ведомости. - 1899. - 1 июня.
12. Теж саме: Ведомости. - 1899. - 6 июня.
13. Державний архів Кіровоградської обл. (ДАКО). Справа 572.
14. Теж саме: ДАКО. - Фонд 18. - Опис 1. - Справа 573.
15. Теж саме: ДАКО. - Фонд 56. - Опис 1. - Справа 1.
16. Теж саме: ДАКО. - Фонд 56. - Опис 1. - Справа 5.
17. Теж саме: ДАКО. - Фонд 56. - Опис 1. - Справа 28.
18. Теж саме: ДАКО. - Фонд 57. - Опис 1. - Справа 17.
19. Теж саме: ДАКО. - Фонд 60. - Опис 1. - Справа 99.
20. Теж саме: ДАКО. - Фонд 60. - Опис 1. - Справа 137.
21. Теж саме: ДАКО. - Фонд 304. - Опис 1. - Справа 303.
22. Теж саме: ДАКО. - Фонд 369. - Опис 1. - Справа 8.
23. Теж саме: ДАКО. - Фонд 369. - Опис 1. - Справа 9.
24. Теж саме: Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. - Фонд 10. - Справа 16892-16893.
25. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кін. XIX – поч. XX ст.). - Кіровоград, 1998.
26. Архив ДАКО. Елисаветградский вестник. 1885. - 18 января.
27. Архив ДАКО. Елисаветградский вестник. 1885. - 23 августа.
28. Архив ДАКО. Елисаветградский вестник. - 1885. - 4 октября.

29. Архів ДАКО. Нова Сербія і фортеця св. Єлисавети. Істори-ко-краєзнавчий додаток до газети Кіровоградської обласної ради народних депутатів «Народне слово» № 4 (19) від 25.02.1993; № 6 (21) від 31.03.1993; № 7 (22) від 15.04.1993; № 8 (23) від 29.04.1993; № 9 (24) від 13.05.1993; № 10 від 10.06.1993; № 11 від 14.10.1992 та № 12 від 28.10.1992.
30. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). - Ф.Р. 3264. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 81.
31. Систематическій сборникъ постановлений Елисаветградской городской думы за 1871-1903 г. Т. II. - Елисаветградъ: Т-фія М.А.Гольденберга, 1905.
32. Інститут рукописів Національної бібліотеки України В.І.Вернадського. Ф.І. № 52610 – 52720. Ведомости по истории городов и селений Екатеринославской, Херсонской и Таврической губерний. - І.8109. (Александрійський уезд).
33. НБУ. ІР. Хронологічний каталог (1750-1760 р. XVIII ст.).- ІІ.5844.
34. НБУ. ІР. Ф. ІХ. Архів фортеці Святої Єлисавети. Спр. 145, 149, 167,180,187,188, 241, 243, 248, 251, 252, 270, 378, 405, 412, 459, 732, 896, 901, 1143, 1597, 1598,1658,1660,1662,1667, 1669, 1683.
35. Отчётъ попечителя Одесскаго Учебнаго Округа о состояніи средних и низших учебных заведений Одесскаго Учебнаго Округа за 1914 г. Одесса, 1915.
36. Отчётъ правленія Общества вспомошествованія нуждающимся ученицамъ Елисаветградской общественной женской гимназіи с 15.11.1889 по 15.11.1890 г. / Утв. общ. собр. 18.11.1890). Елисаветградъ: Типографія П. А. Зелёнаго, 1890.
37. Сводъ постановлений Елисаветградскаго Уезднаго Собранія за 1865; 1888; 1895 г. / Сост. Е.И.Борисовъ. Елисаветградъ: Типографія А. Гольденберга, 1895.
38. Систематическій сборникъ постановлений Елисаветградской городской думы за 1871–1903 г. Сост. А. Брейеръ. Елисаветград: Типографія А. Гольденберга, 1905.
39. Центральний державний історичний архів України у Києві. - Ф. 59. Київська губернська канцелярія. -Оп.1.-Т.2. -Спр.2100, 2103, 2146, 2147, 2186-2188, 2387, 2470. -Спр. 2505, 2854.
40. Там же ЦДІАК. -Ф.229. Архів Коша Нової Запорозької Січі. - Оп.1.- Спр. 18,44, 58, 77, 92, 99, 114.

Інтернет

1. [http://www.kirstat.kr.ua/ekspres/ekspres2012/ekspres04/demogr.
www.kirstat.kr.ua/ekspres/ekspres2012/ekspres04/demogr93.zip](http://www.kirstat.kr.ua/ekspres/ekspres2012/ekspres04/demogr.www.kirstat.kr.ua/ekspres/ekspres2012/ekspres04/demogr93.zip)
2. <http://www.vechirka.com.ua/index.php?id=3548>
3. <http://www.uahistory.kiev.ua/kirov/grek.html> - www.uahistory.kiev.ua/
4. http://www.kirstat.kr.ua/stat_inf_oper_prom.htm; www.kirstat.kr.ua/
5. Бібліотеки області - www.kultura.kr.ua/articles.php
6. Весь Кіровоград. <http://old.kirovograd.net/>
7. Відділ культури і туризму Кіровоградської міської ради – www.kr-rada.gov.ua/viddil-kulturi-i-turizmu.html
8. Генеалогія в Україні - <http://www.genealogy.zp.ua/>
9. http://novorossiya.info/uploads/books/novorossiya_kherson.pdf
Указ № 12099; 12180; 12367 // Полное собрание законов Российской империи 1649 г. СПб: Санкт-Петербург. Типография II Отделения Канцелярии Его Императорского Величества. 1830.
10. «Новоросійська губернія». Інститут історії України, національної академії наук України (вибірково з посиланням).
11. Запорозькі козаки - <http://perso.wanadoo.fr/pyzh/kozaky/>
12. Інститут історії України НАНУ. <http://history.org.ua/>
13. Історія України. <http://historyua.narod.ru/>
14. Історія українського війська. <http://ordgeorg.boom.ru/>
15. Князі, гетьмани, президенти. <http://www.geocities.com/prysjan>
16. Кіровоград сьогодні - library.kr.ua/ktoday.html Веб-сторінка Кіровоградської ОУНБ ім. Д. І. Чижевського
17. Неизвестная Украина. <http://users.i.com.ua/~luzan/history/>
18. Офіційна веб-сторінка Кіровоградського національного технічного університету - www.kdtu.kr.ua/
19. Офіційна веб-сторінка Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка - www.kspu.kr.ua/
20. Офіційна веб-сторінка Кіровоградського обласного краєзнавчого музею - www.regionalmuseum.kr.ua/
21. Офіційна веб-сторінка Кіровоградської обласної державної телерадіокомпанії - kodtrk.tv/index.php
22. Веб-сайт Кіровоградської обласної ради - <http://oblrada.kr.ua/>
23. Веб-сайт Кіровоградської ОДА - <http://www.kr-admin.gov.ua>
24. Національна академія державного управління при Президентові України - www.academy.gov.ua

25. Культура Русі. Вікіпедія. Інтернет. <https://uk.wikipedia.org/wiki>
26. Духовні навчальні заклади в Україні XIX століття та їх реформи. Інтернет: <http://www.apologet>
27. Костомаров Н. Две русские народности // СПб.1861. – №3. – Інтернет-ресурс. <http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm>.
28. Півторак Г. Українці: звідки ми та наша мова. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/>
29. Ключевский В. О. Русская история. Полный курс лекций. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://rtunes.ru/content/>
30. Літопис Руський. Інтернет-ресурс. <http://litopys.org.ua/litop/>
31. Независимый финно-угорский портал. Інтернет-ресурс. Режим доступу <http://www.kominarod.ru/finno-ugry/>
32. Карамзин М. М. «История государства Российского». Т.1. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/>
33. Шелухін С. Назва України у стародавніх географів. Інтернет-ресурс. <http://moonstation.tripod.com/>
34. Панченко В. Русь етнічна і Русь самоназвана: украдене ім'я. Інтернет-ресурс: military.history.narod.ru.
35. Вікіпедія. Інтернет-ресурс. <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
36. Історичні особливості становлення України та Росії. Інтернет-ресурс. <http://dhost.info/newbabilon/ukrros/>
37. Габович Олександр. Наука та еліта. Інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://nauka.in.ua/articles/>
38. Степанков В. В. Політична еліта: міркування з приводу сутності поняття. Наукові праці Кам'янець-Подільського нацуніверситету ім. Огієнка. Історичні науки. <http://www.nbu.gov.ua/>
39. Степанков В. В. Політична еліта: пошук нового підходу до з'ясування її сутності. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету <http://praci-history.kpnu.edu.ua/>
40. Автопедия-вики. Режим: <https://autopedia.fandom.com/ru/>
41. Багацький Л. Історія Кропивницького: буровугільні шахти Балашівки. Режим доступу: <https://zlatopil.com/all-news/>
42. Галерея «Елисаветград»: віртуальний музей. Елисаветград–Зиновьевск–Кирово–Кировоград–Кропивницький. Режим доступу: <http://www.elisavetgradmuseum.kr.ua/>.
43. Енциклопедія сучасної України: <http://esu.com.ua/>
44. Кропивницький, мікрорайони: Режим: <http://dostyp.com.ua/avtors-ka-kolonka/znaiomties-kropivnits-kii-mikroraioni-kushchivka-tazavadvka-spietsproiekt-foto>.

Посилання

1. Плотнір Ф.М. Я мріяв стати кавалеристом // Народне слово від 21 вересня 2000 року, № 105. Кіровоград
2. БЭ. Т. 1; Т. 4; Т. 5. Т.15. - СПб.: Просвещение 1903 та 1904 г.
3. Гавріиль, архієпископъ. Отрывокъ повѣствованія о Новороссійскомъ краѣ, изъ оригинальныхъ источниковъ почерпнутый. Періодъ отъ основанія въ Новороссійскомъ краѣ Новой-Сербіи, до учрежденія намѣстничества Екатеринославскаго съ учрежденіемъ губерній Новороссійской и Азовской, за коимъ послѣдовало упраздненіе и Славянской епархіи. Съ 1751 по 1786-й годъ // Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Одесса: Городская типографія, 1853.
4. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область. - К. 1972.
5. Энциклопедический словарь. - Москва: Государственное научное издательство «Большая советская энциклопедия», 1954. - Т. 2.
6. Історичні документи та нариси на сторінках Кіровоградського краєзнавчого вісника. Нова Сербія, Новосербія // Українська мала енциклопедія: 16 кн у 8 т. Буенос-Айрес, 1962.
7. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX в. (1719-1858). – М.: Наука, 1976.
8. Українська доля Нової Сербії: історичні нариси з минулого Кіровоградщини (Кіровоградщина в українсько – сербських зв'язках (1752 – 2002). - Кіровоград.: ПВЦ « Мавік», 2004.
9. Новороссійскій календарь на 1855 годъ, издаваемый отъ Ришильевскаго лица. – Одесса: Городская Типографія, 1854.
10. Радянська енциклопедія історії України. В 4-х том. Т. 1. – К.: УРЕ, 1969. Т. 2. – К.: УРЕ, 1970. Т. 3. – К.: УРЕ, 1971. Т. 4. – К.: УРЕ, 1972.
11. Шмит А. Краткий исторический взглядъ на Херсонскую Губернію // Труды Херсонского Губернскаго Статистическаго Комитета. Книга первая. Часть I. Материалы для географии и статистики Херсонской губернии. – Херсон: Херсонская Губернская Типографія, 1863.
12. Военная Энциклопедия. Т. 10. – СПб.: Типография И.Д.Сытина, 1912. – 642 с.

13. Маленький Париж. Елисаветград в старой открытке / Петраков В.В., Машковцев В.П. – М.: Пинакотекa, 2004.
14. Матівос Ю. Вулиці Єлисаветграду – Зінов'євська – Кіровоград-Кропивницького. Вечірня газета 28.09.2007. Режим доступу: <http://www.vechirka.com.ua/history/bxxcen/2809071.php>
15. Матівос Ю. (теж саме). Вечірня газета 09.11.2007. Режим доступу: <http://www.vechirka.com.ua/history/xxcen/0911071.php>. (теж саме) Вечірня газета 07.12.2007 <http://www.vechirka.com.ua/http://www.vechirka.com.ua/history/bxxcen/0712071.php> (теж саме) Вечірня газета за 2013 р. <http://www.vechirka.com.ua/>
16. Надеждін А. Єлисаветградські архітектори-сучасники Я.В. Паученка. Режим доступу: <http://surma.at.ua/publ/elisavetgradski>
17. Пам'ятки архітектури. Кропивницький // Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
18. Сінченко М. «З чого починався Єлисаветград?» Facebook. 24.10.2018. Режим доступу: <https://www.facebook.com/permalink>.
19. Тютюшкін Юрій Володимирович, колекціонер // Обласна наукова універсальна бібліотека ім. Д. Чижевського. Режим доступу: <http://library.kr.ua/elib/tutushkin/index.html>.
20. Словопедія. Архітектура і монументальне мистецтво / [б.а.] Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/44/53412/299312.htm/>.
21. Справочник госучреждений, предприятий и организаций, наименования улиц города и других справок по Кировограду» / редкол.: Кировоградское областное издательство, 1958. – 88 с.
22. Степанова О. «З чого починався Єлисаветград»? Грецька-Биківська–Чечорська / Режим доступу: <https://dozor.kr.ua/post/z-chogo-pochinavsya-elisavetgrad-gretska-bikivskachechorska>.
23. Степанова О. «Найцікавіші вулиці Єлисаветграда»: Мікрорайон Миколаївка. Режим доступу: <https://dozor.kr.ua/post/>
24. Степанова О. «Перша міська лікарня та медико-хірургічна школа Єлисаветграда». Режим доступу: <https://dozor.kr.ua/post/persha-miska-likarnya-ta-medikohirurgichna-shkola-u-elisavetgradi-foto-6322.html>.
25. Степанова О. «Як у Єлисаветграді пиво варили, скільки коштує відро горілки, і чому не прижилося «Свято Тверезості». Режим доступу: <https://dozor.kr.ua/>
26. Фото. Єлисаветград (Кіровоград): [альбом] / уклад. Scrol. Режим доступу: <http://photo.qip.ru/users/skrol62/150125998/>
Фото Кіровограда // KirKat: веб-сайт <http://kirkat.com.ua/photos/>

Використана література

1. Андрєєва Світлана, Бойко Анатолій. Документи про нагородження медалями купців Південної України (кін. XVIII ст.). Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX ст. – Вип. 5. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2000.
2. Анатолій Пивовар. Поселення задніпровських місць та утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. 2009.
3. Бойко Анатолій. Купці Масленнікови на півдні України. Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. – Вип. 2. – Дніпропетровськ: НГУ, 2005.
4. Білінський В. Країна Моксель, або Московія. Роман-дослідження. – Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2009.
5. Донік О.М. Купецтво - як стан в Україні (XIX ст.) // Укр. іст. журнал. – 2006. № 3. – С.16 – 41.
6. Донік О.М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / НАН України. Інститут історії України. – К., 2008. – 271 с
7. Евженко В.Б. Неизвестная медаль купца Масленникова // Летопись Причерноморья. – Херсон, 1999. – № 1. – С. 99-100.
8. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область. - К.: УРЕ, 1972. - 816 с.
9. Кабузан В. М. Заселение Новороссии в кон. XVIII – нач. XIX века (1719-1858). -М., 1976.
10. Костянтин Шляховий. Новосербські топоніми Кіровоградщини середини XVIII ст. Кіровоград. 2005.
11. Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. – Кіровоград.: Поліграфо – видавничий центр «Мавік», 2003.
12. Кузик Б, Білошапка В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України. В 2-х т. – Д-ск.: «Арт-Прес», 2005.
13. Карпов В.Є. «Подорож у часі». Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. – Кіровоград 2015. 736 с.
14. Карпов В.Є. «Біля витоків козацтва». Нариси з минулого Кіровоградщини. – Кіровоград 2010. 704 с.
15. Карпов В.Є. «Козацькому роду нема переводу». Нариси з минулого Кіровоградщини. – Кіровоград 2012. 490 с.
16. Макаревський Феодосій. Матеріали по историко-статисти-

- ческом описании Екатеринославской епархии. – Дніпро. 2000.
17. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. Часть первая / Сост. А. Шмидт. – СПб.: Военная типография, 1863.
18. Панащенко В. В. Новослобідський козацький полк. Енциклопедія історії України у 10 том. - К: Наукова думка, 2010.
19. Пашутинъ А.Н. Историческій очеркъ г. Елисаветграда. - Елисаветградъ: Лито-Типографія Бр. Шполянскихъ, 1897.
20. Петраков В.В. Список начальников ЕКУ (Рукописная страница). - М., 2002.
21. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. // Літературний часопис «Вежа». Кіровоград: Друкарня газети «Народне слово»: № 1/1995. № 2/1996; № 3/1996; № 4-5/1997; № 6-7/1997; № 8-9/ 1997; № 10/2000.
22. Посулько О. М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. — Запоріжжя, 1998.
23. Пірко В. Заселення Степової України в XVI-XVIII ст. Донецьк, 1998. — С. 59-61.
24. Поліщук В.В. «Неатрибутоване місто» / В.В. Поліщук. — Кропивницький : ФОП О.С. Ротар, 2016. — 122 с.
25. Поліщук В.В. «Там, де Інгул круто вився» / В.В. Поліщук. — Кіровоград: ФОП О.С. Ротар, 2016. — 102 с.
26. Россия. Полное географическое описание нашего отечества: [В 19-ти томах.] Под ред. В.П. Семенова. СПб.: 1899-1914.
27. Тютюшкін Ю.В. «Записки Марії Плахотіної» Кіровоградський краєзнавчий вісник. Вип. І. Центр.-Укр. вид-во, 2007.
28. Храпаченко О. Своєрідна Балашівка / Олег Храпаченко <https://persha.kr.ua/article/5089-svoyeridna-balashivka/>
29. Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С. Пшеничного (ЦДКФФА). Документальні виставки on-line Режим доступу: <http://tsdkffa.archives.gov.ua/Exhibitions/>.
30. Чижов Б.И. В небе Кировоградщины. Часть 1 / Б.И. Чижов. — Кировоград: Самиздат, 2006. — 245 с. Часть 2. 2007. — 366 с.
31. Шевченко С.І. «Вершники на Інгулі» Кіровоград : Авангард, 2013. — 332 с.
32. Шляховий К. Християнський патронат фортеці. Благовіст. — 2000. — № 2. — С. 6-7.
33. Чуднов О.В. Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2008.

**Карпов Валентин Євгенійович
Чеботарьов Сергій Сергійович**

Силуети крізь час

**Документально-художнє видання
Друга серійна книга
Другий том**

Рекомендовано до друку Будинком вчених Кіровоградщини (протокол № 9 від 10 жовтня 2019 р).
Узгоджено з товариством «Знання» України в Кіровоградській області від 23 жовтня 2019 р.

Редактор: Надутенко О.В.
Комп'ютерна верстка: Антон Карпов
Технічний редактор: Людмила Плаксієнко

Кропивницький
2021